

B U L D Ó Z E R

médiaelméleti antológia

Szerkesztő: Sugár János

1997.

TARTALOM

Bevezető

Előszó

I.

Gilles Deleuze

Utóirat az ellenőrzés társadalmához

Thomas Pynchon

Építhetünk-e a géprombolásra?

Tjebbe van Tijen

Ars Oblivivendi

Bruce Sterling

Az Internet rövid története

II.

Richard Barbrook - Andy Cameron

A kaliforniai ideológia

Manuel De Landa

Piacok és antipiacok

A legjobb tartalom, mi kapható

A MetaForum III. konferencia záróvitája

Felix Stalder

Pénzügyi hálózatok

Matthew Fuller

OKÁDÉK - mértéktelenség és
mértékletesség a hálózatokon

Utópista ígérek - hálózati tények

Critical Art Ensemble

Adatszemét: a virtuális osztály elmélete

Geert Lovink beszélget Arthur Krokerrel

Sugár János

Paradigmaváltás interruptus

III.

Pit Schultz

A végső tartalom

Geert Lovink

„Push média”-kritika a *Wired* magazin
újjászületési stratégiáiról

Alexei Shulgin

Művészet, hatalom, kommunikáció

Calin Dan

Utazás egy adatszobán keresztül

David Garcia és Geert Lovink

A taktikus médiumok ábécéje

Peternák Miklós

In medias res

Lev Manovich

Digitális valóság

Hans-Christian Dany

Multiplex személyiségek

Michael Heim

Aggályaim a számítógépekkel
kapcsolatban

IV.

Kotányi Attila

Van-e médiumkritika, amely nem
öngyilkos?

Bora Gábor

AI-SERVICE

Losoncz Alpár

A határok digitalizálódása

Eric Davis

Technokultúra és vallásos képzelet

Peter Lamborn Wilson

Net-vallás - háború a mennyben

ÉLETRAJZOK

Bevezető

Az elmúlt rendszer hatalmas űrt hagyott ránk örökül. Bizonyos filozófusok, társadalomtudósok, művészek fennakadtak a ideológiai kontroll rostáján, ezért teljes irányzatok, tudományágak kimaradtak az általános műveltségéből. A hiány alig csökken, illetve folyamatos pótlásokkal lemaradássá alakult, hisz azóta már jelentős kortárs elméleti munkásság épült arra, ami a cenzúra miatt ismeretlen maradt.

Ugyanakkor az új kommunikációs technológiák gyökeresen átalakították a bennünket körülvevő világot, a telefon, rádió, televízió után az egymásról való tudás világhálózata és a tudatosan megtervezett kommunikáció napi gyakorlata az élet minden szintjét átjárja. A kompjúter megjelenése, személyes birtokbavétele és a globális hálózat kialakulása alaposan átrajzolta gondolkodásmódunkat és társadalmi életünket. A technológia oly mértékben oldja föl a megszokott törvényszerűségeket, hogy paradox módon a fejlesztés fő finanszírozója a potenciális vásárló lett, az ő döntései (szavazás vásárlás útján) határozzák meg a fejlesztés irányait. Ezért óriási a jelentősége annak, hogy digitális játékszereinkről ne csak az újdonságnak kijáró önkéntes és naiv promóció szintjén gondolkozzunk, hanem hosszabb távú, történeti-társadalmi kontextusban is lássuk az ezredvégi technikai konjunktúra produkálta új eszközeink hatásait.

Kötetünk írásai két forrásból származnak. A Media Research Alapítvány 1994-95-96-ban *MetaFórum* címmel nemzetközi konferenciasorozatot rendezett (szervezők: Geert Lovink, Diana McCarty és Sugár János). Az első konferencia témája az *interaktív multimédia* volt. Magyarországon ebben az évben készült el az első CD-ROM, a hazai Internet-hozzáférés pedig még elsősorban az egyetemekre korlátozódott. A MetaFórum 94 elsőként mutatta be nyilvánosság előtt a World Wide Webet, az Internet újonnan kifejlesztett, multimediális protokollját. Egy évvel később a MetaFórum II. előadói a terjeszkedő *hálózat kultúráját* járták körül: azt, hogy hogyan haladja meg és rajzolja újra a hálózat a társadalmi, politikai és üzleti határokat. A harmadik, egyben utolsó MetaFórum témája a *tartalom* volt, az a fogalom, amely a hozzáférés mellett a hálózati kultúra leglényegesebb elemét jelöli. A kommunikációs világhálózat működésének a kulcsa a minőségi információ, amiért a felhasználó meglátogat és elidőzik egy bizonyos hálózati helyen. A tartalom ezért az a pont is, ahol az üzleti szempontok érvényesíthetők. Mivel a hálózat alaptulajdonsága a területentúltság, a népszerűség már nem kötődik okvetlenül a fizikai elérhetőséghez vagy a közvetlen birtokláshoz. Így egy hálózati produktum nyereségesse válásához szükséges minimális mennyiségű fogyasztó már egy globális publikumból tevődik össze.

Kötetünk írásainak a másik fele a *Nettime*-listáról származik. 1995-ben a Média Központi Bizottság (ZK) második találkozóját követően Geert Lovink és Pit Schultz kezdeményezésére indult az a hálózati levelezőlista, amely az információtermelés hatalmas túlkínálatában az elmúlt évek hálózati sikertörténetévé vált. Az angol nyelvű *Nettime* mintegy négyszáz olvasója heti, de inkább napi rendszerességgel kap a szintén listatag szerzőktől tanulmányokat, esszéket, a medializált világ inspirálta írásokat. Aki akár csak felszínesen is olvasta az itt közölt esszéket, interjúkat, híradásokat, az az utóbbi három év legszínvonalasabb médiaelméleti kurzusán vehetett részt. A *Nettime* népszerűsége és egyre növekvő hatása nyomán egymás után jelentek meg a ZKP- (ZK Proceedings-) kötetek a levelezőlista válogatott íásaiból - egyszerű fénymásolt technikával, pár száz példányban. Ezek az ún. *theorie direkt* kötetek ma már féltve őrzött ritkaságoknak számítanak. Az ez évben immár tízezer

példányban megjelent *ZKP4* elsősorban a kasseli Documenta X. egyik programján, a száznapos *Hybrid Workspace* során került terjesztésre.

Kötetünk két forrása sok helyen találkozik, mivel a Media Research és *Nettime* szoros kapcsolatban áll. A MetaFórum résztvevői többségében maguk is lista-tagok és bár a konferenciasorozat előadásai - két kivételtől eltekintve - magyarul csak most látnak először napvilágot, angolul már megjelentek a *ZKP3*-ban, melyet 1996 őszén, a konferencia alkalmából Budapesten adtak közre. Könyv alakban válogatást eddig csak a német Edition ID-Archiv Verlag adott ki ezekből a szövegekből, de kötetünk megjelenésével egy időben már folynak a *Nettime Bible* szerkesztési munkálatai.

Azontúl, hogy igyekeztünk mindkét forrásból a legjobb, leginspirálóbb írásokat közzétenni, válogatásunk elsősorban a téma történeti, gazdasági, filozófiai és művészeti aspektusait érinti. A médiaelmélet interdiszciplináris szemléletmódja egyedülállóan alkalmas arra, hogy az új, referenciamentes eszközeinket körbefonja az értés és az értelmes felhasználás kontextusa.

A Media Research vállalkozása tudatosan heroikus kíván lenni, a legfrissebb termés bemutatásával csupán egy pillanatnyi szinkront szeretnénk előállítani. Miután az alapítvány érdeklődése nem institutionális, úgy gondoljuk, hogy a c³ anyagi támogatásával megengedhetjük magunknak azt a luxust, hogy egy gesztus erejéig elfelejtsük a kínzó anyagi realitásokat, és takarékoskodás nélkül maximális mennyiségű friss szöveget tegyünk közzé. Mindazonáltal reméljük, hogy ezt a kötetet továbbiak követik majd.

Sugár János

Előszó

Úgy tűnik, ismét napirenden a „gazdaság” kérdése. A nyolcvanas évek végén sorban kudarcot vallottak azok az elméletek, melyek azt kutatták, ki birtokolja és gyakorolja a hatalmat a média felett. Nem mintha nem léteztek vagy kihaltak volna a Murdoch-, Turner-, Bertelsmann-, Kirsch-féle médiatitánok. Éppen ellenkezőleg. Ezek voltak a műholdas televíziózás, a kereskedelmi csatornák és a videókészülékek tömeges elterjedésének dicső napjai. A médiaforradalom napjai, melyekre ma csak úgy utalunk, hogy „1989” és az „Öböl-háború”. A tudományos, „spekulatív” médiaelmélet és a sajtóban folytatott kritikai diskurzus idővel megelégtelte a hatalom koncentrációja alatt nyögő „panasz kultúrát”. Már senki sem hitt a média és a kapitalizmus összeesküvését hirdető teóriában - talán Noam Chomsky és holdudvara, Herman, Barsamian, Schiller kivételével. A „marxizmus válsága” megakadályozta a médiamonopóliumok kritikáját, és egy időre teljesen megfosztotta a gazdaságtant látóképességétől.

A figyelem a hatalom másik aspektusa felé fordult. Az entellektüelek és a művészek tekintete a „struktúrára” irányult, amit a szubjektum felől közelítettek meg: az olvasó, a néző, a web-surfer felől. Kezdetben a (rejtett) ideológiai üzeneteket boncolgatták, a szexizmust, a rasszizmust, azután a szimuláció magasabb szintje felé fordultak. A szemiotika (Eco), a nyelvészet (Saussure) és a francia posztmodern elméletek (Baudrillard) hatására a média hatalmának titkát a befogadásban látták. Irreleváns lett, kinek a tulajdonában van ez vagy a kábeltelevízió vagy jog - „a termelőeszköz”, ahogy a 68-as neomarxisták mondták volna. A „kulturális diszciplínák” angolszász egyetemi elburjánzása jól példázza ezt a fordulatot. Többé nem a kapitalizmus visszataszító, rajtunk kívülálló teljhatalmát tekintették a mindennapok szintjén tapasztalt elidegenedés forrásának, hanem az egyénekre szakadt, „néma” tömegek magányos szívében rejlő (mikro)hatalmat. Az otthonában, a tévéképernyő előtt ülő befogadó lett az igazi „fekete doboz”. „Felforgató” stratégiák formájában - az irónián, a jel-jelölő viszonyának megfordításán keresztül és az üzletszellemű tömegkultúra asszimilálásának más eszközeivel - hatalmat kellett adni a fogyasztó kezébe, hogy megtörhesse a média hatalmát.

Amikor hirtelen változások idejét éljük, és a média új területei nyílnak meg, a gazdasági hatalom, az ideológiai manipuláció és kirekesztés kérdése háttérbe szorul. Kezdetben mindenki csodálja (és féli) a VR, a személyi számítógép, a CD-ROM vagy az Internet nyújtotta új lehetőségeket. Egyik napról a másikra változnak a szabványok, és a piac, úgy tűnik, rugalmasan lépést tart a változásokkal. Még ravasz újrakezdésekre is lehetőség nyílik, lásd az Apple-t vagy a Netscape-et, melyek művészek tömegét hódították el megingatva az IBM és a Microsoft (az egykori garázscég) egyeduralmát. Úttörők, gondolkodók, látnokok mutatják az utat a korlátlan lehetőségek birodalmában. A kulturális aktivisták és a befektetők egyaránt a média nyitottságát, decentralizáltságát, demokratikus potenciálját hangsúlyozzák. Az Álom idejét éljük: a közös álmodozás, a szenvedélyes viták, az összejövetelek és a gyors pénzszerzés röpke perceit. Nemsokára színre lépnek a nagyvállalatok, a kis cégek eltűnnek, beolvadnak vagy bekebelezik őket a nagyok. Ismét egyre mélyülő szakadék tátong a kereskedelmi és alternatív, a politikai és kulturális médiakezdeményezések között. Hogy túléljünk, meg kell értenünk a gazdaság nagy játékosainak és az államnak a stratégiáját. Ekkor - az orgia után, ahogy Baudrillard mondaná - a médiaelmélet új irányt vesz. Elkerülhetetlennek látszik a klasszikus politikai gazdaságtanhoz való visszatérés. De a XIX. századi politikai gazdaságtan immár nem korlátozódik Marxra - a marxizmus Istentől való uralma véget érni látszik. A gazdasági determinizmust felszámoló teóriák, Gramsci, illetve Althusserl

ideológiaelmélete, melyek egykor „válságba sodorták a marxizmust”, húsz évvel később maguk is kiszenvettek, minthogy nem sikerült kimerítően leírniuk a gazdaság működését. Nincs értelme többé azzal vádolni valakit ezeknek az elméleteknek az alapján, hogy redukcionista kommunista, libertáriánus anarchista vagy korporációpárti szocialista. A jelen helyzetre kell koncentrálnunk, az aktuális taktikára, adatokra, elképzelésekre. A gazdaság és a marxizmus azonosítása már a múlté. Helyébe a gazdaság státusának kérdése lépett. Az előző időszak percepció-központú szemlélete a belsőbe (a testbe, az elmébe, az érzékekbe) helyezte a „digitális forradalmat”, nem volt hajlandó szembenézni a neoliberalizmus uralta külső, nyers gazdasági realitással. Az egyre több immateriális árucikket termelő médiaipart immár gazdasági tényezőnek is tekinthetjük, ami még inkább megnehezíti a média gazdaságának a megértését. Képzelt hatalma jóval felülmúlja valódi méretét. A pénzügyi piacokhoz, a turizmushoz, a gépkocsigyártáshoz vagy a hadiipari komplexumhoz képest a média valójában viszonylag elhanyagolható üzleti szektor. Különösen így van ez az Internet és a multimédia esetében, hiszen a jelentős reklámbevételeket még mindig a televízió kapja. Ettől olyan könnyű eltúlozni szimbolikus funkciójukat. A Háló politikai gazdaságtana, mely még „építés alatt áll” [under construction], egyszerre kritikai és spekulatív vállalkozás, hisz nincs szilárd talaj a talpunk alatt. Nincsenek adatok, és a médiaipar valódi méretét nehéz felbecsülni. Hány tagja lesz az egész világon Kroker és Weinstein „virtuális osztályának”? Felmérhető-e a *Wired* magazin hatása? Milyen helyet kapnak majd az információs technikák a „munka nélküli gazdaságban”? Mondjuk egy új távmunkahely szemben négy friss munkanélkülivel? Nem becsüljük-e túl a globális gazdaság hatását, és mi is az tulajdonképpen? És ki fizet majd a Wall Street elkerülhetetlen világkrachjáért? Ezekre a kérdésekre keressük a választ, és egyben szeretnénk lefektetni egy új elmélet szilárd, egyszersmind képlékeny, virtuális alapját. Vágjunk tehát bele, és ne hagyjuk magunkat félresöpörni a gazdasági szakértőktől!

Geert Lovink

Fordította Ivacs Ágnes

I.

Gilles Deleuze Utóirat az ellenőrzés társadalmához

1. Történelem

Foucault a XVIII-XIX. századba helyezte a *fegyelmi társadalmat*; a XX. elejére téve a csúcspontját. A világot ekkor sok-sok különálló, zárt térségre osztják. Az egyén egyik zárt térből a másikba lép - mindegyiknek megvan a maga törvénye -, a családból az iskolába („már nem a családban vagyunk”), onnan a katonai táborba („már nem az iskolában vagyunk”), majd a gyárba, esetenként a kórházba, netán a börtönbe - ez az elzárás legjellegzetesebb példája. A börtön analógiás modell: Rossellini *Európa 51* című filmjében a hősnő, aki munkásokat pillant meg, így kiált fel: „Azt hittem, elítélteket látok!”.

Foucault ragyogó elemzést adott ezeknek a zárt környezeteknek az elvi felépítéséről, melynek legjobb példája a gyár: ez a koncentráltságában, térbeli kiterjedésében, időbeli rendezettségében, tér-idő dimenziójában úgy megalkotott termelőerő, mely hatékonyabb, mint alkotórészei összessége. De Foucault azt is felismerte, hogy ez a modell átmeneti állapot csupán az *ural-kodói hatalom* után, melynek egészen más volt a célja és feladata (a termelés megszervezése helyett adóztatott, az élet igazgatása helyett a halál felett uralkodott); az átmenet fokozatosan történt, és Napóleonnak nem kis része volt abban, hogy az egyik társadalmat felváltotta a másik. A diszciplínák később válságba kerültek a második világháborút követően egyre gyorsabb ütemben bevezetett új erők miatt: a fegyelmi társadalom megszűnt, valami más lépett a helyébe.

Általános válsághelyzetben vagyunk, s ez az elzárás minden formáját érinti: a börtönt, a kórházat, a gyárat, az iskolát, a családot. A család mint „belső tér” éppúgy válságban van, akár a tudományos vagy a szakmai belső tér. A felelős közigazgatási szervek egymás után jelentik be a szükségesnek vélt reformokat: iskolareformot, az ipar reformját, a kórház, a hadsereg és a börtön reformját. Ki ne látná azonban, hogy ezek az intézmények a végét járják, bármeddig nyújtjuk is agóniájukat. Már a végső rítusokat szervezik, de addig is fenntartják ezeket az intézményeket, amíg be nem vezetik a küszöbön álló új erőket. Az új társadalom, mely a fegyelmi társadalom helyére készül lépni, az *ellenőrzés társadalmá* lesz. Az „ellenőrzés” elnevezés Burroughstól származik, aki ezt a nevet adta annak az új szörnyetegnek, melyet Foucault a közeljövővel azonosít. Paul Virilio is elemzi a szabadjára engedett ellenőrzésnek azokat az ultragyors formáit, melyek a zárt rendszer időkeretében működő régi diszciplínákat felváltották. Semmi szükség az orvostudomány rendkívüli eredményeire hivatkozni vagy a molekuláris kutatásokra, a génmanipulációra, jöllehet ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogy átlépjünk az új szakaszba. Nincs értelme azt kérdezni, vajon melyik a rosszabb rezsim, mert mindkettő magában hordozza a felszabadítás és a korlátozás ellentétes erőit. A kórházzal mint zárt környezettel szemben például kezdetben szabadságot jelenthet a szomszédos rendelő-intézet, a menhely vagy a napközi felügyelet, de idővel ezek is beépülhetnek azokba az ellenőrző mechanizmusokba, melyek a legszigorúbb korlátozással egyenértékűek. Nincs helye a félelemnek vagy a reménynek sem, inkább új fegyver után kell nézni.

2. Logika

Az egyén által bejárt különféle zárt terek egymástól független változók: minden alkalommal nulláról indulunk, és bár van közös nyelv e helyek megnevezésére, ez a nyelv az analógia. Másfelől viszont a különböző ellenőrzési mechanizmusok függő változók, melyek egy olyan változó geometria rendszerét alkotják, melynek a nyelve numerikus (de nem feltétlenül bináris). A zárt térségek *öntőformák*, egymástól független minták, míg az ellenőrző mechanizmusok egy moduláció, akár egy önmagát deformáló öntőminta, mely minden pillanatban szakadatlanul változik, vagy mint egy szita, melynek a rácsozata minden ponton eltér.

Mindez jól kitetszik a bérekből: a gyár egy testület volt, amely egyensúlyban tartotta a belső erőket, a lehető legmagasabb fokon a termelékenységet, a lehető legalacsonyabb szinten a béreket; de az ellenőrzés társadalmában a korporáció váltotta fel a gyárat, és a korporáció szellem, illóanyag. Természetesen a gyár is ismerte a bonuszrendszert, de a korporáció sokkal többet tesz azért, hogy minden egyes bért az örökös metastabilitás állapotába moduláljon az erőpróbákon, versengésen és a komikus munkaértekezleteken keresztül. A bugyuta tévés vetélkedők azért olyan sikeresek, mert hűen tükrözik a korporációs állapotot. A gyár tömegként kezelte az egyéneket, és a főnök felügyeletére bízta az egyes elemeket a tömegben, a szakszervezetekre pedig a tömegek mozgósítását; míg a korporáció a legádázabb versengést is az emuláció egészséges formájának állítja be, kiváló motiváció egymás ellen fordítani az egyéneket és ily módon belülről megosztani őket. Az „érdek szerinti bérezés” moduláló elve még a nemzeti oktatást is megfertőzte. Valójában ahogy a korporáció felváltja a gyárat, úgy váltja fel a *folyamatos tanulás az iskolát*, az állandó ellenőrzés a vizsgát. Ez a legbiztosabb módja annak, hogy a korporáció kezére játsszák az iskolát.

A fegyelmi társadalomban az ember mindig mindent előről kezdett (az iskola után a katonaságot, a katonaság után a gyári munkát), az ellenőrzés társadalmában azonban sohasem fejez be semmit: a korporáció, az oktatási rendszer, a fegyveres szolgálat metastabil állapotok, egyazon moduláció részei, egyfajta egyetemes deformáló rendszer. A *Perben* Kafka, aki már akkor két eltérő társadalmi formáció találkozási pontjára helyezte magát, a bírósági eljárások legfélelmetesebbikéről számol be. A *nyilvánvaló felmentés* (két letöltött börtönbüntetés között) a fegyelmi társadalomban és a *korlátlan halasztódás* (a folyamatos variálódásban) az ellenőrzés társadalmában a törvénykezés két teljesen eltérő módját jelenti, és ha a jog nem tud dönteni, mert maga is válságban van, annak az az oka, hogy a két társadalom közötti átmenet idejét éljük. A fegyelmi társadalom két pólusa: a kézjegy, ami az *egyént* minősíti, és a szám vagy numeráció, ami az individuum pozícióját jelzi a *tömegben*. A fegyelmi társadalom nem tartotta összemérhetetlennek a kettőt, a hatalom egyszerre individualizál és tömörít, vagyis egy tömeggé szervezi azokat, akik fölött hatalmat gyakorol, beolvasztva valamennyi tagja individualitását. (Foucault a pap nyájösszeterelő képességében látta ennek a kettősségnek az eredetét - a nyáj és minden egyes báránya -, de a civil hatalom ellenkező módon, más eszközökkel szenteli világi „pappá” magát.) Az ellenőrzés társadalmában viszont már nem a kézjegy vagy a szám a fontos, hanem a kód: a kód mint a *hozzáférést biztosító jelszó* [password], míg a fegyelmi társadalmat *katonai jelszavak* [watchwords] szabályozzák (úgy az integráció, mint az ellenállás vonatkozásában). Az ellenőrzés társadalmának numerikus nyelve olyan kódokból épül fel, melyek az információhoz jutást biztosítják vagy elutasítják. Szó sincs többé tömeg-egyen kettőséről. Az individuumok „*dividuumokká*”, a tömeg mintává, adattá, piaccá vagy „*bankká*” lett. A legpontosabban talán a pénz fejezi ki a két társadalom közötti különbséget, hisz a fegyelmi társadalom mindig numerikus szabványként rögzített aranynak tekintette a pénzérmét, míg az ellenőrzés társadalmá változó csereárfolyamokkal számol, melyeket a sztenderd valuták által meghatározott árfolyam szerint modulálnak. Az elzárás

állata az egykori monetárius vakond, az ellenőrzés társadalmáé a kígyó. A vakondot felváltotta a kígyó, de közben nemcsak a rendszer változott, hanem az életmódunk és a másokhoz való viszonyunk is. A fegyelmi társadalomban az ember nem folyamatosan termeli az energiát, az ellenőrzés társadalmában hullámmozgást végez, a középpontban van, egy folyamatos hálózatban. A *szörfölés* már mindenütt felváltotta a régi *sportokat*.

A gépek megfeleltethetők a különféle társadalmi típusoknak. Nem határozzák ugyan meg, de kifejezik azokat a társadalmi formákat, amelyekben létrejöttek és használják őket. Az egykori uralkodói hatalom egyszerű gépeket használt: emelőt, csigát, órát; a fegyelmi társadalom energiával működő gépeket, melyek egyfelől az entrópia, másfelől a szabotázs kockázatát rejtették; míg az ellenőrzés társadalmát a gépek harmadik típusa, a kompjúter jellemzi, mely passzívan a rendszer összeomlásával, aktívan pedig az adatkalózkodással vagy a vírusokkal fenyeget. A gépek fejlődését a kapitalizmus gyökeres átalakulásának kell tekintenünk, egy olyan közismert változásnak, mely a következőképpen foglalható össze: a XIX. századi kapitalizmus a termelés és a tulajdon érdekében történő koncentráció kapitalizmusa. A gyár tehát itt olyan zárt tér, ahol a tőkés nem pusztán a termelőeszközök tulajdonosa, hanem hovatovább a többi analóg teret is birtokolja (a munkás otthonát, az iskolát). A piacot hol specializációval, hol gyarmatosítással, hol a termelés költségeinek csökkentésével szerzi meg. A kapitalizmus mára azonban kivonult a termelésből, melyet gyakran - még az olyan iparágak esetén is, mint a teljes textil- és fémgyártás vagy olajtermelés - kitelepít a harmadik világba. Ez már a magasabb rendű termelés kapitalizmusa. Nem foglalkozik többé a nyersanyag-felvásárlással és a késztermék eladásával, a készterméket vásárolja fel vagy szereli össze alkatrészekből. Szolgáltatásokat árul, és részvényt vásárol. Szó sincs többé a termelés kapitalizmusáról, ez már a termék kapitalizmusa, azaz az eladás vagy a piac kapitalizmusa. Lényegi vonása a szétszórtság, a gyár intézménye helyébe pedig a korporáció lépett. A család, az iskola, a hadsereg, a gyár többé nem egymástól független analóg terek, melyek egy közös tulajdonos (az állam vagy egy magántulajdonos) kezében találkoznak, hanem egyetlen, immár pusztán részvényesekből álló korporáció - deformálható és átalakítható - kódolt tartozékai. Még a művészet is kilépett a zárt térségekből a bank nyitott hálózatába. A piac megszerzésének módja többé nem a fegyelmi módszer, hanem a ragadozó ellenőrzés; nem a költségek csökkentése, hanem az árfolyamok rögzítése, nem a termelés specializálása, hanem a termék átalakítása. A korrupció eközben új erőre kap. A marketing a korporáció „lelke”. Azt mondják, a korporációnak lelke van: ennél félelmetesebb hírt el sem lehet képzelni. A piaci mechanizmusok mára a társadalmi ellenőrzés eszközévé, arc nélküli gazdáinkká váltak. Az ellenőrzés társadalma rövid távra tervez, gyors megtérülésre törekszik, egyben folyamatos és korlátlan, míg a diszciplínák hosszú távon működtek, határtalanok voltak és nem folyamatosak. Már nem bezárt egyénről beszélünk, hanem eladósodott emberről. A kapitalizmus azonban mit sem változtatott az emberiség háromnegyed részének roppant szegénységén, azokén, akik túl szegények az eladósodáshoz és túl sokan vannak az elzáráshoz - az ellenőrzésnek nemcsak a határok elmosódásával kell majd megbirkóznia, de a bádogvárosokban és gettóban várható robbanásokkal is.

3. A program

Az ellenőrzés működésének az az elképzelése, miszerint bármely pillanatban képes megadni bármely elem helyzetét egy nyitott rendszerben (legyen az egy állat egy természetvédelmi területen vagy egy ember egy testületben - mondjuk egy elektronikus gallér segítségével), nem feltétlenül tartozik a tudományos fantasztikum területére. Félix Guattari egy olyan városról

beszél, ahol az ember szabadon elhagyhatja a lakását, az utcát, a kerületet egy (dividuális) elektronikus kártya segítségével, mely felnyitja az adott sorompókat, de éppúgy zárva is tarthatja azokat bizonyos napokon vagy időközökben - és itt nem a sorompó a lényeges, hanem a számítógép, amely (jogosan vagy jogtalanul) követi minden ember helyzetét, és egyetemesen modulálja.

Az ellenőrzés szociotechnikai mechanizmusait célzó vizsgálatnak, ha a gyökerektől kiindulva kutatja a jelenséget, kategorikusnak kellene lennie, és ki kellene mutatnia, mi az, ami már felváltotta a köztudottan válságban levő fegyelmi társadalmat. Előfordulhat, hogy a korábbi, még az uralkodói hatalomból átvett módszerek - módosult formában persze - ismét előtérbe kerülnek. A lényeg, hogy valaminek a kezdetén vagyunk. A *börtönrendszerben* azzal kísérleteznek, hogy „alternatív” büntetőformákat találjanak, a kisebb kihágásokra legalábbis, és bevezessék az elektronikus gallér használatát, amely a nap bizonyos óráiban házhoz köti az elítéltet. Az *iskolarendszerben* a folyamatos ellenőrzéssel és az örökös tanulással próbálkoznak, ezzel összefüggésben az egyetemi kutatómunka csökkentésével, a „korporáció” bevezetésével az oktatás minden szintjén. A *kórházi rendszerben* az „orvos és beteg nélkül” működő új orvostudománnyal, mely kiválasztja a potenciális betegeket, és, ahogy mondani szokás, az egyéni kezelés helyett a „dividuális” anyag kódjával helyettesítve az egyéni, avagy numerikus testet, kockázatosan aláveti azt az ellenőrzésnek. A *korporációs rendszerben* a pénz, a haszon és az emberek kezelésének új, az egykori gyártól eltérő formáival. Ezek példák csupán, ám segítségükkel könnyebben megérthetjük, mit jelent az intézmények válsága, más szóval egy új uralmi rendszer progresszív és szétszórt bevezetése. Az egyik lehangsúlyosabb kérdés a szakszervezetek tehetetlensége: képesek lesznek-e a szakszervezetek, melyeknek a története a diszciplínák ellen vívott vagy a zárt térségben folytatott küzdelemről szólt, alkalmazkodni az ellenőrzés társadalmához, vagy az ellenállás új formái jelennek-e meg helyettük? Láthatók-e már legalább körvonalaikban azok az eljövendő formációk, melyek veszélyeztetik a marketing örömet? A fiatalok furcsamód többnyire „ösztönzőnek” tartják az új társadalmat; visszakövetelik a tanulóéveket, és készek az örökös tanulásra. Nekik kell rájönniük, mit szolgálnak, miként lassanként eleik is felfedezték egykor a fegyelem teloszáát. Ám a kigyó gyűrűin nem olyan könnyű eligazodni, mint a vakondtúráson.

Fordította Ivacs Ágnes

Gilles Deleuze (1925-1995) francia filozófus. Programja a filozófia megújítása a kritikai és a nyelvanalitikus felfogáson túl. Fogalmak alkotása és effektusaik vizsgálata a filozófia önmozgása: D. transzcendentális empirizmusa számára a filozófiai fogalmak tapasztalatszerzési képessége a döntő; mennyit képes egy-egy fogalom befogadni, összegyűjteni, mennyiben bizonyul tarthatónak konkurens fogalmakhoz képest. E folyamat eredménye nem a világ fogalmak által történő reprezentációja, sokkal inkább a világ, mint fogalmak effektusa. A filozófia így nem kritika, hanem afirmáció: egy fogalom képessége nem a behatárolásban, hanem vonatkozásainak sokrétűségében van. Saját filozófiai elméletek formálása mellett Felix Guattarival közösen is dolgozott (pl. *Difference et repetition*; vagy *Capitalisme et schizophrénia 1&2* és *What is Philosophy?*). D. ilyen értelemben vizsgálja a filmet, mint a mozgásról és az időről alkotott teóriák szériáit (*Cinema 1&2*); az irodalmat (*Kafka*; *Proust*) és a képzőművészetet (*Bacon*), valamint a filozófiatörténetet, ahol megengedett a talált filozófémák megújított próbára tétele: egy konstruktív és nem rekonstruktív filozófiatörténet (*Hume*, *Kant*, *Leibniz*, *Nietzsche*, *Spinoza*). Michel Foucault kijelentése szerint nem lehetetlen, hogy a huszadik század filozófiailag majdan D. századaként tartatik számon. (Bora Gábor)

Deleuze írását a ZKP3-ból vettük át. Eredetileg a *L'Autre journal*, no. 1 (1990. május) számában jelent meg.

Thomas Pynchon Építhetünk-e a géprombolásra?

Nem elég, hogy 1984-et írunk, épp az idén huszonöt éve annak, hogy a Rede College-ban elhangzott C. P. Snow *Two Cultures and the Scientific Revolution* (Két kultúra és a tudományos forradalom) című előadása. Elhíresült előadásában Snow arra figyelmeztetett, hogy a Nyugat szellemi élete „irodalmi” és „tudományos” pólusra szakad, s egyik sem lesz soha képes megérteni vagy értékelné a másikat. Az előadás eredetileg olyan kérdéseket kívánt felvetni, mint az oktatási reform a szputnyikok korában és a műszaki tudományok szerepe a „harmadik világ”-ként ismertté vált országok körében. De a többség figyelmét inkább a „két kultúra” formulája ragadta meg, mely a maga idejében megdöbbentően heves nézeteltéréseket szított. A vita hevében már eleve némiképp leegyszerűsített kérdéseket tovább egyszerűsítettek, ezek további megjegyzéseket szültek, azok szidalmakba torkolltak, s végül az egész ügy, bár megszépítette az idő, határozottan ellentmondásos színezetet kapott.

Manapság persze már nincs helye az efféle megkülönböztetésnek. 1959 óta minden eddiginél szélesebben hömpölygő adatfolyamokkal kell együtt élnünk. Napjaink rendje a demisztifikáció; a zsákbamacskák kiugranak a zsákból, és elvegyülnek. Manapság azonnal személyiség-zavarra gyanakszunk, ha valaki egy szakterület zsargonja mögé próbál rejtőzni, vagy úgy tesz, mintha valamely adatbázis eleve „magas” lenne a laikus számára. Idő, műveltség és a hozzáférési díj birtokában bárki szinte bármely szakterület tudásanyagának birtokába juthat. Vagyis ebben a vonatkozásban a „két kultúra”-vita nem tartható fenn többé. Elég megnézni egy fiókkönyvtárat vagy egy újságosstandot, és nyomban meggyőződünk róla, hogy ma jóval több mint két kultúra létezik. A valódi gond az, hogy nincs időnk a saját szakterületünkön kívül eső dolgokról tájékozódni.

Jó negyedszázad elmúltával egyetlen dolog maradt csupán változatlan: az emberi jellem. Az alapvetően regényíró C. P. Snow nem pusztán kétféle neveltetést, hanem kétféle személyiséget különböztetett meg.

Régi viták elhaló visszhangjai, egykor magasröptűnek számító tereferék során elszenvedett sértések játszhattak közre Snow túlzó s ezért ünnepezt állítása rejtett értelmének megteremtésében: „A tudományos kutatókat leszámítva az értelmiség sohasem próbálta, akarta, vagy volt képes megérteni az ipari forradalmat”. Ezek a zömében „irodalmár értelmiségiek” Lord Snow feltételezése szerint „született géprombolók, ludditák” voltak.

A *Hupikék törpikék* Okoskáján kívül nem könnyű manapság olyan embert találni, aki szeretné, ha „humán értelmiséginek” tartanák, bár tágabb értelemben, mint „olvasó és gondolkodó ember”, korántsem olyan pejoratív ez a címke. A luddita elnevezés teljesen más lapra tartozik. Olyan kérdéseket vet fel, mint: „van-e az olvasásnak és a gondolkodásnak köze a gépromboláshoz, vagy építhetünk-e a géprombolásra, és ki is a luddita tulajdonképpen?”

A történelmi ludditák 1811 és 1816 között éltek fénykorukat Britanniában. Névtelen, álarcos férfiakból álló, jól szervezett bandák voltak, melyek elsősorban a textiliparban alkalmazott gépeket rombolták. Az angol uralkodó helyett saját Ludd királyuknak fogadtak örök hűséget. Nem tudjuk, vajon ők ludditának nevezték-e magukat, jöllehet barátaik és ellenségeik így hívták őket. C. P. Snow egyértelműen polemikus élel használja az elnevezést, hogy érzékeltesse a tudománnyal és a technikával szemben táplált irracionális félelmet. Nézete szerint a ludditák az ipari forradalom ellenforradalmáiként vonultak be a történelembe,

modern utódaik pedig „sohasem próbálták, akarták, vagy voltak képesek megérteni” e forradalom jelentőségét.

Az ipari forradalom azonban a vele nagyjából egy időben zajló francia forradalommal és az amerikai függetlenségi háborúval ellentétben nem erőszakos harc volt, melynek eleje, közepe és vége lett volna. Zökkenőmentesebben folyt, kevésbé volt végleges, inkább egy hosszan tartó evolúciós folyamat felgyorsult szakaszára emlékeztetett. Magát az „ipari forradalom” kifejezést Arnold Toynbee történész hozta divatba száz évvel ezelőtt, melyet azóta számos bírálat ért. A *Scientific American* 1984. júliusi számában Terry S. Reynolds *The Medieval Roots of the Industrial Revolution* (Az ipari forradalom középkori gyökerei) című cikkében például azt fejtegeti, hogy a gőzgép (1765) korabeli szerepét valószínűleg jelentősen túlbecsülték. A szerkezet korántsem számított forradalminak, a gépeket pedig, melyeket ekkor a gőz erejével kezdtek működtetni, már régóta használták, valójában már a középkorban is, csak akkor még víz hajtotta őket. Mindazonáltal a technikai-társadalmi „forradalom” gondolata, mely ugyanazokat a rétegeket juttatta hatalomra Angliában, mint Franciaországban és Amerikában, sokak számára kapóra jött az évek során: így azoknak is, akik C. P. Snow-hoz hasonlóan a „ludditában” vélték megtalálni mindazok megnevezését, akikkel nem értettek egyet reakciós politikai vagy antikapitalista nézeteik miatt.

Az *Oxford English Dictionary* azonban érdekes történettel szolgál. 1779-ben egy leicestershire-i faluban bizonyos Ned Lud betört egy házba, és „örült indulatában” összetört két harisnyakötő gépet.

A dolognak híre terjedt. Hamarosan valahányszor összetört harisnyakötő gépre akadtak - és ez az *Encyclopedia Britannica* tanúsága szerint 1710 óta nem volt ritka jelenség -, az emberek azt mondták: „Biztosan Lud járt itt”. Mire az 1812-es év szövőszékrombolói felvették a nevét, a történelmi Ned Ludból már csupán a többé-kevésbé szarkasztikus Ludd király (vagy kapitány) gúnynév maradt, ő maga pedig legendává vált, afféle sötét, emberfelettivé nőtt rémalakká, aki az éj leple alatt járja Anglia szövőnegyedeit egy komikus hóbort bűvöletében: ha megpillant egy szövőszéket, erőt vesz rajta az örület, és ízzé-porrá zúzza.

Ne feledjük azonban, hogy már az eredeti, 1779-es incidens sem az ipari forradalom egyik új technikai vívmánya ellen irányult. A szövőszéket 1589-ben találta fel William Lee tiszteletes - a népi hagyomány szerint merő gonoszságból. Lee valószínűleg szerelmes volt egy fiatal leányba, akit azonban jobban izgatott a kötés, mint a férfi. Valahányszor a férfi megjelent a lány házában, a lány így fogadta: „Sajnálom, tiszteletes úr, de kötnöm kell.” Lee mindig ezt a választ kapta, így, minthogy képtelen volt legyőzni a lány ellenállását, fogadalmat tett - nem őrvöngve, mint Ned Lud, hanem hidegen, tiszta fejjel -, hogy feltalál egy gépet, amely egyszer s mindenkorra véget vet a kézi harisnyakötésnek. A tiszteletes betartotta fogadalmát. Az enciklopédia szerint a kikoszarozott egyházfi szövőszéke „olyan tökéletesre sikeredett, hogy több évszázadon át a szövés kizárólagos eszköze lett.”

No mármost, a két esemény között eltelt időt figyelembe véve igazán nem tekinthetjük Ned Ludot technofóbiás örültnek. A nép kétségkívül erőszakos tettének erélye és céltudatossága miatt tisztelte és emelte legendává. Az „örült indulatában” kifejezés azonban harmadkézből való, és legalább hatvannyolc évvel az esemény után született. Ráadásul Ned Lud haragja nem is a gépek ellen irányult - nem egészen. Jómagam inkább a mindenre elszánt rossz ember vagy betyár [Badass] fegyelmezett, a harcművészet területére tartozó haragjának tartom.

A rossz ember alakját régóta ismeri a néphagyomány. Rendszerint férfi, aki a nőkből olykor kíváncsi-kötekedő toleranciát vált ki, a férfiak azonban szinte kivétel nélkül csodálják két alapvető erénye miatt: mert rossz és mert nagy.

A rossz itt nem feltétlenül erkölcsi gonoszságot jelent, sokkal inkább a nagy formátumú bajkeverés képességét. A lényeg a nagyléptékűség, a hatás megsokszorozódása.

A szövőgépek, amelyek az első luddita zavargások kiváltói voltak, több mint két évszázadon keresztül embereket fosztottak meg a munkájuktól. Ez a folyamat mindenki szeme láttára ment végbe, és idővel a mindennapi élet része lett. Azt is látták, hogy a gépek mindinkább olyanok tulajdonába kerülnek, akik nem dolgoznak, csak tulajdonosok vagy bérlők. Nem volt német filozófusra szükség, hogy kimutassa, milyen következményekkel járt mindez a bérek és a munkahelyek tekintetében. A gépek iránt táplált általános közérzetet azonban sohasem egyedül az irracionális iszony jellemezte, hanem valószínűleg egy ennél összetettebb érzés: az ember és gép között kibontakozó szeretet-gyűlölet - különösen miután a gépek megszokottá váltak -, nem beszélve arról a mélységes haragról, amely a gép két, fokozottan jelentkező hatása ellen irányult, melyet igazságtalannak és fenyegetőnek éreztek. Az egyik az a tőkekoncentráció volt, amelyet minden egyes gép megtestesített, a másik a gépek azon képessége, hogy bizonyos számú embert kivontak a munkából, vagyis hogy „felérték” bizonyos számú lélekkel.

Ludd király különleges karizmáját az biztosította, s az avatta helybéli hősből országos közellenséggé, hogy nekirontott ezeknek a felnagyított, megsokasodott, emberfeletti ellenfeleknek - és életben maradt. Ha nehéz idők járnak, s nálunknál sokkalta hatalmasabb erőknél érezzük kiszolgáltatva magunkat, nem fordulunk-e mindannyian, ha csak képzeletben is, valakihez, aki segít kiegyenlíteni az erőfölényt? A rossz emberhez - dzsinnhöz, gólemhez, nehézfiúhoz, szuperhőshöz -, aki szembeáll a pusztulással fenyegető erővel? Természetesen az igazi, e világi szövőszékrombolást hétköznapi emberek - a korukat megelőző szakszervezetek - hajtották végre az éj leple alatt, szolidaritásból és fegyelmezetten, hogy ők is megtegyék a maguk fokozottan jelentkező hatását.

Tudatos osztályharc volt ez. A mozgalomnak voltak szövetségesei a parlamentben, többek között Lord Byron, aki a lordok házában tartott 1812-es szűzbeszédében szenvedélyesen felszólalt az ellen a törvényjavaslat ellen, mely egyéb elnyomó intézkedések mellett a szövőszékrombolást halállal kívánta büntetni. - Hát nem állsz te is közel a ludditákhoz? - írta Velencéből Thomas Moore-nak. - Az égre! ha van sorotok, hát közétek állok! Nézd, hogy menetelnek a takácsok, a szövőszékrombolók, a politika lutheránusai, a reformerek! Leveléhez Byron egy „fülbemászó dalt” mellékel, mely oly lázító luddita himnusznak bizonyult, hogy a költő haláláig meg sem jelenhetett. A levelet 1816 decemberében keltezték. Byron az év nyarát Svájcban töltötte, egy időre összezárva Shelleyékkel a Villa Diodatiban. Nézték az esőt, és kísértethistóriákat meséltek egymásnak. Az év decemberében Mary Shelley már *Frankenstein avagy a modern Prométheusz* című regényének negyedik fejezetén dolgozott.

Ha létezne a luddita regény műfaja, ez a mű - mely arra figyelmeztet, mi történik, ha a technika elszabadul az emberi ellenőrzés alól - lenne az első, sőt a műfaj gyöngyszeme. Victor Frankenstein teremtménye kétségkívül megtestesíti a nagyszabású irodalmi rossz embert. - Elhatároztam - mondja Victor -, hogy óriási teremtményt hozok létre. Azaz, mondjuk, nyolc láb magasat, és ennek megfelelő terjedelmű¹ - ami valóban kielégíti a nagy fogalmát. Hogy miként válik teremtménye olyan rosszra, az a regény többszörösen beágyazott lényegét képezi: maga a teremtmény beszéli el Victornak első személyben, ami azután beágyazódik Victor saját narratívájába, ez pedig tovább ágyazódik Robert Walton sarkkutató leveleibe. Bármennyire is James Whale-nek, a regény megfilmesítőjének (1931) köszönheti hosszú utóéletét a *Frankenstein*, a mai napig érdemes kézbe vennünk a könyvet elsősorban irodalmi,

¹ Mary Shelley: *Frankenstein*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977

másodsorban luddita értékei miatt: amiért (burkolt és maszkírozott) irodalmi eszközökkel kísérletet tesz a gép megtagadására.

Vessünk egy pillantást Victor beszámolójára, miként rakja össze és önt lelket teremtményébe. Természetesen kénytelen kissé homályosan fogalmazni a technikai részleteket illetően, de így is közread egy eljárást, amely tartalmaz sebészetet, elektromosságot (semmi köze sincs azonban Whale galvanikus hókuszpókuszához), kémia, sőt a Paracelsusra és Albertus Magnusra történő sötét célzások formájában még a mágia máig is diszkreditált formáját, az alkímiát is. Egy dolog azonban a jellegzetes nyakba fűrt csavar ellenére is nyilvánvaló: sem az eljárás, sem a létrehozott teremtmény nem mechanikus.

A *Frankenstein* ebben és még sok másban is emlékeztet egy korábbi történetre, Horace Walpole 1765-ös *Az otrantói kastély*² című regényére, melyet az első gótikus regényként szoktak számon tartani, és szintén a nagyról és a rosszról szól. Regénye közreadásakor mindkét író idegen hangot használt. Mary Shelley előszavát férje, Percy írta meg, felesége hangján. Mary Shelley csak tizenöt év múltán írt saját hangján előszót a *Frankenstein*hez. Walpole pedig egy egész publikációs históriát kerekített könyvéhez, azt állítván, hogy az egy középkori olasz mű fordítása. Csak a második kiadás előszavában vállalta szerzőségét.

A két regény további szembetűnő hasonlóságot mutat éjjeli fogantatása tekintetében: mindkettő éber álmodozásból született. Mary Shelley a genfi rémhistóriákkal töltött nyáron, egyik éjjel, amikor nem jött álom a szemére, egyszerre megpillantotta az életre kelt teremtményt, és a képek „olyan élénkséggel jelentek meg” elméjében, „mely túllépett az álmodozás megszokott keretein”. Walpole álmából ébredt, melyből, mint mondja: - „Mindössze annyira emlékeztem, hogy egy ősrégi várban jártam... és egy magas lépcsősor legtetijén egy hatalmas kezdet láttam páncélban a korláton.”

Walpole regényében ez a kéz Jó Alfonso, Otranto egykori hercege kezeként jelenik meg, aki neve ellenére a vár rossz embere. Frankenstein teremtményéhez hasonlóan őt is darabokból rakták össze (a fekete tollas sisak, a lábfej, a láb és a kard, akárcsak a kéz, túlméretezett), s ezek a darabok vagy az égből hullanak alá, vagy a semmiből öltönek testet mindenfelé a vár udvarán, éppoly megállíthatatlanul, ahogy az elfojtott tudat alatti tartalmak törnek felszínre Freudnál. A folyamatot kiváltó tényezők, miként a *Frankenstein*ben, itt sem mechanikus természetűek. „Alfonso óriásivá nőtt alakjának” végső összeállítására természetfeletti erők segítségével kerül sor: egy családi átok és Otranto védőszentjének közvetítése révén.

Úgy vélem, *Az otrantói kastély* nyomán kirobbant gótikusregény-örület a „csodák korának” nevezett mitikus idők utáni mélységes vallásos vágyakozásban gyökerezett. A XVIII. században a nép többé-kevésbé úgy hitte, hogy egykor lehetségesek voltak mindazok a dolgok (az óriások, a sárkányok, a varázslat), melyek ma már nem történhetnek meg. A természet törvényeit akkoriban még nem foglalták olyan szigorú szabályokba. Ami egykor igazi csoda volt, azt a felvilágosodás kora pusztán gépezetté fokozta le. Blake „sötét sátáni malmi”³ egy olyan letűnt mágiát idéztek, mely a sátánhoz hasonlóan kegyvesztetté vált. Miközben a vallás mindinkább deizmussá és hitetlenséggé világiasodott, megmaradt az Isten és a túlvilági lét bizonyítékát, az üdvözülést - és ha lehet, a testi feltámadást - sóvárgó olthatatlan szomj. A felvilágosodással szemben kibontakozó ellenállás tágas frontján a methodista mozgalom és a nagy ébredés mellett ott találjuk a radikalizmust és a szabadkőművességet, a ludditákat és a gótikus regényt. A maga módján valamennyi a mégoly „irracionális” hit feladásától való elemi

² Horace Walpole: *Az otrantói kastély*. In: *Kalandos históriák*, Európa, Budapest, 1974.

³ A szerző William Blake (1757-1827) *Jeruzsálem* című költeményére utal.

idegenkedést fejezte ki egy olyan felnövekvőben lévő technopolitikai rend oltárán, amely talán még saját tetteit sem látja át. A „gótikus” a „középkori” fedőneve lett, amely a „csodálatos” fedőneveként fennmaradt a preraffaelitákon, a századforduló tarot kártyáin, a ponyvák és képregények űroperáin keresztül egészen a *Csillagok háborújáig* és a manapság divatos misztikus históriáig.

A csodálatos utáni vágy a gép tagadását jelenti, legalábbis bizonyos értelemben, és egyúttal azt a vágyat fejezi ki, hogy alkalmasint minden élőlény transzcendenssé válhat rossz volta és nagysága okán. Ez az elmélet King Kongot (?-1933) is klasszikus luddita szentté avatja. Emlékezzenek csak, hogyan végződik a film: - „Elkapták a repülőket.” - „Nem... a szépség végzett a szörnyeteggel!”⁴ Ebben a párbeszédben ugyancsak a már említett Snow-féle ember-technika szembeállítás jelenik meg.

Ha azonban lemondunk a természet - a tér, az idő, a termodinamika vagy a halandóság - törvényeinek fiktív áthágásáról, számolnunk kell azzal a veszéllyel, hogy az irodalmi mainstream elviselhetetlenül komolynak nevez minket.

A komolyság ezekben a kérdésekben a felnőttek hagyományos önmeghatározása a magabiztosan halhatatlan gyerekekkel szemben. Mary Shelley a tizenkilenc évesen írt *Frankensteinre* visszatekintve azt nyilatkozta: „Szeretem, mert boldog napokban fogant, amikor a halál és szenvedés csak szavak voltak, melyek nem leltek igaz visszhangra szívemben.” A gótikus regény a halál és a halál utáni kísértetlét témáját nemes cél helyett a hatásvadászat és az olcsó hátborzongatás szolgálatába állította, ezért komolytalannak találtatott, és gettóba kényszerült. Az irodalom világvárosában nem ez az egyetlen jól körülhatárolt kerület. Az indiánregényben mindig a jó diadalmaskodik. A szerelmes regényben a szerelem győzedelmeskedik. A detektívregényben a logikai rejtvény előfeltételül szolgáló gyilkosság ritkán irracionális. A tudományos-fantasztikus regény, melyben teljes világok épülnek egyszerű axiómák sorára, rutinszerűen felülemelkedik mindennapi világunk fizikai korlátaiban. Valamennyi esetben mi, olvasók vagyunk a bölcsőbbek. Azt mondjuk: „Igen ám, csak hogy a világ nem ilyen.” Ezek a műfajok, mivel makacsul ellentmondanak a tényeknek, nem vehetők *komolyan*, így „eszképista szellemi tápláléknak” bélyegezzük őket.

Ez főként a tudományos-fantasztikus irodalom esetében sajnálatos, hiszen a Hirosimát követő évtizedben ebben a műfajban mutatkozott meg legtündöklőbb az irodalmi tehetség - nemegyszer a zsenialitás. A sci-fi legalább olyan jelentős volt, mint a vele egy időben zajló beatmozgalom, kétségkívül jelentősebb, mint a korabeli irodalmi mainstream, amit néhány kivételtől eltekintve gúzsba kötött a hidegháború és a McCarthy-korszak szelleme. A sci-fi nem pusztán a „két kultúra” már-már ideális szintézise, de a legbiztosabb menedék korunk luddita meggyőződésű gondolkodói számára.

1945-re a gyárrendszer - amely minden más gépnél inkább az ipari forradalom valódi és legnagyobb eredménye volt - már magába foglalta a Manhattan Projectet,⁵ a német nagy hatótávolságú rakétaprogramot és a haláltáborokat. Nem kellett prófétának lenni ahhoz, hogy bárki belássa, a fejlődés e három iránya hamarosan találkozik. Hirosima óta hihetetlenül elszaporodtak az atomfegyverek, és korlátlanul fejlesztik az indítórendszereket. 1980-tól

⁴ Merian C. Cooper-Ernest B. Schoedsack, 1933

⁵ A második világháború idején folytatott nagyszabású, titkos angol-amerikai hadiipari kutatóprogram fedőneve, melynek eredményeképpen többek között a Hirosimára ledobott atombomba is létrejött. A kutatócsoport vezetője az a Vannevar Bush volt, aki 1945-ben megalkotta a személyi számítógép költői elképzelését, a „Memex”-et. Lásd Vannevar Bush: *Út az új gondolkodás felé*. In: *Hyper Text + Multi Média*, Artpool füzetek, 1996, 3.

pedig, amióta a hadipolitika vezérelvévé vált, már a szemünk sem rebben a holocaust nyolc számjegyű emberáldozata hallatán, mi több, ezért még bölcsnek is tekintjük magunkat.

Az ötvenes évek tudományos-fantasztikus írói számára mindez nem volt meglepetés, jöllehet még a legfelelőtlenebb modern luddita képzelet sem volt képes az atomháborúhoz fogható nagy és rossz ellenteremtény elgondolására. Ezért az atomkor és a hidegháború tudományos-fantasztikus irodalmában azt tapasztaljuk, hogy az ösztönös gépromboló felfogás új irányt vesz. A hardver, a gép háttérbe szorult az emberközpontúbb megfontolásokkal - az egzotikus kulturális evolúciókkal és a társadalmi témákkal, a tér-idő paradoxonokkal és játékokkal, a vad filozófiai kérdésekkel - szemben, melyeknek, miként az irodalomkritika kimutatta, közös vonásuk, hogy az „emberit” határozottan elválasztják a „géptől”. Elődeikhez hasonlóan a XX. századi ludditák is egy másik korba vágyakoztak, furcsa módon éppen abba a korba, a felvilágosodás korába, amelyből az első gépromboló ludditák a csodák kora utáni nosztalgiába menekültek.

De ma, mint tudjuk, a számítógépek korában élünk. Miféle kilátásai lehetnek ma a luddita érzékenységnek? Vajon a központi számítógépek ugyanolyan ellenséges érzületet váltanak-e ki, mint egykor a szövőgépek? Nem hinném. A legkülönbözőbb műfajokban alkotó írók egymást ölik a szövegszerkesztőkért. A gépek annyira felhasználóbarátokká váltak, hogy még a legelszántabb ludditát is rá lehet venni, tegye félre a jó öreg nagykalapácsot, inkább a billentyűket verje. E jelenség mögött az az egyre nagyobb teret hódító konszenzus áll, hogy a tudás valóban hatalom, az információ egy az egyben pénzre váltható, és a megfelelő logisztika kidolgozásával a csodák mégiscsak lehetségesek. Ha ez így van, a ludditák végre közös platformra kerülhetnek Snow-féle ellenlábasaikkal, a technokraták vidám seregével, akiknek a „jövő a vérükben van”. A gépekkel szemben táplált örökzöld luddita ambivalenciának talán mindössze valamely új formája marad fenn, vagy a legmélyebb luddita csodavárás frigyre lép azzal a reménnyel, hogy a megfelelő adat azok kezébe kerül, akiknek a legnagyobb szükségük van rá. A költségvetés és a számítógépek csatarendbe állítása révén meggyógyítjuk a rákot, megvédjük magunkat a nukleáris önpusztítástól, elegendő élelmet termelünk mindenkinek, méregtelenítjük a fékevesztett ipari kapzsiság maradványait - egyszerűen valóra váltjuk napjaink álmait.

A megvető luddita névvel mindmáig a technikában - mindenekelőtt a nukleáris technikában - kételkedőket illetik. A modern ludditák már nem gyártulajdonosokkal és sebezhető gépekkel állnak szemben. Miként Eisenhower, az Egyesült Államok egykori, ösztönös luddita elnöke megjósolta visszavonulásakor, mára megszilárdult az admirálisok, tábornokok és vállalati mogulok elitjének hatalma, akikhez képest mi, szegény senkiháziak osztályon kívülnek számítunk - igaz, Ike [Eisenhower] nem pontosan ezekkel a szavakkal fejezte ki magát. Elvárják tőlünk, hogy nyugton maradjunk és hagyjuk a dolgokat a maguk útján menni, jöllehet az információs forradalom térhódításával egyre átlátszóbbak a hazugságok.

Ha a világ megéri, a következő nagy kihívás az lesz - és ezt tőlem hallják először -, amikor a mesterséges intelligencia, a molekuláris biológia és a robottechnika terén végzett kutatások számai összefutnak.

Lélegzetelállító pillanat lesz és megjósolhatatlan, de reméljük, ebben a kérdésben nem a tábornokok véleményét kéri majd ki először. Ezt a pillanatot minden igaz luddita örömmel üdvözli majd, ha Isten is úgy akarja, hogy megérjük. Addig is mi, amerikaiak vigasztalódjunk Lord Byron rögtönzött dalával, amelyben kortársaihoz hasonlóan az első ludditákban vélte felismerni forradalmi gyökereinket. Íme a vers:

Ha a fölkelők tul a tengeren
Véren vették szabadságukat,
halunk mi is, ha kell,
vagy élünk győztesen
s vesszen minden király, csak egy ne: Ludd!⁶

Fordította Hideg János

Thomas Pynchon neves amerikai író. Művei nagy hatással voltak a digitális kultúra kialakulására. Jellegzetesen amerikai témákkal foglalkozik, és már a hatvanas években megjósolta az Internet jelenlegi szerepét. *Is It O.K. to Be a Luddite?* című írása a *ZKPI*-ben jelent meg. Eredetileg a *The New York Times Book Review* 1984. október 28. számában jelent meg, 140-41.

⁶ Byron: *Luddita-dal*. Ford. Vidor Miklós. In: *Klasszikus angol költők a középkortól a XX. századig*, Európa, Budapest, 1986, 114.

Tjebbe van Tijen Ars Oblivivendi

A kollektív emlékezet felépítéséről

Az idő múlása testünk öregedésével személyes tapasztalattá válik. Az időélmény nem körös, amelyet bolygók és csillagok felbukkanása irányít, sem nem lineáris, mint egy modern időmérő, amely végtelen vasúti pályán gördül át a történelmi úron. Az idő múlását nem naptári dátumok, hanem életünk eseményei jelzik. A változás az egymást követő generációkkal genetikailag mérhető. Az emlékezet olyan váz, amelyben az összetartozó eseményeket a képzelet köti egymáshoz teret hagyva a csatlakozópontok közötti holtjátéknak.

A tánc talán a legkorábbi művészeti forma, amely során az ember kifejezi és átadja élettapasztalatait, kezdve környezete hangjainak és mozgásainak hanggal vagy gesztusokkal történő utánzásától a tánc és az ének artikulált formájáig. „A múlt nem csupán azáltal válik múlttá bennünk, amit gondolunk vagy teszünk, hanem szó szerint ahogyan tesszük”, ahogyan ülünk, alszunk, sétálunk vagy beszélgetünk.⁷ Az emlékezet először és legfőképpen testi tapasztalat. A sírfelirat - amely azt hirdeti, „emléked örökké élni fog” - bevésése pillanatától kopni kezd, ám az emlékek még gyorsabban halványulnak el. Testünk halála elkerülhetetlen, ám lelkünk sorsában nem lehetünk ilyen bizonyosak. Bár vannak egyéni tapasztalatok előző életekről vagy a magzati létről, a legtöbb ember alig emlékszik vissza a gyermekkorára, sőt ilyen vagy olyan oknál fogva, tudatosan vagy sem sokszor a nemrégiben történtek emlékeit is nehezükre esik felidézni.

A test által kifejezett megörökíthetetlen művészeti formák, a tánc, a zene, az ének, a mesemondás nemzedékről nemzedékre adódnak át, de minthogy az emlékezet nemzedékről nemzedékre progresszíven változik, mindig „nyomot hagy rajta az adott korszak legfőbb szenvedélye”, a kifejezés eredeti formái gyakran elvesznek. A táncosok ábrázolása korabeli kerámiákon, festményeken, a hangszerek régészeti leletei és a korai kéziratokban megmaradt szövegek nyomra vezethetnek, de még így is sok mindenben csak találgatásokra hagyatkozhatunk. A történelem elemzője kénytelen találgatni; mivel nem tudja újratehermenteni, meg kell teremtenie a múltat.

A szájhagyománnyal terjedő kultúrától az írás elterjedéséig hosszú út vezetett. Platón kb. i. e. 375-ben a *Phaidrosz*-ban Szókratész beszédét írásban idézi fel: „... azt gondolnád, értelmes lényként beszélnek, de ha megkérdezed valamelyik szavukat, hogy jobban megértsd: egy és ugyanaz mindig, amit jelezni tudnak. Továbbá: ha egyszer le van írva, minden szöveg megfordul mindenütt, eljut műértőkhöz éppúgy, mint azokhoz, akiknek semmi közük hozzá, és nem tudja megmondani, kikhez kellene eljutnia és kikhez nem...”⁸ A korai történetírók leginkább a történelem kiötlői voltak, összevegyítettek valóságot és mítoszt, ma már tudjuk, hogy így alakult ki sok híres „történelmi beszéd” szövege. Főként jól hangzó történetet vagy szöveget akartak írni, a „tényeket” igazították a szónoki igényekhez. Az így szerkesztett beszédeket inkább a retorikai szabályok alkalmazása formálta és nem az, amiről valóban szó volt. Hasonlóképpen napjaink politikusai is szövegírókat alkalmaznak, akik előre megírják a

⁷ Jon Urry: How Societies Remember the Past. In *Theorizing Museums*; Blackwell. The Sociological Review, 1996. 49.

⁸ Raphael Samuel: *Theaters of Memory*. Verso, 1994

beszédeket és nem utólag jegyzik le azokat. A mai történésznek bőségesen áll rendelkezésére írott információ, nehezen áll ellen a kísértésnek, hogy eltekintsen azoktól a tényektől, amelyek nem illeszkednek „retorikájába”, érvelésébe.

Az emberi kultúra bevészte magát a Föld felszínébe és tájjá alakította azt. Ez a táj fejeződik ki az emberek arcán, testén és emlékeiben, akik megteremtették és újrateremtették. A tájkép a kollektív emlékezet készüléke, amely a múltban történeteket a jelenlegi térbe képezi le, éppúgy, mint ahogy Ausztrália őslakói kozmológikus időutazó álmaikban teszik. Számptalan generáció alkotott ilyen meséket abból a tájból „kiolvastva”, ahová sajátos fizikai adottságaikkal és a környező állatvilággal együtt „beírtak”. A mesék és történetek felidézhetők, mintha egy ösvény mentén haladnánk. Hasonló módon a városok és falvak utcáinak és a térképészeti elnevezéseknek is általában az a szerepük, hogy a múlta - nevezetes személyekre, történelmi eseményekre és a velük kapcsolatos érzületekre emlékeztessenek. Minden tájkép, minden épített környezet - akár falusi, akár városi - alapvetően az idő élő megjelenítése a térben. Ahol a tájkép jellegzetességei eltűntek, vagy elpusztultak, ahol a különböző korok építészeti stílusainak egymásmellettisége alakítja ki a főbb formákat, ott ez a fajta emlékezet meggyengül vagy elvész. Ekkor csak a képek és feljegyzések beszélnek az előzményekről. „Az évszázadok és évezredek alatt kialakult emlékezet rétegein keresztül kell leásni az alapokig, és onnét közelíteni a kortárs felismerés fénye felé.”⁹

A bevésott információ a sziklarajzoktól a nyomtatott szavakig és képekig, lehetőséget teremt a nemzedékek közötti információvándorlásra. A jelrendszerek túlélnek az ember információteremtő képességét. A testi és az írott emlékezet - a kollektív emlékezet rendszerének két formája - a szóbeliség modern technikáiban összeolvad; memória és mítosz összevegyül, akár csak az ősi mesemondóknál. A történelem alkotásának ezt a módját gyakran kritizálják azok a történészek, akik túlzott jelentőséget tulajdonítanak a kéziratoknak és más írásos dokumentumoknak, akik büszkék pusztán a szövegek manipulálásán alapuló tárgyilagos módszereikre. A szövegfetisizáló könyvtárak és archívumok azt sugalmazzák, hogy ezek az intézmények a történelemalkotás valódi forrásai, figyelmen kívül hagyva a könyvtárak és archívumok saját történetét. Hajlamosak vagyunk megelégedezni arról, hogy a legtöbb gyűjteményt önkényesen hozzák létre, széthordják, selejtezik vagy ajándékoznak, öröklés, zsákmányolás, lefoglalás révén elvesztegetik.

Asszurbanipal király uralkodása alatt (i. e. 669-626) ékirásos felirat hirdette: „Berakom a könyvtárba azt, ami a királynak kedves, amit nem szeret, azt eltávolítom.” A válogatás vagy beszerzés ilyenén folyamata mindig lényeges része volt a könyvtári, archívumi gyakorlatnak. A hivatalos gyűjtemény arculatát éppen az tükrözi, ami tudatosan vagy véletlenül kimaradt. Nem az okoz gondot, hogy ritka és értékes könyvekre vagy rejtett tudományos munkákra bukkanjunk a közkönyvtárakban, hanem a népszerű tömegtermékeket nehéz megtalálni, mint például a késő középkori Biblia-pauperum vagy a XX. század közepének nagy példányszámban kiadott kulturális folyóiratai. A triviális irodalom: a nőknek szóló romantikus regények vagy pornómagazinok és videók elvétve lelhetők fel az archívumokban. Marshall McLuhan ezt a jelenséget a „könyvtárak törvényének” nevezi; a legszélesebb körben elterjedt műveket ismerik el a legkevésbé a kurátorok és a könyvtárosok, akiknek elfoglalt és szűklátókörű ízlése formálja a gyűjteményeket. A profi gyűjtők is csak akkor érdeklődnek az alsóbb néposztályok kulturális termékei iránt, ha azok elmúlt századokból vagy távoli országokból valók, vagyis amikor történelmi tényekké váltak. A túlságosan kézzelfogható dolgokat nem jegyzik, nem keresik és nem őrzik meg. Ebben az értelemben a népszerű emlékezet a hivatalos írásos történelem antitézisévé válik.

⁹ Simon Schama: *Landscape and Memory*. Alfred A. Knopf, 1995. 16.

Az egyiptomiak eljárása, amely a testek konzerválásával próbálta meg kijátszani a halált, az archiválási módszereket utánozza. A mezopotámiaiak az agyagtáblákat őrző raktárakban ügyeltek a hőmérsékletre és a páratartalomra, hasonlóan a modern, környezetbarát archívumok és könyvtárak raktáraihoz, ahol a papír információhordozókat őrzik az utókor számára. A szétmálló modern papírtermékek múmiái a mikrofilmek. De, ahogy a szinte mitikus alexandriai könyvtár történelme mutatja: „... rombolás, pusztítás, fosztogatás és tűz a könyvek különösen nagy mennyiségét semmisítette meg, aszerint hogy mi volt a központi hatalom érdeke. Így aztán úgy alakult, hogy ami megmaradt ebből a korai időszakból, az nem a nagy központokból érkezett, hanem félreeső helyekről, ... szétszórt, magánkézben lévő példányok voltak.”¹⁰ A történelmi üzenet az új 4 millió kötetes alexandriai könyvtár kezdeményezőitől érkezett, de hasonlóan számoltak be a párizsi nemzeti könyvtár hatalmas épületegyüttesének létrehozói is.

Ha az információhordozók fizikai megőrzése és megkímélése lett volna az egyetlen szempont évszázadokon át, akkor kollektív emlékezetünk nagyságrendekkel térne el a mostanitól. A cenzori rendszer, a könyvégetések és a képrombolások tovább tizedelték kulturális örökségünket. A hanyatló vezetők és kegyvesztett személyek nevének eltüntetésével már i. e. 3000-ben Egyiptomban is találkozhatunk. A nagyrabecsülés és tisztelet jutalmául bevészt neveket kitörölték, amikor viselőik kegyvesztetté váltak, hasonlóan az ókori Rómában gyakorolt „damnatio memoriae”-hez, amelynek során a szenatus döntésére hivatalosan törölték Néró nevét az iratokból; de bevett eljárás volt ez a XVI. század Itáliájától a XX. századi Oroszorszáig mindenütt. Csin Si Huang-ti kínai császár a könyvégetések bevezetésével vált hírhedtté, i. e. 213-ban elrendelte azoknak a könyveknek az elégetését, amelyek témája nem kapcsolódott saját dinasztiája történetéhez, és családjukkal együtt halálra ítélte azokat (Konfucius), akik vakmerő módon idéztek a régi iratokból. Olyan hagyományt teremtett, amelynek következtében égő papír és emberi hús (sokszor műveikkel együtt égették el a szerzőket) füstje színezte a bizánci, római, iráni, brit, germán, frank és spanyol birodalmak és királyságok égét. A náci pártok tagjai Ausztria- és Németország-szerte, a kommunista kínai vörös őrök, a chilei katonák, a kommunizmus ellen tüntető tömegek Budapesten, Santiago de Chilében, Jakartában és Bangkokban, a vallási fanatikus tömegek Teheránban mindannyian részt vettek a XX. század könyvégetéseiben, így a kollektív emlékezet eltörlésében.¹¹ Néhány könyvtár, mint például az Ausztriai Nemzeti Könyvtár fasiszták által kiűrt polcai emlékeztetnek ezekre a pusztításokra.

A „cyberclasm” kifejezés a hetvenes évek antimilitarista akcióival jelent meg Kanadában és az Egyesült Államokban, amikor a diákok megostromolták azokat a kormányzati épületeket, ahol a vietnami háborúba behívható hadkötelesek listáit tároló számítógépek voltak elhelyezve, lyukkártyák millióit szórták ki az ablakokon, és szétzúzták a gépeket. A „Nagy Testvér” ellenőrző rendszerének szabotálása a politikai radikálisok napirendjén szerepelt a hetvenes és nyolcvanas években, és néhány esetben a gyakorlatban is megvalósult - főként katonai számítógépközpontok ellen hajtottak végre bombamerényleteket. Az átváltozás, amelynek során a katonai számítógépes információs rendszer Internetté alakult, létrehozta a cyberclas új formáit, az erő iránya megfordult: elszigetelt „hacker”-ek szállnak szembe a „rendszerrel” és kormányzati szervekkel, amelyek útjában állnak, vagy igyekeznek akadályt gördíteni a nemkívánatos információknak.

¹⁰ Luciano Canfora: *La Varitable l'histoire de la bibliotheque d'Alexandrie*. Edition Desjonque, 1986.

¹¹ Herman Rafetseder: *Bücherverbrennungen, die öffentliche Hinrichtung von Schriften im historischen Wandel*, Bahlau, 1988.

Tipikus módon úgy gondoljuk, hogy az információhordozók, a papír, a hangszalag, a film, a digitális média segítenek az emlékezésben. A totemek, a történelmi emlékművek, a műalkotások szintén tárgyi visszatükröződései emlékezetünknek. Az emléktáblák, szobrok, épületek és a nevezetes történelmi helyek szerte a világon mind a múltról regélnek. Az efféle objektumok felállítása és megőrzése állandó folyamat. Andre Malraux ötvenes évekbeli elképzelése a „fal nélküli múzeumból” úgy tűnik, oly mértékben kiterjedt, hogy egész városok, régiók és országok válnak múzeummá, a kriptofeudális műemlékvédelem fagyos szorításában az ifjú herceg csókjára várva... „Az élettelen anyagot emlékművekké alakítjuk, akár a Téli Palotáról, akár az Eiffel-toronyról, akár a Heculem romjairól vagy az egykori Varsó rekonstrukciójáról, az Éjszakai őrségről vagy a vladimiri Miasszonyunkról van szó”. Az említett objektumoknak tulajdonított jelentések „meglepnek alkotóikat”. A tárgyak sosem szándékosan emlékeztetnek arra, amit az emlékművek jelentésébe belemagyaráztak”.¹²

Krzysztof Pomian szerint a világ látható és láthatatlan részekre bomlott ketté, amelynek során a láthatatlan rávetül vagy behatol a látható világba vagy magából a természetből vett nemes anyagok, vagy bármilyen kézműves művészeti forma révén, legyen az festészet, szobrászat, mintázás, rézkarc, kézimunka, díszítés.

A világ egyfelől hasznos, létfenntartásunkat szolgáló fogyasztható termékekből áll, olyanokból, amelyek a nyersanyagokat ehetővé formálják, amelyek megvédnek a környezetünk változásai ellen. Mindezeket folyamatosan felhasználjuk, miközben fizikai változásokat idéznek elő, és fizikai változásokon mennek keresztül. Másfelől viszont ott vannak azok a dolgok, amelyeket Pomian „szemioforáknak” nevez, ezek gyakorlatilag használhatatlanok, a láthatatlant testesítik meg - bizonyos jelentéseket tulajdonítunk nekik, bemutatjuk és kiállítjuk őket.¹³ Ez az értelmetlen funkció kifejezetten a célból létrehozott tárgyakra korlátozódik; ellentétben azokkal, amelyek már elvesztették funkciójukat - például a szemétkosárból előkerült dolgok - és gyűjtemény tárgyat képezik. Minél ritkább valami, annál több jelentést (és anyagi értéket) tulajdonítunk neki. Ezen gazdasági és esztétikai folyamat során a tárgy - amelynek jelentést tulajdonítunk - eredeti jelentéstartalma megkopik. A múzeumok által képviselt kulturális hierarchia komplex irányzatokat redukál stílusvonulatokká, ellentétes nézőpontokat békít ki egymással; az így deformált tárgyak sosem létező múltba tekintenek vissza.

Szórakoztató módon a félreértelmezés ilyen formája saját „egyéni” emlékezőképességünk rendszerének működésére hasonlít, amelynek során a múlt figyelembevétel nélkül ábrázoljuk a jelenségeket. „Gyakran fontosabb, hogy emlékeink valóságosnak látszódnak, mint az, hogy valódiak legyenek.”¹⁴ Történelmi emlékek és képzelt események között ingázunk: „Az emberek hajlamosak olyan dolgokra emlékezni, amik nem saját emlékeik, ráadásul annál gyakrabban fordul ilyesmi elő, minél régebbi eseményről van szó, illetve minél inkább hasonlít életük aktuális történéseihez.”

Hasonló kapcsolat található az emlékezet és a képzelet között Freud pszichoanalitikus módszerében, amennyiben a ritka és darabos, a beteget kísértő emlékkép alapján az „így történhetett” ösjelenetét (Urszene) állítja össze az analitikus. A gyógyász az „anamnesis”, a belső

¹² Donald Horne: *The Great Museum, the Representation of History*. Pluto Press, 1984. 29.

¹³ Krzysztof Pomian: *Der Ursprung des Museum vom Sammeln*. Klaus Wagenbach, 1988. 49.

¹⁴ David C. Rubin (ed.): *Autobiographical Memory*. Cambridge University Press, 1986. 4.

hallgatás révén alkotja meg a múltat. A módszer kockázatos és „az efféle magyarázó feladat csak nagy nehézségek árán fordítható át hatásos terápiává”.¹⁵

Szembeszökő a párhuzam a fenti és a történészek által teremtett „telepatikus igazság” között, amellyel a kollektív emlékezet rendszerét kívánják modellálni. Ahhoz, hogy az emberek megbékéljenek azzal a társadalommal, amelyben élnek, fel kellett kutatni kísértő képet, a beteget zaklató „Urszené”-t. „A történész összegyűjti és - jobb esetben - kijavítja a kollektív emlékezetet”, mi több: ehhez a hálátlan feladathoz a pszichoanalízis egy fontos adalékkal is szolgál, mert nemcsak azt elemzi, amire az emberek emlékezni akarnak, hanem életre kelti azt is, amit a felejtés érdekében módosítottak”.¹⁶ Az emlékezés és felejtés árnyékországában manőverezve egy ősjelenetet kell megalkotni, amely elegendő hiteles információt és elegendő „hiteltelen” képzelt dolgot tartalmaz ahhoz, hogy a létrehozott történet hihető és (például az életrajzokkal) konzisztens legyen. Nem szükséges, hogy minden szinten igaz legyen, a rendkívüli hasonlóság és látszólagos igazság viszont lényeges.

Tudjuk, hogy mit akarunk elfelejteni, vagy egyszerűen csak felejtünk? Tudjuk, hogy mire akarunk emlékezni, vagy csak arra emlékszünk, amire mások azt akarják, hogy emlékezzünk?

(Fordította: Virág Katalin és Kovács Ágnes Veronika)

Tjebbe van Tijen alapította a Documentation Center of Social Movements központot az amsterdami egyetem könyvtárában 1973-ban. Az ökológia, az alternatív és underground kultúra témájában kiállításokat szervezett Bécsben, Milánóban, Koppenhágában, Dortmundban és Hamburgban. Az új média tanácsadója az amszterdami International Institute of Social History intézetben. „Imaginary Museum Projects” címen multimédia művészeti tevékenységet folytat.

Írása a *Balkon* 96/12-es számában jelent meg magyarul. Az Interneten olvasható: <http://www.aec.at/meme/symp/>.

¹⁵ Ned Lukacher: *Primal Scenes, Literature, Philosophy, Psychoanalysis*. Cornell University Press, 1986. 31

¹⁶ Peter G. Ary: *Freud for Historians*. Oxford University Press, 1985. 181. (Dutch edition).

Bruce Sterling Az Internet rövid története¹⁷

Mintegy harminc évvel ezelőtt a RAND Corporation, az Egyesült Államok első számú hidegháborús agytrösztje különös stratégiai problémával találta magát szembe. Hogyan tudják majd az amerikai kormányservek egy esetleges nukleáris háború után is fenntartani a kommunikációt?

A RAND felismerte, hogy a poszt nukleáris Amerikának egy olyan vezérlő-szabályzó hálózatra volna szüksége, amely összeköti egymással a városokat, az államokat és a bázisokat. De bármilyen erőteljesen védelmezik is a hálózatot, a kábeleket és a kapcsolóberendezéseket nem lehet megóvni az atombombától. Egy esetleges nukleáris támadás a legtokéletesebb hálózatot is darabokra zúzná.

És hogyan lehet megoldani a hálózat vezérlését és ellenőrzését? Bármilyen felügyeleti központ vagy hálózati fellegrvár egyértelmű és közvetlen célpontot jelentene az ellenséges rakéták számára. Legelőször éppen a hálózat központja semmisülne meg.

A RAND hosszasan töprengett ezen a fogas kérdésen, természetesen a legnagyobb katonai titoktartással kezelve az ügyet, majd egy merész megoldással állt elő. A javaslatot - mely Paul Baran vezérkari tiszt agyából pattant ki - 1964-ben hozták nyilvánosságra. Az első és legfontosabb alapelv, hogy a hálózatnak semmiféle központja nem lehet. Továbbá a kezdetektől fogva úgy kell működtetni, mintha darabokból állna.

Az elvek egyszerűek voltak. A hálózatot mindenkor megbízhatatlannak kell tételezni, és az elejétől fogva úgy tervezni, hogy felülmúlja saját megbízhatatlanságát. A hálózat minden egyes csomópontja a többivel egyenlő értékű, így önálló jogon alkothat, küldhet és fogadhat üzeneteket. Maguk az üzenetek csomagokra oszlanak, és minden egyes csomagnak külön címe van. Minden csomag egy adott forráscsomópontnál indul, és egy adott célcsomópontnál ér véget, máskülönben teljesen egyéni utakon tekergőzhet végig a hálózaton.

Az, hogy egy üzenetcsomag milyen pályát jár be, lényegtelen. Csak a végeredmény számít. Alapjában véve a csomagok, akár csak a gumilabdák, csomópontról csomópontra lökődnek, többé-kevésbé célirányosan, mígnem elérkeznek rendeltetési helyükre. Így az sem számít, ha a hálózat nagy része megsemmisül, hiszen a csomagok továbbra is mozgásban maradnak, vadul röpködve a még ép csomópontok között. Ez a véletlenszerű kommunikációs rendszer a hagyományos értelemben talán „nem tűnik hatékonynak” - például a telefonnal összehasonlítva -, ám annál strapabíróbb.

A hatvanas években ennek a decentralizált, bombabiztos, csomagkapcsolt hálózatnak a tervével labdázott a RAND-en kívül az MIT és a UCLA is. Az első ilyen elvek alapján működő kísérleti hálózatot a nagy-britanniai Országos Fizikai Laboratórium (National Physical Laboratory) állította fel 1968-ban. Röviddel ezután a Pentagon Magasszintű Kutatásokat Támogató Szervezete (Advanced Research Projects Agency) egy nagyobb szabású projektet kezdeményezett az Egyesült Államokban. Elképzeléseik szerint a hálózati csomópontokat - akkori mércével mérve - nagy sebességű szuperkomputerek alkották. Ezeknek a ritka és értékes gépeknek egy olyan masszív hálózatra volt szükségük, amelyen hatékonyan lehetett bonyolítani az országos kutatási és fejlesztési terveket.

¹⁷ Sterling írása a ZKPI-ben jelent meg.

Az első ilyen csomópontot 1969 őszén állították föl a UCLA-n. Ugyanez év decemberében már négy csomópont működött az alhálózaton, melyet fő támogatója, a Pentagon után ARPANET-nek kereszteltek.

A négy számítógép külön e célra létesített, nagy sebességű közvetítővonalakon át továbbította az adatokat. A kompjutereket távirányítással, más csomópontokról is lehetett programozni. Az ARPANET-nek köszönhetően a tudósok és kutatók a távolból is megoszthatták egymással számítógépes eredményeiket. Nagyon hasznos szolgáltatás volt ez, mivel a hetvenes évek elején igen drága volt a gépidő. 1971-ben tizenöt csomópont működött az ARPANET-en, 1972-re pedig harminchétre nőtt a csomópontok száma. Ez öröndetes fejlődés volt.

Azonban a hálózat működésének második évében egy különös dologra derült fény. Az ARPANET használói az elvileg csupán számítógépes kommunikációra szolgáló hálózatot időközben egy közhasználatú, nagy sebességű, a szövetségi kormány által támogatott elektronikus postává alakították. Az ARPANET-en többé nem kompjüteres információcsere zajlott. Ehelyett hírek és személyes üzenetek árasztották el a hálózatot. A kutatók közös projektek kiépítésére használták az ARPANET-et, elküldözgették egymásnak kutatási eredményeiket, vagy egyszerűen csak pletykáltak, cseverésztek. Az emberek saját accountot és személyre szóló e-mail címet szereztek az ARPANET kompjuterekhez. Mindenki nagy előszeretettel használta privát kommunikációra az ARPANET-et, jóval nagyobb lelkesedéssel fogadva ezt a szolgáltatást, mint a távkompjüterezést.

Nem sokkal később megszületett az ARPANET levelezési listája is, az az új szórótechnika, amelynek segítségével ugyanazt az üzenetet egyszerre több hálózati előfizetőnek is el lehetett küldeni. Érdekes módon az első jelentősebb levelezési lista az SF-LOVERS volt, amelyet a science-fiction iránt rajongók számára hoztak létre. A tudományos-fantasztikus témák megvitatása a hálózaton távolról sem mondható szakmai eszmecserének, így sok ARPANET-es kompjüterkezelő rossz szemmel nézte, ám megakadályozni nem tudta.

A hetvenes évek folyamán az ARPA-hálózat egyre gyarapodott. Decentralizált felépítése nagyban elősegítette terjedését. A hagyományos vállalati kompjüterhálózatokkal ellentétben az ARPANET-be bármilyen számítógépet be lehetett kötni. A lényeg csak az volt, hogy a gép ismerje az új, anarchikus, csomagkapcsolt hálózat közvetítőnyelvét, és ettől kezdve a márkája, a tartalma, sőt még tulajdonosának a kiléte sem számított.

Az ARPA eredeti kommunikációs szabványrendszere az úgynevezett NPC, avagy „Network Control Protocol” volt, de a technikai fejlődés előrehaladtával az NPC-t felváltotta egy magasabb szintű, kifinomultabb modell, a TCP/IP. A TCP, avagy „Transmission Control Protocol” az üzeneteket keletkezési helyükön csomagfolyamokká alakítja, majd újra üzenetté rendezi őket a célállomáson. Az IP, avagy „Internet Protocol” a címzésért felel, vagyis azért, hogy a csomagok többféle csomóponton és többféle hálózaton haladjanak keresztül, melyek a legkülönbözőbb szabványrendszerek alapján működnek - az ARPA kezdeti NCP szabványa mellett például ott van az Ethernet, az FDDI vagy az X.25.

1977-től kezdve a különböző hálózatok a TCP/IP segítségével csatlakoztak az ARPANET-hez. Maga az ARPANET viszonylag szigorú ellenőrzés alatt állt, egészen 1983-ig, amikor levált róla a MILNET elnevezésű hadászati szegmens. Ám a TCP/IP az összes hálózatot összekötötte. Végül az ARPANET - fokozott terjeszkedése ellenére - egyre kisebb területté vált az összekapcsolt számítógéprendszerek rohamosan növekvő galaxisában.

A hetvenes és nyolcvanas években egyre több társadalmi csoportban terjedt el a kompjüterhasználat, és ezeket a hatékony gépeket könnyűszerrel lehetett csatlakoztatni a hálózatok hálózatához. A TCP/IP széles körű alkalmazásának eredményeként az Internet egész hálózata-

tokat kebelezett be, amelyek meglehetősen összevisszaságban kapcsolódtak a digitális hálózat-komplexumhoz. Mivel A TCP/IP-nek nevezett szoftverhez bárki hozzájuthatott, ráadásul az alaptechnika decentralizált és természetéből adódóan eléggé anarchikus volt, nem lehetett megakadályozni, hogy az emberek valamilyen úton-módon be ne furakodjanak a rendszerbe. Igazság szerint azonban senki nem akarta korlátok közé szorítani ezt a burjánzó hálózatrendszert, amelyet összefoglalóan Internetként ismerünk.

Az Internethez való csatlakozás az adófizetőnek szinte egy fillérjébe se került, hiszen minden csomópont függetlenül működött, önálló költségvetéssel és technikai feltételekkel. Minél több, annál jobb: a telefonhálózathoz hasonlóan a kompjúterhálózat is annál értékesebbé vált, minél több felhasználót és forrást olvasztott magába.

Egy faxgép csak akkor ér valamit, ha másnak is van. Egymagában csupán érdekes látványosság. Egy jó darabig az ARPANET is pusztán látványosság volt, így elengedhetetlenül szükségessé vált egy számítógépes hálózat létrehozása.

1984-ben a Nemzeti Tudományos Alap (National Science Foundation) - pontosabban a magasszintű számítástechnikával foglalkozó hivatala - a tettek mezejére lépett. Az új NSFNET hihetetlen léptékű technikai fejlesztésbe kezdett: modernebb, hatékonyabb és csillogóbb szuperkompjútereket csatlakoztatott egymáshoz, masszívabb és gyorsabb vonalakkal, melyeket újra meg újra fejlesztettek és bővítettek, először 1986-ban, majd 1988-ban és 1990-ben. Hamarosan más kormányhivatalok is megjelentek a színen: a NASA, a Nemzeti Közegészségügyi Hivatal (National Institutes of Health) és az Energiaügyi Minisztérium (Energy Department) mind egy-egy digitális alkirályságot hozott létre az Internet birodalmán belül.

A hálózatok hálózatának egyre szaporodó csomópontjait különböző alcsoportokra osztották. A külföldi számítógépeket - és néhány amerikaiat is - a használok kérésére földrajzi elhelyezkedésük alapján jelölték meg. A többit a hat fő Internet-ágazat szerint csoportosították: gov, mil, edu, com, org és net. (Az efféle lompos rövidítések nagyon jellemzőek a TCP/IP protokollra.) A „gov” a kormány-, a „mil” a katonai-, az „edu” pedig az oktatási intézményeket jelölte, melyek természetesen elsőként születtek meg, mivel az ARPANET eredetileg a nemzetvédelemi kutatások technikai fejlesztésére jött létre. A „com” ezzel szemben a „kommerciális”, avagy kereskedelmi intézményeket jelölte, melyek viharos erővel törtek be a hálózatba, a buzgó nonprofit szervezetek („org”) forgószeletől kísérvé. (A „net”-kompjúterek a hálózatok közti átjárást biztosították.)

Az ARPANET 1989-ben formálisan megszűnt: boldogan esett áldozatul saját szenzációs sikerének. A felhasználók szinte észre sem vették a változást, hiszen az ARPANET funkciói nemcsak tovább éltek, de jelentősen javultak is. A TCP/IP szabványrendszerét ma már globálisan alkalmazzák a számítógépes hálózatokban. Huszonegy évvel ezelőtt, 1971-ben még csak négy csomópont létezett az ARPANET-en. Ma az Internetnek több tízezer csomópontja van negyvenkét országban szétszórva, és mindennap újak lépnek a rendszerbe. Három-négymillió ember használja ezt a mindent felölelő, gigantikus anyahálózatot.¹⁸

¹⁸ Bruce Sterling cikke 1992-ben íródott. Az általa közölt adatok a csomópontok, a felhasználók, a központi gépek, a hírcsoportok, a szerverek számáról, valamint a hardverárakról és az előfizetési díjakról ma már nem érvényesek. Az érdeklődők napra kész statisztikai adatokat találhatnak az Interneten.

Ajánlott irodalom:

Ed Krol: *The Whole Internet Catalog & User's Guide*. O'Reilly and Associates Inc., 1992. - Közérthető, zsargonmentes bevezetés a hálózat és a hálózati műveltség rejtélyes világába. A legtöbb számítógépes kézikönyvvel ellentétben Krol munkája nemcsak szórakoztató igyekszik lenni, hanem valóban az is.

A tudósok körében különösen népszerű az Internet, amely feltehetően a XX. század végének legjelentősebb tudományos eszköze. Az Interneten keresztül könnyedén lehet szakmai kapcsolatokat létesíteni, és elérhetők a legspeciálisabb adatok, ami hihetetlenül meggyorsította a tudományos kutatások fejlődését.

A kilencvenes években az Internet látványosan, szinte riasztó tempóban növekedik. Gyorsabban terjed, mint a mobil telefon vagy a fax. Tavaly az Internet havonta húsz százalékkal bővült. A TCP/IP-vel közvetlen összeköttetésben álló központi gépek [„host” computers] száma 1988 óta minden évben megduplázódott. Az Internet fokozatosan kivonul eredeti bázisáról, a hadászati és kutatóintézményekből, hogy meghódítsa az általános iskolákat és a gimnáziumokat, valamint a közkönyvtárakat és a kereskedelmi szektort.

Miért akar mindenki „rákerülni az Internetre”? Ennek az első és legegyszerűbb oka a szabadság vonzereje. Az Internet a valódi, modern funkcionális anarchia ritka példája. Nem létezik olyan, hogy „Internet Inc.”. Az Internetnek nincs hivatalos cenzora, főnöke, igazgatótanácsa vagy részvényese. Elvileg minden csomópont egyenrangú partnerként kommunikálhat bármely más csomóponttal, természetesen betartva a TCP/IP protokollt, amely azonban szigorúan technikai, nem pedig társadalmi vagy politikai előírás. (Volt ugyan némi vita az Internet kereskedelmi használatával kapcsolatban, de a helyzetet ma már egyszerűsíti, hogy a vállalatok saját vonalaikon csatlakoznak a hálózathoz.)

Az Internet ugyanakkor előnyös üzlet is. A hálózat egésze, a telefonrendszerrel ellentétben, semmit sem számít fel a távolsági beszélgetésekért. A használati időért sem kér extra díjat, szemben a legtöbb kereskedelmi kompjúterhálózattal. Valójában az „Internet” - amely mint entitás hivatalosan nem is létezik - senkit semmivel nem „terhel”. Minden Internet-használó maga felel a számítógépéért és a vonaláért.

Az Internet „anarchiája” első látásra talán furcsának vagy természetellenesnek tűnik, de ha közelebbről megvizsgáljuk, rögtön érthetővé válik e zűrzavar lényege. Olyan ez, mint az angol nyelv „anarchiája”: a nyelvet senki sem birtokolja, senki sem adhatja bérbe. Egy angol anyanyelvű ember maga dönti el, milyen úton-módon tanul meg helyesen beszélni, és hogyan alkalmazza a tudását - jóllehet a kormány nyújt némi támogatást az alapfokú olvasás és írás elsajátításához. Egyébként mindenki saját erejéhez mérten birkózik a nyelvvel, és ez a tanulási folyamat szinte önmagát gerjeszti, míg a végén kiderül, hogy a feladat megoldható. És még érdekes is. Sőt, lebilincselő. Bár sokan keresik a kenyerüket az angol nyelv használatával, kutatásával vagy tanításával, az „angol nyelv” mint intézmény köztulajdonnak számít és a köz javát szolgálja. Az Internet is hasonló módon működik. Talán jobban fejlődne az angol nyelv, ha az élére igazgatótanácsot és ügyvezetőket, vagy egyenesen elnököt és kongresszust állítanánk? Ebben az esetben valószínűleg jóval kevesebb új angol szó születne, és jóval kevesebb nyelvi leleményre lenne szükség.

John Quarterman: *The Matrix: Computer Networks and Conferencing Systems Worldwide*. Digital Press, Bedford, MA, 1990. - Tömör, technikai összefoglaló a világot betérítő hálózatok komplex kérdésköréről.

Tracy LaQuey & Jeanne C. Ryer: *The Internet Companion*. Addison Wesley, 1992. - Hittérítő illemszabálygyűjtemény az Internethez, számos sorsfordulót jelentő internetes élmény anekdotázó bemutatásával. Al Gore szenátor úr előszavával.

Brendan P. Kehoe: *Zen and the Art of the Internet: A Beginner's Guide*. Prentice Hall, 1992. - Rövid, de hasznos ismertető az Internetről, rengeteg adatgyűjtési jó tanáccsal. Kehoe könyve azon ritka munkák egyike, amelyek elektronikus formában is olvashatók az Interneten, ráadásul ingyen. Én is így közlöm saját F&SF Science cikkeimet, a jelen írást is beleértve. Internet-címem a következő: bruces@well.sf.ca.us.

Az Internet felhasználói hasonlóan vélekednek saját intézményükről. Olyan intézmény ez, amely mindenfajta intézményesítésnek ellenáll. Az Internet mindenkié és senkié. Mégis minden egyes érdekcsoport előhozakodik a maga követelésével. Az üzletemberek biztosabb pénzügyi alapot akarnak teremteni az Internet számára. A kormány emberei szigorúbb rendszabályok bevezetését javasolják. Az akadémikusok kizárólag tudományos kutatásokra akarják használni a hálózatot. A hadsereg emberei a kémelhárítás és a fokozottabb védelem mellett kardoskodnak. És még sorolhatnánk a példákat.

Ezek a konfliktusforrások ma még, ingatagon bár, de kiegyensúlyozzák egymást, így az Internet mindeddig megmaradhatott a viruló anarchia állapotában. Valaha az NSFNET nagy teljesítményű, gyors vonalait az „Internet gerinceként” emlegették, tulajdonosai pedig úrnak érezhették magukat az Internet többi része fölött; ma azonban ilyen „gerinckel” van tele Kanada, Japán és Európa, sőt megjelentek a kimondottan üzleti forgalmat bonyolító privát kereskedelmi Internet-gerincek is. Ma már a magántulajdonban levő személyi számítógépek is lehetnek internetes csomópontok. A számítógépünket könnyedén a hónunk alá csaphatjuk, sőt talán nem is olyan sokára a csuklónkon fogjuk hordani.

Mégis mire „jó” az Internet? Alapvetően négy dologra: levelezésre, vitafórumokra, távoli számítógépek használatára és fájlküldésre.

Az Internet levelezőszolgáltatását e-mailnek, avagy elektronikus postának hívják. Az e-mail nagyságrendekkel gyorsabb a hagyományos amerikai postánál, amit az Internet rendszeres használói épp ezért „csigapostának” gúnyolnak. Az internetes levelezés olyasmi, mint a fax, hiszen mindkét esetben elektronikus szövegek továbbításáról van szó. Az e-mailért azonban nem kell fizetni (legalábbis közvetlenül nem), és az egész világon alkalmazható. E-mailen szoftvereket és tömörített formában digitális képeket is lehet küldeni. Jelenleg az Internet-posta új formáinak a kialakításán dolgoznak.

A vitafórumok [discussion groups] vagy „hírcsoportok” [news groups] külön világot alkotnak. A hírek, pletykák és eszmecserék birodalmát általában USENET-ként tartják számon. A USENET lényegét tekintve egészen más, mint az Internet. Közönsége leginkább egy pletykaéhes, hírhajhász csődülethez hasonlítható, amely úgy barangol az Interneten, mintha zártkörű partikat járna végig. A USENET nem fizikai értelemben vett hálózat, inkább bizonyos társadalmi konvenciók együttese. Mindenesetre jelenleg mintegy 2500 különálló hírcsoport tartozik a USENET-hez, és az általuk kezdeményezett viták kommentárjaként naponta körülbelül 7 millió gépelt szó születik. Természetesen sok szó esik a számítógépekről, de emellett a legváltozatosabb kérdéskörök vetődnek föl, és a témák egyre szaporodnak. A USENET ezenfelül egy sor ingyenes elektronikus folyóiratot és publikációt terjeszt.

Mind az e-mail, mind a vitafórumok széles körben hozzáférhetők, akár az Internet nagy sebességű magján kívül is. A híreket és az e-mailt könnyen elérhetjük egy közönséges telefonvonalon keresztül az Internet olyan peremterületeiről, mint a BITnet, az UUCP vagy a Fidonet.

A két utolsó Internet-szolgáltatáshoz, a távoli kompjúterek használatához és a fájlküldéshez, úgynevezett „közvetlen Internet-kapcsolatra” van szükség - amit a TCP/IP segítségével érhetünk el.

A távoli számítógépek használata [long-distance computing] már az ARPANET létrehozásában is inspirálólag hatott, és sokak számára ma is ez az Internet egyik leghasznosabb szolgáltatása. A programozók távoli, nagy teljesítményű számítógépeken is nyithatnak accountot, és azokon futtathatják vagy írhatják meg programjaikat. A tudósok munkájukhoz akár kontinens-

nyi távolságban levő szuperkomputereket is igénybe vehetnek. A könyvtárak ingyenes kutatásra bocsáthatják elektronikus katalógusaikat. A szolgáltatáson keresztül hatalmas CD-ROM-katalógusok válnak hozzáférhetővé. Emellett hihetetlen mennyiségű szoftverhez lehet így ingyen hozzájutni.

Az Internet fájlküldő [file transfer] szolgáltatása lehetővé teszi, hogy a használók beléphessenek bármilyen távoli számítógépes rendszerbe, és onnan programokat vagy szövegeket másoljanak le. Ma már mintegy kétezer olyan szerver van, amely szabadon bebocsát bármilyen anonim személyt, közkinccsé téve az összes nyilvános fájlját, melyeket egyszerűen (és ingyen) le lehet másolni. Ez nem kis dolog, hiszen a közvetlen Internet kapcsolaton keresztül egész könyveket lehet néhány perc alatt továbbítani. Ma, 1992-ben több, mint egymillió ilyen nyilvános, mindenki által hozzáférhető fájl létezik (és még sokkal több millió az accounttal rendelkező felhasználók számára). Az Internet fájlküldő rendszere a könyvterjesztés legújabb formájának tekinthető: az olvasó elektronikus úton egyszerűen lemásolja magának a kívánt szöveget, annyi példányban, amennyire szüksége van, és mindezt ingyen teheti. Új internetes programokat - mint az „archie”, a „gopher” vagy a „WAIS” - fejlesztettek ki e hatalmas terjedelmű archív anyag katalogizálására és feltárására.

Ez az anarchikus hálózat, a fej nélküli, milliólábú Internet lassan az egész világra kiterjeszti csápjait. Minden megfelelő teljesítményű számítógép potenciális csíra az Internet növekedésében, és ma már ezeket a komputereket 2000 dollár alatt meg lehet vásárolni bárhol a világon. Annak idején az ARPA hálózatát azért hozták létre, hogy ellenőrzése alatt tartsa az esetleges nukleáris katasztrófától szétzilált társadalmat; mutáns szülötte, az Internet viszont annál zabolátlanabb lett, és exponenciálisan terjed végig a hidegháború utáni elektronikus globális falun. Az Internet kilencvenes években tapasztalható növekedése sokban hasonlít a személyi számítógépek elterjedéséhez a hetvenes években, bár a mostani fejlődés talán még gyorsabb és jelentőségteljesebb. Jelentőségteljesebb annyiban, hogy az Internet a személyi számítógépek számára megteremti az olcsó, egyszerű tárolás és hozzáférés lehetőségét, és ezzel szabad utat nyit a világ felé.

Jövőjét tekintve az Internetnek minden esélye megvan arra, hogy még nagyobb és exponenciálisan még gyorsabb legyen. Ma az egyik legégetőbb kérdés az Internet kommercializálódása, és ennek kapcsán a legvadabb ígéretek hangzanak el egy új kereskedelmi-információs szolgáltatás kialakítására. A váratlan sikerektől felbuzdult szövetségi kormány szintén aktív részt vállal az Internet ügyeiben. 1991 őszén az amerikai kongresszus jóváhagyta az NREN (National Research and Education Network), avagy az Országos Kutatási és Oktatási Hálózat megvalósítási tervét, amely egy öt évre szóló, kétbillió dollár költségvetésű projekt az Internet „gerincének” a továbbfejlesztésére. Az NREN körülbelül ötvenszer gyorsabb lesz, mint a ma ismert hálózatok bármelyike; az egész *Encyclopedia Britannica*t egyetlen másodperc alatt fogja elektronikusan továbbítani. Hamarosan a világ összes számítógépes hálózatában megjelennek a háromdimenziós animációk, megvalósul a mobiltelefon-összeköttetés a hordozható számítógépekkel, beépül a fax, a hang és a magas felbontású televízió. Világraszóló multimédia-cirkusz!

Ezek legalábbis a remények, a tervek. De ugyanígy előfordulhat, hogy a jövő Internetje semmiben sem hasonlít majd a mai elképzelésekhez. A tervezés sosem játszott túl nagy szerepet a forrongó, gombamód szaporodó Internet fejlődésében. Végso soron a mai Internet is csak halványan emlékeztet a RAND Corporation által kidolgozott poszt nukleáris irányítórendszer zord tervére. A sors iróniája ez, aminek ma csak örülhetünk.

Hogyan lehet hozzáférni az Internethez? Nos ha nincs kompjütered, végy egyet és hozzá egy modemet is. A számítógéped végállomásként funkcionál majd, egy közönséges telefon-

vonalon keresztül pedig összeköttetésbe léphetsz bármilyen, az Internettel összekapcsolt géppel. Ezeken az egyszerűbb és lassúbb internetes kapcsolatokon keresztül hozzáférhetsz a különböző vitaforumokhoz, és saját e-mail címet is szerezhetsz. Ezeket a szolgáltatásokat érdemes kihasználni, bár attól, hogy levelezel és beszélgetsz a hálózaton, a szó szoros értelmében még nem léptél be az Internetbe.

Ha diák vagy, az egyetemed valószínűleg közvetlenül rá tud csatlakozni a nagy sebességű Internet TCP/IP vonalakra. Ajánlatos accountot nyitnod valamelyik külön e célra fenntartott egyetemi számítógépen, és akkor igénybe veheted az Internet izgalmasabb szolgáltatásait is, a távkompjüterezt és a fájlküldést. Sőt néhány városban, például Clevelandben, ingyen is hozzá lehet férni ezekhez a funkciókhoz. Egyre-másra csatlakoznak az Internethez a különböző vállalatok is, és szívesen veszik az előfizetőket, akik rajtuk keresztül léphetnek be a hálózatba. Az előfizetési díj havonta körülbelül 40 dollár - megközelítőleg annyi, mint a kábeltévé-szolgáltatás díja.

A kilencvenes évek végére az Internetre való csatlakozás egyre könnyebb és olcsóbb lesz. Használata is egyszerűsödni fog, és ez a fajta fejlesztés bőven ráfér a hálózatra, hiszen a TCP/IP elvadult UNIX operációsrendszere nem éppen mondható felhasználó-barátnak. Bölcs dolog minél hamarabb megtanulni az Internet működését, vagy legalábbis tudni róla. A századfordulóra a „hálózati műveltség”, akárcsak korábban a „számítógépes műveltség”, életünk minden területén meghatározóvá válik.

Fordította Rupp Anikó

Bruce Sterling író, újságíró. Számos regény és elbeszélés szerzője: *Islands in the Net*, *The Artificial Kit*, *Schismatrix*. Elméleti munkája a *Hacker Crackdown*. William Gibson a társszerzője a *The Difference Engine* című műnek. Az első között tette ingyen közzé bestseller sci-fi munkáit a Hálón.

The Brief History of the Internet című írása a ZKPI-ben jelen meg.

II.

Richard Barbrook - Andy Cameron A kaliforniai ideológia

„Nem hazudni a jövőről lehetetlen,
és hazudhatunk róla tetszésünk szerint”

(Naum Gabo)¹⁹

Átszakad a gát...

Most, a XX. század végén végre megtörténik az, amit olyan régen megjósoltak: a média, a számítógép és a telekommunikáció hiper médiává alakul.²⁰ Már nincs messze az idő, amikor a kapitalizmus hajtóerői, melyeket az emberi munka alkotóerőinek változatossá tétele és fokozása mozgat, minőségi változást hoznak a munkában, a játékban, az életmódban. A technika különböző formáit egyazon szabályrendszerbe szorítva valami olyat hoz létre, ami több mint alkotórészeinek összessége. Ha a korlátlan mennyiségű információ bármely formában történő előállításának és befogadásának lehetősége kiegészül a globális telefonhálózatok elérhetőségével, a munka és a pihenés mai formái alapvetően átalakulnak. Új iparágak születnek, melyek elsöprik az esélyes tőzsdei cikkeket. Ilyen mélyreható társadalmi változások idején nagy érdeklődéssel hallgatunk bárkit, aki egyszerű magyarázatot tud a történetekre. Ebben a kritikus helyzetben az Egyesült Államok nyugati partján egy írókból, adatkalózkodókból, tőkésekből és avantgárd művészekből álló csoport megalkotott egy heterogén hitet a közeledő információs korszakról. Ez a kaliforniai ideológia.

Az új hit San Francisco bohém kulturális életéből és a Silicon Valley-i csúcstechnika házaságából született. A folyóiratokban, könyvekben, tévéműsorokban, web-oldalakon, hírcsoporthoz és hálózati konferenciákhoz reklámozott kaliforniai ideológia szemérmetlenül egyesíti a hippik szabad szellemét a yuppiek vállalkozói buzgalmaival. Az ellentétek egybeolvadását az új információs technikák felszabadító erejébe vetett hit segítette elő. A digitális utópiában mindenki hippie és gazdag lesz egyszerre. Nem meglepő, hogy ezt az optimista jövőképet Egyesült Államok-szerte lelkesen magukévá tették a kompjüterőrültek, az adatkalózkodó diákok, a találékony kapitalisták, a társadalmi aktivisták, az irányzatok tudósok, a futurista bürokraták és az opportunisták politikusok. Európa szokása szerint sietett lemásolni a legújabb amerikai hóbortot. Miközben egy nemrégiben készült EU-bizottsági jelentés azt tanácsolja, hogy a kaliforniai szabadpiaci modellt kövessük, amikor megépítjük az információs szupersztrádát, az avantgárd művészek és a tudósok buzgón másolják a nyugati part

¹⁹ Naum Gabo-Anton Pevsner: *The Realistic Manifesto*, 1920, in John E. Bowlt (szerk.), *Russian Art of the Avant-Garde: Theory and Criticism*, London, 1976, 214.

²⁰ Huszonöt éve jósolják a szakértők az információs korszak fenyegető közeledtét, lásd Alain Touraine: *La société post-industrielle*. Párizs, 1969; Zbigniew Brezinski: *Between Two Ages: America's Role in the Technotronic Era*. New York, 1970; Daniel Bell: *The Coming of the Post-Industrial Society*. New York, 1973; Alvin Toffler: *The Third Wave*. London, 1980; Simon Nora-Alain Minc: *The Computerisation of Society*. Cambridge, 1980; és Ithiel de Sola Pool: *Technologies of Freedom*. Harvard, 1983.

extrópia kultuszának „poszthumán” filozófusait.²¹ Alternatívák hiányában a kaliforniai ideológia beteljesülni látszik.

A nyugati parti ideológusok óriási vonzereje nem egyszerűen ragályos optimizmusuknak köszönhető. Látszólag tökéletesen szabadelvű politikát hirdetnek, az informatikát pedig az „új jeffersoni” demokrácia kiépítésének szolgálatába kívánják állítani, ahol mindenkinek lehetősége nyílik majd a szabad önkifejezésre a cybertérben.²² E látszólag csodálatos eszme azonban újratermeli az amerikai társadalom legatavisztikusabb jellegzetességeit, különösen azokat, amelyek a rabszolgaság keserű örökségéből származnak. Eme utópisztikus kaliforniai látomás alapfeltétele a szándékos vakság a nyugati parti életforma más - sokkal kevésbé pozitív - jellegzetességeivel szemben: a fajgyűlölettel, a szegénységgel és a környezeti pusztulással.²³ A sors iróniája, hogy a nem túl távoli múltban a Kaliforniai-öböl értelmiségi és művész lakóit még szenvedélyesen foglalkoztatták ezek a kérdések.

Ronald Reagan a hippik ellen

1969. május 15-én Ronald Reagan kormányzó elrendelte, hogy felfegyverzett rendőrök hajnalban rajtaüssenek a hippik tiltakozókon, akik elfoglalták a kaliforniai Berkeley Egyetemmel szomszédos People's Parkot. Az összetűzés során egy embert agyonlőttek, százhuszonnyolcat pedig kórházba szállítottak.²⁴ Azon a napon úgy tűnt, hogy a „rendes” világ és az ellenkultúra kibékíthetetlenül szembekerült egymással. A barikádok egyik oldalán Reagan kormányzó és követői a szabad magánvállalkozásért szálltak síkra, és a vietnami inváziót támogatták. A másik oldalon a hippik a hazai társadalmi forradalmat éltették, és tiltakoztak a külföldre irányuló birodalmi törekvések ellen. A People's Park-i rajtaütés évében úgy tűnt, hogy az Amerika jövőjéről kialakult két ellentétes elképzelés között csak erőszakos konfliktus dönthet. Jerry Rubin, az egyik hippik vezető így fogalmazott: „Kalandvágyunk és hősiességünk Amerika határain túlra hajt bennünket, egy önmegvalósító és lázadó életbe. Válaszképpen Amerika kész elpusztítani minket...”²⁵

A hatvanas években a Kaliforniai-öböl radikálisai a világszerte újjáéledő új baloldali mozgalmak politikai arculatát és kulturális stílusát hirdették. Szakítottak a háború utáni korszak szűk látókörű politikájával, és kampányt indítottak a militarizmus, a rasszizmus, a szexuális megkülönböztetés, a homoszexuálisok kirekesztése, az esztelen fogyasztás és a környezetszennyezés ellen. A hagyományos baloldalra jellemző merev hierarchia helyett egy kollektív, demokratikus struktúrát építettek ki, mely a jövő liberális társadalmát volt hivatott

²¹ Lásd Martin Bangemann: *Europe and the Global Information Society*. Brüsszel, 1994 (megtalálható: <http://www.echo.lu>) és a Warwick University Virtual Futures '95 konferenciája: <http://www.warwick.ac.uk/WWW/faculties/social-studies/Phisoshopy/events/vf>).

²² Lásd Mitch Kapor: *Where is the Digital Highway Really Heading?* *Wired* 1993 július/augusztus.

²³ Lásd Mike Davis: *City of Quartz*. Verso, London, 1990; Richard Walker: *California Rages Against the Dying of the Light*. *NLR* 209 1995 január/február; valamint az Ice-T, a Snoop Dog, a Dr Dre, az Ice Cube, az NWA feljegyzéseit.

²⁴ Lásd George Katsiaficas: *The Imagination of the New Left: a Global Analysis of 1968*. Boston, 1987, 124; Jerry Rubin: *An Emergency Letter to my Brothers and Sisters in the Movement*. In Peter Stansill és David Zane Mairowitz (szerk.), *BAMN: Outlaw Manifestos and Ephemera 1965-70*, London, 1971, 244.

²⁵ Arról, hogy milyen döntő szerepet játszott az amerikai Új Bal önmeghatározása a populáris kultúrában, lásd Katsiaficas, id. Mű; és Charles Reich: *The Greening of America*. New York, 1970.

modellezni. A kaliforniai Új Bal a politikai küzdelmet kulturális lázadással egyesítette. A hippiknek szüleikkel ellentétben eszük ágában sem volt megfelelni azoknak a merev társadalmi normáknak, melyeket a hadsereg, az egyetemek, a nagyvállalatok, sőt a baloldali politikai pártok kényszerítettek a beilleszkedőkre. Nyíltan visszautasították a „rendes” világot: ezt hirdette laza öltözetük, szexuális szabadosságuk, hangos zenéjük és a szórakozásból szívott drogok.²⁶ A radikális hippik liberálisak voltak, a szó társadalmi értelmében. Egyetemes, racionális és haladó eszméket vallottak: a demokráciát, toleranciát, önmegvalósítást és a társadalmi igazságot hirdették. A mintegy húsz éve tartó gazdasági növekedés hitében úgy vélték, a történelem az ő oldalukon áll. A sci-fi regényekben ökotópiáról álmodtak: egy olyan Kaliforniáról, ahol nincsenek autók, ahol az ipari termelés nem okoz ökológiai károkat, ahol a szexuális kapcsolatban egyenlő a férfi és a nő, a mindennapi élet pedig közösségekben folyik.²⁷ Voltak, akik úgy vélték, ezt a látomást csak úgy lehet megvalósítani, ha visszautasítják a tudományos haladás hamis Istenét, és visszatérnek a természethez. Mások, épp ellenkezőleg, azt hitték, a technikai haladás óhatatlanul társadalmi ténnyé teszi majd liberális elveiket. Marshall McLuhan elméleteinek hatására ezek a technománok úgy gondolták, hogy a média, a számítástechnika és a telekommunikáció összeolvadásából megszületik majd az elektronikus agora - az a virtuális hely, ahol mindenki elmondhatja véleményét, és nem lesz többé cenzúra. McLuhan - az akkor már középkorú egyetemi tanár - üzenete valóban radikálisnak számított: a nagy üzlet és a nagy kormány hatalmát egykettőre elsöprik majd a technika új eredményei, melyek már pusztán létükkel is erősebbé teszik az egyént.

„Elektronikus média... eltöröljük a tér dimenzióját ... Az elektromosság segítségével a világ bármely pontjáról olyan kapcsolatot létesíthetünk egymás között, mintha mindannyian egy kis faluban élnénk. Ez a kapcsolat mély, nem színezik szerepek és hatalmi viszonyok... A párbeszéd felváltja a prédikációt.”²⁸

McLuhan jóslatain felbátorodva a nyugati part radikálisai hozzáláttak, hogy új információs technikákat dolgozzanak ki az alternatív sajtó, a közösségi rádióállomások, a személyi számítógép-klubok és videós közösségek számára. Ezek a közösségi médiaaktivisták az új Amerika építése élharcosainak hitték magukat. Az elektronikus agora megteremtése volt az első lépés a minden társadalmi intézményben közvetlenül megvalósuló demokrácia felé.²⁹ A harc talán nehéz, de az „ökotópia” már szinte karnyújtásnyira volt.

²⁶ A hetvenes évek egyik bestseller regényében a nyugati part északi felét leválasztják az Egyesült Államoktól, és megvalósítják a hippik utópiát, lásd Ernest Callenbach: *Ecotopia*. New York, 1975. A kaliforniai közösségi élet effajta idealizálását ld. még John Brunner: *The Shockwave Rider* című könyvében, London, 1975; és Kinley Robinson: *Pacific Edge*, London, 1990.

²⁷ Marshall McLuhan: *Understanding Media*. London, 1964, 225-6. Lásd még Marshall McLuhan-Quentin Fiore: *The Medium is the Massage*. London, 1967, Gerlad Emmanuel Stern (szerk.); McLuhan: *Hot and Cool*. London, 1968.

Marshall McLuhan (1911-1980) a médiaelmélet egyik legtöbbet idézett szerzője. 1951-ben publikálta a *The Mechanical Bride*-ot. 1953-ban megalapította az *Explorations* folyóiratot. 1962-ben és 1964-ben publikálta két legnagyobb hatású könyvét: a *The Gutenberg Galaxy*-t és az *Understanding Media*-t. Halála után egyetemén, a Toronto University-n megalapították a McLuhan kutatási központot („McLuhan Program in Culture and Technology” - lásd: <http://www.fis.utoronto.ca/mcluhan>), melynek vezetője a híres teoretikus DERRICK DE KERCKHOVE. (A szerk.)

²⁸ Lásd John Downing: *Radical Media*. Boston, 1984.

²⁹ Arthur Kroker-Michael A. Weinstein: *Data Trash: The Theory of the Virtual Class*. Montreal, 1994, 15. A hatvanas években egyes Újbalos teoretikusok úgy gondolták, hogy ezek a tudományos-technikai szakemberek vezetik a társadalmi felszabadításért vívott harcot munkájuk és az öngazgatás követelménye révén, lásd Serge

A „virtuális osztály” felemelkedése

Ki mondhatta volna meg előre, hogy alig harminc évvel a People's Park-i összecsapás után a „rendes” emberek és a hippik együtt megalkotják majd a kaliforniai ideológiát? Ki gondolta volna, hogy a technikai determinizmus és a libertariánus individualizmus ilyen ellentmondásos keveréke válik majd az információs korszak hibrid igazhitévé? És ki gyanította volna, hogy ebben a technikát és szabadságot istenítő társadalomban egyre nehezebb lesz bármi értelmeset mondani magáról a társadalomról?

A kaliforniai ideológia népszerűségét épp tanainak homályos volta magyarázza. Az utóbbi néhány évtizedben a közösségi médiaaktivisták úttörő munkája nagyrészt a csúcstechnológiából és a médiaiparból nyerte erejét. Az e szektorokban ténykedő vállalatok a munka nagy részét gépesíthetik ugyan vagy kiadhatják alvállalkozóknak, továbbra is kulcsszerepet játszanak majd azok az emberek, akik kutatómunkájukkal új termékeket állítanak elő, legyen az szoftver, csip vagy tévéműsor. A vállalkozók és ezek a szakemberek alkotják az úgynevezett „virtuális osztályt”: „...ők a tudósokból, mérnökökből, számítógépes szakemberekből, videójáték-fejlesztőkből és más kommunikációs szakértőkből álló műszaki értelmiség”.³⁰ Mivel az ő munkájuk nem végezhető futószalagon és nem is gépesíthető, a vállalatigazgatók meghatározott időre szóló szerződést kötnek velük. A múlt század „munkásarisztokráciájához” hasonlóan a média, a számítógépipar és a telekommunikációs iparágak kulcsalkalmazottai egyaránt élvezik a piac előnyeit és bizonytalanságát. Egyrészt általában jól fizetik munkájukat, és nagyfokú önállóságot élveznek a munkatempóban és az elhelyezkedésben. Ennek eredményeképpen a hippik és a társadalomba beilleszkedett emberek között mára már nincs nagy kulturális különbség. Másfelől azonban ezeknek az alkalmazottaknak a szerződése csak meghatározott időre szól, azontúl nincs garancia foglalkoztatásukra. Most, hogy a „virtuális osztály” már nem rendelkezik a hippik szabadidejével, többnyire a munkában látja az önmegvalósítás egyetlen esélyét.³¹

A kaliforniai ideológia segítségével megérthetjük azt a valóságot, melyben a csúcstechnika szakemberei élnek. Egyfelől kivételes helyzetet élveznek mint alkalmazottak. Másfelől ők az örökösei a közösségi médiaaktivisták radikális eszméinek. A kaliforniai ideológia épp ezért egyszerre tükrözi a piaczgazdaság szabályait és a hippik kézművesség szabadságát. Ezt a bizarr egyveleget kizárólag a technikai determinizmusba vetett már-már egyetemes hit teszi lehetővé. A liberálisok a hatvanas évek óta a technika új eredményeitől remélték álmaik valóra válását. Az Új Jobb úgy válaszolt az Új Bal kihívására, hogy a liberalizmus egy régebbi formájában, a gazdasági liberalizmusban éledt újjá. A kollektív szabadság helyett, melyet a hippik radikális mozgalma hirdetett, a piaczgazdaságban megvalósuló egyéni szabadságot

Mallet: *The New Working Class*. Nottingham, 1975. Ezzel szemben a futurologusok azt gondolták, hogy e szakmák dolgozói az új uralkodóosztály embriói, lásd Daniel Bell, id. mű.

³⁰ Lásd Dennis Hayes: *Behind the Silicon Curtain*. London, 1989. A szerző leírja a Silicon Valleyre jellemző szerződéses munkát. A posztfordista munkaszervezés teoretikusabb vizsgálatait lásd Alain Lipietz: *L'audace ou l'enlèvement*. Párizs, 1984; *Mirages et miracles*, Verso, London, 1987; Benjamin Coriat: *L'atelier et le robot*. Párizs, 1990; és Toni Negri: *Revolution Retrieved: Selected Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis And New Social Subjects 1967-83*. London, 1988.

³¹ McLuhan nagyvállalati sikerére vonatkozólag lásd Tom Wolfe: *What If He Is Right?* In: *The Pump House Gang*. London, 1968. Arról, hogy a konzervatívabb gondolkodók hogyan hasznosították eszméit, lásd Alvin Toffler, id. mű; Ithiel de Sola Pool, id. mű; Daniel Bell, id. mű; és Zbigniew Brzezinski, id. mű.

tűzték zászlajukra. De még ezek a konzervatívok sem tudtak ellenállni az új információs technikák romantikájának. McLuhan jóslatait még a hatvanas években a magánszektor által kifejlesztett új médiumok, kompjúterek és a telekommunikáció új formái reklámozásának szolgálatába állították. A hetvenes évektől Toffler, de Sola Pool és a többi guru annak igazolásán fáradozott, hogy a hipermédia korszakával paradox módon visszatérünk a múlt gazdasági liberalizmusához.³² E nosztalgikus utópia mögött a macho sci-fi írók - így pl. Asimov és Heinlein - jóslatai álltak, ezeket a jövőbeli világokat mindig is úrkalmárok, minden hájjal megkent kereskedők, zseniális tudósok, kalózkapitányok és megkopott individualisták népesítették be.³³ A technikai haladás ösvénye nem mindig „ökotópiához” vezet - gyakorta inkább vissza az Alapító Atyák Amerikájába.

Elektronikus agora vagy elektronikus piac tér?

A kaliforniai ideológia homályos volta leginkább a digitális jövőről alkotott ellentmondásos képekben nyilvánul meg. A hipermédia fejlődése kulcsszerepet játszik a kapitalizmus következő szakaszában. Zuboff rámutat, hogy a média, a számítógépek és a telekommunikációs eszközök gyári és irodai alkalmazása annak a folyamatnak a csúcspontját jelenti, melynek során a munkaerő megszűnt részt venni a közvetlen termelésben.³⁴ Ha másért nem, hát a verseny miatt végül minden nagyobb ipari gazdaság rákényszerül majd, hogy a digitális munka termelékenységének biztosítása végett bekösse a lakosságot a hálózatba. De ki a megmondhatója annak, hogy milyen társadalmi és kulturális következményekkel jár, ha az emberek korlátlan mennyiségű információt állítanak elő és cserélnek globális szinten? És vajon a hipermédia képes lesz-e valóra váltani akár az Új Jobb, akár az Új Bal utópiáit? Hibrid hit lévén a kaliforniai ideológia nem késlekedik a válasszal: mindkét vízióban egyszerre hisz, és nem kritizálja egyiket sem.

A „virtuális közösség” hívei egyfelől megőrizték az Új Bal nagyvállalat-ellenes tisztaságát. Gurujuk, Howard Rheingold szerint az ellenkultúra fellendítői által képviselt értékek határozzák meg az új információs technikák fejlődését. Következésképp a közösségi aktivisták arra

³² A hősiес hímek szokásos szereplői a klasszikus sci-fi regényeknek, lásd D. D. Harrimannt Robert Heinlein: *The Man Who Sold the Moon*. New York, 1950 vagy ld. a főszereplőket Isaac Asimov *Alapítvány-trilógiájában*, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1982; *Én, a robot*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1966; és *The Rest of the Robots*, London, 1968. Hagbard Celine, a férfi archetípus tudatosabb változata, a központi figura Robert Shea-Robert Anton Wilson: *The Illuminati* trilógiájában, New York, 1975. Robert Heinlein regénye előlapján az a jóslat áll, hogy a gyors technikai fejlődés okozta társadalmi válság időszaka után, a nyolcvanas-kilencvenes években újra helyreáll majd a rend „az újonnan megnyíló határok és a XIX. század gazdaságához való visszatérés” révén!

³³ Lásd Shoshana Zuboff: *In the Age of the Smart Machine: the Future of Work and Power*. New York, 1988. Persze ez az elemzés Karl Marxtól ered, *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972; és *The Results of the Immediate Process of Production*. In: Albert Dragstedt (szerk.), *Value Studies by Marx*. London, 1976.

³⁴ Lásd Howard Rheingold: *Virtual Communities*. London, 1994; és honlapját: <http://www.well.com/user/hlr/>.

Howard Rheingold újságíró, szerkesztő és a digitális technikák nemzetközileg elismert szakértője. A *Whole Earth Review* egykori szerkesztője és a „Hot Wired” hálózati fórum vezetője. Könyvei közül a legismertebbek: *Virtual Reality*, és *The Virtual Community*. (A szerk.)

használják majd a hipermédiát, hogy a csúcstechnika „ajándék gazdaságával”³⁵ helyettesítsék a nagyvállalati kapitalizmust és a nagy kormányt. Az elektronikus faliújságok, az online hálózati konferenciák és csevegési lehetőségek máris a résztvevők önkéntes információ- és eszmecseréjére épülnek. Rheingold szerint a „virtuális osztály” tagjai még mindig a társadalmi felszabadítás élharcosai. Épülhet az információs szupersztráda bármekkora gazdasági és politikai energiákkal, az elektronikus agora óhatatlanul győzedelmeskedni fog a nagyvállalatok és a bürokrácia fölött.³⁶

Másfelől más nyugati parti ideológusok örömmel magukévá tették hajdani konzervatív ellenfelük laissezfaire ideológiáját. A „virtuális osztály” havi bibliája, a *Wired* magazin³⁷ például kritikátlanul újr hirdette Newt Gingrich, a képviselőház szélsőjobboldali republikánus vezetőjének nézeteit, ahogy közeli tanácsadóinak, Toffleréknek az álláspontját is.³⁸ A folyóirat szemet huny az általuk javasolt segélycsökkentések felett, és üdvözlí az új információs technikák nyújtotta liberális lehetőségek iránt táplált lelkesedésüket. Gingrich és Tofflerék McLuhan technikai determinizmusát hangoztatják ugyan, de nem az elektronikus agora hívei. Épp ellenkezőleg. Azt állítják, hogy a média, a kompjúter és a telekommunikáció összeolvadásából egy elektronikus piactér jön majd létre. „A cybertérben... a technika fejlődése következtében a piacok sorban átalakulnak majd »természetes monopóliumból« olyan piaccá, ahol a verseny alapszabály.”³⁹

A kaliforniai ideológiának ebben a változatában a „virtuális osztály” valamennyi tagjának megadatik a lehetőség, hogy a csúcstechnika sikeres vállalkozójává válják. Az új technika - érvelnek - erőt ad az egyénnek, növeli az egyéni szabadságot, és radikálisan csökkenti a nemzetállam hatalmát. A létező társadalmi, politikai és jogi hatalmi struktúrák eltűnnek, hogy átadják a helyüket az autonóm egyén és a szoftver közötti szabad interakciónak. Az új mcluhaniták szenvedélyesen követelik, hogy a nagy kormány hagyja békén a találékony vállalkozókat, hisz egyedül ők azok, akik hajlandók kockázatot vállalni. A termelékenységét sújtó szabályozás helyett fantáziadús mérnökök kellenek, akik feltalálják a cybertérben kialakítandó szabad piachoz szükséges eszközöket, úgymint a biztonsági kódolást, a digitális pénzt és a hitelesítőeljárásokat. Valójában az eddigi - elsősorban a kormány részéről tett - kísérletek, hogy beavatkozzanak a technika és a gazdaság erőibe, csak azoknál vezetett eredményre, akik olyan ostobák, hogy ellentmondjanak a természet alapvető törvényeinek. A *Wired* ügyvezető igazgatója szerint a piac „láthatatlan keze” és a darwini evolúció vak erői

³⁵ gift economy: azokat a fejlesztéseket, találmányokat, szoftvereket nevezik így, amelyeket milliók használnak ingyenesen, illetve melyeknek a fejlesztése, mint pl. a PC, nem kommerciális alapokról indult. (A szerk.)

³⁶ Lásd a Tofflerékkal készült áradozó interjút in Peter Schwartz: *Shock Wave (Anti) Warrior*. In: *Wired*, 1993 november; valamint a folyóirat jellegzetesen homályos reakciójához a parlamenti szóvivő reakciós politikai programjához, lásd a Newt Gingrich-csel készült találó című interjút in Esther Dyson: *Friend and Foe*. In: *Wired*, 1995 augusztus. Toffler magyarul megjelent könyve: Alvin Toffler: *Hatalomváltás: tudás, gazdagság és erőszak a XXI. Század küszöbén*. Európa, Budapest, 1993. (A szerk.)

³⁷ A *Wired* a cyberelit szaklapja, a „Silicon Valley Pravdája”. 1993-ban alapították Luis Rosetto vezetésével, Kevin Kelly szerkesztésében. Főmunkatársai között a cyberelit olyan ismert nevei találhatók, mint Nicholas Negroponte, John Perry Barlow, R. U. Sirius, Paulina Borsook, Esther Dyson, stb. A laphoz fűződik a „digirati” kifejezés és a „digitális forradalom” elnevezés. Ld. még Geert Lovink: *Push média-kritika - a Wired magazin újjászületési stratégiáiról* című írását kötetünkben. (A szerk.)

³⁸ The Progress and Freedom Foundation: *Cyberspace and the American Dream: A Magna Carta for the Knowledge Age*. <http://www.pff.org/position.html>, 5.

³⁹ Lásd Kevin Kelly: *Out of Control: The New Biology of Machines*. London, 1994.

valójában egy és ugyanaz.⁴⁰ Mint Heinlein és Asimov sci-fi regényeiben, a jövőbe vivő út a múltba vezetni látszik. A XXI. század információs kora Thomas Jefferson XVIII. századi liberális eszményeit fogja megvalósítani: „új civilizáció alakul, mely az amerikai eszme örök igazságaira épül”.

A „szabadpiac” mítosza

Gingrich pártjának 1994-es törvényhozási választási győzelme óta a kaliforniai ideológia jobboldali változata felemelkedőben van. A gazdasági liberalizmus szent tanainak azonban ellentmond a hipermédia valódi története. A számítógépet és a Hálón alkalmazott ikonos eljárást nem találhatták volna fel jelentős állami támogatás és lelkes amatőrök nélkül. A magánvállalkozás is fontos szerepet játszott, de csak mint a vegyes gazdaság egyik eleme.

Az első számítógépet, a Difference Engine-t (a Különbséggépet) példának okáért magánvállalatok tervezték és építették meg, de a fejlesztést csak a brit kormány 17470 fontos támogatása tette lehetővé, ami 1834-ben kisebb vagyonnak számított.⁴¹ A Colossustól az EDVAC-ig, a repülőgép-szimulátoroktól a virtuális valóságig a számítástechnika fejlődése a döntő pillanatokban kutatásra szánt keretektől vagy állami szervek zsíros szerződéseitől függött. Az IBM részvénytársaság csak akkor tudta megépíteni első programozható számítógépét, amikor az egyesült államok védelmi tárcája felkérte a koreai háború alatt.⁴² Az egymást követő kompjútergenerációk fejlesztését közvetve vagy közvetlenül azóta is az Egyesült Államok védelmi költségvetése finanszírozza. Az állami támogatás mellett a csináld-magad-kultúra is nagy szerepet játszott a számítástechnika fejlődésében. A személyi számítógépet amatőr technománok találták fel, akik olcsó gépet szerettek volna. Az amatőrök „ajándék gazdaságát” kell az Apple- és a Microsoft-termékek későbbi sikere előfeltételének tekintenünk. A shareware programok ma is létfontosságú szerepet játszanak a szoftvertervezésben.

Nem csupán a hipermédia, de az Internet története is ellentmond a szabadpiac ideológusai hirdette tanoknak. A Háló fejlődése a létrejöttét követő húsz évben csaknem teljes egészében az agyongyalázott amerikai szövetségi kormánytól függött. Hol a hadsereg, hol az egyetemek miatt hatalmas összegeket költöttek az adófizetők dollárjaiból a Háló infrastruktúrájának kiépítésére és a szolgáltatások használati költségeinek támogatására. Nem egy programot és alkalmazást amatőrök vagy szabad idejükben dolgozó profik találtak azonban fel. Az online

⁴⁰ The Progress and Freedom Foundation, id. mű, 13. Toffler és barátai azt is büszkén kijelentik, hogy „Amerika az egyéni szabadság földje marad, és ez a szabadság nyilvánvalóan kiterjed a cybertérre”, id. mű, 6. Lásd még Mitch Kapor, id. mű.

⁴¹ Simon Schaffer: *Babbage's Intelligence: Calculating Engines and the Factory System* <http://www.wmin.ac.uk/media/schaffer01.html>.

⁴² *The Dream Machine*. Palfreman and Swade, London, 1991, 32-36: beszámoló arról, hogy az állami beavatkozás elmaradása nyomán hogyan veszítette el a náci Németország a lehetőséget arra, hogy megépíthesse a világ első elektronikus számítógépét. 1941-ben a német főparancsnokság nem volt hajlandó tovább támogatni Konrad Zusét, aki a bináris kód használatát bevezette, lezárta a programokat és az elektronikus logikai kapukat.

hálózati konferenciákat lehetővé tévő MUD-ot⁴³ például diákok találták föl, akik fantázia-játékokat akartak játszani a kompjúterhálózaton.⁴⁴

A kaliforniai ideológia jobbra tolódásával kapcsolatban az a legfurcsább, hogy a nyugati part ipara maga is vegyes gazdaság terméke. A kormány dollárjaiból jöttek létre azok az öntöző-rendszerek, országutak, iskolák, egyetemek és más infrastrukturális beruházások, amelyek a magas életszínvonalat biztosítják Kaliforniában. Az állami támogatáson felül a nyugati parti csúcstechnikai ipari komplexum évtizedek óta a történelem legdúsabb bőségszarujából táplálkozik. Az Egyesült Államok kormánya dollármilliárdokért vásárolt repülőgépet, rakétát, elektronikus berendezést és nukleáris bombát a kaliforniai vállalatoktól. Akit nem vakított el a „szabadpiac” tévhite, tudta jól, hogy az amerikaiak mindig is állami terv szerint dolgoztak, igaz, védelmi költségvetésnek nevezték.⁴⁵ A nyugati parton ugyanakkor régi hagyományai vannak a bohémkultúrának - ebből kölcsönzi életstílusa meghatározó jegyeit. A közösségi média, a „new age” spiritizmusa, a szörf, az egészséges étkezés, a szórakoztatóiparral elterjedt drogok, a popzene és a többi elhajlás, mely idővel kommercializálódott, eredetileg nem az üzleti világban született, hanem egyetemek, művészi közösségek és falusi kommunák körében. A csináld-magad-kultúra nélkül Kalifornia mítoszai nem lettek volna akkora visszhangra.⁴⁶

A köztámogatás és a közösségi élet rendkívül jótékony - bár el nem ismert - hatással volt a Silicon Valley fejlődésére és a többi iparágra. A kapitalista vállalkozók hajlamosak eltúlozni önnön találékonyságuk fontosságát, nem szívesen ismerik el az állam, az alkalmazottaik vagy a szélesebb közösség szerepét. A technikai haladás mindig halmozódó jellegű - a kollektív történelmi folyamat függvénye, és legalábbis részben kollektív eredményként kell elkönyvelnünk. Így tehát, mint minden ipari országban, az amerikai vállalkozók is az állami közreműködésre támaszkodtak és azokra az alulról jövő kezdeményezésekre, melyek táplálják és fejlesztik az ipart. Amikor az a veszély támadt, hogy a japán vállalatok átveszik az amerikai mikrocippiacot, Kalifornia liberális számítógépgyártói, ideológiai aggályaikat félretéve, egyként csatlakoztak az államilag támogatott kartellhez, hogy visszaverjék a Keletről érkező támadókat. Bill Gates mindaddig elhalasztotta a Windows 95 piacra dobását, amíg a Microsoft programcsomaghoz ki nem fejlesztették a közösségek részvételét is biztosító hálózati programot, mert úgy vélte, anélkül nincs esélye.⁴⁷ A modern gazdaság más szektoraihoz hasonlóan a kialakulófélben lévő hipermédia-ipar esetében sem az a kérdés, hogy vegyes gazdaságként szerveződik-e majd, hanem hogy miféle vegyes gazdaság lesz.

⁴³ Multi-User Domain, eredetileg „Multi-User Dungeon”. Az Internet vagy modem révén hozzáférhető interaktív, több résztvevős játékfajta. (A szerk.)

⁴⁴ Lásd Howard Rheingold, id. mű.

⁴⁵ Lásd Ann Markusen-Peter Hall-Scott Campbell-Sabina Detrick: *The Rise of the Gunbelt*. New York, 1991.

⁴⁶ Az ehhez hasonló kulturális újítások felbukkanásáról a korai acid színtéren, lásd Tom Wolfe: *The Electric Kool-Aid Acid Test*. New York, 1968. Érdekes módon a híres busz egyik sofőrje Stewart Brand volt, aki most a *Wired* egyik fő támogatója.

⁴⁷ Dennis Hayes idézett művében rámutat, hogy az amerikai számítógép-ipart bátorította a Pentagon, hogy a külföldi versennyel szemben alapítson kartellt. Gates bevallja, hogy csak a legutóbbi időkben ismerte fel azt „az alapvető szerkezeti változást”, amelyet a Háló okozott, lásd a Bill Gates rovatot, *Guardian*, 1995. július 20.

A szabadság - rabszolgaság

Ha a kaliforniai ideológia szent elveit megcáfolja a profán történelem, miért befolyásolták a „szabadpiac” mítoszai oly erősen a kaliforniai ideológia híveit? A szerződések kultúrájában élő műszaki szakemberek skizofrén életet élnek. El kell fogadniuk, hogy a piac uralkodik az életük felett, ugyanakkor elutasítják a hatalom azon törekvéseit, melyek sértik személyes autonómiájukat. Az Új Bal és az Új Jobb egyesítésével a kaliforniai ideológia misztikus megoldással kívánja feloldani a „virtuális osztály” tagjainak nézetkülönbségeit. Az államellenesség lesz a technikai haladással kapcsolatos radikális és reakciós nézetek összehangolásának eszköze. Míg az Új Balnak nem tetszik, hogy a kormány a hadiipari komplexumot támogatja, az Új Jobb azért támadja a kormányt, mert beleavatkozik az új technikák piaci verseny útján történő, spontán terjedésébe. Noha az állami beavatkozás döntő szerepet játszott a hipermédia fejlődésében, a kaliforniai ideológusok a csúcstechnika és a szabadelvűség államellenes igéjét hirdetik: a hippi anarchizmus és a gazdasági liberalizmus e bizarr zagyvalékát, a technikai determinizmus elemeivel megtűzdelve. A létező kapitalizmusra nem kíváncsiak, az Új Bal és az Új Jobb gurui szívesebben kardoskodnak a maguk külön digitális „jeffersoni demokráciája” mellett. Howard Rheingold, az Új Bal képviselője például azt vallja, hogy az elektronikus agora lehetővé teszi majd az egyén számára, hogy gyakorolhassa az Alapító Atyák által hirdetett médiaszabadságot. Az Új Jobb pedig azt állítja, hogy ha minden gátat elsöpörnek a magánvállalkozás útjából, akkor megszülethet a jeffersoni demokráciához méltó médiaszabadság.⁴⁸ A nosztalgikus futurizmus diadala a hatvanas-hetvenes évek Amerikájában megghiúsult megújítási kísérletből táplálkozik. A People's Park-i összecsapást követően az amerikai állam és az ellenkultúra összeütközése az erőszak szakadékaiba vezető ösvényére lépett. Míg a vietnamiaknak - szörnyű szenvedések árán - sikerült kiűzniük hazájukból az amerikai támadókat, a hippiket és a fekete polgárjogi mozgalmakat végül szétzúzta az állami elnyomás és a kulturális kooptáció. A kaliforniai ideológia tökéletesen betokosítja e vereség következményeit a „virtuális osztály” tagjai előtt. Élvezik ugyan a hippik által kivívott kulturális szabadságjogokat, ám legtöbbjük már nem küzd tevékenyen azért, hogy megteremtse az ökotópiát. A rendszer elleni nyílt lázadás helyett ezek a műszaki szakemberek most elfogadják, hogy az egyéni szabadság csak a technikai haladás és a „szabadpiac” kényszereinek elfogadásával érhető el. A cyberpunk regényekben ezt a társadalomellenes szabadelvűséget példázza a központi figura, a magányos ember, aki a túlélésért küzd az információ virtuális világában.⁴⁹

A kaliforniai ideológia jobbra tolódásában közrejátszik az a tény, hogy szószólói kritikátlanul elfogadják az önellátó egyén liberális eszményképét. Az amerikai néphagyomány szerint a nemzetet kalandorok - prémvadászok, cowboyok, prédikátorok és a határvidék telepesei - építették ki a vadonból. Az amerikai polgárháborút is azért vívták, hogy megvédjék az egyén szabadságjogait és tulajdonát az idegen uralkodó által a nemzetre kényszerített elnyomó törvényekkel és igazságtalan adókkal szemben. Az Új Bal és az Új Jobb ellentétes elképzelései az egyéni szabadságról egyaránt az amerikai köztársaság korai éveire nyúlnak vissza.

⁴⁸ Lásd Howard Rheingold web-oldalait, id. mű; és Mitch Kapor, id. mű. Liberális ösztöneik ellenére mindkét írónak az az Alapító Atyák korszakáért érzett lelkesedését a neofasiszta nemzetörségek és hazafias mozgalmak iránti vonzalom színezi, lásd *Chip Berlet: Armed Militias; Right Wing Populism and Scapegoating*, <http://www.paul.spu.edu/sinnfein/progressive.html>.

⁴⁹ A hősöket lásd William Gibson: *Neurománc*. Valhalla Páholy, Budapest, 1992, *Neurománc2: Számláló nullára*. Valhalla Páholy, Budapest, 1993; *Neurománc3: Mona Lisa Overdrive*. Valhalla Páholy, Budapest, 1994; és Bruce Sterling (szerk.): *Mirrorshades*. London, 1988. Ennek az antihősnek prototípusa Dekker, Ridley Scott Szárnyas fejedelmének egzisztenciális vadászja.

Megfelelnek azonban arról a mélységes ellentmondásról, mely az ősi amerikai álomban rejlik, hogy ti. az emberek ebben az időszakban csak mások szenvedései árán boldogultak. Sehonnai sem világlik ez ki olyan tisztán, mint a kaliforniai ideológia fő szentjeként tisztelt Thomas Jefferson életéből.

Thomas Jefferson emelt szót a demokráciáért és a szabadságért a Függetlenségi nyilatkozatban. Jeffersonnak ekkor kétszáz rabszolgája volt. Politikusként síkra szállt az amerikai parasztok és kisiparosok ahhoz való jogáért, hogy maguk döntsék saját sorsukról függetlenül Európa feudális kötöttségeitől. Jefferson a kor más liberálisaihoz hasonlóan úgy vélte, hogy a politikai szabadságjogokat csak az egyéni magántulajdon kiszélesítésével lehet megvédeni a tekintélyelvű kormányoktól. A polgárok jogait e természetes alapjogból eredeztették. Az önállósítást bátorítandó azt javasolta, kapjon minden amerikai legalább ötvenholdnyi földet, mely biztosítja gazdasági függetlenségüket. Ám ugyanaz a Jefferson, aki felemelte a határvidék kistermelőit és üzletbembereit, rabszolgái munkájából élt virginiai ültetvényén. Bántotta ugyan a lelkiismeret Dél „különleges intézménye” miatt, mégis az ember természetes jogának hitte, hogy más embereket birtokoljon magántulajdonként. A jeffersoni demokráciában a fehér emberek szabadsága a feketék rabszolgaságára épült.⁵⁰

Előre a múltba

A rabszolgákat végül felszabadították, a polgárjogi mozgalmak győzedelmeskedtek, ám a faji megkülönböztetés még mindig központi szerepet játszik az amerikai politikában, különösen ami a nyugati partot illeti. Az 1994-es kaliforniai kormányzóválasztáson Pete Wilson republikánus jelölt elszánt bevándorlóellenes kampányának köszönhető győzelmét. Gingrich republikánus pártjának országos győzelme a törvényhozási választásokon annak tudható be, hogy mozgósította a „dühös fehér férfiakat” a fekete szerencselovagok, a mexikói bevándorlók és más elbizakodott kisebbségek állítólagos fenyegetésével szemben. Ezek a politikusok azokat az előnyöket használták ki a választásoknál, melyek a zömében fehér, nagyszámú - többnyire szavazó - külvárosiak és a zömében nem fehér, szegényebb - többnyire nem szavazó - belvárosiak között egyre növekvő különbségből erednek. Még a hippi eszményeket ápoló kaliforniai ideológusok is úgy vélik, lehetetlen nyíltan szembeszállni a republikánusok megosztó politikájával. Ennek az az oka, hogy a csúcstechnika és a médiaipar meghatározó eleme az Új Jobb választási koalíciójának. A tőkések és a jól fizetett alkalmazottak attól tartanak, ha nyíltan elismerik, hogy vállalatukat közpénzekből támogatják, azzal egyszerre mind tápot adnának az adóemeléseknek, melyre oly égető szükség van az egészségügy, a környezet-

⁵⁰ Miller szerint Thomas Jefferson úgy vélte, hogy a feketék nem lehetnek tagjai Locke társadalmi szerződésének, amely az amerikai köztársaság polgárait összefogja. „Az ember jogai, bár elméletben és ideális esetben minden emberi lényt megilletnek, a gyakorlatban az Egyesült Államokban csak a fehér emberre alkalmazhatók: a fekete rabszolgákat azért zárták ki a lehetőségből, mert bár elismerten emberi lények, egyben tulajdont is képeznek, és amikor az emberi jogok a tulajdonjogokkal összeütközésbe kerültek, mindig a tulajdonjogok voltak fontosabbak.” Lásd John Miller: *The Wolf by the Ears. Thomas Jefferson and Slavery*. New York, 1977, 13. Jefferson tiltakozása a rabszolgaság intézménye ellen legfeljebb retorika volt. 1820. április 22-én kelt levelében ravaszul annak a véleményének adott hangot, hogy a legjobb módszer a rabszolgaság eltörlésének előmozdítására az lenne, ha legalizálnák az emberi lények birtoklását az Unió összes államában és a határterületeken! „Szétszóródásuk egy nagyobb területen egyénileg boldogabbá tenné őket, és megkönnyítené a felszabadításuk felé vezető utat, mivel nagyobb számú koadjutorra (vagyis rabszolgatartóra) osztaná fel ugyanazt a terhet.”, lásd Merill Peterson (szerk.) *The Portable Thomas Jefferson*. New York, 1975, 568. Életről az ültetvényén, lásd még Paul Wiltach: *Jefferson and Monticello*. London, 1925.

védelem, a lakásépítés, a közlekedés és az oktatás területén.⁵¹ Többet nyom azonban a latban, hogy a „virtuális osztályt” csábítja az Új Jobb liberális retorikája és technika iránti lelkesedése. A csúcstechnikai és médiavállalatok alkalmazottaiként szeretnék azt hinni, hogy az elektronikus piactér valahogy majd csak megoldja Amerika gyötrő társadalmi és gazdasági problémáit anélkül, hogy nekik maguknak áldozatot kellene hozniuk. A kaliforniai ideológia ellentmondásai közt vergődő Gingrich - ahogy a *Wired* egyik szerzője mondta - „barátjuk és ellenségük” egy személyben.⁵²

Az Egyesült Államokban sürgősen a javak újraelosztására lenne szükség az ország hosszú távú gazdasági növekedése érdekében. Ez azonban ütközik a gazdag fehérek, mi több, gyakran a „virtuális osztály” rövid távú érdekeivel is. A yuppiknak eszük ágában sincs osztozni szegény fekete vagy spanyol származású szomszédaikkal, inkább visszavonulnak viruló külvárosaik fegyveres örök szavatolta biztonságába.⁵³ A nincsteleneknek csak annyi jut az információs korszakból, hogy olcsó, szakszervezetek által nem képviselt munkaerőként dolgozhatnak a Silicon Valley csipgyártóinak egészségtelen gyáraiban.⁵⁴ Még a cybertér is szerves részét képezi annak a folyamatnak, melynek során az amerikai társadalom antagonisztikus, fajilag meghatározott osztályokra szakad. A nyereségvágyó televállalatok máris feketelistára tették az elszegényedett belvárosok lakosságát, amely pénz hiányában nem juthat hozzá az új online szolgáltatásokhoz.⁵⁵ Ezzel szemben a „virtuális osztály” tagjai és más szakmabeliek cyberpunkot játszanak a virtuális valóságban, és sohasem szembesülnek elszegényedett szomszédaikkal. Az egyre mélyülő társadalmi megosztottság mellett kialakulóban van egy másik fajta apartheid az információban gazdagok és az információban szegények között. A csúcstechnika e jeffersoni demokráciájában a gazda és szolga közti különbség új formában él tovább.

Cyborg gazdák - robot rabszolgák

A lázadó „alsóbb osztálytól” való félelem mára a kaliforniai ideológia legalapvetőbb tanát, az új információs technikák felszabadítóerejébe vetett hitet is megrontotta. Miközben az elektronikus agora és az elektronikus piactér prókátorai azt ígérlik, hogy felszabadítják az egyént az állami és a magánmonopóliumok hierarchiája alól, az amerikai társadalom társadalmi polarizációja a digitális jövő még zsarnokibb képét festi elénk. A szabadság technikai beépülnek az uralmi gépezetbe.

Monticellói birtokára Jefferson sok okos háztartási gépet tervezett, például az ételliftet, a „dumb waiter”-t, ami a konyhából az étkezőbe hozza az ételt. Önmaga és rabszolgái közé

⁵¹ Kalifornia jobbra tolódásáról lásd Richard Walker *California Rages Against the Dying of the Light*. NLR 209, 1995 január-február.

⁵² Lásd Esther Dyson, id. mű. Esther Dyson Tofflerékkal együtt dolgozta ki a *The Progress and Freedom Foundation: Cyberspace and the American Dream* című írását, id. mű, mely voltaképpen futurista kiáltvány, mely a „virtuális osztály” tagjaitól próbált szavazatokat szerezni Gingrichnek.

⁵³ A megerősített külvárosok felemelkedéséről lásd Mike Davis: *City of Quartz*. London, 1990; és *Urban Control: the Ecology of Fear*. New Jersey, 1992. Ezek a „zárt külvárosok” inspirálják a cyberpunk sci-fi regények elidegenedett hátterét, ld. Neil Stephenson: *Snow Crash*. New York, 1992.

⁵⁴ Lásd Hayes, id. mű.

⁵⁵ Lásd Reginald Stuart, *High-Tech Redlining*. In: *Utne Reader*, 68, 1995 március-április.

állítván a technikát, ez a forradalmi individualista megkímélte magát attól, hogy szembe kelljen néznie azzal, hogy embertársai kényszermunkájából él.⁵⁶ A huszadik század végén a technika ismét gazda és rabszolga különbségét igazolja.

Egyes látnokok szerint az elme, a test és a lélek tökéletesítésére irányuló törekvések óhatatlanul a poszthumánus megjelenéséhez vezetnek: a „virtuális osztály” társadalmi előjogai a biotechnikán keresztül fognak megnyilvánulni. Míg a hippik az önfejlesztést a társadalmi felszabadítás részének tekintették, a modern Kalifornia iparosai inkább a terápiában, a spiritizmusban, a testedzésben vagy más narcisztikus célokban keresik az önmegvalósítást. A hiperrealitás kapuval védett külvárosába menekvésük csak egyik aspektusa ennek a mély önimádatnak.⁵⁷ A „mesterséges intelligencia”-kutatás és az orvostudomány területén elért állítólagos eredmények hatására az extrópia kultusz⁵⁸ arról fantáziál, hogy teljesen elhagyja az emberi állapot nedves létét [wetware], és élő géppé válik.⁵⁹ Akárcsak Virek és a Tessier-Asphoolok Gibson regényfolyamában, ők is abban hisznek, hogy a társadalmi kiváltság végül majd halhatatlansággal ruházza fel őket.⁶⁰ Ez a fajta technikai determinizmus nem az emberiség egyenjogúsítását vetíti előre, csak a társadalmi megkülönböztetés elmélyülését látja maga előtt.

E fantáziák ellenére a fehér emberek Kaliforniában továbbra is sötét bőrű embertársaik munkájára szorulnak a gyárakban, a földeken, gyerekeik felügyeleténél, kertjeik gondozásánál. A Los Angeles-i lázadások óta növekvő rettegéssel gondolnak arra, hogy ez az „alsóbb osztály” egy nap majd követelni fogja felszabadítását. Ha az emberi rabszolgák végleg megbízhatatlannak bizonyulnak, mechanikusakat kell a helyükre állítani. A mesterséges intelligencia szent kelyhének keresése a Gólem utáni vágyról árulkodik - az erős és hű rabszolga utáni vágyról, akinek a bőre földszínű, belsősei pedig homokból vannak. Asimov robotregényei mintájára a technoutópisták lehetségesnek tartják, hogy lelketlen gépeket rabszolgamunkára fogjanak.⁶¹ Tény, hogy a technika megkönnyíti, sőt fokozza a munkát, mégsem helyettesítheti az embert, aki feltalálja, megépíti és működteti a gépeket. Nincs rabszolgamunka rabszolgaság nélkül.

A kaliforniai ideológiát világszerte a technikai determinizmus optimista és felszabadító formájaként üdvözik. A nyugati parti utópia azonban vak annak a társadalomnak a szociális és faji polarizálódásával szemben, amelyben született, noha erre a polarizálódásra épül. Radikális retorikája ellenére a kaliforniai ideológia valójában pesszimista az igazi társadalmi változással szemben. Prókátorai nem küzdenek már az „ökotópiáért”, ahogy a hippik tették, s a New Dealt sem akarják már újjáéleszteni. Az Új Bal társadalmi liberalizmusa és az Új Jobb gazdasági liberalizmusa a csúcstechnika „jeffersoni demokráciájának” ködös álmában találkozik. Egy kis jó szándékkal tekinthetnénk ezt a nosztalgikus futurizmust a kibernetikai határvidék látomásának, ahol a műszaki szakemberek megvalósítják önmagukat az elektronikus agorán vagy az elektronikus piactéren. Ám a kaliforniai ideológia mint a „virtuális osztály” zeitgeistje egyszersmind kizárólagos hit. Ha csak néhány ember jut hozzá az új információs technikákhoz, a jeffersoni demokrácia könnyen az egykori Dél ültetvénygazdaságának csúcstechnikába ágyazott változatává válhat. A kaliforniai ideológia alapvető

⁵⁶ Lásd Paul Wilstach, id. mű.

⁵⁷ Lásd Dennis Hayes, id. mű.

⁵⁸ Extrópia: az extrópiánusok egy öngeneráló, spontán rendet szeretnének a felülről jövő jogrend helyett.

⁵⁹ A futurista program bemutatását lásd *Extropians' FAQ*, <http://www.idiom.com/~arkuat/extr/faq/>

⁶⁰ Lásd William Gibson, id. mű.

⁶¹ Lásd Isaac Asimov, id. mű.

zavarosságát tükrözi az a tény, hogy nem pusztán optimista és egyenjogúsító, hanem egyszersmind mélyen pesszimista és elnyomó látomása a jövőnek.

Alternatívák

Alapvető ellentmondásai ellenére mégis világszerte a kaliforniai ideológiát tartják az egyetlen járható útnak. Ahogy fokozódik a világgazdaság globalizálódása, a „virtuális osztály” európai és ázsiai tagjai inkább közösséget éreznek kaliforniai társaikkal, mint honfitársaikkal. Ennek ellenére sohasem volt égetőbb szükség a párbeszédre, mint most. A kaliforniai ideológia egy meghatározott országban, meghatározott társadalmi, gazdasági és technikai körülmények között született. A konzervatív közgazdaság és a hippy radikalizmus eklektikus és ellentmondásos keveréke a nyugati part történelmét tükrözi, nem pedig a világ más részeinek jövőjét. A kaliforniai ideológusok államellenes tételei például meglehetősen provinciálisak. A szingapúri kormány nem csupán kiépíti a optikaikábel-hálózatot, de az azon keresztül terjesztett információ ideológiai alkalmasságát is ellenőrizni kívánja. Tekintettel az ázsiai „tigrisek” fejlődési ütemére, távolról sem biztos, hogy a digitális jövő Kaliforniába köszönt be először.⁶²

A Bangemann-jelentéssel mit sem törődve a legtöbb európai hatóságnak is feltett szándéka, hogy részt vesz az új információs technikák kidolgozásában. A Minitelt, a világ első működő online hálózatát a francia állam hozta létre. A hipermédia várható hatásáról szóló hivatalos beszámolót látván a kormány elhatározta, hogy jelentős összeget fordít a legújabb technika fejlesztésére. 1981-ben a France Telecom bevezette a Minitelt, egy szöveges információt és kommunikációs lehetőséget biztosító rendszert. Ez a monopolhelyzetben lévő, országossá nőtt televállalat jelentős felhasználóbázist épített ki azáltal, hogy ingyen adta a terminálokat bárkinek, aki hajlandó volt lemondani a nyomtatott telefonkönyvről. A már kialakult piacon aztán már elég előfizetőt vagy jelentkezőt találtak a kommersziális és más közösségi szolgáltatók a rendszer gyarapításához. Azóta is működik a Minitel: társadalmi osztályra való tekintet nélkül franciák milliói foglalnak jegyeket, csevegnek, szervezkednek online, és észre sem veszik, hogy megszegik a kaliforniai ideológia liberális elveit.⁶³

A franciák távolról sem becsülik ugyan túl az államot, a népesség elsőprő többsége mégis gyakoribb közbelépést vár a jól működő, egészséges társadalom megteremtése érdekében.⁶⁴ A legutóbbi elnökválasztáson szinte valamennyi jelöltnek nagyobb állami beavatkozást kellett képviselnie - legalábbis szóban -, hogy véget vessenek a munkanélküliek és a hajléktalanok társadalmi kiközösítésének. A francia forradalom nem állt meg a gazdasági liberalizmusnál, mint az amerikai, népi demokráciát teremtett. A jakobinusok liberálisok fölött aratott 1792-es győzelmét követően a demokratikus köztársaság Franciaországban a közakarat megtestesítőjévé lett. Így az állam nem csupán a tulajdonnal rendelkező polgárok, de minden polgár

⁶² Lásd William Gibson-Sandy Sandfort: *Disneyland with the Death Penalty*. In: *Wired*, 1993 szeptember-október. Ezek a cikkek Szingapúrt támadják, ezért ironikus, hogy az igazi Disneyland Kaliforniában van, mely állam büntető intézkedései között szerepel a halálbüntetés!

⁶³ A Minitel létrehozásához vezető jelentésről lásd Nora Minc-Alain Minc id. művét. A Minitel korai éveiről ld. Michel Marchan: *The Minitel Saga: A French Success Story*. Párizs, 1988.

⁶⁴ Az 1995-ös elnökválasztás előtt lefolytatott felmérés szerint a francia lakosság 67%-a támogatta azt a javaslatot, „hogy az állam komolyabban beavatkozzon az ország gazdasági életébe”, lásd *Une majorité de Français souhaitent un vrai „chef” pour un vrai „État”*. In: *Le Monde*, 1995. április 11. 6.

érdekeinek védelmezője. A francia politika lehetővé teszi, hogy az állam kollektív intézkedések révén enyhítse vagy megszüntesse a társadalomban felmerülő problémákat. Míg a kaliforniai ideológusok igyekeznek nem venni tudomást arról, hogy az adófizetők dollárjait a hipermédia fejlesztésére költik, a francia kormány nyíltan beavatkozik a gazdaság e szektorába.⁶⁵

A Minitel, noha technikailag már idejétmúlt, határozottan megcáfolja a kaliforniai ideológusok és a Bangemann-bizottság államellenes előítéleteit. A digitális jövő elképzelhető az állami beavatkozás, a kapitalista vállalkozás és a csináld-magad-kultúra keverékeként. Akkor lehet tudatos lépésekkel elejét venni az információban gazdagok és szegények között felmerülő társadalmi apartheidnek, ha az állam gondoskodik a hipermédia fejlesztéséről. Ha az Európai Unió tagállamai beavatkoznának a piaci erőkbe, lehetővé tehetnék, hogy minden polgár a lehető legolcsóbban csatlakozhasson egy széles körű optikaikábel-hálózathoz.

Ez az eljárás munkahelyeket teremtené a tömeges munkanélküliség korszakában. A Keynes-féle foglalkoztatási felmérés szerint nincs abban semmi rossz, ha azért fizetünk embereket, hogy gödröt ássanak az út mentén, amit aztán betemetnek.⁶⁶ Ennél is fontosabb azonban, hogy ha az optikaikábel-hálózat bekerül az otthonokba és az üzletekbe, mindenki hozzáférhet az online szolgáltatásokhoz, és a közös szaktudás nagy, eleven közösséget teremthet. Hosszú távon felbecsülhetetlen gazdasági és társadalmi nyereséget jelentene az infosztráda megépítése. Lehetővé tenné az ipar hatékonyabb működését és új termékek értékesítését. Biztosítaná, hogy az oktatás és az információszolgáltatás mindenki előtt nyitva álljon. Nem kétséges, hogy az „információs szupersztráda” óriási piacot teremt majd a magánvállalatok számára, melyek a Hálón árulhatják már meglévő információs termékeiket: filmeket, tévéműsorokat, zenét, könyveket. És ha az emberek már nem csupán fogyasztói, de terjesztői is a hipermédiának, virágzásnak indul a közösségi média, és megjelennek a különféle érdekcsoportok. Ehhez olyan kollektív beavatkozásra van szükség, mely minden polgár számára biztosítja a részvételt a digitális jövőben.

A modern újjászületése

Európának is meg kell alkotnia a saját jövőképét, ha a körülményeket nem maga választja is. Több út vezet az információs társadalom felé, az egyik jobb, a másik rosszabb. Az európai műszaki szakembereknek, ha jól akarnak választani, a kaliforniai ideológiánál koherensebb elképzelést kell kidolgozniuk a hipermédia hatásáról. Az európai „virtuális osztálynak” meg kell teremtenie saját identitását.

Az alternatív jövőkép első lépése elutasítani a társadalmi apartheid bármely formáját mind a cybertérben, mind azon kívül. Valamennyi hipermédia-fejlesztő programnak biztosítania kell,

⁶⁵ A jakobinizmus hatásáról és a franciák demokratikus jogelképzeléséről, lásd Richard Barbrook: *Media Freedom: the Contradictions of Communications in the Age of Modernity*. London, 1995. Egyes francia közgazdászok úgy vélik, hogy Európa eltérő történelme egy sajátos - társadalmilag felsőbbrendű - kapitalizmusmodellt teremtett, lásd Michel Albert: *Capitalism v. Capitalism*. New York, 1993; és Philippe Delmas: *Le Matre des Horloges*. Párizs, 1991.

⁶⁶ John Maynard Keynes (1883-1946) angol közgazdász. A neoklasszikus közgazdaságtan cambridge-i iskolájához tartozott. A gazdasági válság és a munkanélküliség leküzdésének kérdésével foglalkozott, és az államilag irányított gazdasági rendet támogatta. Alapműve: *A foglalkoztatás, a kamat és pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. Szerepet játszott a Nemzetközi Valuta Alap és a Világbank létrehozásában.

hogy az egész lakosság hozzáférhessen az új online szolgáltatásokhoz. Az új információs technikák kidolgozására szolgáló európai stratégiának az Új Bal és az Új Jobb anarchizmusa helyett nyíltan el kell ismernie egy olyan vegyes gazdaság szükségességét, melyben alkotó és antagonisztikus módon egyesülnek az állami, a nagyvállalati és az alulról jövő kezdeményezések. A digitális jövő meghatározatlanságának az az oka, hogy a vegyes gazdaság mindenütt jelen van a modern világban. Senki sem tudja pontosan, melyik összetevő kap majd fontosabb szerepet az egészben, de a kollektív összefogás biztosíthatja, hogy egyik társadalmi csoport se legyen szándékosan kizárva a cybertérből. Az információs korszak európai stratégiájának a műszaki szakemberek alkotóerejét is értékelnie kell. A „virtuális osztály” munkája nem végezhető szakképzettség nélkül és nem is gépesíthető, ezért a „virtuális osztálynak” kell saját munkája urának lennie. A kaliforniai ideológia fatalizmusa helyett üdvözljük a hipermédia prométheuszi lehetőségeit! A vegyes gazdaság keretei között lehetőség nyílik olyan új dolgok feltalálására, amiről még a sci-fi regények szerzői sem álmodtak. A tudás és a kommunikáció új formái más elképzelésekből, például a kaliforniai ideológiából merítenek majd. Manapság egyetlen komoly társadalmi felszabadítási mozgalom sem hagyhatja figyelmen kívül a feminizmus, a drogok, a melegek, az etnikai hovatartozás problémáját és a nyugati parti radikálisok által felvetett többi kérdést. A hipermédia fejlesztése Európában ugyancsak feltételezi a kaliforniai Új Jobb vállalkozói buzgalmát és „lehetetlent nem ismerő” önbizalmát. A hipermédia fejlesztéséhez azonban elengedhetetlenül szükséges az újító szellem, az alkotóerő és a találményszeretet is, hisz nincs előzménye a digitális jövő minden aspektusának.

Az új úttörőiként a műszaki szakembereknek a termékeny művészet elméletéhez és gyakorlatához kell visszatérniük. Hiszen nem pusztán mások alkalmazottai, és nem is csak leendő kibernetikai vállalkozók. Művészmérnökök is egyben: ők tervezik a modernitás következő lépcsőfokát. A saint-simonisták és a konstruktivisták tapasztalatából okulva, megteremthetik az információs kor új gépi esztétikáját.⁶⁷ A zenészek például a számítógép segítségével létrehozták a tisztán digitális zenét: a jungle-t és a technót.⁶⁸ A multimédia művészek felfedezték a CD-ROM-ban rejlő lehetőségeket (Sass Anti-Rom). A Westminster egyetem hipermédia kutatóközpontja J Kocsmája néven kialakított egy kísérleti virtuális társadalmi teret.⁶⁹ A művészmérnökök ezekben az esetekben megkísérlik meghaladni a technika és saját kreativitásuk korlátait. A művészi kifejezés és a kommunikáció ezen új formái a széles kultúrához kötődnek. A hipermédia-fejlesztőknek biztosítaniuk kell a digitális jövő racionális és tudatos ellenőrzését. A kaliforniai ideológia elitizmusával szemben az európai művészmérnököknek egy mindenki előtt nyitva álló, egyetemes cyberteret kell teremteniük. Itt az ideje, hogy újjászülessék a modern.

Fordította Lengyel Anna

Richard Barbrook a Hymermedia Research Center-ben tanít a Westminster egyetemen Londonban. *Media Freedom - The Contradictions of Communications in the Age of Modernity* címmel a Pluto Press adta ki könyvét 1995-ben.

⁶⁷ Lásd Keith Taylor (szerk.): *Henri Saint Simon 1760-1825: Selected Writings on Science, Industry and Social Organisation*. London, 1975; és John E. Bowlt, id. mű.

⁶⁸ Ahogy Goldie jungle-zenész mondja: „Előre kell tartanunk, fogni a dobát és a basszusgitárt, és nyomni, nyomni, nyomni. Emlékszem, volt, mikor azt mondtuk, hogy jobban már nem lehet nyomni. Azóta tízszer úgy nyomjuk”. Lásd Tony Marcus: *The War is Over*. In: *Mixmag*, 1995 augusztus, 46.

⁶⁹ Az Anti-Romról lásd <http://cyan.media.wmin.ac.uk/>. Ha el akarsz látogatni „J kocsmájába”, menj a <http://www.hrc.wmin.ac.uk/J's Joint/> címre.

1996-ban előadást tartott a MetaFórum konferencián. *Californian Ideology* című tanulmánya, melyet Andy Cameronnal közösen írt, a neoliberális amerikai ideológiának az Internet népszerűsítésében játszott szerepét támadja. Eredetileg a *ZKPI*-ben jelent meg.

Andy Cameron „A kaliforniai ideológia” társszerzője a Hypermedia Research Center-ben tanít a Westminster egyetemen Londonban. Az Antirom, egy művészeti webtervező kezdeményezés alapítója. Számos cikket közölt a hálózati kultúráról.

Manuel De Landa Piacok és antipiacok

Bevezetés

A számítógépes hálózatok elmúlt tíz évben bekövetkezett robbanásszerű növekedése, valamint az elektronikus pénz, a hitelkártyaszám és az üzleti dokumentumok biztonságát szavatoló titkosítási eljárások terén elért új eredmények óriási változást hozhatnak a materiális és információs források áramlásában, valamint a pénzügyi és kereskedelmi tranzakciókban. Mindez kétségtelenül arra utal, hogy az Internet egy radikálisan új gazdasági tér lesz, de azért ne essünk túlzásokba: ne kezeljük olyan, mindeddig példa nélkül álló gazdasági térként, ami radikálisan szakít a múlttal. A Háló bizonyos gazdasági vonásai megegyeznek más hálózatokkal, a vasúti és a telefonhálózattal például. Az egyik közös tulajdonság a közgazdászok által hálózati externalitásnak nevezett vonás. Az externalitás a klasszikus közgazdaságtanban a termelés vagy a fogyasztás olyan mellékterméke, ami pozitív vagy negatív hatással van a nem közvetlen termelőre vagy fogyasztóra. Pozitív hatásról beszélünk például akkor, ha valaki lefesti a házát, rendbe hozza a kertjét, és ezzel emeli tulajdona értékét, de egyben a szomszédoknak is jót tesz, mert egy szép ház a környék értékét is növeli. Negatív externalitás például a gyárak környezetszennyezése, főként ha bírságot sem fizetnek ezért. Egy folyó szennyezése negatív externalitás, mert a termelés mellékhatása tényleges költséget jelent a folyó mentén élőknek, akiknek a területén megjelenik a szennyezés. A hálózatok externalitása az úgynevezett faxeffektus. A faxot használók számának a növekedésével minden egyes faxgép használati értéke nő. Más szóval, amíg csak kevesen használnak faxot, addig költséges eszköz, de ahogy növekszik a faxon elérhető emberek száma, úgy válik a gép egyre hasznosabbá. Lassanként szokássá lesz a használata, míg végül létfontosságú eszközzé válik. Mint gazdasági tér az Internet is rendelkezik ezekkel a hálózati externalitásokkal. Ezért fontos, hogy ne túlozzuk el az információs forradalom újdonságaspektusát, sőt ha lehet, ne is használjuk ezt a kifejezést, mert meghamisítja történelembeágyazottságának tényét. Azok, akik kívülről nézik a számítástechnika világát, különösképp a *Wired* magazin szerzői, általában úgy vélik, egy új korba léptünk - az információs korszakba, melyben az anyag, az energia, a munka helyett az ismeret lett a termelés legfőbb aspektusa. Az e nézetet vallók megfélekeznek arról, hogy a különféle technológiák - az elektromosság, a belső égésű motor, az olaj-, az acél-, a műanyaggyártás - kölcsönös egymásra hatása nyomán az ismeret már száz éve a termelés központi tényezőjévé vált. A század elején az első ipari kutatóintézetek, például a General Electric Laboratory létrehozása döntő lépés volt ebben a tekintetben. A németek már korábban felállítottak ilyen laboratóriumokat, de a XIX. században ezek jobbra csak teszteléssel foglalkoztak a kutatás-fejlesztés helyett. A General Electric Laboratory volt az első minta a szellemi erőforrások kutatás-fejlesztés érdekében történő koncentrációjára. A számítógépes hálózatok rohamos növekedésének hatására egyre nagyobb mennyiségű ismeretfolyam áramlik egyre gyorsabban. És bár ez a fokozott áramlás minden bizonnyal átalakítja a következő századra a gazdaságot, nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a fejlődés többé-kevésbé folyamatos. Magyarán szólva, nem hinném, hogy új korszakba léptünk, egyszerűen csak új technikák jelentek meg, melyek közül a legkorábbi egy háromszáz, a legkésőbbi pedig egy száz éve tartó történelmi folyamat jelenkori állomása.

Ugyanez vonatkozik a számítógépes hálózatok negatív aspektusaira is. Számos olyan szoftver létezik, mely lehetővé teszi, hogy egy helyi hálózatba bekapcsolódva a munka felügyeletére

használhassuk a számítógépet, azaz egy cég vezetése számítógépes hálózaton keresztül követhesse és szabályozhassa alkalmazottai munkáját. Meglehető, mi fut az alkalmazottak képernyőjén, átnézheti az e-maileket, a fájlokat, kimutatást készíthet a billentyűleütés gyorsaságáról és pontosságáról (úgymond ellenőrizheti a dolgozó hatékonyságát), felülírhatja a jelszavakat és átveheti egy munkaállomás irányítását. E szoftvercsomagok némelyike még csak leplezni sem próbálja, hogy alapvetően az alkalmazottak felügyeletére szolgál, az egyiket úgy is hívják, hogy „Peek-n-Hide” vagy „Peek-n-Spy”. A hálózati adminisztrációs szoftverek nyíltan megsértik a magánszférát és az egyéni munkaszabályzást. Mégis, hiba volna a számítógépet okolni ezért. A számítógépek pusztán felfokozzák azt a kétszáz éve kezdődött folyamatot, amely során a munkást folyamatosan megfosztották szakértelmétől, rész munkafolyamatokban rögzítették napi tevékenységét, a szakértelmet pedig gépesítették. A hadászati intézményeknek központi szerepük volt azoknak a fegyelmi és megfigyelési módszereknek a kifejlesztésében, amelyek lehetővé tették a termelés rész munkafolyamatokká alakítását. Úgy vélem, e folyamat történelmi gyökereinek az ismerete elengedhetetlenül szükséges a rutin és a felügyelet negatív hatásainak, illetve a fokozódó információáramlás jövőbeli veszélyeinek a megértéséhez.

Mindebből következik, hogy az Internet potenciális gazdasági hatásait kutató vizsgálatnak az információ elosztása és terjesztése mellett számos más kérdéssel is foglalkoznia kell. Jelen írásban szeretnék felvetni néhányat ezek közül a problémák közül. Lesznek kérdések, melyek a számítógépes hálózatoknak a gazdaság dinamikájára gyakorolt hatásával foglalkoznak, mások a hálózatoknak a termékek és energetikai szolgáltatások termelésére és elosztására gyakorolt hatását kutatják, végül pedig az Internetnek az információs technikára tett specifikus hatásait veszik számba.

A számítógépes hálózatok és az ismeretek

Nézzük meg, milyen szerepet játszanak majd a számítógépes hálózatok a gazdasági ismeretek termelésében! Ne felejtsek el, hogy „az egyetlen hely, ahol ismerjük az árképzés dinamikáját, az egyetlen hely, ahol a csereértékek a régi értelemben objektívak, az a hely, ahol az emberek minden szombaton összegyűlnek a városban”. Ahhoz, hogy megértsük egy jóval szétszórta gazdasági rendszer működését, melyet különféle sűrűlódások, zajok és más dinamikus jelenségek alkotnak, igénybe kell vennünk azokat a számítógépes szimulációkat is, amik csak most váltak lehetővé. Hiszen olyan komplex gazdasági terekről van szó, melyek dinamikáját lehetetlen a régi lineáris egyenletekkel modellezni, és minden eszközre szükségünk van, ha képet akarunk kapni ezekről a folyamatokról.

Ilyen eszköz lehet a számítógépes szimuláció bizonyos fajtája. Ez azért fontos, mert a hálózatok valódi gazdaságokra gyakorolt hatásáról alkotott ítéletünk egyértelműen attól függ, hogyan határozzuk meg a gazdaságot. Erre vonatkozó elméleteink azonban, legyen az a neoklasszikus vagy a marxista gazdaságtan, fogalmi csőddel küzdenek. Radikálisan új elméleteket kell kidolgoznunk. Az új gazdasági elmélet talán a nem lineáris tudomány és az önszerveződés teóriáinak példáját fogja majd követni. A nem lineáris tudomány és az önszerveződés teóriái újradefiniálják az anyagot és az energiát. Hosszú ideig - talán Arisztotelész hatására - úgy hittük, hogy az anyag pusztán a kívülről - a teremtő vagy Isten elméjéből vagy valamely platonikus mennyországban létező esszenciáktól - származó formák élettelen tartálya. De - a morfogenetikus képességekkel rendelkező, önmagát belülről megformálni képes - anyag (a formát kívülről nyerő anyag elképzelésével szemben) központi szerepet játszik az új elméletekben, és egy új, a múlt dogmáitól mentes materializmus alapjául fog szolgálni. Az

önszerveződés e teóriái magyarázzák azokat az egészeket, melyek többek részeik összegénél. Az igazi piacok (a bevásárló piacok) bizonyos értelemben ilyen szinergikus egészek, mert független döntések eredményeképpen, nem szándékosan jönnek létre. Más szóval a piacon minden eladónak és vásárlónak megvan a maga szándéka, hite, igénye, de a piac szerkezete, vagyis az árképzés az összes tényező kölcsönhatásának nem szándékolt eredménye. Ez a specifikus piac olyan önszerveződő egész, ami több az azt alkotó döntéshozók összegénél. (Másfelől azonban egyetlen bevásárló piac sem működhet a szükséges fokú hierarchikus szerkezet, bürokrácia, ipartestület nélkül, így minden valódi gazdasági tér a központosított és a decentralizált döntés összetett rendszere.) Maga az Internet is - legalábbis amíg az MCI és a Sprint 1990 után hozzá nem látott, hogy kiszakítsa a maga jókora szeletét belőle - ilyen önszerveződő egész volt annak ellenére, hogy hadászati célokkal hozták létre. Vagyis a piacok, az ökoszisztémák, az önszerveződő egész újabb példája, amely számtalan különféle egymásra ható fajt gyűjt egybe minden előzetes terv vagy cél nélkül, és a decentralizált hálózatok mind rendelkeznek olyan közös szinergikus vonásokkal, melyek spontán módon jönnek létre különféle elemeik kölcsönhatásából. Az ökoszisztémák esetében a növények és az állatok, a piac esetében az eladók és a vásárlók, az Internet esetében pedig a számítógépes kliens-szerver kölcsönhatásából. A szinergikus egészek kialakulásához vezető folyamatok megértéséhez újfajta valóságmodelleket, új modellezési eljárásokat kell keresnünk. A régi modellek helyett, melyek a szisztematikusságból, a forma totalitásából és bizonyos tulajdonságokból kiindulva, analitikusan fentről lefelé, a nagytól a kicsi felé haladva épültek fel, olyan modelleket kell létrehoznunk, amelyek alulról felfelé építkeznek. Egy piac, egy ökoszisztéma vagy egy számítógépes hálózat kompjúteres modelljének elkészítésekor például nem egy feltételezett ideális egész viselkedésére kell összpontosítanunk figyelmünket, hanem létre kell hoznunk olyan virtuális környezeteket, ahol virtuális állatokból és növényekből, virtuális eladókból és vevőkből vagy virtuális kliensekből és szerverekből megalkothatunk egy populációt. Ezután meg kell várnunk, míg a populáció egyedei kapcsolatba kerülnek egymással, és az önszerveződő egész spontán kialakul ebben a virtuális környezetben. A lentől felfelé építkező modellezéssel kiküszöbölhetjük a fentről lefelé építkező modellezés gyenge pontjait. Az ily módon létrejött egész a heterogén elemek komplex kölcsönhatásából kialakult tulajdonságokat fog mutatni, míg a fentről lefelé haladó elemzés szétbontja, különválasztja az elemeket, megtöri az interakciókat, és utólag állítja össze az egészet. De ha részeire bontjuk az interakciókat és utólag állítjuk össze, akkor pusztán az egyes elemek összegét kapjuk. Mi arra vagyunk kíváncsiak, ami több az egyes elemek összegénél, vagyis a szinergikus többletre. A részekre bontás művelete szükségképpen elvéri ezt, ezért az analízist a szintézissel kell kiegészítenünk, miként az ma a mesterségesélet- és a mesterségesintelligencia-kutatás „konnekcionizmus” és „animats” ágazataiban történik. A mesterségesélet-kutatásnak nem sikerült igazán komplex ökoszisztémákat teremtenie a virtuális valóságban. Itt most nem térhetünk ki a kutatók modellezési eljárásainak gyenge pontjaira. Elégedjünk meg annyival, hogy megmutattuk a klasszikus modellek korlátait. A mesterséges életet és mesterséges intelligenciát egyelőre a hype felhője burkolja, olyan extravagáns és túlzott várakozás övezi, hogy könnyen lehet, teljesen elveszítjük a hitünket, mire néhány éven belül a hype-őrület szétfoszlik. Ezért fontos, hogy a filozófusok meghatározzák, milyen ponton járulnak majd hozzá a modellezési eljárások az önszerveződő egész kutatásához. Felejtjük el a hypet! Rendezzük ezeket a megfigyeléseket egy olyan filozófiai rendszerbe, amely érzékenyebb az eddigieknél. Az újfajta modellezés nagy jelentőséggel bírna az új gazdasági paradigma kialakulására nézve. Ahelyett, hogy egy egészet - mondjuk a kapitalista rendszert - posztulálnánk és matematikai szabályokkal megpróbálnánk leírni annak alapvető dinamikáját, a MIT rendszerelemző modelljeihez hasonlóan biztosítsuk a szabad növekedés lehetőségét a virtuális környezetben az intézmények: virtuális piacok, korporációk, bürokratikus intézmények, szer-

vezetek stb. számára. Csak akkor beszélhetünk joggal teljes rendszerről, ha valóban sikerült „előcsalogatnunk” ezeknek a virtuális teremtményeknek, virtuális intézményeknek stb. a kölcsönhatásából azt a valamit, ami ténylegesen egy teljes egész. Ha a szimuláció közben azt tapasztaljuk, hogy ez a társadalom valójában inkább a különféle intézmények kollázsa lesz csupán, sohasem alkot igazán egy tökéletes rendszert, ahol minden elemnek megvan a maga funkciója, akkor el kell fogadnunk, hogy ismeretelméletileg nem igazolható egy ilyen egész. Én személy szerint úgy vélem, nem létezik ilyen teljesen homogén rendszer. Egyszerűsítés csupán, mely a klasszikus gazdaságtan alátámasztására szolgált, miként Newtonnak és Galileinek ki kellett zárnia a súrlódást [friction], hogy alátámasszák a klasszikus fizikát, és az idő őket igazolta.

A társadalmi folyamatok azonban jóval összetettebbek. Fernand Braudel, a jól ismert történész, sőt talán századunk legfontosabb gazdaságtörténésze, arra hívta fel a figyelmet, milyen óriási különbség van a piacok között - a decentralizált döntésen alapuló piacok - és a nagyvállalatok között, amelyek esetében a központosításnak jut a vezető szerep, és az árakat az utasítás helyettesíti mint az emberi tevékenység koordinálásának legfőbb eszköze. Időközben számos közgazdász felismerte ezt az alapvető különbséget. Adam Smith utólag ráébredt, mennyire befolyásolták a részvénytársaságok a „láthatatlan kéz”-elmélet megalkotásában. A gazdaság antiptiaci állapotát mégis egészen mostanáig tévesen századunknak, a kapitalista gazdaság kései szakaszának tulajdonították. A XIX. század versenyorientált kapitalizmusával szemben a XX. század gazdasága monopolista és oligopolista [kis számú eladó versenye - a szerk.]. Braudel azonban kimutatta, hogy a piacok (vagyis azok az intézmények, ahol az ár határozza meg a rendszer működését) és a nagyvállalatok (nagykereskedők, a luxuscikkek forgalmazói, nagy pénzügyi intézmények, pl. bankok) közötti különbség még a XIII-XIV. században alakult ki: a XIV. századi firenzei bankokkal, a XIV. századi velencei nagykereskedőkkel, stb., nem is beszélve az indiai társaságokról, melyek oly nagy szerepet játszottak abban, hogy Hollandia, Franciaország, Spanyolország és Anglia gazdaságilag gyarmatosította a világot. Ezek már hierarchikus intézmények voltak, melyek a centralizált döntésen alapultak, a kereslet és kínálat helyett pedig a piaci mechanizmusokat manipuláló utasítások szabályozták őket, nem úgy, mint a helyesen piacnak nevezett piacokat. Egy nagykereskedő megteheti például, hogy nagy mennyiségű gabonát dob a piacra, és ezáltal leszorítja az árakat, vagy fordítva: visszatartja a gabonát, és ezzel felferi az árakat, hogy aztán raktárról adja el. Ezeket a műveleteket sajátos mechanizmusok vezérlik, és Braudel azt indítványozza, nevezzük ezeket a mechanizmusokat „antiptiacoknak”. Számomra itt a dolog lényege, mert Braudel indítványa nem pusztán terminológiai kérdés vagy szellemeskedés. Sokkal inkább arról van szó, hogy például Newt Gingrich és az Egyesült Államok jobboldali politikusai a *Wired* magazinnal kéz a kézben ma azt a látszatot keltik, mintha az USA piacgazdaság volna. Kenneth Galbraith szerint azonban ha számba vennénk az amerikai szervezeteket, kiderülne, hogy legalább ötven százalékuk antiptiaci intézmény, melyek legfeljebb közvetve kapcsolódnak a kereslethez és kínálathoz. Az antiptiac kifejezés egy rendkívül fontos distinkciót jelez, amire szeretnék kitérni. És természetesen egy olyan elképzelésen alapul, amely egy igen heterogén, igen komplex, igen zajos és zavaros rendszernek tekinti a társadalmat, amelyben számos különböző intézmény létezik együtt és van kapcsolatban egymással. Amikor a Szovjetunió és a kelet-európai országok szocializmusa összeomlott, azt mondták, helytelenül, hogy a térség piacgazdasággá alakul. Valójában az történt, hogy az előző rendszert egy olyan gazdasággal váltották fel, amit a nagyvállalatok vezetési hierarchiája ural, ami nem az árak, hanem az utasítás alapján működik. Más szóval éppen egy antiptiacgazdaság volt kialakulóban akkor, amikor mindenki boldogan üdvözölte Lengyelország piacgazdasággá alakulását. Úriember lévén Braudel sohasem javasolta, hogy vessük el a „kapitalizmus” szót és alakítsunk ki egy jóval árnyaltabb képet ezekről az intézményekről.

Minthogy jómagam nem vagyok úriember, igenis azt mondom, vessük el a „kapitalizmus” szót. E komplexitás felismerése nem pusztán a hálózatok gazdasága szempontjából fontos, de általában, a jelenlegi gazdasági rendszer elnyomóstruktúrájának vizsgálata szempontjából is.

Az új modellezéssel - vagyis a lentől felfelé építkező modellezéssel - az a baj, hogy roppant költséges azoknak a szuperszámítógépeknek vagy parallel kompjútereknek a bérlése, melyek alkalmasak egy ilyen modell futtatására. Közülünk senki sem engedheti ezt meg magának. De megoldást jelentene, ha parallel kompjúterként használnánk az Internetet. Voltaképpen az Internet máris egy megosztott párhuzamos rendszer [distributed parallel system], mely sok-sok számítógépet kapcsol össze egy időben. A baj csak az, hogy nincs megfelelő szoftverünk, hacsak nem számítjuk Tom Ray AL-elképzelését. Ez az elképzelés meglehetősen egyszerű: olyan szoftverre lenne szükség a kliens és a szerver oldalán egyaránt, mely lehetővé tenné, hogy a felhasználó gépe egész nap rá legyen kapcsolva az Internetre és értékesíthesse a Háló két legfontosabb erőforrását, a memóriát és a processzoridőt. Mármost, amikor számítógépezünk, a legtöbb idő a kattintgatással, az olvasással vagy a várakozással telik, s ez jókora memóriát, valamint processzoridőt emészt fel. A megfelelő szoftver segítségével a világ bármely pontjáról igénybe vehetnénk processzoridőt, egységessé tehetnénk, és olcsó parallel kompjúterekhez jutnánk ily módon. Futtathatnánk a szimulációkat bárhol az Interneten mint parallel kompjúteren. Íme egy lehetőség arra, hogyan használhatnánk a hálózatokat ismeretelméleti eszközként, az újfajta modellezést, s egyben a gazdaság újabb elgondolását elősegítő infrastruktúraként.

A valódi gazdaságok komplexitásának felismerése égetően fontos lehet akkor, amikor nem pusztán magát a hálózati gazdaságot, hanem a jelenlegi gazdasági rendszer elnyomóaspektusait vizsgáljuk, különösképp azokat, amiket a gazdasági intézmények jobbítása okán meg szeretnénk változtatni. A gazdasági intézményeket egy nagyobb intézményi ökológia részeként kell elképzelnünk, egy olyan ökológia részeként, amely például a hadászati intézményeket is magába foglalja. Az „ökológia” kifejezésnek jelen esetben semmi köze az anyatermészethez, a Gaia értelmében vett ökoszisztémákhoz vagy bármi ilyesmihez. Mint mondtam volt, az ökoszisztémák csak egyetlen példa a hierarchia vagy homogenizálás nélkül egy egységként működő heterogén elemekre, számtalan más példa létezik a kultúra vagy az intézmények területén is. Nem arról van szó, hogy az anyatermészetre hivatkozva bármit is megmagyarázzunk vagy legitimáljunk. Az intézményrendszer ökológiájának, ennek a rendkívül komplex együttesnek - amivel a kapitalizmus elképzelését fel szeretnénk váltani - magába kell foglalnia a hadászati intézményeket is. Csak így leszünk képesek felismerni a gazdasági hatalom bizonyos formáinak forrását, azokat a forrásokat, amelyeket - pusztán a kapitalizmussal magyarázva jelen helyzetünket - szem előtt tévesztenénk. Az ipari fegyver elnyomóaspektusai, különösképpen azok a gépek, melyek a futószalag mellett dolgozó munkás tevékenységét szabályozzák, többnyire nem a tőkések, hanem a XVIII. századi francia és a XIX. századi amerikai hadmérnökök találmánya volt. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy más hadi intézményekkel kéz a kézben ők találták fel azokat az eljárásokat, melyek kiszorították a munkásokat a termelés ellenőrzéséből, hogy aztán bevezessék az új szabályzómechanizmusokat a civil vállalkozásokba, a tipikusan antipiaci szervezetekbe - az Egyesült Államokban főként a szerződéses rendszeren keresztül. A hadsereg csak azokkal a társaságokkal kötött szerződést, melyek az ő részmunkafolyamat-szabályzó és standardizálási rendszerét használják, melyben a munkások láncszemek egy gépezetben. A termelés standardizálása a cserélhető alkatrészekből álló fegyverek gyártását szolgálta. Mert amíg egyetlen kézműves készítette az egész fegyvert, addig minden egyes fegyver különbözött a másiktól. Összerakva működött, de ha egyszer szétszedték, nem lehetett pótolni az alkatrészeket egy másik kézműves készítette fegyverből. A hadsereg számára ezért óriási problémát jelentett a harcterek fegyveralkatrész-

utánpótlása. A cserélhető alkatrészekből álló fegyver úgy született meg, hogy készítettek egy modellt, melyet minden kézművesnek követnie kellett pontról pontra - speciális sablonok mutatták minden új alkatrész megengedett toleranciáját és fémből készült rögzítő alkatrészek vezették a vágóeszközt. A hadsereg hamar felfedezte, hogy a fegyvergyártás standardizálásához nem elegendő az anyagot szabályozni, egyneművé és egységessé tenni, az embereket is szabályozni kell, hisz ha a munkások helyett a vezetésre ruházzuk a termelés irányítását, állandó megfigyelésre és szabályozásra van szükség a termelési folyamat biztosítása érdekében. Ennélfogva ha nem építjük be gazdasági modelljeinkbe e tágabb intézményi ökológia folyamatait, szem elöl téveszthetjük azokat a struktúrákat is, melyeket meg akarunk változtatni, sőt talán végérvényesen elveszítjük a lehetőséget, hogy felszámoljuk ezeket az elnyomó-struktúrákat. A virtuális környezetek és a lentől felfelé építkező modellek alkalmasak az intézményi ökológiák vizsgálatára, mert nem egyszerűsítik le azok összetettségét.

Mielőtt nagyon elkalandoznánk témánktól, vegyünk szemügyre olyan példákat az iparból, amik a Háló infrastruktúráját létrehozták - vagyis a számítógépeket!

A hardver- és szoftvergyártásnak számos érdekes aspektusa van, nem beszélve arról, milyen szorosan összefonódott a hadászati intézményekkel. A számítógépet absztrakt matematikai problémák megoldására találta fel Alan Turing, és hosszú időnek kellett eltelnie - a második világháború, a titkosítás, a náci ENIGMA kódjának a megfejtése, a ballisztikai számítások és az atombomba folyadékdinamikájának a problémája, a Manhattan Project, Neumann és Turing közreműködésével -, míg ebből a harmincas években készült virtuális masinából igazi hardver lett. Turing eredeti gépének a memóriája egy végtelen hosszúságú papírszalag volt, ami alkalmatlanná tette a tömeges gyártásra. A számítógép memóriájának a megkonstruálása jelentette az igazi problémát az univerzális kompjúter kialakításában a negyvenes és az ötvenes évek fordulóján. Mint tudjuk, magát az Internetet hadászati céllal hozták létre, de a csomagkapcsolt rendszerben történő információátadás módszerét nem a hadsereg szorgalmazta, azért jött létre, mert kizárólag egy ilyen hálózat képes ellenállni a nukleáris támadásnak. A hadsereg lenyelte a békát, elfogadta a háborús szükségszerűség által diktált keserű valóságot.

De most valami másról szeretnék beszélni, egy olyan kérdésről, ami a heterogén intézményi ökológiák lentől felfelé épülő modellezéséhez kapcsolódik és ahhoz, hogy miért kell szakítanunk a társadalom olyan homogén rendszerként való elképzelésével, mint például a kapitalizmus. És hogy miért csak ezután tudunk mélységében foglalkozni - akár egy országon belüli - két iparvidék gazdasági teljesítményének eltérőségével. Ezek a különbségek a kapitalizmus keretén belül szemlélve kevésbé érdekesek. A kapitalizmus egybemossa őket: mindenütt pénzről van szó, mindenütt alárendelt szerepet töltenek be a munkások stb. De amint felismerjük, hogy a klasszikusok tévedtek, hogy a súrlódások igenis lényegi elemét képezik a rendszernek, miként a komplexitás, és nem csupán afféle utólagos pontosításra szolgálnak, akkor egy csapásra érdekessé válnak a különféle ipari régiók különbségei.

Az Egyesült Államok két iparvidékét szeretném kiemelni és nagyon vázlatosan bemutatni: Silicon Valleyt és a bostoni Route 128-at. Mindkettő hardvert gyárt, az Internet alapanyagát, valamint szoftvert. Mindkettő az ismeretek és az információ szakadatlan áramlásának köszönheti létét, melyet főképpen a műszaki egyetemekkel, a Stanforddal és a MIT-tel való szoros kapcsolata biztosít. Ez a két ökológia azonban nagyon eltér egymástól, ami a teljesítményükben is megnyilvánul. Silicon Valley jóval komplexebb a vállalkozások összetételét tekintve, ez persze nem zárja ki a militarizált nagyvállalatok jelenlétét. Ott van például az Intel vagy a Xerox, emellett számtalan antipiaci vállalkozás is található Silicon Valleyben. Természetesen nem tisztán antipiacok, hisz minden kevert állapotban jelenik meg.

Az a fontos, hogy mi játssza a meghatározó szerepet ebben az egyvelegben: az árak, illetve a piac valódi dinamikája vagy az utasítások. Szeretnék idézni egy részletet Annalee Saxenian tanulmányából:

„Silicon Valley decentralizált ipari rendszere a regionális hálózatok köré szerveződik. A japán vállalatokhoz és Németország vagy Olaszország egyes részeihez hasonlóan a Silicon Valley-i vállalatok is a helyi szakemberekre és kapcsolatokra támaszkodnak az új piacok, termékek és alkalmazások kialakításában. Az egyes cégek szakadatlan versenyben állnak, ugyanakkor folyamatosan ellesik egymástól a piacszerzés új módjait és az új eljárásokat. A régió kiterjedt szociális hálózata, valamint a nyitott munkaerőpiac határozottan kedvez a kísérletező kedvnek és a vállalkozó szellemnek. A cégeken belül nincs éles határvonal, olyan merev szeparáció, mint az egyes cégek vagy a cégek és a helyi intézmények között, például a kereskedelmi társulások vagy az egyetemek között.”

E régió gazdasági növekedését nem a kormány- vagy a hadi intézmények pénzügyi támogatásának köszönheti. A Route 128-cal ellentétben soha nem állt szoros kapcsolatban a hadiipari komplexummal. Silicon Valley fejlődésében nem annyira az antipiacokra jellemző gazdaságok játszották a kulcsszerepet, mint inkább az, hogy összegyűjtötte a látnok mérnököket, szakembereket és pénzügyi befektetőket. A mérnökök Silicon Valleyben gyakran továbbálltak egyik cégtől a másikhoz, átlagban mintegy három évet töltve egy-egy cégnél, ily módon nem a nagyvállalatoknak kötelezték el magukat, hanem a szakmának és a regionális hálózatoknak. Ennek az állandó migrációnak, valamint az ismeretátadás szokatlan módjának köszönhetően az újítások gyorsan meghonosodnak a vidéken. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lennének militarizált nagyvállalatok Silicon Valleyben. Nincs szándékomban romantikus példának beállítani Silicon Valleyt a jövőre nézve, hiszen ez a fajta regionális dinamika meglehetősen elavult ma már. Velence a XI. században így szakadt el Konstantinápolytól, ugyanezen a módon szűnt meg London és Atwerpen Velence szállítója lenni, sőt ugyanígy, egymás közt olcsón értékesítve a termékeiket, szakadt el New York, Pennsylvania és Boston is Angliától. A kistermelők interaktív hálózata nem ismeretlen a történelemben. A kulcsszó itt a kicsi, mert csak sok-sok kistermelő körében valósulhat meg egy olyan decentralizált döntéshozó rendszer, ahol az árak többé-kevésbé önszabályozók. Ahogy másutt, úgy Silicon Valleyben is vannak persze nagyvállalatok, elnyomó antipiaci intézmények, de nem ezek a meghatározók - és számomra most csak ez a fontos.

A Route 128 ezzel szemben a piacok és antipiacok egészen másfajta keveréke. Ismét Saxeniant idézem:

„Míg a termelés Silicon Valleyben a hetvenes években bonyolult szociális és műszaki hálózatokba ágyazódott és elválaszthatatlanul egybeforrt azokkal, addig a Route 128 régiót kisszámú független nagyvállalat tartotta a kezében. New England kétszáz éves ipari tradíciójával összhangban [ez a tradíció abból a fegyvergyártásból született, amiről dolgozatom elején beszéltem] a Route 128 kis cégei a tevékenységi körük széles skálájának internalizálásával igyekeztek megőrizni függetlenségüket. [Azt nevezzük internalizálásnak, amikor egy nagyvállalat felvásárol egy kis céget. Az Apple Computer például indulásakor más vállalatoktól vásárolta a hard disket, a floppylemez-meghajtót, a memóriát stb., és egy olyan nyitott architektúrát épített fel ezekből, amelyhez bárki írhatott szoftvert. Így olyan láncreakciót indított el, amely számos kistermelőnek munkalehetőséget kínált. Időközben némelyikük hatalmas antipiacná nőtt ki magát, mint a Lotus 123 megalkotói vagy más szoftvergyártó nagyvállalatok. A Route 128 vállalatai, például a DEC vagy a Digital mindig függetlenek voltak, elegendő gazdasági hatalommal és erőforrással rendelkeztek ahhoz, hogy gond nélkül felvásároljanak egy hard disk- vagy szoftvergyártó céget. Nem kételkedtek az efféle gazdasági

növekedés sikerében, de az idő nem őket igazolta.] A Route 128 vállalatai a tevékenységi körök széles skálájának vertikális és horizontális integrációjával igyekeztek megőrizni függetlenségüket. Ebből kifolyólag a diszkréció és a korporációs lojalitás jellemezte a cégek, a vásárlók, a szállítók és a versenytársak kapcsolatát, ami az egykori stabilitást és önállóságot erősítette a kockázattal és az újítással szemben. A nagyvállalati hierarchia biztosította a központosított hatalmat és a vertikális információáramlást. A cégeken belüli, valamint az azokat egymástól és a helyi intézményektől elválasztó határvonalak így jóval merevebbek maradtak.”

E két intézményes ökológia eltérő dinamikája rávilágít a számítógépes hálózatok egyik potenciális előnyére a gazdaság szempontjából. Bár Silicon Valley gazdaságát igen sokfajta, többé-kevésbé önszerveződő hálózat alakítja: szociális, intézményi, oktatási, az olyan hálózatok, mint az Internet, elősegíthetnék más ipari régiók mobilizálását - a harmadik világban is -, lehetővé tehetnék, hogy sok kis üzlet összekapcsolódjék, és versenyképessé váljék a nagy területeket uraló nemzeti és nemzetközi nagyvállalatokkal. Nem azt akarom mondani, hogy egy kis cég felveheti a versenyt a hatalmas multinacionális nagyvállalatokkal. A multinacionális nagyvállalatok egyszerűen internalizálják a kis cégeket, miként Bostonban történt az összes biotechnikai vállalkozással. Ezek a vállalkozások kis cégeként kezdték, és most hatalmas olajtársaságok vagy élelmiszergyártók egy részlegét képezik. A lényeg, hogy egész régiókat hozunk létre, ahol a részműveletek végzése során fokozatosan elsajátított szaktudás az adott régió belüli marad, mert a kis cégeknek fontosak azok a gazdasági agglomeráció nyújtotta előnyök, amelyek a sok kiscég összegyűjtéséből származnak. Mint-hogy egyik kis céget sem lehet kivonni a régióból, ez a szisztéma felszámolja az antipiaci intézmények legfőbb veszélyét. Amikor egyetlen nagyvállalat uralja egy város gazdasági életét, mindig fennáll ti. az a veszély, hogy a nagyvállalat egy másik városba vagy országba települ olcsóbb munkaerő reményében, és ezzel, lévén hogy már internalizálta a helyi szaktudást, életképtelenné teszi a várost. A szaktudást, melyet immár felszívott a nagyvállalat kutatólaboratóriuma, magával viszi a korporációs egész. Ha egy hálózat szorosan a helyi gazdaság dinamikáján alapszik, akkor ez nem fordulhat elő. Lehetnek persze más negatív vonásai, például az alkalmazottakkal szembeni rossz bánásmód, de ezek semmiképpen sem tehetnek tönkre egy egész régiót.

Amikor ezekről a viszonylagos előnyökről beszélek, nem áll szándékomban idealizálni a piacokat az antipiacokkal szemben, hiszen az önszerveződő piacokat a belső hajtóerő formálja, növeli. Senki sem tervezi fejlődésük irányát, ezért nem hatékonyak, hol virágzanak, hol hanyatlanak. Olykor előnyükre válik ez a belső hajtóerő, máskor kárukra. Az antipiacok vizsgálata segít a világ tényleges komplexitásának mélyebb megértésében. A Silicon Valleyt jellemző gazdasági dinamika például Európa bizonyos vidékein is megfigyelhető. Braudel és rajta kívül még sokan mások említést tesznek egy olasz régióról, ahol három óriási textilipari nagyvállalatot kisebb, hálózatba szervezett cégekre osztottak fel. Ha jól tudom, ez a vidék valahol Bologna és Milánó között található. A nagyvállalat felosztása új életet lehel a régióba. Az új kis cégek állandó versenyben állnak egymással, ugyanakkor együttműködnek, például ha az egyik már nem tud újabb munkát felvállalni, mert nincs rá kapacitása, akkor továbbadja a megbízást az egyik versenytársának a hálózatban. Egymás javát szolgálják, és ellent tudnak állni a nagyvállalatoknak - az igazi ellenségeiknek. Nem sokat tudunk arról, hogyan jönnek létre ezek a hálózatok, de vannak tapasztalati tények a történelemből: Velencéből, Londonból és később a XVIII. századi Bostonból, New Yorkból, Philadelphiából. És tudjuk, hogy a történelmi kutatómunka feladata ezentúl az újabb adatok felkutatása mellett a lentől felfelé épülő számítógépes szimuláció készítése lesz, aminek a segítségével meg-

érthetjük, hogyan működnek valójában ezek a hálózatok, és hogyan segíthetjük elő ezeknek a hálózatoknak a kialakulását, különösképpen a harmadik világban.

Végezetül az Internetben rejlő gazdasági potenciálról szeretnék szót ejteni, arról az adottságáról, hogy egy olyan tér, amely lehetővé teszi az egészen új típusú kereskedelmi és ipari tranzakciók megvalósítását. Az Internet ebbe az irányba fejlődik, az elektronikus pénz, valamint a biztonságos és anonim tranzakciókat szavatoló titkosító eljárások pedig csak még inkább felgyorsítják majd ezt a trendet. A hagyományos gazdasági rendszerek többségét a szűkös erőforrások allokációja vagy elosztása eszközének tekinthetjük. A Háló gazdaságában is a szűkösség az egyik meghatározó tényező, legalábbis a Háló mai gazdasági elmélete szerint. A szűkösség nem a számítógép teljesítményére vagy a memóriára vonatkozik, hisz mindkettő napról napra növekszik és egyre olcsóbbá válik, hanem a sávszélességre, azaz az információátviteli kapacitásra a számítógépeket összekötő vezetéken, csatornákon keresztül. Aki ült már a képernyő előtt arra várva, hogy a számítógép egy 14/4-es modemmel letöltsön egy web-oldalt, tudja, mit jelent a sávszélesség szűke. A sávszélesség növekedése nagymértékben előmozdítaná az Internet fejlődését. Az Egyesült Államokban George Gilder ez irányú elemzései keltették a legnagyobb visszhangot. A szerző négy-öt hónapja a *Wired* magazin címlapjára került. Gazdasági szakértő, guru és Newt Gingrich tanácsadója, akárcsak Alvin Toffler. Tehát a jobboldalhoz tartozik. Gilder elemzései valóban érdekfeszítőek, de az e dolgozat bevezetésében felvázolt kontextus fényében kell értékelnünk őket. Gildert szoros ideológiai kapocs fűzi a XVIII. századi közgazdaságtanhoz, és a piacok dinamikáját helytelenül az antipiacok mozgatóerejével azonosítja. Mi több, Gildert szélsőséges „láthatatlan kéz”-hívőnek nevezhetnénk, aki úgy véli, hogy a gazdaságot egy láthatatlan kéz irányítja az optimális teljesítmény elérésében, mely rejtélyes módon egyensúlyban tartja a keresletet és a kínálatot. Elemzéseiből olyan nyilvánvalóan kitetszik jobboldali elkötelezettsége, hogy könnyűszerrel lehánthatjuk az ideológiát azoknak az eljárásoknak a tényszerű analiziséről, melyek egy szép nap megoldhatják a sávszélesség problémáját.

Mi történne vajon, ha a sávszélesség gondja egy csapásra megoldódna? Kezdjük azon, hogy ma az Interneten az információátviteli csatornák a telefontársaságok kezében vannak, a technológiát pedig kis sávszélességre tervezték. Amikor a sávszélesség drága, az infrastrukturális beruházások többnyire a mechanikus kapcsolókra [hardver switches] korlátozódnak, melyek az analóg vagy digitális információ áramlását szabályozzák a csatornákon. Mára, érvel Gilder, a telefontársaságok már jobbra mindenütt optikai kábelre cserélték az egykori rézvezetéküket, ami nagymértékben megnöveli e csatornák adatátviteli kapacitását. Az optikai kábel által biztosított sávszélesség-növekedést azonban nem élvezhetjük addig, míg nem selejteztük le a mechanikus kapcsolókat, és helyükbe szoftverekkel szimulált szabályzóberendezéseket nem telepítünk. Ez azonban a telefontársaságoknak nem áll érdekében, hiszen szolgáltatásaik a kapcsolók működésén alapszanak. Íme a korporációs kultúra egyik vetülete, mely a bevett gyakorlatok bizonyos csoportja köré, valamint a sávszélesség szűkössége teremtette sajátos gazdasági helyzetre épül, melyen aztán, ha megmerevedik, igencsak nehéz változtatni. Az a veszély fenyeget, hogy az Internet hadsereg tervezte csomagkapcsolt rendszerét, nevezetesen az IP-t, azaz az Internet Protocolt a telefontársaságok felváltják az új szabvány mögé rejtett elavult digitális kapcsolóval [circuit switching], az ATM-mel. Mint-hogy szolgáltatásaik a kapcsolókon alapulnak, semmi hasznuk a sávszélesség növekedéséből.

Ugyanez vonatkozik a többi potenciális csatornára, például az elektromágneses erőterén keresztül, vezeték nélkül történő adatátvitelre. Ahogyan a sávszélesség szűkössége létrehozta a kapcsolón alapuló technikát, úgy a mai szórótechnika is javára fordította a rádióhullámok korlátozott, vagyis szűk elektromágneses spektrumát. Mára lehetővé vált a spektrum magasabb frekvenciáinak, például a mikrohullámoknak a felhasználása, ami jelentősen növeli a

sávszélességet, de a mobil telefont gyártó társaságok ahelyett, hogy egymással versengenek az új technika bevezetésében, leragadtak a kis sávszélesség mintájánál. (A helyzet időközben némileg megváltozott, miután a távközlési társaságok nagy pénzeket fektettek az ebben a spektrumban működő föld közeli műholdas rendszerekbe.) Egy kapcsolók nélküli optikai kábelhálózat, egy „üvegszálszféra”, ahogy Gilder mondaná, és a magas frekvenciák felhasználása egy olyan világot teremthetne, ahol a korlátlan sávszélesség tulajdonképpen a szabadságot jelentené. Eddig rendben is volna. De amikor Gilder ennek az előrelépésnek a gazdasági következményeit tárgyaló elemzésbe fog, mi több, mikor tanácsot ad az ezzel kapcsolatos politikára nézve, az ideológia egy az egyben elsőpri korábbi meglátásait. A következő két előítéletet minden „láthatatlan kéz”-hívó elemzésre bocsátaná: mindenekelőtt hogy a kormány beavatkozása már eleve káros, mert „láthatatlan kézként” avatkozik be, s így feltétlenül támadni kell a kormány szabályzó intézkedéseit, még akkor is, ha a technikai haladás szolgáltatásban monopóliumokat tör meg, miként 1984-ben tette az AT&T esetében. Gilder ravaszul a kormányt vádolja a monopólium 1913-as létrehozásáért, ami nevetséges. Az AT&T még 1913 előtt könyörtelenül megsemmisítette összes kisebb vetélytársát, és csak akkor szilárdította meg a monopóliumformát, amikor már megnyerte a csatát versenyellenes, antipiaci taktikájával. Newt Gingrich és John Perry Barlow beszédei ezt a korporáció-támogató, kormányellenes képet tükrözik. Olvassuk el a CEO-kkal, a multinacionális nagyvállalatok vezetőivel készült interjúkat! A „Törjük meg a nemzeti kormányt!” és „A kormányok feleslegesek!” jelmondatai köré épülő érvelés már a hetvenes évek elejétől része volt a nagyvállalatok elméletének. Nem nehéz megfejtetni ennek az okát. Ma a nemzeti kormányok jelentik a legfőbb akadályt az antipiacok globális kiterjesztésével szemben. A nagyvállalatok nem akarnak szabályozást, nem akarnak védelmet a dolgozóknak, elleneznek mindent, ami megakadályozza őket abban, hogy az egész világot egy globális szuperpiaccá tegyék. Milyen nevetséges, hogy az Egyesült Államok magukat néppártinak mondó ideológusai ma feltehetően radikális téttként lobogtatják a „Törjük meg a kormányt!” zászlaját.

A második előítélet még veszélyesebb, mert kevésbé nyilvánvaló. Gilder magán- és nyilvános szférára osztja a társadalmat, aztán minden magánszervezetet piacnak nevez méretére, szerkezetére és gazdasági súlyára való tekintet nélkül. Ez az ideológia több lépésben zajlik. Először is a verseny kifejezéssel jelöli mind a vevők és az eladók tömegének névtelen versenyét a valódi piacokon - Adam Smith „láthatatlan kéz”-elmélete mindössze erre vonatkozott -, mind az oligopóliumok közötti versenyt, például a General Motors, a Ford és Chrysler versenyét. Csakhogy a verseny két teljesen eltérő típusával van dolgunk. Az oligopóliumok versenyében - az egymással szemben álló nagyvállalatok rivalizálását is ideértve, melyeknek a stratégiatervezésben az összes többi reakcióját is számításba kell venniük - minden egyes oligopólium maga szabja az árait, de mindig tartózkodik attól, hogy árháborúba keveredjék a többivel. Talán emlékeznek még, amikor két éve a Compaq leengedte a személyi számítógép árát, és ezzel árháborúba kényszerítette a többi személyi számítógépet gyártó oligopóliumot - aminek a vásárlók természetesen nagyon örültek, a nagyvállalatok azonban kevésbé. A nagyvállalatok több módon is elkerülhetik az árháborút. A vegyes vállalatok például egy vezetési hierarchiából, részvényesekből és a részvényeseket képviselő igazgatótanácsból épülnek fel. De az igazgatótanácsba bankok vagy nagy biztosító-társaságok embereit ültetik, akik egyben más nagyvállalatok igazgatótanácsának is tagjai. Nem monopóliumokról van ugyan szó, melyek az árak felferésére szövetkeznek, ezek az egymásba fonódó igazgatóságok, ahogy az intézményi közgazdászok (institutional economists) nevezik őket, mégis egészen átalakítják ezt a versenyt. Más szóval az antipiacok közötti versenyt verseny helyett rivalizálásnak kellene neveznünk. De ha már ragaszkodunk a verseny kifejezéshez, akkor különbséget kellene tennünk a piacelméleti és a játékelméleti verseny

között, az ellenfél rivalizálása és ismeretei alapján, azaz azoknak a tényezőknek az alapján, melyek az antipiacok dinamikáját meghatározzák.

John Kenneth Galbraith közgazdász kimutatta, hogy az oligopóliumok éppoly hierarchikus struktúrák, mint a kormányzati bürokrácia, központi tervezéssel és a piaci dinamika hiányával. A valódi piac eladóival és vevőivel ellentétben az oligopóliumok nem árelfogadók (price takers), hanem ármeghatározók oly módon, hogy az előállítási költséghez hozzáadják a haszonkulcsot, amit azután tetszésük szerint manipulálnak. Egyszóval a verseny e két fajtájának összekeverése azt jelenti, hogy tévesen egy kalap alá vesszük a piacokat és az antipiacokat. E két előítélet oda vezet, hogy nem vesszük figyelembe a horizontális és vertikális integrációval kisebb versenytársaikat bekebelező oligopóliumokat, mindössze a piacokkal és a kormánnyal számolunk, és immár csak az olyan monopóliumok, mint például az áramszolgáltatás számítanak antipiaci erőnek, melyeket egyszerűen figyelmen kívül hagyhatunk. (A monopóliumok elhagyása tipikus jobboldali ideológiai taktika. Gilder egyetért azzal, hogy vannak monopóliumok, mint a híres XIX. századi rablólovagok, akik megépítették a vasutat. De nem veszi figyelembe a Microsoftot, mert átmenetinek tekinti a monopólium által termelt óriási profitot. Tehát a monopóliumok jelentette veszélyt képzelte veszélynek nevezi. A Microsoft ma hasonló szerepet tölt be, mint egykor a rablólovagok, de Gilder szerint nem jelent igazi fenyegetést, ezért nincs szükség az állami beavatkozásra.) Amikor a *Wired* magazin interjút készített Newt Gingrich-csel, mindössze egyetlen fogós kérdést tettek fel neki: „Mit szándékozik tenni a Microsoft esetében? Bepereli-e a tröszt-ellenes törvény megsértéséért?”. Gingrich valahogy így válaszolt: „Nem. Ebben a kérdésben Gilderre hagyatkozom, aki azt mondja, hogy a Java lesz a Hálón használt új operációs rendszer, ami megtöri majd a Windows 95 uralmát.” Mi van akkor, ha Bill Gates virtuálisan monopolizálta az operációs rendszereket, ha akkora hatalom van a kezében, amellyel ellenőrzése alatt tarthatja az operációs rendszereket futtató csúcsszoftver fejlesztését? „Semmi baj” - így Gilder -, „a nagy sáv szélesség világában az operációs rendszereket az Interneten terjesztett szoftver váltja majd fel, és ez már önmagában is véget vet majd a Microsoft dominanciájának.” Milyen gyönyörű álom. Ez természetesen azt feltételezi, hogy a Microsoft óriási befolyását latba vetve sem vásárolhatja egyszerűen fel és internalizálhatja azokat a cégeket, melyekre szüksége van, hogy biztosítsa jelenlétét a hálózati gazdaságban.

Gilder ideológiai taktikája tehát röviden a következő: egy kalap alá veszi a kistermelőket és az oligopóliumokat mint „a piacot”, és minden rosszért a kormány szabályzó intézkedéseit okolja, képzelte veszélynek tüntetve fel a monopóliumokat. Az Internet esetében a következőképpen alakul az elmélete: a kis sáv szélesség, például a kábeltelevíziónál, a nagy társaságoknak kedvez, melyek ellenőrzésük alatt tartják a csatornát az azon keresztül áramló információval egyetemben, és így monopolbevételre tesznek szert. Az amerikai TCI, egy kábelóriás a tulajdonosa például olyan tartalomszolgáltató csatornáknak, mint a Discovery Channel, a Home Shopping Network és a TNT. Amint megoldódik a sáv szélesség problémája, véli Gilder, nincs többé szükség a csatorna és az azon keresztül áramló információ együttes birtoklására, és ez a kis tartalomszolgáltatóknak kedvez majd. Ezen a ponton Gilder, úgy tűnik, a valódi decentralizált piacok pártját fogja. De nézzük, milyen politikát javasol ennek a nagy sáv szélességen alapuló decentralizált világnak a megteremtésére! A leggyorsabban úgy érhetünk célba, ha lehetővé tesszük, hogy a teleföntársaságok összekapcsolják optikaikábel-infrastruktúrájukat a kábeltévé-társaságok kezében lévő, otthonokat átfogó összeköttetéssel, és ily módon egy óriási monopóliumot hozzanak létre. Ez a gondolatmenet teljes mértékben abszurd. Hiszen Gilder szerint mindez csupán egy átmeneti monopólium lenne, időleges rossz, amivel együtt kell élnünk egy darabig, de csak egy darabig. A kormány, minthogy természetesen ellenzi a teleföntársaságok és a kábelóriások összeolvadását, a nép ellensége,

mert trösztellenes intézkedéseivel megakadályozza, hogy élvezzük az olcsó sávszélesség előnyeit.

Tovább folytathatnánk a Gilder által javasolt politika kritikáját, de nagy tévedés volna azt hinni, hogy csak a jobboldal „láthatatlan kéz”-hívői esnek ideológiai csapdába. A baloldali piachívők, azok az értelmiségiek, akik azt hiszik, ha valami a piacra kerül, az máris árucikk lesz (és ezt rossznak tekintik), éppúgy leegyszerűsítik a dolgokat. Meggyőződésem, hogy egyik oldal gazdasági elemzéseire sem támaszkodhatunk, hanem egy új gazdasági elméletet kell kidolgoznunk. Egy olyan teóriát, amely figyelembe veszi a történelmi tanulságokat és magába foglalja a nem lineáris dinamikából és a komplexitás elméletéből fakadó meglátásokat. E teória elemei már megvannak, nem csupán az intézményi közgazdászoknak és a materialista történészeknek köszönhetően, de a gazdaságfilozófusok munkája nyomán is, akik elszántabban küzdenek, mint valaha, hogy szétfoszlassák a gondolkodásunkat oly régóta beárnyékoló mítoszokat.

Fordította Ivacs Ágnes

Manuel De Landa médiaművész és autodidakta gazdaságfilozófus. A *War in the Age of Intelligent Machines* című könyv szerzője. Jelenleg második könyvén dolgozik.

Markets and Antimarkets című szövege elhangzott a MetaFórum konferencián 1996-ban.

A legjobb tartalom, mi kapható A MetaForum III. konferencia záróvitája

*Résztevők: Mark Stahlman, Oliver Marchart, Erik Davis, Richard Barbrook,
Pit Schulz, Manuel De Landa és Geert Lovink (elnök).⁷⁰*

GEERT LOVINK: Szeretném megkülönböztetni a magunk között létező „tartalomgazdaságot”; azt, ahogyan mi, afféle törzsként a külvilághoz viszonyulunk és eladjuk a munkánkat, valamint a virtuális gazdaság és a társadalom egészének általános modelljeit. Számomra ez három különböző dolog. Nemcsak azért gyűltünk itt össze, hogy általános modellekről ejtsünk szót, hanem hogy új stratégiákat találjunk. Kérdezem Mark Stahlmant, van-e hozzáfűznivalója Richard Barbrook és Manuel De Landa korábban elhangzott előadásához?

MARK STAHLMAN: Nem vagyok szociáldemokrata, de apokaliptikus alkat sem. Korábban utaltunk arra a tényre, hogy Kína a világ leggyorsabban növekvő országa, miután - húsz, harminc vagy negyven évvel ezelőtt - eldöntötték, hogy nem növekednek tovább. Biztosan sokan emlékeznek rá, hogy a H. G. Wells által leírt új vallás egyik sarokköve épp a növekedés megállítása volt, és úgy vélem, épp ebben a kérdésben különbözik leginkább Manuel De Landa és Richard Barbrook véleménye. Manueltől számos eszmefuttatást hallottam arról, miként kezdhethénk valódi növekedésbe, Richard viszont azt állítja, hogy további növekedést már nem engedhetünk meg magunknak. Amerikában például nem telik már az egészségügyi gondoskodásra, a szegényekre, a tudományra, a kormányra és egy sor más dologra sem, mert a bérek húsz-harminc éve stagnálnak. A társadalmi ellenőrzés ezen kérdéseiről, különösképpen az „új sötét középkor” általam említett ideológiájáról azért lehet sokat hallani, mert egyesek szerint nem engedhetjük meg magunknak többé a növekedést, és el kell fogadnunk, hogy mindannyian „sötétek” leszünk.

OLIVER MARCHART: Szeretném a Net-artról elhangzott kitűnő előadásokat a gazdasági elméletekkel összefüggésbe hozni. Bevallom, ma délutánig magam sem tudtam, hogy van gazdasági elméletem. Egyszerre azonban megvilágosodásként ért a felismerés, hogy a kapitalizmus és a műkritika egy és ugyanaz. Egyetértek Manuel De Landával abban, hogy általános értelemben vett kapitalizmus nem létezik. Csak kapitalizmusok vannak. Még az Interneten is sokféle kapitalizmust talál az ember. A posztfordiánus pénzügyi tőkeáramlás és a korai kapitalizmus párhuzamosan léteznek egymás mellett. De ezek végül mégiscsak egyetlen közös nevezőre vezethetők vissza: hogyan csináljunk a szarból aranyat? Abból, amit Rachel⁷¹ mondott ma reggel, tudjuk, hogy a Net-art kilencvenkilenc százaléka szemét. De ez nemcsak az Interneten található művészetre vonatkozik. A múzeumokban és galériákban ugyanez a helyzet. Amint a művészet beteszi a lábát a múzeumba, azonnal arannyá változik a műkritikusok és kurátorok munkája révén. A Net-art körül egyfajta aranycsinálás zajlik, amit nem műkritikusok, hanem kapitalisták végeznek. Nincs szükség műkritikusra ahhoz, hogy

⁷⁰ Oliver Marchant bécsi posztmarxista hálókritikus, *Settlers, Indians, and Cavalry* című írása a ZKP3-ban jelent meg (43). Mark Stahlmann New York-i kritikus, a tartalom, a hálózat és a hatalom viszonyát vizsgálja, *Who are We: Who are We Becoming* című esszéjét a ZKP3 publikálta (15). Erik Davis, Richard Barbrook, Pit Schulz, Manuel De Landa és Geert Lovink írását lásd kötetünkben.

⁷¹ Rachel Backer a Háló kommerciális oldalait kutatja, valamint a szlogenek/kereskedelmi védjegyek/piackutatás tulajdonosait. A MetaFórum III. Konferencia résztvevője.

megállapítsuk, Olia Lialina „Cinefantomja” vagy a „Refresh projekt”⁷² működik. Vuk Cosic⁷³ kérdése, hogy mi lesz azokkal a kezdeményezésekkel, amelyek valóban működnek, igen fontos problémát vet fel. Mi történne, ha egy ilyen alkotást még egy átlagos cikk szokásos honoráriumánál is alacsonyabb összegért adnánk el egy web-újságnak? Miféle kapitalizmus lenne ez? Ez, elavult kifejezéssel élve, a munka árucikké tétele kizsákmányolás formájában. Az egyik lehetséges kiút egy művészek között működő szervezet felkeresése lehetne, amely megmondaná, mit kell tenni ilyen esetben. Vagy valami olyasminak a létrehozása, mint a „Refresh”. A művészetnek ezt a formáját nem könnyű adni-venni, mert különböző szervereken található. Azért lenyűgöző és hatásos, mert mindenki részese akar lenni. Nem a kommunikáció tartalmáról, hanem formájáról, kapcsolódásról szól, és kizárólag a kapcsolatokon alapszik.

MANUEL DE LANDA: Valóban, a művészetben a nem spontán módon kipattanó szikrák mesterkéltén hatnak. Én soha nem neveztem magam szociáldemokratának, de ha - mint Richard Barbrook - azt tekintjük szociáldemokratának, aki a vegyes gazdaságot tartja az egyetlen lehetőségnek, akkor egyetértek: nem helyezhetjük törvényen kívül a nagyvállalatokat, és nem tilthatjuk be a kormányt. Ezt a radikalizmusba vetett mély bizalmatlanságom okán ismerem el. Manapság sok mindenből radikális divat lett: forradalmakról és vészesen közeledő, apokaliptikus eseményekről hallani. De a társadalom fokozatos, kevésbé elnyomó, igazságos rend irányába terelése komoly munkát és törődést követel, nem Che Guevara-féle álmódosztást az egyetlen, mindent megváltó, katartikus pillanatról.

PIT SCHULTZ: A radikális divat kérdésében egyetértek Manuellel. Kotányi Attila⁷⁴ mondta a szünetben, hogy a jelenlegi ifjúsági kultúra őt a nácizmus felemelkedésének időszakára emlékezteti. A náci propagandagépezet rájött, az egyenruhát az teszi népszerűvé, hogy imponál a lányoknak. Attila szerint ugyanolyan jól értettek a médiához, mint az ifjúsági kultúra manapság. Különbséget kell azonban tennünk a formatervezés, az interfészek, a propaganda, valamint a társadalmi modellek és eszmék szintjén megjelenő radikális stílus között. Az Internet esetében a köztulajdon (avagy shareware) radikális felfogásának lehetünk tanúi, ami bomlasztja a szoftveripar hagyományos elosztórendszerét. A Microsoft és a Netscape nem irgalmas szamaritánusok. Piaci befolyásuk növelése érdekében osztogatják ingyen a szoftvert. Eladhatóvá teszik annak a shareware-nek az eszméjét, amit eredetileg a hagyományos szoftverpiac ellen lázadó hackerek, például a Free Software Foundation tagjai fejlesztettek ki. Jobb példát keresve sem találunk arra, miként dinamizálja magát a kapitalizmus radikális modellek kisajátításával. De az efféle radikális modellek nem a semmiből teremnek; kell egy kéz, ami a világra segíti ezeket a kis szörnyetegeket. Talán Mark Stahlman tudna mondani nekünk valamit a „tartalomipar” mögött meghúzódó kulturális mintákról (nem nevezném összeesküvéseknek őket) és arról, hogyan működnek a pénzügyi (ellen)piacokon.

MARK STAHLMAN: Egész életemet számítógépes szakemberek között töltöttem - együtt nőttem fel ezekkel a cégekkel. Jól látható, hogy az új média világában ugyanaz a folyamat játszódik le, ami egykor a televízióban, amely eleinte megpróbált rádiójátékokat képernyőre adaptálni, miközben a rádió színházi előadások közvetítésével kísérletezett. A kisvállalkozóknak van egy óriási előnyük, különösen ha nem különösebben sikeresek az életben, s ezért

⁷² A Refresh egy rendkívül sikeres Net-art kezdeményezés, mely a közönség részvételére támaszkodik. Web page-ek láncolata, amelyben az oldalak automatikusan frissítik egymást.

⁷³ A Ljubljana-i Soros központ vezetője.

⁷⁴ Kotányi Attila írását lásd kötetünkben.

új dolgok alkotásának a kényszere vezérli őket. Az igazi újítások ugyanis nem érkezhettek egyetlen nagyvállalattól sem. Én optimista vagyok. Nagyon remélem, hogy nem leszünk világméretű pénzügyi összeomlás tanúi. Megint összejövünk majd, és egy bő évtizedünk lesz rá, hogy átrágjuk magunkat ezeken a kérdéseken. Időközben az új média háza táján végignézzük majd a Microsoft, a Time Warner és mások látványos kudarcát, amikor megpróbálják maguk alá gyűrni azt, ami itt folyik. Ők ugyanis el sem tudják képzelni, hogy bármi újat kitaláljanak. Megpróbálják majd felverni az üzletüket, úgy tenni, mintha szélsébesen száguldanának, miközben egy helyben topognak. És amikor valóban megpróbálnak elindulni, szétesnek. Amerikában durván tízmilliárd dollár van - ahogyan én nevezem - „vicces pénzekben” elhelyezve. Ennek egy része kutatásfejlesztés. Egy része az átlag amerikai befektetőnek az a vágya, hogy a befektetések következő hullámával ő is vízre szállhasson. Egy része kormányzati pénz. A szabályok változásával pénzt vontak el a hadügyi gépezettől. Ha sok mindent nem is engedhetünk ugyan meg magunknak, de a nemzeti információs infrastruktúrára például van pénz, mert része az Al Gore-programnak. Al Gore számomra a probléma velejét jelenti, mert ő még Newt Gingrichnél, a republikánusok kirakatemberénél is rosszabb. Gore az új sötét középkor ideológiájának képviselője, akiből 2000-re könnyen elnök lehet. A nagyvállalatok kudarcot fognak vallani; nem tudják az Internetet maguk alá gyűrni. Bill Gates sem tudja felvásárolni, sőt még azt sem fogja tudni, mihez kezdjen vele. Bele fog bukni. Ez lesz a digitális elektronika hatásának a története. George Gilder⁷⁵, a számítógépguru alapvetően félreérti a folyamatot - ezt onnan tudom, hogy nyilvános vitát folytattam vele a kérdésről. Gilderben talán az a legkomikusabb, hogy teljességgel képtelen a vállalkozó lelkét megérteni. Talán azért, mert Gilder David Rockefeller fogadott fia, és soha nem lesz képes megszabadulni ettől a tehertételtől. A New York-i Silicon Alley vállalkozóinak a problémája és a Manuel által felvetett valódi gazdasági növekedés kérdése valóban kritikus szempontok, nemcsak mindennapi megélhetésünk, hanem minden gondunk-bajunk felől nézve is. De az idő nekünk dolgozik. Nem kell a kisszámú eladó versenyétől félnünk, csak építenünk kell az álmainkra.

RICHARD BARBROOK: Én a korábbiakban elsősorban azt a nézetet akartam kritika alá venni, hogy a jövőben egyszerűen kisléptékű üzletekről lesz szó. Ha valakinek százhuszmilliárd dolláros infrastrukturális tervszövege van, olyan, amilyenről Al Gore beszél mostanában, az nagyszámú ember alkalmazását tételezi fel, akik majd gödröket ásnak az út mentén, csak hogy újra betemessék őket. Bizonyos szinten nem más ez, mint klasszikus, keynesi munkahelyteremtő terv, olyan, amilyenben Al Gore apja segédkezett a New Deal, az eredeti szuperországutak építésének idején. A beszédekben Gore-ék ezért használják épp ezt az analógiát. Ezek a technikák nem a monopólium irányába terelik majd a versenyt, hanem egy hintamozgást eredményeznek. Egy dinamikus folyamatot. Ha globális gazdaságot teremtünk, az Intelhez és a Microsofthoz hasonló cégek lépcsőzetes gazdaságot hoznak létre, mert az emberek olcsón akarnak számítógépet vásárolni. Ez biztosítja a piaci hatalmukat. Lehet, hogy a nagyvállalatok felemelkednek és megbuknak, de a tömegtermelésnek akkor is van némi racionalitása. Nem hiszem, hogy sok különböző vállalat fogja az információs szupersztrádát építeni. De mi, akik a tartalmat biztosítjuk, sokkal előnyösebb helyzetben vagyunk. Számunkra ez egyszerre jelenti az árucikké válást és az abból való kiutat.

ERIK DAVIS: Nekem nincs gazdasági elméletem, de el tudom mondani, mi történik a különlegesen kreatív koponyákkal San Franciscóban, ahol rengeteg pénzt lehet munkával keresni. Richard előadásában különösen tetszett a „csináld magad” mozgalom pozitív szerepének kiemelése. A mozgalmat nem csupán mint a munka, az árutermelés és a pénz

⁷⁵ Gilderről ld. Manuel De Landa írását kötetünkben.

monotóniájából való kitörés kedvelt módját említette, hanem mint az új társadalmat átható aktív erőt, amelynek révén a polgár maradandó lakóhelyet teremt. Ez nem pusztán azért fontos, mert örömet nyújt, hanem mert lelassítja azokat dolgokat, melyek alattomosan magukba szippantanak és felőrölnek. Találkoztam emberekkel, akiket bedarált ez a gépezet - a pénzkeresés kényszere, no meg a mérhetetlen stressz. De ezeknek az embereknek lehetőségük nyílt kreatív energiájukat a technikai fejlődés élmezőnyébe fektetni, olyan fejlesztésekbe, amikből évente vagy kétevente csak egy akad. Igen furcsa és különös érzés figyelemmel kísérni a nagyvállalatok közötti feszültséget, amelyek a nagyarányú technikai fejlesztések megszüntetésével és a tartalmi, kritikai és esztétikai képesség lekötésével akarják saját repedéseiket betömni - és kulturális értelemben monopolizálni az Internetet. Jó példa erre az avatarvilágok esete, mert olyan óriási és nyilvánvaló tömegvonzóerővel bírnak. Akár a bevásárlóközpontok, ahol az ember mindenfelé szórakozást talál. És nagy lehetőség rejlik a szexuális dimenzióban is, mert itt a szöveg és a látvány valós időben tárul elénk. A Sony és a többi hollywoodi konglomerátum ezért felszippantja a műszaki zseniket, akik aztán ezen a pengeélen dolgoznak. A legtöbb itt látott művészet nem annyira a technikáról, mint inkább a művészetről szól, ami ellentétben áll a technikai fejlesztés kreativitásával. A legjobb művészet San Franciscóban maga a technika. Az emberek rettentően be vannak indulva - bohémek. De igazából az az érdekes, hogyan ültetik mindezt át a mindennapi gyakorlatba, a „csináld magad” mozgalomba, miközben igyekeznek ellenállni a kísértéseknek, hogy felszívják őket ezek a „másik világok”. A vállalatok nem biztosak benne, hogy az emberek megveszik a termékeiket. Az emberek között valós időben zajló interakcióknak mulatságos élettereknek kellene lenniük, nemcsak mulatságos eladótereknek. A „csináld magad” mozgalom értékeit feltétlenül be kell építeni a készülőben lévő bevásárlóközpont jellegű környezetekbe, ahol a kapcsolatainkat enélkül megint csak az árucikkek adásvétele fogja meghatározni. Kétlem, hogy sikerül. Az ifjúsági kultúra történetileg a nem kereskedelmi jellegű (különleges, helyi vagy kézműves) cserék helye, és mi épp ilyennek szeretjük. De nem kérdés, hogy még a nyers, háromdimenziós, interaktív, Neil Stephenson-féle cyberterek is meghatározó helyek lesznek az online-ra kapcsolódó emberek tömegei számára.

MANUEL DE LANDA: Én nem hiszem, hogy a mai társadalom legfőbb problémája az áru-termelés lenne - annál inkább az engedelmesség újratermelése. Michel Foucault több helyen felhívja a figyelmünket, hogy a XVI. század óta iskoláinkban, kórházainkban, börtöneinkben, kaszárnyáinkban és gyárainkban nemcsak használati tárgyakat gyártottak, de embereket fegyelmeztek, gyakorlatoztattak, normalizáltak és uniformizáltak. Így aztán - ameddig szigorúan belül maradunk azokon a határokon, amit a közgazdászok gazdaságnak neveznek, és ameddig nem vonunk be katonai és más fegyelmező jellegű intézményt - bizonyos fókig megkímélhetjük magunkat a kellemetlen látványtól. Mégis része vagyunk annak a gépezetnek, amely feltartóztathatatlanul termeli az engedelmes egyedeket - fegyelmezéssel, megfigyeléssel, teszteléssel, szabályozással, visszatartással vagy más eszközökkel.

ERIK DAVIS: Nem értem, hol itt az ellentmondás. Elképzelhetjük a világ társadalmilag legaktívabb, legkreatívabb, grafikus online MUD-ját, miközben a képernyő előtt ülő emberek életét tekintve továbbra is a társadalmi manipuláció horrorfilmjét látjuk magunk előtt. A tetejében a fegyelmezés egyik eszköze épp az áruk bizonyos módon történő fogyasztása.

PIT SCHULTZ: Nemrégiben felkértem R. U. Siriust⁷⁶, járuljon hozzá egy írással a *ZKP3* cikkgyűjteményéhez, mire azt válaszolta, hogy súlyos anyagi gondjai vannak, ezért előbb a magazinok számára szállít néhány cikket, csak azután ír a *ZKP*-be. A másik példa, amit említeni szeretnék, a VRML-gyilkos Quake-szoftver. A legjobb szakemberek ma már

⁷⁶ R. U. Siriusszal Pit Schultz és Jon Lebkowsky készített interjút a *ZKP2*-ben (100;103).

kizárólag a Quake-nek fejlesztik a szoftvert, nem a VRML-nek. Ez funkcionális, üzleties, szabálysértő és erőszakos - nem ezt várná az ember Kaliforniától. Texasi stílus. Vagyis a kreatív elitben sem lehet mindig megbízni. Magyarországról több nagyszerű ötlet származik, mint például a hajlékony lemez vagy a Rubik-kocka. Neumann János és sok más matematikus, számítógépes szakember is magyar. A kreatív gondolkodásnak nagy hagyománya van erre felé. De az elüzletiesedésnek is megvan a maga tragikus története. Én szeretem a vállalkozói tőkére és az acidfejekről szóló meséket, de Európában régebbi hagyománya van a kapitalizmusnak.

RICHARD BARBROOK: Engem kifejezetten aggaszt, amikor valaki abban a formában utal Foucault-ra, ahogy Manuel. A történelem egy lidércnyomás - bizonyos szinten így is olvashatjuk Foucault elemzését. A fegyelem hatását azonban már nem elemzi dialektikusan, mert az többek között a szabadság és a közakarat megteremtéséhez vezetne. Önmagunk felszabadítása bizonyos önfegyelmet igényel, ezért mindig aggodalommal tölt el, ha azt hallom, hogy „a vállalatok rosszban sántikálnak” vagy „az állam rosszban töri a fejét”, mert bizonyos értelemben véve „ők” is mi vagyunk. Mi vagyunk azok, akik dolgozunk nekik, akik megvesszük az árucikkeiket. Szavazunk és részt veszünk. Ebben a társadalomban a mi vágyaink összegződnek. Mi akartunk megszökni a provincializmus elől, mi akartunk tanulni. Igaz, a tanuláshoz padba kell ülni, és ez némi fegyelmet és önfegyelmet követel. De a Foucault-féle anarchista nézőpont felvállalása majdnem olyan, mintha Rousseau-hoz nyúlnánk vissza. És vajon kit támogatott Foucault? A Baader-Meinhoff csoportot - egy tekintélyelvű szervezetet.

ERIK DAVIS: A vita többnyire a szabadság metafizikai kérdése körül forog. A szabadság számomra az a kreativitás, amit nem érint a korlátok ténye. Az, hogy beépítjük a korlátok gondolatát az önmagunkról kialakított képünkbe - legyenek azok a gazdasági körülmények vagy halandóságunk -, vagyis hogy visszautasítjuk azt a tévképzetet, hogy a szabadság a korlátokon kívül található.

MANUEL DE LANDA: Óriási különbség van az önfegyelem és a szabályozó intézmények által ránk erőszakolt fegyelem között.

ERIK DAVIS: Pit Schultz felvetésére válaszolva hangsúlyozom, hogy én csak mint egy San Franciscó-i beszéltem. Nem állt szándékomban egész Kalifornia képviselőjeként szólni. Azért vagyok itt, mert érdekel, mivel foglalkoznak mások, és igyekszem leírni a hozzád hasonló embereket. Nem voltam rövidlátó San Francisco természetét illetően.

GEERT LOVINK: A MetaFórum III. konferencia előkészületi szakaszában mindenekelőtt túl akartunk jutni a Háló-kritika elemi szakaszán, azaz bemutatni néhány régiót és várost, az ott élő emberek viselkedését, kulturális mintáit és elfogult nézeteit, mert mi magunk sem vagyunk minden elfogultságtól mentesek. Olyan gazdasági modellek után kutatunk, amelyek elárulnak valamit a divatkorszakot követő időszakról, hogy túllépjünk a jelenleg zajló bemutatkozási ceremóniákon. Nem fogjuk elfelejteni a hozzáférés kérdését, valamint a befogadás és kirekesztés problémáját - az új média globális gondját sem. De nekünk, Hálón belüli tartalom-szolgáltatóknak a feladatunk, hogy foglalkozzunk az Internet politikai gazdaságtanával. Úgy véljük, nagy szükség van e téren is a kritikai párbeszédre olyan témákról, mint az ajándék gazdaság vagy a neoliberalizmus és a globális kapitalizmus radikális kritikája. Szükség van egy olyan térre, ahol egyszerre cselekedhetünk és kritikát gyakorolhatunk, ahol termékeny, sokak számára vonzó modelleket alkothatunk, és pontosabb, differenciáltabb érveken alapuló diskurzusokat folytathatunk, mint a Háló-kritika korábbi szakaszában.

Fordította Hideg János

Felix Stalder Pénzügyi hálózatok⁷⁷

„A pénz és az írás az emberi elme két legnagyobb találmánya: az egyik az értelem közös nyelve, a másik az önérdeké.”

Mirabeau

1. Bevezetés

Karl Marx írta *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai* című munkájában 1857-ben: „A pénzből mint forgalmi eszközből érme lesz, tűnő pillanat, az érte cserélt érték pusztá jelképe. ...Mint a teljes termelési folyamat legfelszínesebb (értsd: külsődlegességében leginkább megmutatkozó) és legelvontabb formája [a pénzforgalom] önmagában megleghe-tősen tartalom nélkül való.” Ebben az értelemben a pénzforgalom tiszta médium, csaknem olyan tiszta, mint a fény, a tartalom nélküli médium volt Marshall McLuhan szemében.

E rövid dolgozat másodlagos alaptétele, hogy a pénzügyi hálózatok egyedülállóan áttetsző képet adnak a hálózatok dinamikájáról - azok tiszta formájában. A pénzügyi piacok működése során a hálózatok legbensőbb természete válik láthatóvá.

A pénzügyi piacok, a mai gazdaság vagy kultúra bármely más vonatkozásától eltérően, teljes mértékben számítógépes hálózatokba ágyazódnak, számos eszközük más médiakörnyezetben elképzelhetetlen. Az elmúlt két évtizedben végbement elképesztő növekedésük egyenes következménye annak a csúcsteljesítményű számítógépes hardverek és szoftverek összekapcsolásából származó lehetőségnek, mely szinte korlátlan, vagy legalábbis bőséges telekommunikációs sávszélességet biztosít.

Az elektronikus pénz területe tapasztalati kísérleti terepül szolgálhat olyan minták megértéséhez, amelyek más területeken várhatóan eltorzulnak, amikor más környezetek mintáival, eltérő természetükkel és szerkezeti módjakkal egyesülnek.

E dolgozat fő célja néhány feltevés vizsgálata és előzetes eredmények közreadása.

Az első szakasz a pénzügyi piacok jelen állapotának eredetét vázolja fel; a második néhány mechanizmusát és alkalmazott eszközét; az utolsó pedig hálózatiságuk fényében értelmezi az így kapott eredményeket, igyekezvén a tapasztalati bizonyítékokból kivonatolni a hálózatok inherens kultúrájának elemzését.

⁷⁷ Az alábbi dolgozatot a Toronto University McLuhan kutatási központjának „McLuhani kultúra- és technika-programban” való részvételem során írtam. A következőkben csak néhány részletet (a bevezetést és a befejezést) közlök, mivel a teljes dolgozat kb. 25 oldal terjedelmű. A teljes szöveget minden érdeklődőnek örömmel rendelkezésére bocsátom.

4. A hálózatok természete⁷⁸

4.1 A hálózatok mint környezet

Valamennyi pénzügyi hálózat maga biztosítja teljes környezetét: egyszerre tartalom és kontextus. Szerkezetileg elkülönül az azt körülvevő szélesebb társadalmi és gazdasági környezettől, melynek relevanciáját aszerint értékelik, hogy képes-e megszállni a pénzügyi piac zárt univerzumát, például olyan újdonság formájában, amelyet a piac fontosnak talál. De hogy mely információ fontos és melyik nem, a piacokon belül dől el, semmi köze az információ értékéhez mint olyanhoz. A piac kontextusa határozza meg az információ tartalmát. Ha egy vállalatról vagy egy országról mindenki óriási veszteségek bejelentését várja, akkor a mérsékelt veszteségek bejelentése lökést adhat az árnak vagy a valutának; ezzel szemben ha mindenki ennek ellenkezőjét feltételezi, ugyanaz az információ katasztrofális eredményekkel járhat a piaci értékre nézve.

Teljes környezetként a (pénzügyi) hálózatok teljes mértékben önreferensek, avagy Marshall McLuhant idézve: „Az új médiumok nem hidak az ember és a természet között, ők maguk a természet.” Csak az számít, ami a hálózatokon belül történik. Mit tesz a többi résztvevő? Mivel nincs közvetlen kapcsolat más környezettel vagy alrendszerrel, a végső értelmezés magukon a piacokon történik. Nyilvánvaló módon, a piacok igen gyorsan reagálnak az új információra, és csaknem azonnal kialakul a kapcsolat a politikai és gazdasági eseményekkel. E kapcsolat azonban mégis közvetett. A piacok ugyanis zárt rendszerként reagálnak a hírekre, mivel aktív elemei, a kereskedők egymás reakcióját számítgatva igyekeznek elsőként reagálni. A többiek terve a legfontosabb információ. John M. Keynes a szépségversenyhez hasonlította ezt a szerkezetet:

„A hivatásos befektetést azokhoz az újságok által rendezett szépségversenyekhez hasonlíthatjuk, ahol a versenyzőknek a hat legcsinosabb arcot kell kiválasztaniuk száz fotó közül, és az első díjat az a versenyző kapja, akinek a választása a legjobban megközelíti az összes versenyző átlagos ítéletét. Ehhez a versenyzőnek nem azt az arcot kell választania, amelyet ő maga a legcsinosabbnak talál, hanem azt, amelyet a legesélyesebbnek tart arra, hogy elnyerje a többi versenyző tetszését - akik mind ugyanebből a szépségversenyből vizsgálják a problémát. Nem arról van tehát szó, hogy a saját megítélésünk szerint legcsinosabbat válasszuk, és nem is arról, hogy azokat, amelyeket az átlagvélemény őszintén a legcsinosabbnak tart. Ez a harmadik fokozat, ahol intelligenciánkat annak a megérzésnek szenteljük, hogy kitaláljuk, vajon az átlagvélemény milyen átlagvéleményt vár. És úgy hiszem, vannak néhányan, akik a negyedik, ötödik és magasabb fokozatokat gyakorolják.”

4.2 Névérték és együttműködés

Az információt névértéken kell venni. Valósága olyan lapos, mint a képernyő, ahol az adat kijelzésre kerül, és egyetlen kapcsolata egy másik, hasonlóan lapos felülethez, a másik képernyőhöz köti, amelyhez az összes többi képernyő csatlakozik. Az információkat körforrásuk sebessége különbözteti meg. Az ilyen környezetben a hírek és pletykák egyforma jelentőségre tesznek szert. És néha a pletykák fontosabbak lesznek a híreknél, mivel azzal kecsegtetnek, hogy megőssolják a holnapi hírt. Ez pedig a legértékesebb információ, amely valóban a másnapi hír oka lehet. Ha a nagy értékpapír-kereskedők valamelyike egy pénznem

⁷⁸ A második és harmadik fejezet kérésre elérhető.

értékvesztésére számítva eladásba kezd, és ezt mások a zuhanás jeleként értelmezik, akkor ennek eredményeképp, ha sokan kezdenek eladásba, a pénz értéke valóban esni fog.

Jean Baudrillard számára a jel és a tárgy viszonyának e felcserélődése a posztmodern legfőbb jellemvonása. Komor prózájában azt elemzi, hogy „nem létezik többé képzelt egybeesés: a szimuláció dimenziója a genetikai miniatürizáció. A valóságot miniatürizált sejtek, mátrixok, memóriaegységek, vezérlési modellek állítják elő.... Nem kell racionálisnak lennie, mert nem mércéje többé semmiféle eszményi vagy negatív instancia. Kizárólag operacionális.”

Furcsa módon - Baudrillard szomorú metaforáival ellentétben -, e felcserélődés hatása az együttműködés. Mivel a hálózatok egyszerre eszközök és környezetek, bizonyos mértékig az eszköz minden használójának szüksége van a környezet fenntartására is. Ez nem jelent idillt, az együttműködés kizárólag a környezet szintjén, nem a környezeten belül történik. A szabály alól magától értetődően vannak kivételek.

A hálózatok akkor működnek hatékonyan, amikor az információt valóban névértéken lehet venni. Ennek biztosítása érdekében a hálózatokat szerkezetileg el kell választani más környezetektől. Ebben a tekintetben a klíringintézet intézményét napi egybilliódolláros kooperatív puffernek tekinthetjük, mely a külső kontextus inváziója ellen véd. A klíringintézet biztosítja a világgazdaság leglényegesebb forrásait, végeredményben a piacok legfontosabb cégeinek anyagi fedezetét azáltal, hogy kiküszöböli a külső hibák hálózatba kerülését, melyek megszakítanák az áramlást a hálózatok között. Közreműködése nélkül a hibák nem pusztán közvetve, a játékosok értelmezésén keresztül, de közvetlenül is veszélyeztetnék a hálózatot. Ez a közvetlen hatás aláásná az információ névértékét. Ha a pénzügyi hálózatokat globális agynak vagy egy ilyen agy részének tekintjük, akkor a klíringintézet a bukósíak, amely megóvjá a koponyát a csőd kalapácsának közvetlen hatásától. E bukósíak nélkül az információ csak jóval lassabban áramolhatna.

A hálózati környezetben tehát a névértéken vehető információ szolgáltatása a hálózati tagság megőrzésének feltétele. A játékos pozícióját az általa a többi játékosnak szolgáltatott információ határozza meg: minél gyorsabb és pontosabb, annál jelentősebb lesz a forrás. Mivel mindenki mindenkivel kapcsolatban áll, a megbízható információt a környezetnek mint olyannak szállítják. Az összekapcsolódás [connectiveness] elve még a legversenypártibb környezeteket is együttműködésre bírja. A hálózat természetében rejlik az ellentmondás: együttműködést kíván önnön stabilizációja érdekében, miközben a verseny számára készíti elő a terepet.

4.3. Konvergencia

Ez az összekapcsolódás nemcsak az együttműködést és a versenyt közelíti egymáshoz, de az akció és reakció, az esemény és a hírek elkülönülését is az áramlás folyamatosságában. A kereskedő azonnal látja, mit csinál a többi kereskedő, s ez alapján cselekszik; az ő tette viszont visszajelzésként szolgál a többi kereskedőnek, akik arra alapozzák döntésüket. Ez az állandó visszajelzés eltünteti az események (előzetes) és a hírek (utólagos) elkülönülését, és állandó jelenlétbe emeli őket. Az állandó jelenlétben a jövő megjóslása a legfontosabb feladat. Az öntanuló rendszerek esetében, melyek saját magukkal is táplálhatók, a visszajelzés útján való tanulás lesz a megfelelő modell a jelenlét mintái és az ezekben rejlő jövő értékeléséhez.

Teljesen logikus, hogy egy ilyen konvergencia az organizációban is kifejezésre jut. A Reuters nemcsak híreket és információt szállít a pénzügyi piacokról a pénzügyi piacoknak, de az információ előállításához szükséges eszközöket is biztosítja. A hír fogyasztója és termelője

konvergál, és a hálózat azonnal jelzi mindenki számára, mit csinálnak a többiek. Más szóval nincs más tartalma, mint saját felhasználói.

4.4. Az ellenőrzés paradoxona

Egy hálózat összekapcsolódása nem merül ki az emberek idő és tér korlátain túli összekapcsolásában. Másik jellegzetessége, hogy korábban független elemeket az absztrakció magasabb szintjén integrál. Az absztrakció nagyobb területek irányítását teszi lehetővé - a pénzügyi piacokon például a származékos jövedelmek -, ám ezek a módszerek egyre kevésbé biztosak, a környezetek pedig egyre kevésbé kiszámíthatók. A tényleges ellenőrzést lehetetlenné teszi, hogy túl sok tényezővel kell számolni. A fokozott absztrakció és a nagyobb terület irányításának lehetősége az ellenőrzés paradoxonához vezet.

„A mérték és ellenőrzés ellentmondása a pénzügyi szektorban a legszembeötlőbb, ahol a technikába investált súlyos pénzek a kiszámíthatóság növelését szolgálják, és az érzékenységet/reakciókészséget vádolják az instabilitás fokozódása miatt. Ha több, egymással versenyben álló résztvevő igyekszik egyszerre megragadni az ellenőrzést, az a rendszer szintjén az ellenőrzés összeomlásához vezet. Ami mikroszinten racionális, az makroszinten teljesen irracionális.”

A kapcsolatok számának és a kommunikációs sebesség növekedésével az egészében vett rendszer ellenőrizhetősége és kiszámíthatósága csökken.

5. Kitekintés: fejlődés ellenőrzés nélkül?

Az összekapcsolt környezetet a maga sajátos belső logikája hajtja, mely nem redukálható kisszámú központ tervezésére. Vannak ugyan jól látható, nagyobb csomópontok egy rendszeren belül, de nincsenek központi, vezető helyzetben. Makroszinten ugyanúgy kapcsolódnak a hálózathoz, mint bármely kisebb csomópont.

A fejlődés másfelől nem a véletlen műve. Tervszerű beavatkozások eredménye, melyek a környezetben való túlélést célozzák. Minden környezet nagyra értékeli azon tagjait, amelyek különleges túlélési stratégiákat találnak; ezek a stratégiák, avagy illemszabályok azoknak a tagoknak az interakciójából fejlődnek ki idővel, akik a hálózat többi tagja reakciójának tükrében folyamatosan visszajelzik cselekedeteik sikerét saját stratégiájuk korrigálása végett.

A hálózatok két alapvető ellentmondása tehát, hogy az ellenőrzés és káosz, valamint az együttműködés és verseny leírására két egyformán adekvát módszer kínálkozik. Belülről nézve, azaz a használat szintjén a hálózatok összetettek és kiszámíthatatlanok - a káosz és a verseny az uralkodó elem. Kívülről szemlélve, vagyis a hatások szintjén teljes mértékben kiszámíthatók és egyszerűek - az együttműködés és az ellenőrzés látszik a meghatározónak.

(Fordította: Hideg János)

Felix Stalder kutató, író. A Probe-nak, azaz a torontói egyetem McLuhan programjának társigazgatója. Jelenleg doktori disszertációját írja a számítógépes hálózatok kultúrájáról. Egy független, művészeti médiaprojekt részvevője Svájcban. Örömmel válaszol az érdeklődőknek a stalder@fis.utoronto.ca e-mail címen.

Financial Networks című írása a ZKP1-ben jelent meg.

Matthew Fuller

OKÁDÉK - mértéktelenség és mértékletesség a hálózatokon

Elárulok egy titkot. A berlini Dada csoport 1918-as kiáltványában megjósolta az Internetet. Íme:

„Az lesz a legnemesebb művészet, amelyik tudatosan mutatja be korának ezernyi baját, az a művészet, amelyet a múlt heti robbanások szemlátomást összezúztak, amelyik napról napra próbálja összegyűjteni a tegnapi katasztrófákban szétszóródott tagjait. Azok a művészek lesznek a legjobbak és legkiválóbbak, akik óráról órára kiragadják tetemük cafatjait az élet féktelen zuhatagából, akik vérző kézzel és szívvel kapaszkodnak koruk értelmébe.”⁷⁹

Egy dologban azonban tévedtek. A hálózatok nem a vérhólyagos ujjú, plazmazabáló művész komoran heroikus alakjában állapodnak meg: az élet ama féktelen zuhatagának igazi valóra váltására és gerjesztésére összpontosítanak - amint végtagokat, művészetet és tudatot szippant magába, hogy a szétfúzott értelem rhizomatikus hányadékában oldja fel azokat.

A hálózatok kultúráját taglaló szociológiai értekezés helyett tekintsük ezt a szöveget inkább az információs szupersztrádán dühöngő balhéssorozat transzkripciójának.

Első szekvencia

Egyetlen pillanat az Internet életéből. Világszerte ezrek és ezrek püfölik lobotómiás szenvedéllyel a billentyűket. Iszlám asztrológusok, hivatalbombázók és terrorista akarnokok tudatják a világgal dicső céljaikat; porszívóbaszók cserélnek tapasztalatot az új modellekről; a Group Four biztonsági cég tulajdon GreenNet accountja segítségével nyomoz brit környezetvédő aktivisták után; statisztikaflagellánsok jól megadják egyeseknek; és az üres óráikat elűtő piócabarátok és bridzsbuzik mellett (mondjuk az USA haiti beavatkozása előtt vagyunk néhány héttel) a CIA pszichológiai akciócsoportjai is részt kérnek a virtuális közösségből - a *Time* magazin szerint „vérszjósó e-mail-eket küldözgetnek a haiti oligarchia személyi számítógéppel bíró tagjainak”.⁸⁰

Igazán nem akarom az állam elit public-relations-osztagaitól megtagadni azt a lehetőséget, hogy reklámszöveg-írói képességeiket az Interneten gyümölcsöztessék. De komolyan gondolom, hogy a Virtuális Közösség ideájának nagyjából befellegzett.

Személy szerint nem időznék hosszan olyan közösségi fogalmaknál, mint a behálózott bajtárs kitűnő modellje, inkább az információs mozgalom átfogóbb mozgásait és ennek az elméletben nyílt rendszernek metszetét vizsgálnám meg, viszont mérséklő beszédmóddal, kulturális kiegyensúlyozottsággal és ökonómiával. Még az is lehetséges, hogy a „közösség” összegző metaforája - és annak szívből jövő csalfa melege - egy még nagyobb és radikálisabb világégést leplez, és mégsem látja el eszközökkel az embereket a hálózatok növekvő rendszerré szerveződésének és a piac elgyengítő dinamizmusának legyűrésére.

⁷⁹ Az 1918-as berlini *Dada*-kiáltvány, ld. Hans Richter: *Dada, Art and Anti-Art*. Thames and Hudson, London, 1978.

⁸⁰ Mark Thompson: *Plotting A War Game*. In: *Time International*, Vol. 146, No. 9, 1995. augusztus 21.

Az Internet elágazási pontot képez az információ dinamikájában. Elrettentően összetett eredője az öt lehetővé tevő faktoroknak, és nem lehet azok egyszerű összegévé redukálni. Egy hálózati politika tehát szükségszerűen valami kotyvaléka lesz - ahogy George Bataille mondja - „a csalások, kizsákmányolások és tébolyok azon összekapcsolódó sorozatainak, amelyek átmeneti rendet kölcsönöznek a történelem látszólagos esztelenségének”.⁸¹

Pénz mint pénz mint információ mint pénz mint kultúra mint pénz mint pénz

Britanniában a bekerítések korában, mikor a feltörekvő új elit a közös földek elbirtoklása révén létrehozta azt a valamit, ami az agrárbiznisszé vált, és a készpénz lelegelte a gazdaságot, sok lázadás, szabotázsakció és tüntetés harsogta a szlogent a folyamat ellen tiltakozva: „Azt a tolvajt felkötik, aki ellop egy libát a legelőről, de azt nem, aki a legelőt lopja el a libától”. Bár a bekerítések képezték az „eredeti tőkefelhalmozás”⁸² alapvető eszközét, és egy népességet fosztottak meg a gazdasági önellátás minden forrásától, nem jelentettek „egyszer s mindenkorra” szóló folyamatot. A hetvenes évek óta a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap erőszakolta szerkezetátalakítás széles skálán játssza újra ezt az örökké visszatérő módszert.

Az Internet manapság valami olyan állapotban van, mint pár éve a mobiltelefonia volt. Mikor berobbant a piacra, nem sokan gondoltak például arra, hogy micsoda jövedelemforrása lehet a bűnözőknek. Most, hogy a gazdaság kezdi „kiérlelni” az olyan jellemzőket, mint a hardver- és jelbiztonság, a változatos díjszabások stb. mindezek egyszerre szolgálják egyfelől a fogyasztó sajátos gerjesztését, másfelől a versengő vagy egyesült vállalatok territóriumának fönntartását és konszolidációjuk alapját. Nem meglepő, hogy gyakran azokon a helyeken történnek a legérdekesebb dolgok, ahol a joghézagokat tömökódik befele.

Ha, mint Bruce Sterling említi Prágáról szólva, az értelmiségiek közös álma a „nyugati munka nyugati bérért egy fix lakhérű” kelet-európai lakhelyen⁸³, akkor ez már ugyanaz az eset, mint a rosszul fizetett dél-londoni nőké, akik naphosszat a telefonon lógva hörögnek, susognak, csicseregnek amerikai hívóik fülébe. Könnyen lehet, hogy az Internet lehetőséget ad az ilyen típusú munka kitelepítésére azokra a vidékekre, ahol a munkaerő olcsóbb és simulékonyabb - a hazai bérek javítása helyett. Még az olyan szakmunkákat is, mint „a szoftverkutatás és -tervezés manapság helyi szakemberek végzik Indiában, Oroszországban vagy Lengyelországban”.⁸⁴ A gazdaságok adott általános mozgása mellett azonban valószínűtlen, hogy az Internet - természetsszerűleg - ösztönözné a fiskális nehézkedés vermében vergődő emberek szelídebb, barátságosabb pénzhez jutását.

A piacok, vagy általában a pénzügyi rendszerek, valóban létező vagy bármely posztulált idealizálásával az az alapvető probléma, hogy azok csak a profitszerzés motorjaként hajlandók minden tevékenységbe bekapcsolódni. Az „energiafelhasználás nem termelő területeinek” bármely maradéka⁸⁵ ki van téve annak, hogy a „valami hasznosat csinálni” diszciplínája anektálja, maga alá gyűri. A pénz ugyanakkor az energiaelosztás olyan más, gyakran rajta

⁸¹ George Bataille: *The Accursed Share*, Vol. 1, Zone Books, New York, 1991, 73.

⁸² Midnight Notes Collective: *Introduction to the New Enclosures*, In: *Midnight Notes 10*, 1990 ősz.

⁸³ Bruce Sterling: *Triumph of the Plastic People*. In: *Wired 3.01*, 1995 január.

⁸⁴ Michael Lind: *To Have and to Have Not*. In: *Harper's Magazine*, 1995. június.

⁸⁵ George Bataille, id. mű.

kívül álló fajtáinak alárendeltje marad, amelyeken más korokban csendesen elősködik. Az újszülött-termeléstől a „női” munkák túlnyomó többségéig (amiket szinte sohase tisztelnek meg névvel), és a szabad, rendszerint kriminalizált rave-től a megint csak kriminalizált graffitifestészetig, a pénzmozgások gyakran nagyon periférikusak ezekhez a szinte láthatatlan szubvencióknak a sokaságához képest - noha teljesen alárendeltjei annak.

A mindennapi élet taktikái bizony mindörökké csak fusermunka lehetnek, így annak a tömeges, közmegegyezéssel hallucinációnak a tudatos elutasítása is, miszerint a pénz bárminek egyszerű lehetőséggé való redukcióját jelenti. Mindazonáltal - ahogy azt a Netscape bevezetése körüli örületet szító pénzpiacok példája is jelzi - a városi munkásosztály kerületeit a templomok és italboltok útvesztőjévé átalakító „technikák” éppen szerelést váltanak és a hálózatok bekerítésére készülődnek...

A virtuális ingatlan világa azonban korlátlanul terjedőképes. A menük mérföldekre nyúlnak. Ami kirekesztődik ezekből a hisztérikusan tiszta műveletekből, az egyszerűen nem számít többé. Az eszmék luxusjavakká válnak. Valóra vált a cyberszex, az egészségklub-szenzualizmus megkönnyebbülést hozó kézbesülésének jegyre adagolt, tökéletes monitoringolt szolgáltatása. Az energiaelosztás nem termelő szférái egyszerűen áthúzatnak, marginalizálódnak vagy viszont: vonzó csaliként vetik be őket.

És ami a bekerítések ütemében a leghatékonyabb (az Internet termelővé tétele), az csak átütően unalmassá teszi a dolgokat. A tulajdonosi kultúra átalakítja a cyberteret saját képére és hasonlatosságára, hatékonyabb termelőfunkciókkal kitömött „nem teret” alkot belőle.⁸⁶

Nézzük csak Peter Cochrannek, a British Telecommunications Laboratoriesnál a „fejlett alkalmazások és technikák” főnökének ezt a virgonc bejelentését: „Megbízatom arra szól, hogy vakmerő legyek és először is műszakilag, menedzserileg és operatíván létezzenek. Az egész részleget elektronizáltam, és most már félig matematizáltan kommunikálok az emberekkel. E-mailjeim valahogy így néznek ki: 'A=O. K., Gyerünk! P' vagy: 'B+C=Nem, szerintem rossz ötlet, beszéljük meg. P' vagy: 'D=Hüha! Egyetértek. P'.”⁸⁷

Jóllehet, eredetileg talán, a szentek vagy a bolondok - a binhexben beszélők - üdvözült hablatyolásaként jött létre, Cochran nyelve az ütődött vállalati csodabogaraké: várótermi kijelző. Ideogramjai annyira specifikusak, hogy egyetlen funkciójuk a félreértés. Ez a municiózusan tervezett zsargon arra szolgál, hogy specifikus és instrumentális elhülyítő hatást gyakoroljon az agyra. Hullámai nem ringatnak, hanem vízbe fojtanak. Vessük ezt össze a BBS-ek szóáradatának invenciózus tipografikai, szintaktikai, fonetikai stílusával...

Ez a jellegtelen Új Városok nem beszéde, olyan üres, mint a nagy pályaudvarok önkényesen kijelölt „meeting point”-jai. Így társalognak a virtuális társadalom telepein - Nicholas Negroponte⁸⁸ tenyészyuppi-kenneljeiben. A kapitalista sztahanovista.

A delírium, a kicsapongás ígéretét azonban a pénz is érzékeli, és a „dolgok rendjét” helyreállító mechanizmusnak tartja.⁸⁹ Vegyük szemügyre egy elvarázsolt kastély fazonúra tervezett online bevásárlóközpont előzetesét:

⁸⁶ Marc Augé: *Non-places, Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. Verso, London, 1995.

⁸⁷ Peter Cochrane: *All Wired Up and Raring to Go*. In: *New Scientist* No. 1989, 1995. augusztus 5.

⁸⁸ Nicholas Negroponte a *Wired* magazin állandó munkatársa (A szerk.).

⁸⁹ George Bataille, id. mű.

„Vegyen részt felfedező utunkon! Elmúlt korok pompás csodáit egyesítjük mai világunk varázslataival és páratlan vásárlási lehetőségeket kínálunk Önnek. Utunk előkelő, és a vásárlás vadonatúj, vágyakat inspiráló világába vezet...”

(Az Alkalmi Kollekciónban megtalálható minden, ami csak az Ön hétvégi ruhatárába kellhet. A Szellem a klub- és az utcai divat nagy tapasztalatokkal bíró előőrse. A Kölyökvilág az álmok legtalálékonyabb valóra váltója.)

És sorjáznak az exkluzív lehetőségek: az Otthoni Iroda, a Férfidivatszalon, a Kert és Terasz, a Hölgyek Öröme, a verhetetlen Hölgycipőosztály vagy a Bútorvilág első fázisa, és még sok más.

Percre kész adatkövető szolgáltatásaink segítségével beteljesíthetjük az igazán személyre szabott szolgáltatások iránti vágyait. Ha többet tudunk Önről, az általunk ajánlott termékek és szolgáltatások mellett baráti, informális segítséget és tanácsokat is adhatunk Önnek - így tehetjük a nálunk való vásárlást mind élvezetesebbé, felemelőbbé és egyedibbé.

Jelentkezzen be most! Tapasztalja meg az esélyek, az innováció és az exkluzivitás túráján a teljes bevásárlói környezetet! Utunk különösen eredményes lesz, ha Arany számlás Tagunkká válik.

Nagy meglepetések várnak önre! Inspirálóan fogunk hatni Önre!”⁹⁰

A zombimigráció statisztikai analízise az Interneten

A sőtlan vágyak mátrixa irgalmatlanul inspiráló, és közben azt követeli: „Légy önmagad”, adj jó adatsorokat, légy érdemes! - és a folyamat közben ott mered a megszedített vásárló előtt a fundamentális kérdés: „Hogyan lelheti meg - vagy szerezheti vissza - az ember önmagát, ha az az akció, amire a keresésben hagyatkozik, így vagy úgy, de éppen elidegeníti önmagától?”⁹¹

Mindazonáltal a szövegmaniákusoknak az Internet, úgy is, mint kultúra, első számú disszertációs takarmány. A World Wide Web megoldást kínál a jelenkori elegancia arcvonalaiban való létezésért folyó küzdelem okozta problémákra, és így nagy hatást gyakorolt az olyan a fickók hordáira, akik élnek-halnak a lehetőségért, hogy igazán kielégítő Minőségi Tapasztalatban részesítsenek azzal, hogy üzenetet hagynak neked válaszoló masináikon. A Süketek Szabad Beszéde a hegemonia lövészárkának rothadó bőségszarujához és beltenyészett monomániákhoz vezet.

És ezen a ponton a felhalmozás ökonómiája lázasan voluntarisztikussá válik. A hozzáadott érték klikkfenntartássá silányodik. Lépünk csak be a levelező csoportok és online konferenciák lakályos világába - létezésük nagyjából egy etnográfusnak a bennszülötteletről alkotott képzelmei legyártásának látszik: zárt világ, amiről már mindent tudhatni, amit tudni kell, amelynek csoportnarratíváit a résztvevők újra és újra térdreflexszerű pontossággal ismétlik meg.

Emlékszem, egyszer feliratkoztam egy engem különösen érdeklő témájú levelezőlistára, és meghökkentő volt, ahogy a többnyire amerikai liberális egyetemiekből álló közönség vállveregető szószátyársága tökéletesen belém fojtotta a szót. És itt szándékosan használok a

⁹⁰ A Selfridges áruház 1995. őszi katalógusából.

⁹¹ George Bataille, id. mű, 131.

közönség szót, mert ezek az emberek nem a lista meghirdetett témája miatt gyűltek össze, és azért sem, hogy tudásukat kifejtsék vagy fejlesszék, hanem azért, hogy egy már megértett, közös mitológia elismerésében osztozzanak. Előre látható volt, hogy e bétablokkolt agora kontemplációjának tárgya olyan valami, ami hullaszürkén kiált gyarmatosításért, hiszen a pusztá rezisztens kihíváson kívül mással nem szolgál a rokon lelkek diskurzusának.

Hová akarsz ma menni?

Azt hiszem, ennek a tendenciának egyik változataként várhatjuk azt az örvendetes napot is, mikor bizonyos Internet-site-ok - a szó szoros értelmében - tiszteletre méltó intézményekké válnak. Rendszerint mindjárt alapértelmezésüknél fogva vagy pusztán mogorva elaggottságuk folytán.

Biztosra vehetjük továbbá a Virtuális Társadalom becses kollektív örökségét újjáteremtő, restauráló revivalzónák megjelenését is. Megérjük még az Arpanet teljes és szörszálhasogatóan akkurátus reprodukcióját, a Minitel Rose első néhány hetének vég nélküli újra és újra futtatását, az egyszer az életben lehetőséget, hogy Robert Morris férgeinek egyik gyűrűje lehessünk.⁹² Történelmi pillanatok bőfögnek föl egyik múltból a másikba, elnyeletnek és kiköpetnek, mint egy flippergolyó. A piac, az ő hatékonyságának és termelékenységének túltengő képzetességével nincs egyedül a Háló elhülyítésében.

Alcím nélkül

Ebben a szövegben igyekeztem elszakadni a George Bataille-féle általános gazdaságelmélet nyomvonalától, a tőke mozgását előtérbe állító energiaforgalmi dinamikától. Jóllehet két, a hálózatok termékenységét és életerejét elfojtó tendenciát is leírtam, mégsem jön el az a pillanat, mikor „csak a kritika marad egyetlen fegyverünk”.⁹³ Miként Bataille hangsúlyozza: „a hatalom sohasem totális, és egy fontos értelemben csak komédia: mindig legfeljebb részlegesen ámit el, hiszen a jótékony sötétben az új igazságok viharosan alakulnak”.⁹⁴ Más szóval legyünk továbbra is beszartak, ostobák, fondorlatosak és nemes lelkűek.

Az elektronikus világ semmi esetre sem állapotodott még meg, és az invenció révén önmaga gerjeszti ezt a viharos változékonyságot. A hálózatoknak ez az áradó bősége az, ami újratermeli önmagát, ha semmi mással, hát dehegemonizáló mechanizmusa révén. Annak a kiéhez-

⁹² Robert Morris férge: olyan hacker-technika, mely a jelszó feltörésén és a rootban hibásan konfigurált kódok elnyomásán alapul. Robert Morris híres „férge” számos rendszert feltört az Interneten. A Sendmail program gyenge pontjait kihasználva jutott be programba. Részletes leírása megtalálható Bruce Sterling *Hacker Crackdown*-jában. A történet szerint vírusként viselkedik - noha nem az -, az adatokra tapadva hatol be a rendszerbe, közben egyre növekszik. Egy péntek délután egy unatkozó rendszergazda észrevett valami furcsát, a nyomába ered, és estére már teljes vészhelyzet állt elő, mert a féreg már a szigorúan titkos rendszerekbe is beférkőzött. Állítólag egy napra megbénította az ARPANET-et.

⁹³ Critical Art Ensemble: *Nomadic Power and Cultural Resistance in the Electronic Disturbance*. Semiotext(e)/Autonomedia, New York, 1994.

A Critical Art Ensemble írását lásd kötetünkben, (a szerk.).

⁹⁴ George Bataille, id. mű, 133.

ten globalizáló rendszernek a kontextusában, amely rendszerben az információ egyszerre a legfőbb valuta és a legfőbb árucikk, szélsőségesen csábítóak és fenyegetőek a Nap szakadatlan tékozlását megismétlő hálózatok - vagyis az a hajtóerő, amelyben az információ tökéletessé lesz, haszontalanná válik és elenyészik.

A hálózatok szuperbősége beteljesülést vagy szétzüllést támaszt - kivonja az energiát a termelő, az „értelmes” fogyasztás fegyelméből. Gerincborzongató szóbombák robbannak keresztül a képernyőn, végig a drótokon, bele egy ingatag pandemóniumba. A helyi értelem az energia világméretű bujaságává tágíttatik.

„Egészében véve a világegyetemben az energia korlátlanul elérhető ugyan, de a mi emberi léptékünkben számításba kell vennünk a rendelkezésünkre álló energia mennyiségét”.⁹⁵ A hálózatok egyszerre adnak módot ennek az emberi léptéknek ismeretlen szintű kiterjesztésére és arra, hogy ugyanezen emberi léptéket megszállja valami, és drasztikusan új állagúvá konfigurálja át. A határoknak annyi.

A hálókön a létet - a kultúrát - az önmegvalósítás kétértelműsége, egy folytonos hatásokból fakadó transzformációk alakította valami tartja markában. A személyazonossági igazolványok, a DNS-adatbázisok és a „Légy önmagad és jó mindhalálig” növekvő igényének korában a multiplex személyiségek abszolút szükségszerűséggé váltak - már csak az adófizetés elkerülése végett is. Széles körben elterjedt nézet, hogy a hálók, megszökvén a szabályozás szadista hurkából, termékeny játékkeret kínálnak a bomlasztó hatású kísérletezéshez. A dolgok kisliszszannak a dolgok rendjéből.

Mindazonáltal ami kibontakozik ebből a kibaszott, buja billentyűpüfölő hajcihőből, az nem valami egerút a bőrünkbeli a fehér poliészter és a globális lelki közösség magasztos, transzcendentális birodalmába, hanem sokkal-sokkal mocskosabb és érdekesítőbb valami - ragacsos tartalma megborzaszt, felzaklat és elcsábít. Ez a Milliós Lélek Láthatatlan Lázadása, a modemeikből szörnyetegeket okádó nevetséges és drasztikusan sugárfertőzött hitehagyottak tömegéé.

Fordította: Zsádon Béla

Matthew Fuller művész, író, különféle médiumokkal dolgozik, többek között számos magazinnal és az Internettel. A londoni *Underground* anarchista lapot és az *IOD* elektronikus magazint szerkesztette. Jelenleg alternatív könyvkiadással foglalkozik.

1995-ben részt vett a MetaFórum konferencián, itt hangzott el *Spew - Excess and Moderation on the Networks* című írása, melyet a *Magyar Narancs* közölt.

⁹⁵ George Bataille, id. mű, 187.

Utópista ígéretek - hálózati tények

Critical Art Ensemble

A Háló bírálatára égető szükség van, ez kétségtelen. Bár a bírálatok egy része egészséges adag szkepticizmussal szemléli a számítógépesített kommunikáció szép új világát, mondandójuk elvész a vállalati reklámhadjáratok csinnadrattájában - az ámítás megállíthatatlan dagálya annyi mindent borít lendületesen utópista gyönyörűségének ködébe, hogy a gondos megfontolásra alig marad idő. Az új műszaki eszköztárban valóban felcsillan egy jobb jövő lehetősége, és talán jobb mindjárt itt, az elején elismerni ezeket a lehetőségeket, hiszen a Critical Art Ensemble (CAE) egyáltalán nem óhajt a neoludditák álláspontjára helyezkedni, akik azt hiszik, az új műszaki eszköztárat el kell utasítani, sőt el kell pusztítani. Egy biztos: a számítógépesített kommunikáció az információ tárolásának, visszakeresésének és forgalmának kiemelkedő lehetőségével szolgálja azokat, akik rendelkeznek a szükséges hardverrel, szoftverrel és jártassággal. Másfelől kiemelkedő lehetőséget kínál létfontosságú információk jobb elérésére, a gyorsabb információcserére és -terjesztésre, valamint a kultúrák közötti művészi és kritikai együttműködésre is. Az elektronikus rendszerekben az emberiség számára kétségbevonhatatlan javak rejlenek, a CAE mégis kétli, hogy az adott esetben az elektronikus apparátus ennek a rendeltetésének megfelelően használatna, még inkább vitatjuk azokat a politikai irányvonalakat, amelyek a Háló fejlesztését és elérhetőségét irányítják.

Az elektronikus utópia ígérete nem most kínáltatik föl először. Elég Brecht rádiókritikájára visszapillantani, hogy az ilyen ígéretek feltámasztása aggodalommal töltsön el. Noha Brecht felismerte a rádióban a humanitárius és kulturális célokat szolgáló információterjesztés lehetőségét, nem lepődött meg azt látva, hogy a rádiót épp az ellenkezőjére használják. Mi se lepődjünk meg azon, hogy felhívása egy demokratikusabb interaktív közegért észrevétlen maradt!

A hetvenes évek elejének videóforradalmában volt egy kurta eufórikus pillanat, amikor néhányan azt hitték, megvalósulóban van a Brecht-féle interaktív és demokratikus médium. A házi videokészülékek kifejlesztése ahhoz a hiedelemhez vezetett, hogy nemsokára mindenki, aki kívánja, saját televíziót készíthet. Ez reális lehetőségnek látszott. Amikor a videokészülékek ára drámaian zuhanni kezdett, és a kábelrendszerek felkínálták a terjesztés lehetőségét, az elektronikus utópia immanensnek tűnt, de a házi videóstúdióból mégse lett semmi. Egyszer csak az utópista álmokat megghiúsító falak és mezsgyék bukkantak elő valahonnan. Az USA-ban például a közvetítés minőségi szabványai csak olyan berendezésekkel teljesíthetők, amiket a tőkével szaturált médiatársaságokon kívül senki sem képes beszerezni vagy megfizetni. A kábelcsatornák többsége a vállalatok kezén maradt, és a néhány közösségi csatorna azoknak a cenzoroknak az ölébe pottyant, akik „társadalmi normák”-ra hivatkozva zabolázzák a sugárzási rendszert. A műsorkészítés berendezéseinek kereskedelme a remények szerint alakult ugyan, a videóutópisták reményei mégis már a kereskedelem szintjén romba dőltek. Az elektronikus hardverek új piacának vállalati célkitűzései megvalósultak, de a demokratikus kultúratermelés eszköztára sohasem jött létre.

És most, a nyolcvanas évek elején kitört személyiszámítógép-forradalom és a „világméretű” multidirekciós terjesztőhálózat kiteljesedésének farvizén újra itt van ez a kerge eufória. Amint az várható volt, a vállalati propagandagépezet keltette utópista remények elárasztják az első világ büro- és technokratáinak mindennapi életét, és már megint feltűnik az az általános hiedelem, miszerint - legalábbis a műszakilag hozzáértő népesség körében - a szituáció ezúttal más lesz. És bizonyos fokig ez a helyzet más is. Létezik szabad elektronikus zóna. De a CAE

perspektívájából ez legjobb esetben is csak szerény fejlemény. Az elektronikus eszköztár messze legjelentősebb alkalmazásai a rendfenntartást, az uralkodó páncapitalista ideológia ismételtetését és új piacok kialakítását szolgálják.

Vállalva a közismert történet felesleges ismertetésének kockázatát, a CAE szeretné újra felidézni az Internet eredetét. Az Internet az amerikai autópálya-hálózat mintájára tervezett haditechnikai rendszer. (Már megint egy termék, ami a hadsereg elméjében fogant, és ami eredetileg a mozgósítás decentralizált segédeszköze kívánt lenni). A hadsereg olyan eszközt akart, amelyik nukleáris támadás esetén is megóvjá az irányítási struktúrát. A megoldás olyan elektronikus hálózat, amelyik azonnal átirányítja magát, ha egy vagy több kapcsolatot lerombolnak, ezáltal lehetővé teszi, hogy a túlélő szervek kommunikációképesek maradjanak egymással és összehangoltan működhessenek. Az ilyen apparátussal rendelkező katonai hatalom a legsúlyosabb katasztrófák közepette is fenntartható. Ezeknek a szándékoknak az Internet gyökerei körül gyanút kell ébreszteniük állítólagos hatalomellenes karakterüket illetően abban, aki időt szán a rendszer tanulmányozására. Meg kell azt is jegyezni, hogy a Háló annyit magasztalt decentralizált jellege nem anarchista szándékból fakadt, hanem nomád katonai stratégiából.

A hadsereg után a kutatók-tudósok csoportja volt a következő, amely online kapcsolatra lépett. Noha szép volna hinni, hogy erőfeszítéseik a Hálón jóindulatúak voltak, föl kell tenni a kérdést: vajon miért pont őket juttatták legelőször ehhez az eszközhöz? A tudomány mindig azon az alapon követelt magának legitimációt, hogy állítólag „értékmentesen” óhajtja kutatni az anyagi világ törvényeit; a kutatás azonban pénzbe kerül, így aztán belép a képletbe a politikai gazdaságtannak a tudományos kutatás magasztos, „értékmentes” céljaira gyakorolt közvetlen és kökemény hatása. Adnának-e megkötés nélkül pénzt a tudományos kutatásba beruházók? Nem látszik valószínűnek. A befektetés bizonyos fajta megtérülése mindig benne van a támogató intézmények elvárásaiban. Az USA-ban általában elvárják, hogy mind az elméleti, mind a műszaki kutatás katonai vagy gazdasági fejlődést szolgáló alkalmazásokhoz vezessen. Annál nagyvonalúbb a támogatás, minél nagyobb eredménnyel kecsegtet a tudomány ebből a két szempontból. Az USA-ban semmiért még a kutatók sem kapnak semmit.

A kutatás és fejlesztés nagyobb hatékonyságának igénye nyitotta meg az új kommunikációs rendszereket az akadémiai szféra előtt, és ez a fejlemény szükségképpen bizonyos fokú rendezetlenséget hozott az apparátusba. Megjelentek az információcsere szabad övezetének elemei. A rendszer fejlődésével azonban más beruházók, leginkább a vállalatok is igényt kezdtek tartani a saját szeletükre az elektronikus tortából. A „financial business” minden fajtáját viszonylag biztos hatékonysággal vezették be a Hálóra. A szabad övezet növekedésének megindulásakor a vállalatok rájöttek, hogy új piaci mechanizmus fejlődik ki vele, és végül rászabadították a Hálóra a kofákat. Ezen a ponton különös paradoxon jött létre: a szabadpiaci kapitalizmus konfliktusba keveredett a rend konzervatív vágyával. Kiderült, ahhoz, hogy ez az új piaci lehetőség kibontakozhassék, a hatóságoknak el kellene tűrniük egy bizonyos fokú káoszt. Egyrészt azért, hogy a vagyonosabb osztályoknak vonzóvá tegye a Hálót, azaz a fogyasztás és a szórakoztatás terét, másrészt hogy alibi gyanánt a társadalmi szabadság illúzióját kínálja a Hálóval. A kommunikáció totális felügyelete elveszett ugyan, viszont a fejlesztés összköltsége a kormányok és a vállalatok számára minimális volt, a nyereséghez viszonyítva gyakorlatilag zérus. Így született meg minden idők legsikeresebb elnyomóapparátusa - és mindez a felszabadítás cégére alatt jelent (és jelenik) meg. Ami még rémisztőbb: a cybertér csillogó utópista felszínének fenntartásában a vállalatok legjobb szövetségesei éppen a Háló népességének legjavából kerülnek ki, pont azok közül, akiknek jobban kellene ismerniük. A technoutópisták elfogadták a vállalati agit-prop.-ot, és éppen ők

terjesztik azt a Háló valósága gyanánt. A virtuális elit és az újkori kibernauták közötti sajnálatos szövetség öt alapvető virtuális ígéret köré szerveződik. Ezek olyan társadalmi változásokat ígérnek, amelyek látszólag bármely pillanatban bekövetkezhetnek, de igazában sose válnak valóra.

Első ígéret: az új test

Akik számára ismerősek a cyberterről és a virtuális valóságról folyó viták, egyre-másra találkoznak ezzel az ígérettel, és valójában van is benne valami igazság. A virtuális test nagy teljesítőképességgel bír. Ebben a testben tetszőleges kódrendszert használva definiálhatjuk újra saját magunkat. Új testi konfigurációkat próbálhatunk ki. A halhatatlanságot kísérhetjük meg azzal, hogy a fizikai világban lehetetlen helyeken mászkálhatunk, lehetetlen dolgokat csinálhatunk. A virtuális test nem ismer kötöttségeket, számára semmi sem lehetetlen. Éppen ez az oka, hogy a hackerek a cybertérben szabadon áramló, testetlenült tudattá szeretnének válni, és saját testük és környezetük ideáljára vágynak. A számítástechnika új generációival, a virtuális valóság fejlődésével ez az ígéret talán valóra válik a multiszenzualitás realizmusában. Pillanatnyilag azonban a csevejvonalakon történő nemváltásokra vagy a „game boy” repülőszimulátorokra korlátozódik.

Mibe kerül ez az állítólag felszabadított test? Az árat az egyéni szuverenitás elvesztésének formájában fizeti meg nemcsak a Háló használója, de a technikával telített társadalmak minden tagja. A virtuális testtel együtt jár fasiszta édestestvére, az adattest - ez a sokkal fejlettebb virtuális forma, a vállalat és a rendőrállam aláztos szolgálja. Az adattest az egyénhez kapcsolódó akták teljes gyűjteménye, kezdetleges formában a civilizáció hajnala óta létezik. A hatalom mindig őrzött aktákat az alattvalókról. Már az egyiptológusok találtak a legkorábbi iratok között adóíveket. A technikai apparátus az, ami az adattestet kiérleli. Határtalan tárolókapacitása és gyors információrendező és visszakereső eszközei révén nincs a társadalmi életnek az a részlete, ami elég jelentéktelen volna a feljegyzéshez, körülszaglászáshoz. Születésünk pillanatától - az online születési bizonyítványtól - halálunkig - az online halotti anyakönyvi kivonatig - szörszálhasogató részletességgel jegyzi fel egyéni életpályánkat. Iskolai akták, biztosítási akták, adóügyi akták, kommunikációs akták, fogyasztói akták, egészségügyi akták, utazási akták, bűnügyi akták, befektetési akták, akták a végtelenségig...

Az adattestnek két alapfunkciója van. Az első az elnyomóapparátust szolgálja, a második a marketing gépezetét. Az autoritárius hatalom vágya alattvalói életének tökéletesen átláthatóvá tételére az adattest révén elégül ki. A piaccal való szükségszerű kapcsolatainál fogva mindenki állandó megfigyelés alatt áll. Talán csak az képezheti spekuláció tárgyát, hogy mennyire részletes információkból áll az adattestünk, de biztosak lehetünk benne, hogy részletesebbek, mint azt szeretnénk, vagy bölcselmünk álmodni képes.

Az adattest másik funkciója: még pontosabb demográfiai adatokkal látni el a kereskedőket, hogy megtervezhessék és kialakíthassák célcsoportjaikat. A páncapitalizmus már régen letudta a termelés problémáit azzal, hogy a szükségletek gazdaságát a vágyak gazdaságává alakította, a kereskedők remek módszereket dolgoztak ki arra, hogy mesterséges vágyakat gerjesszenek olyan termékek iránt, amikre nincs szükség. Az adattest bepillantást enged nekik a fölös jövedelemmel rendelkezők fogyasztási szerkezetébe, vásárlóerejébe és „életmódjaik választékába”. Az adattest segíti a kufárokat, hogy rád találjanak és számításba vegyék

életstílusodat. A posztmodern szlogen, „nem te választod az árut, az áru választ téged”, mélyértelműbb, mint valaha.

De az a legfélelmetesebb, hogy az adattest képezi az egyén társadalmi életének centrumát. Ő számol be a hivatalosság tagjainak kulturális identitásunkról, szerepeinkről. Nem áll hatalmunkban az adattestnek ellentmondani. Szava törvény. A vállalati és kormányzati bürokraták szempontjából az egyed szerves léte nem meghatározó faktor többé. Az adat a társadalmi kultúra központjává vált, és a szerves hús nem más, mint az eredeti adat gyatra utánpótlása.

Második ígéret: a kényelem

Max Weber, a nagy szociológus már e század előtt elmagyarázta, hogy a komplex társadalomban miért olyan jó eszköze a bürokrácia a racionalizált társadalmi szervezetnek. A bürokratikus gyakorlatot Weber idáltípusával összevetve csak egy valami hibádzik: ezen intézmények munkatárgyait emberi lények képezik. Sajnos az emberi lényeknek irracionális jellemvonásaik vannak, köztük a leghírhedtebb a vágy kinyilvánítása. Az optimális hatékonysággal való munkálkodás helyett a szerves egységek hajlamosak a bürokrácia instrumentális segédleteinek ellentmondóan hajkurászni élvezeteik forrásait. A szerves egységek a kreatív lazítás minden válfaját bevetik. A munkalassítástól a munkatársakkal való felesleges csevegésig. A politikacsinálók és a menedzsereiális osztályok egész századunkban azzal bíbelődnek, hogy valahogy megakadályozzák az ilyen tevékenységet, maximalizálják és intenzifikálják a munka outputját.

A munkaintenzifikációs modell vezetett a robot feltalálásához. Ameddig a robot funkcionális marad, sose bitangol el feladatától. Az embereket lehetetlen teljesen robotokkal helyettesíteni, legalábbis ez ideig csak egyszerű, ámbar pontos és mechanikus feladatokra képesek. Az ember fogalomfelismerő képességével szemben a robotok adatvezéreltek. Aztán felmerül a kérdés, hogyan tehetők az emberek a robotokhoz - vagy hogy „update”-eljük a diskurzust: a cyborgokhoz - hasonlatosabbá. Az ehhez szükséges műszaki megoldások java ma már rendelkezésre vagy fejlesztés alatt áll. Azonban a technika, mondjuk a fülbe dugható telefon vagy a hordozható számítógép, nem elég. Rá is kell bírni az embereket, hogy viselni akarják ezeket a kutyákat - legalább addig, amíg a testbe ültethető változatok elkészülnek.

Mi a csábítás eszköze? A kényelem. Sokkal könnyebb lesz az élet, ha rákapcsolódunk a gépre. Mint rendesen, megint van a dolognak igazságmagva. Őszintén beismerhetem, az életem könnyebb lett, mióta számítógépet használok - de csak bizonyos értelemben. Író lévén, ma könnyebben készítek el egy cikket, mint amikor tollat-papírt vagy írógépet használtam. A baj csak az, hogy most képes (következésképp: muszáj) vagyok két cikket írni az alatt az idő alatt, ami alatt azelőtt egyet írtam. A burkolt ígéret, hogy számítógépet használva több szabadidőm lesz, hamis.

A munka intenzifikálása az idő menedzselésével csak a kezdet, mert a totális hasznossággal más baj is van. Az emberek még le tudják választani magukat a munkahelyükről, a modern idők cyborgjának valódi otthonáról. A csábítás folytatódik, és arról gyözköd, hogy elektronikus csápjaink szüntelen kiterjesztése álmaink netovábbja. Az AT&T legújabb hirdetése a fogyasztócsábítás tökéletes reprezentánsai. Így ígéretnek: „Küldött már valaha faxot... a strandról? Fog.” Vagy: „Csörgött már valaha telefon a csuklóján? Fog.” Ez a reklám igen mulatságos. A képen egy ifjú hegymászó éppen felér a csúcra, és a naplementét nézi. Ekkor

az asszony felcsörgeti a csuklófonját, és ő a naplemente pompázatosságát ecseteli neki. Ki ugrat itt kit? Téged felhívna a feleséged, mikor hegyet mászol? Szükséged lesz valaha arra, hogy faxot küldj a strandon elnyúlva? Az indíték, amiért a vállalat hadrendbe állítja ezt a technikát (a profiton túl) annyira átlátszó, és olyan fájdalmas. Az egyetlen lehetséges megfejtés: „Töltött már napi 24 órát, évi 365 napot egy munkahelyen? Fog.” Az édességbolt ma már utánad megy bárhova.

Az is beszédes elem ebben a példában, hogy ezekben a hirdetésekben a férfiak mindig egyedül vannak. (A CAE biztos benne, hogy ez a nemi elem nem kerülte el a feministák figyelmét, bár abban már nem biztos, hogy szexizmusként vagy mázliként fogják interpretálni.) Ebben az értelemben a probléma megkettőződik: nemcsak a munkahely marad örökké veled, de a társadalmi kapcsolatokat is mindig és teljesen a technika fogja közvetíteni. Ez a tökéletes megoldás. Véget vet annak a képtelenségnek, hogy a nyilvános tér felforgató környezetet képez.

Harmadik ígélet: a közösség

Az USA-ban manapság a „közösség” a legelcsépeltebb szó. Jelentéstartalma annyira üres, hogy szinte bármely társadalmi megnyilvánulás leírására használható. Legtöbbször valamely társadalmi csoportosulás identifikálására, vagy az azzal való szimpátia kifejezésére használják. Ebben az értelemben hallani a meleg közösségről vagy az afro-amerikai közösségről. Még olyan oximoronok is vannak, mint a nemzetközi közösség. Reklámhadjárataikban a vállalati kereskedők - az IBM-től a Microsoftig - nagybetűvel írják ezeket az üres szavakat. A páncapitalizmus uralma alatt annyiakat elkeserítő extrém elidegenedést felismerve a hálózati technikát ajánlják a tárgy nélküli elveszettségérzésre gyógyírnak. Az IRC-csatornákon, a hírcsoportokban és más digitális környezetekben a nyájasság sosemvolt aranykora iránti nosztalgiát a közösség új, modern értelmezése váltja föl.

Ez az ígélet egyszerűen bosszantó. Az égvilágon semmi alapja sincs. Ha bármi ok van az optimizmusra, az az előadásunk elején említett mértékig érvényes tény; vagyis hogy a Háló az információcsere szélesebb spektrumát teszi lehetővé. De bárki, aki a legcsekélyebb szociológiai ismerettel bír, megértheti, hogy az információcsere semmilyen módon sem hoz létre közösséget. A közösség rokonsági hálózatok olyan kollektívája, amely közös földrajzi területen, közös történelmen és közös értékrendszeren osztozik, és amelynek rendszerint közös vallási gyökerei vannak. A közösségek általában meglehetősen homogének, és hajlamosak valamely egyszerű munkamegosztás történelmi kontextusában létezni. Még fontosabb, hogy a közösségek az élet és az öntudat irracionális komponenseit foglalják magukba. A társadalmi cselekvést nem szerződések valósítják meg, hanem a megértés, és biztos, hogy az életet nem közvetíti pusztán a technika. Ebben az értelemben a közösség és a hálózati élet közötti kapcsolat kifürkészhetetlenül rejtélyes. (A CAE nem kívánja romantizálni ezt a társadalmi formát, mert a közösségek éppen olyan elnyomók és/vagy patológikusak lehetnek, mint bármelyik társadalom.)

A CAE szerint a Háló használata az egyetlen szükséges használatot (azaz az információgyűjtést) leszámítva, az együttműködés jól fejlett antiszociális változata. Ha valaki inkább otthon vagy a hivatalában akar maradni, és a szöveg közvetítette kommunikációs gyakorlat kedvéért visszautasítja az emberi kapcsolatokat, nos az a növekvő elidegenedésnek a tünete és nem gyógyírja. Teljesen világos, miért kívánatos ez az elszigetelődés az elnyomóapparátus számára: aki online van, az nincs az utcán, és kívül van a génállományon. Más szóval: rende-

sen kontroll alatt tartható. Ugyanilyen világos az is, miért kívánatos ez a helyzet a marketing-gépezet számára: minél magányosabbá válik az ember, annál kevésbé van választása, annál inkább a munkájához fordul, és a fogyasztás marad örömforrásul.

Amikor a nyilvános tér beszűkül, és olyan körülbástyázott intézmények lépnek a helyébe, mint a vásárcsarnok, a vidámpark vagy a kierőszakolt fogyasztás többi manifesztációja - amelyek a társadalmi kapcsolatok tereként sózzák el magukat -, nem kellene inkább közvetlenül és közvetítetlenül valamiféle közösségi érzést keresnünk (már amennyiben még lehetséges) ahelyett, hogy ezeket a még magányosabb, elektronikus formában sokszorosított antipublikus helyeket látogatnánk?

Negyedik ígéret: a demokrácia

A cybertérről folyó vitákban örökké ismételtetett másik ígéret az az idea, hogy az elektronikus gépezet lesz az utópista demokrácia zenitje. Tény, az Internetnek vannak demokratikus vonásai. Minden cyberpolgárnak biztosítja az összes többi cyberpolgár eléréséhez szükséges eszközöket. A Hálón mindenki egyenlő. Ennek az új demokráciának ragyogó jelképe a World Wide Web. Az emberek elkészíthetik saját weblapjukat, és még többen érhetik el és tanulmányozhatják ezeket a site-okat. Mindez nagyon szép, de föl kell tegyük magunknak a kérdést: ezek a demokratikus jegyek alkotnak-e valóban demokráciát. Nem elég platformot adni az egyedi hangoknak (különösen nem a weben, ahol annyi hang vész el az adatroncsok zűrzavarában). A demokrácia attól függ, mennyire képes az egyén a kapott információval bánni. Sajnos az autonóm cselekvés a Hálón is éppen olyan nehéz, mint bárhol másutt.

A nehézség háromszoros. Először is itt van a helyszín és a földrajzi elkülönülés problémája. Az információ begyűjtése esetében az információ csak annyira hasznos, amennyire a fizikai test helye és helyzete megengedi. Egy meleg férfi például, aki olyan helyen él, ahol homofóbia uralkodik, vagy ami még rosszabb, ahol a homoszexualitás illegális, továbbra is képtelen lesz nyíltan kiélni vágyait, függetlenül attól, mennyi őt érdeklő információt tud begyűjteni a Hálón. Mindennapi életében továbbra is csak elszigetelt lesz, és vágyai tárgyát illetően passzív szemlélődésre kárhoztatott, ameddig az elnyomókörnyezetben marad.

A második probléma az intézményi elnyomás. Senki sem tagadhatja például, hogy a Háló nagyszerű pedagógiai eszköz lehet, és kiválóan szolgálhatja az önképzést. Sajnos a Hálónak oktatási intézményként és az oktatási intézményekben nagyon gyér legitimációja van. Ahhoz, hogy a Háló elnyerje a szükséges legitimitást, a fizikai világ kontextusának megfelelő felügyelet alatt kell használni. Az oktatás esetében ahhoz, hogy a Hálóból nyerhető tudásértéket társadalmilag fel- és elismerjék, az egyetemhez vagy az iskolához kapcsolt eszközként kell a Hálót használni. Ezt az oktatási kontextust arra szerelték föl, hogy megóvja az oktatási rendszer status-quo-eloszlását. Következésképpen az ember rengeteg tudást szerezhet ugyan a Hálón, de a piacon értékesíthető tudástőkét még nem. Mindkét esetben fel kell szabadítani a fizikai környezetet ahhoz, hogy a Háló a demokratikus aktivitás kiegészítőjeként funkcionálhasson.

A harmadik probléma az, hogy az átláthatóság miatt a Háló fegyelmezőeszközként működik. Ha az emberek úgy érzik, hogy megfigyelés alatt vannak, kevésbé valószínű, hogy a normalizált aktivitáson túlmutatóan cselekednének - vagyis kevésbé valószínű, hogy szabadon fejezik ki magukat, vagy hogy környezetükben politikai vagy társadalmi változások elérésére lennének képesek. Ebben az értelemben a Háló nem annyira bátorítja a cselekvést, inkább

ellene hat. A szabályozott, egységes cselekvés irányába tereli az embereket a különbségek elfogadásának támogatása helyett, ami pedig szükséges lenne a demokratikus társadalmak számára.

Vannak persze pillanatok, mikor az átláthatóság önmaga ellen fordulhat. Például annak, hogy a PRI pártnak a zapatisták elleni offenzívája nem torkolt totális mézszárlásba, az volt az volt az egyik oka, hogy az ellenzékiek a Hálót használva hívták fel a figyelmet társaikra és a indítékaira. A mézszárlások titokban tartásának ellehetetlenítése sok ember életét mentette meg, és az ellenállási mozgalom folytatódhatott. Ugyanez mondható el arról, ahogy megakadályozták Mumia Abu Jamal kivégzését. Végül is tudomásul kell venni, hogy az Internet nem vákuumban létezik. Meghitt kapcsolatban van mindenféle társadalmi struktúrával és történelmi mozgással, és demokratikus szerkezetét nem lehet reálisan elemezni, ha zárt rendszernek tekintjük.

A bennfentes szempontjától visszalépve: még kevésbé látszik valószínűnek a demokrácia elérése a hálózat révén, ha figyelembe vesszük a demográfiai helyzetet. Öt és fél milliárd ember él a Földön. Több mint egymilliárd napról napra tengeti életét. A legtöbb embernek még telefonja sincs, nemhogy számítógépet szerezzen, és hozzáférjen a Hálóhoz. Ebben a helyzetben felmerül a kérdés: hogy lenne a Háló a demokrácia eszköze? Nem inkább megosztja a világot? Azt is meg kell kérdeznünk: hány ember tekinti a Hálót mindennapi élete valóban lényeges részének? A CAE biztosra veszi, hogy a Háló használóinak száma nőni fog, de nem biztos, hogy jobban, mint azoknak a száma, akik rendelkeznek a szükséges képzettséggel és/vagy azoké, akik büro- vagy technokratikus ügynökségek alkalmazásában állnak.

Az elit erőd a CAE szerint tehát fenn fog maradni, és az első világból a számítógépes forradalom részévé váló népesség többsége elsősorban passzív fogyasztó lesz, nem aktív résztvevő. Kompjüterjátékokat fognak játszani, interaktív tévét néznek, és virtuális bazárokból vásárolnak majd. A passzív és az aktív felhasználó közötti határok öre az oktatás rétegzett elosztása lesz, és meg fogja óvni a sokirányú interaktivitásba részt vevő populációt a szignifikáns gyarapodástól.

Ötödik ígélet: az új (ön)tudat

Az egész netcirkuszban talán ez az ígélet a legállokabb, mert látszólag nincs vállalati szponzora (bár a Microsoft némileg keresztbe fekdűt ennek a trendnek).

Az új tudat fogalma az újkori gondolkodásból emelkedett ki. A cyberguruk (Timothy Leary, Jason Lanier, Roy Ascott, Richard Kriesche, Mark Pesci) vezették be azt a hiedelmet, hogy a Háló a kollektív tudat nyájas eszköze. A bolygó agya, amely a felhasználók tevékenységét értelemmé transzcendálja. A globális gyűlde közösségeinek harmadik szeme vagy hatodik érzéke. Ez a gondolkodásmód az etnocentrizmus és a rövidlátó osztálypercepció elsődleges formája. Ahogy az előző részben kifejtettük, a harmadik világ, sőt az első világ polgárainak többsége is teljesen kimarad az isteni elgondolásból. Ha valami, hát ez az elmélet visszhangozza a korai kapitalizmus imperializmusát, és olyan fogalmakra emlékeztet, mint a manifeszt végzet. Ha az új tudat jelent bármit is, akkor az az imperializmus új korszaka, amely az információ kontrollja révén fog realizálódni (szemben a korai kapitalista modell katonai dominanciájával).

Az előző négy itt taglalt ígéret mindegyike közelebből megvizsgálva az autoritárius ideológia replikációjának bizonyult, és a nagyobb elnyomás és leigázás igazolását és aktivizálását szolgálja. Az új tudat sem kivétel. Még ha el is fogadjuk az újkori kiberneták jó szándékát és optimista reményeit, hogyan juthat bárki arra a következtetésre, hogy egy katonai agresszióból és vállalati fosztogatásból származó apparátus a spirituális fejlődés új formájaként működhet ezen a Földön?

Konklúzió

Bármily elszomorító, a CAE-nak azt kell mondania, a Háló nagyobbik része kapitalizmus, mint rendesen. Az elnyomórendet, a tőke pénzügyleteit és a fölös fogyasztást szolgáló hely. Bár egy kis része humanista célokat és az autoritárius struktúrák elleni ellenállást szolgálhatja, általános funkciója minden, csak nem emberbaráti. Ahogyan egy szabályozatlan, bohém szomszédság alapján sem ítélni meg a várost, nem hihetjük azt sem, hogy kicsiny szabad telkecskéink reprezentálják a digitális birodalmat. És jövőnket sem bízhatjuk olyan csábító üres ígéretekkel, akinek szívében nem lakozik szeretet.

Anti-copyright 1995 CAE

(Fordította: Zsádon Béla)

A Critical Art Ensemble-t (CAE) öt művész alkotja, akik különböző területen tevékenykednek: kompjúteres művészet, a film/videó, a fotó, a szövegművészet, a könyvtárgy és a performansz terén. Az 1987-ben alakult csoport a művészet, kultúrelméletek, a technika és a politika határterületeit kutatja. Számos cikket publikáltak. Két könyvük jelent meg: *The Electronic Disturbance*; és *Electronic Civil Disobedience: and Other Unpopular Ideas*.

1995 decemberében a Media Research Alapítvány meghívására előadást tartottak a Műcsarnokban. A *Net Realities - Utopian Promises* eredetileg a ZKPI-ben jelent meg, magyarul a *Magyar Narancs* közölte.

Adatszemét: a virtuális osztály elmélete Geert Lovink beszélget Arthur Krokerrel

Arthur Kroker kanadai médiateoretikus a *The Possessed Individual* (A megszállott individuum), a *Spasm* (A roham) és a *Hacking the Future* (Betörés a jövőbe) című könyvek szerzője. Az elmúlt években sok időt töltött Európában, ahol Marilouise Krokerrel együtt szerepelt a Warwick egyetem által szervezett Virtual Futures konferencián, az antwerpeni Eldorado előadássorozaton (1993), a rotterdami V-2 rendezvényén, stb.

Nemrégiben a német nyelvterületen is felfedezték őket.

Köztudott, hogy mindkettőjük nyelvezete igen nehéz, a túlbonyolított kódolás kissé megnehezíti üzenetük felfogását. Az *Adatszemét* (1994)⁹⁶ esetében azonban már más a helyzet. Nem hiába tették meg ezt a hosszú utat az ingoványos diskurzusok talaján. Arthur Kroker munkássága az európai filozófiában gyökerezik, mégis független tőle, megtalálta saját témáját - a virtuális osztályt.

A Hálózat jelenlegi világméretű kommercializálódása egy új gazdasági szektor és ennek megfelelően új társadalmi kategóriák megjelenéséhez vezet. Kroker virtuális osztálya meglehetősen agresszív és cinikus, és nyilvánvaló, hogy nem sok köze van a bázisdemokrácia vagy a nyilvános hozzáférés ügyéhez. Tagjainak az a célja, hogy a lehető legtöbbet markolják a robbanásszerűen fejlődő digitális piacokon. Kroker számára most, hogy ilyen pontosan sikerült meghatároznia ellenfelét, érthető módon jól mennek a dolgok, a kritikusok pedig felháborodottan kérdezzetik pesszimizmusának okát a médiában.

Hiszen nem nyilvánvaló-e mindenki számára a média úttörőinek jó szándéka? Kroker támadása bosszantóvá vált - láthatóan érzékeny pontot talált el. Az *Adatszemét: a virtuális osztály elmélete* című könyvet Kroker a politikafilozófus, rapköltő és fotókritikus (*The Chicago Tribune*) Michael Wettsteinnel közösen írta. Kroker szerint ő is „a nietzscheiánus underground egyik képviselője, akinek mély meglátásai vannak az Egyesült Államokról”. Arthur és Michael Vietnamban ismerték meg egymást, és az elmúlt húsz évben együtt szerkesztették a *Canadian Journal for Political and Social Theory* című lapot (amely ma *CTHEORY*⁹⁷ néven elektronikus folyóiratként működik). Az *Adatszemét* hiperaktuális mű, ami már csak azért is figyelemre méltó, mert a könyv lassú médium. Jóval átfogóbb az ezekről a kérdésekről szóló bevezetéseknél, kézikönyveknél vagy spekulációknál. Elmeséli egy új osztály megjelenésének történetét és reflektál a következményekre. Össze sem lehet hasonlítani azzal a médiateoretikusi attitűddel, mely számára a Hálózat még mindig inkább csak szóbeszéd, mint valóságos tapasztalat.

G. L.: Miként lehetséges, hogy könyve ilyen aktuális és ugyanakkor mélyenszántó?

A. K.: A testem sokat utazik. Szeretek alámerülni a San Franciscóból terjedő pszichózisban. Az MIT és Boston környékén is megfordulok, sőt Európában is, Grenoble és München között ingázom, hogy megértsem a cybERMÁTRIXOKAT. És sokat vagyok a Hálózaton is.

G. L.: Az *Adatszemétet* a Hálózaton írták, szerzői öt évig nem is találkoztak személyesen.

⁹⁶ Arthur Kroker, Michael A. Wettstein: *Data Trash, the Theory of the Virtual Calss*. St. Martin's Press, New York, 1994.

⁹⁷ A *CTHEORY* ingyenesen megrendelhető e-mailen keresztül a ctheory-request@concordia.ca címen. Kérjük, írja be az üzenetbe, hogy „subscribe”. A *CTHEORY* elérhető a ctheory@vax2.concordia.ca címen.

A. K.: Azt tapasztaltuk, hogy létezik egy harmadik személy, egy harmadik tudat, az, aki a könyvet írta. A számítógép életre kelt, és ennek eredményeként született meg az *Adatszemét*.

Azt a kulturális stratégiát, amit a könyv követ, médiabetörésnek (Hacking the Media) nevezik. Izgat a gondolata, hogy egészen a megszállottság olyan fokáig azonosulhatsz azzal az objektummal, melyet egyszerre félsz és kívánsz, ahol az ember már savas nedvekben fürdik. A cyberkultúrában olyan gyorsan és olyan távolra utazhatunk, hogy akár olyan dolgok is megtörténhetnek, amikről eredetileg szó sem volt. Én a cyberkultúrán keresztül próbálom megvalósítani a filozófiámat.

G. L.: Michael Wettstein számára szintén különleges volt ez a helyzet, mert többnyire ő is a technokultúra sugárzó horizontján kívül él. Nem a nagyvállalatok Amerikájában, hanem Chicago árnyékos oldalán, ahol a szikár középnegyati gondolkodók teremnek, akik az áldozati erőszak üvöltő szelein töprengenek és az amerikai birodalom hanyatlásán.

Vajon miért nem rendelkezik ez az új felemelkedő osztály önálló tudattal?

A. K.: Mert akkor felemelkedése kudarcra lenne ítélve. Az *Adatszemét* arról az öngyilkos és passzív nihilizmusról szól, amelyet a radikális Nietzsche megjósolt *A morál genealógiájában*. Számunkra a virtuális valóság az emberi lények szervomechanizmusokra degradálását jelenti, vagy ahogy Heidegger mondaná, tartalék készletekre (standing reserve) redukálását. A hús megalázását, azt, ahogy a virtuális valóság szkennerei összemorzsolnak, kiszívják, bedarálnak minket.

G. L.: Kroker és Wettstein számára a virtuális valóság nem fejre szerelt szkennereket és érzékelőkesztyűket jelent. Az ő terminológiájukban a virtuális valóság hatalmas tapasztalategyüttes, amely tartalmazza a hagyományos osztálytudatot, a technokultúra ideológiájának elterjedését, valamint a „liberális fasizmus” hegemoniáját, illetve annak retrofasizmusba történő visszahanyatlását, amelyet „a virtualitás akarása” mögött álló politikai erőként értelmeznek. Úgy tűnik, az *Adatszemét* a legteljesebb mértékben végigviszi a marxizmust az áruforma és gazdasági alapjának elválasztásától a tapasztalat tiszta esztétizálásának fogalmáig.

A. K.: Rekombináns áruformáról beszélünk egy olyan gazdaságban, amely a klónozás, helyettesítés és újraprogramozás biológiai logikája szerint működik. Vagy virtualizált cseréről, ahol a fogyasztói kultúrát az eltűnés vágya váltja fel a vásárlástól az ember testének áruvédjeggyé alakításáig.

G. L.: Most, hogy leomlott a berlini fal, és mindenki szakított a marxizmussal, Kroker és Wettstein visszatértek Marxhoz, hogy részletesen elemezzék, hogyan halad a kapitalizmus a tiszta árucikké válás irányába. Amerikában az élet nem arról szól, hogy megpróbálunk lépést tartani a médiával. A test mindig a médiával azonos sebességgel mozog. Az *Adatszemét* két dolgot alapvetően elutasít: egyfelől azt a technoutópista megközelítést, amelyet Rheingold⁹⁸ fogalmaz meg *Virtual Community* (Virtuális közösségek) című könyvében (amelyet már nem a „Hot Wired”⁹⁹ Rheingoldja írt), másfelől Neil Postman¹⁰⁰ neokonzervatív álláspontját. Ezen túlmenően bírál mindenfajta technikai determinizmust, amely azt állítja, hogy nincsen választási lehetőségünk. A zártnak tekintett virtuális közösségekben számos törés és valódi ellentmondás található. Kroker és Wettstein szerint a terület tárva-nyitva áll a politikai vita számára. Politikailag időszzerű a virtuális osztály helyzetének rögzítése (locus standi).

⁹⁸ Rheingoldról lásd Barbrook-Cameron cikkét kötetünkben.

⁹⁹ A *WIRED* magazin hálózati kiadványa. A *WIRED*-ről lásd Geert Lovink írását kötetünkben.

¹⁰⁰ Neil Postman konzervatív amerikai médiakritikus, főleg a televízióval foglalkozik.

A. K.: Figyeljük meg, ahogy Reingold pesszimiztán azt mondja, hogy „Amerikában már vége az egésznek”, értvén ezalatt, hogy az Internet túl drága - ami nem igaz. Ez egyike azoknak az önbeteljesítő érveknek, amelyek megpróbálják felszámolni az Internetet mint nyilvános intézményt, és csendben igazolni, hogy a nagyvállalatok elfoglalják az információs sztrádát. Rengeteg a konfliktus, de távolról sincs „vége az egésznek”. Rheingold álláspontja egy sajátos világnézet, amit egy totalizáló perspektívának állít be. Pontosan így működik az ideológia.

G. L.: Nem virtuális-e ez az osztály abban az értelemben, hogy láthatatlan, fragmentált, és nincsenek világosan megfogalmazott osztályérdekei?

A. K.: Számos országban végeztünk vizsgálatokat a különféle osztálytörések megértése céljából. Vajon mennyiben jelenik meg másként a virtuális osztály Franciaországban, mint Amerikában vagy Kanadában? Mindenhol a rablókapitalizmus és a számítógépek uralta világ látomásának különös keverékét találtuk. Megdöbbentő azonban, hogy egy koherens osztályról van szó, amelynek meglehetősen egyértelmű ideológiai céljai vannak. Például hogy a munkásosztályt el kell nyomnia. Észak-Amerikában ez a célkitűzés a NAFTA (North American Free Trade Agreement) megállapodás keretei között valósul meg. Röghöz köti a munkásosztályt és az alsó középosztályt, hogy ne tudjanak az országhatárokon át mozogni. Ha a munkások panaszkodnak, beindítják a büntető államgépezetet, a virtuális osztály megtorlóeszközét.

A virtuális osztály retorikája ma már közhelynek számít: mindenkit az információs sztrádára kell irányítaniuk, és minden üzletember tudja, ha nem lesz rajta hamarosan, akkor törölve lesz a gazdaságból és a történelemből egyaránt. Az információs sztráda elképzelését pedig teljesen kisajátították. Ugyanakkor a virtuális osztály nem hagyományos osztály, ugyanis nem a politikai gazdaságtan hagyományos logikája szerint működik. A kapitalizmus fogalma is átalakult, de nem a technika, hanem a virtualitás irányába. Munkánk prolegomenon a virtuális osztály tanulmányozásához, amely egy sokkal sötétebb és démonikusabb erő megjelenéséről szól, mégpedig a „virtualitás akarásáról”, kultúránk egyik rendkívül nyugtalanító, nihilista vonásáról. Arról az öngyilkos késztetésről, hogy emberi húst tápláljunk képfeldolgozó gépekbe olyan intenzitással, hipergyorsasággal és öngyilkos csábítóerővel, aminek a hús, úgy tűnik, nem tud ellenállni.

Végül az ember kénytelen inkább a technokultúra Whitehead-féle¹⁰¹ „megbecsült kollaborátorának” státusát választani, mintsem ölbe tett kézzel ülni. Számos gondolkodó úgy tartja, hogy a technokultúra megbecsült kollaborátorának lenni az emberi faj számára egyfajta modernista pozíció; ezt nevezem én „technikai emergentizmusnak”. Az emberi faj helyét átveszi a technika. Ez mind igaz, mondják a Shannonok,¹⁰² a McLuhanok stb., de ettől még lehetünk megbecsült kollaborátorok. Körülnézhetünk a világban, és a média segítségével kiterjeszthetjük érzékszerveink hatókörét. Az objektiváció/kivetítés lehetővé teszi a technikai tapasztalat vallási megtestesülésének felfedezését. Mi visszautasítjuk ezt a perspektívát. Ugyanis nem „kitárlásról”, hanem „bezárkózásról” van szó. Az emberek pusztá rágó húsdarabbá válnak. Miután a „virtualitás akarása” valódi létet kap, némi várakozási idő elteltével meg lehet szabadulni az emberi fajtól. Nem lesz többé szükség rá a rekombináns kultúra működéséhez.

Az *Adatszemet* egy haldokló faj és egy éppen kialakulóban lévő, tisztán telematikus új faj antropológiája. Ez a történet nem csupán osztályarulókról és kollaboránsokról szól, hanem egy

¹⁰¹ Raymond Whitehead matematikus és filozófus.

¹⁰² Claude Shannon a kommunikáció matematikai elméletének kidolgozója (1953?)

olyan folyamatról, amely az egész emberi nem ellen irányul. Arról, hogy kiárusítják az emberi fajt a technokultúrának, amely óriási intenzitása következtében új fajként kel életre.

G. L.: Hogyan kapcsolódik a virtuális osztály a neoliberalizmushoz?

A. K.: A virtuális osztály politikai programja messze túlmegy a nyolcvanas évek reagani vagy thatcheri politikáján. A tőkésosztály minden korlátot el akar távolítani a termékek nemzetek fölötti mozgásának útjából. A számítógépeken alapuló tudásiparnak szintén szabad és univerzális mozgást akar biztosítani. A technokrata osztály inkább liberális, mint konzervatív. Szemben áll a különféle nemzeti politikai erőkkel, amelyek igyekeznek akadályokat gördíteni a tiszta transznacionalizmus elé. A két elnököt, Bill Gatest és Bill Clintont azonos osztály-ambíció fűti, mégpedig hogy „elősegítő politikájukkal” mindenkit a lehető leggyorsabban a cybernetre irányítsanak. A csábító retorika egész tárházát kínálja nekünk: a cybertér a jobb kommunikáció, a fokozottabb interaktivitás és a nagyobb sebesség lehetőségét ígéri. Amikor aztán mindenki rajta lesz a Hálózaton, akkor következik a privatizáció: a kereskedelmi érdekek támogatására lezárják a Hálózatot, vagy fizetnünk kell a csatlakozásért - ezt nevezzük mi a „konszolidáció politikájának”.

A munkahelyek tekintetében hatalmas változás megy végbe. A ipari munkások csoportját félreállítják. Vagy a büntetőállam fogja őket ellenőrizni, ami a jóléti támogatások és a munkanélküli-segélyek megnyirbálását jelenti, vagy pedig alacsony szintű szolgáltatói munkakörökbe kerülnek majd. Egy részüket viszont telematikusan a technokultúra specialistáivá képzik át, kitüntetett helyzetben lévő, jól fizető állásokkal rendelkező emberekké. Ők lesznek azok a káderek, akiknek a feladata az USA és Kanada globális versenyképességének megteremtése lesz. Azok számára, akiknek feleslegessé válik a munkája, alapokat állítanak fel szakmai átképzésük támogatására. Ezt az egész folyamatot pedig úgy adják el a lakosságnak, mint korunk szükségszerűségét; amely szerint egyszerűen nincs más választásunk, mint hogy a technika imperatívuszának jegyében éljünk. A vezérszólamot azután az állam ideológiai apparátusa visszhangozza, hogy ez a retorika zárt horizontként rögzülhessen.

G. L.: Mindennek ellenére a kívülállók nem látják, hogy a virtuális osztály agresszív politikát folytat. Mindennapos tevékenysége, a szoftverkészítés meglehetősen unalmasnak és ártalmatlannak tűnik.

A. K.: A virtuális osztály egyik jellegzetessége, hogy autisztikus. Teljes mértékben beolvasztja az emberi lényeket ezekbe az autisztikus, történelmileg felelőtlen pozíciókba, amit a szexualitáshoz való kamaszkori viszony és a gépekkel való játékban lelt kielégülés jellemez. Lezárja a szellemi horizontot a globális kommunikációval, és az eltűnést hirdeti. És miért is ne hirdetnék ezt, hiszen magukat már eltűntették.... Ahogy a Xerox Parc (Palo Alto Research Center) útmutatója mondta: „Egyáltalán, kinek van szüksége énre?” Ezeknek az embereknek mindig a nagyvállalatok jelölték ki magánszférájuk határait, ők maguk soha nem állították, hogy igényt tartanak rá. A jövő Xerox Parcja nem papírokat fog másolni, hanem testeket sokszorosít majd képfeldolgozó gépekkel. És akkor kinek lesz egyáltalán szüksége magánszférára? A virtuális osztály tagjai nem alkalmazottak többé, hanem misszionáriusok. Gondoljunk csak az elnyomás különböző formáira a primitív kapitalizmustól a társadalmi választások lehetőségeinek korlátozásáig. Egyik sem jellemző a virtuális osztályra. Az ő uralmi formája a pszichológiai elnyomás.

Nem rendelkeznek világos osztályöntudattal. Őszintén hiszik, hogy a technika egyenlő az emberi szabadsággal. Hadd hivatkozzak ismét a Xerox Parc útmutatójára: „mi kizárólag az emberiség javát akarjuk”. És ezt nem ideológiai retorikaként fogják fel. Ahogy Georg Grant

filozófus fogalmaz: „soha nem tanulták meg gyűlölni önmagukat”, így nem is képesek a legjobb és a legrosszabb emberi tapasztalatok átélésére.

A virtuális osztály mentalitásának másik jellegzetes vonása, hogy mélységesen autoriter. Az osztály tagjai azt hiszik, hogy a virtualitással megvalósul majd a teljesen szabad társadalom. „Alkalmazkodj vagy ráfázol” - idézik a nagyvállalati vezetők szlogenjét önelégült nyugalommal. A cyberautoritarianizmus másik jellemzője, hogy nem tűri az ellenvéleményt. A virtuális osztály felemelkedésével vagy a technika társadalmi következményeivel kapcsolatos panaszokra vagy tökéletes közömbösség, vagy felháborodás a válasz. Hisz a virtuális osztály tagjai az emberiség misszionáriusainak tekintik magukat, ahogy ők mondják, a telematikus gépek tiszteletre méltó kollaborátorai élcsapatának.

Amikor azonban szembesülnek az én elméletemmel, óriási zavarba jönnek, és ez optimizmussal tölti el. Olyan osztályról van szó, amely rendkívül megosztott, nemcsak társadalmilag vagy gazdaságilag, hanem az egyének szintjén is. A virtuális osztály egy instabil jelrendszer. A Xerox Parc vezető tervezője egyszer azt mondta nekem: „Nekem is vannak kétségeim afelől, hogy kell-e egyáltalán valakinek ez a sok vacak.” Ezt értelmezhetjük afféle cinikus hitvallásként, amiből kiderül, hogy tudják, mit csinálnak, de jelentheti azt is, hogy kezd megvilágosodni számukra a képzelet nyomorúsága.

A virtuális osztálynak nem egy olyan tagja van, aki pontosan ezt a mély megosztottságot tapasztalja magában, mivel sokan eredeti, kreatív emberek, látnokok, de tévútra kerültek, és belekeveredtek egy olyan történelmi jelenségbe, melynek nem tudják követni a sebességét.

A virtuális osztály programja csapás minden kívülálló számára. A munkásosztállyal szemben, amelynek nincs lehetősége részt venni benne és meg tapasztalni ezt az univerzális közösséget (communion), még csak nem is ellenséges, egyszerűen lenéző. Ugyanakkor a virtuális osztály mostanában elzárja az Internetet a kívülállók elől, és határozottan megveti azokat az ártatlan utópistákat, akik az Internet demokratikus, állami korlátozások nélküli használatának „nem e világi” lehetőségeit hirdetik. Ha támadás éri, harcba száll osztályérdekeiért, és ténylegesen elnyomja a rivális osztályok szemben álló tagjait.

A virtuális osztálynak tehát van egy csábító oldala, ugyanakkor konszolidációs politikát folytat: ez történik ma. Kemény, kegyetlen, fasisztoid osztály, ugyanis a büntetőállam eszközeire támaszkodva komoly takarékosági intézkedéseket foganatosít olyan alapoknak a megteremtésére, amelyekkel a számára hasznos kutatási programokat finanszírozza.

Ugyanakkor a magas adókon keresztül politikai ellenőrzése alatt tartja a munkásosztályt, így biztosítja, hogy az emberek ne legyenek gazdaságilag mobilisak, és ne gyűjthessenek tőkét. A harmadik világ nemzeteivel szemben pedig a klasszikus fasiszta módszert alkalmazza. A humanizmus jelszava mögé bújva szigorú bevándorlásellenes törvényeket vezet be.

Saját népét egy „bunkerállam” megteremtésével védi a bevándorlók hullámától a „tisztaság akarásának” jelszava alatt, így tolerálni tudja az etnikai tisztogatást is a média segítségével.

Teljesen jellemző az, ahogy a Nyugat a boszniai népirtásra reagált. A liberális fasizmus egyik igazi jellegzetessége ez a cinikus hitvallás, amelynek Clinton az egyik tipikus képviselője.

Most nem „a hatalom akarásával” vagy „a nyugati civilizáció hanyatlásával” van dolgunk, hanem „a nyugat visszaesésével” és a „virtualitás akarásával”. A visszaeső új szereplő a világtörténelem színpadán. Karaktere leginkább a *Simpsons* amerikai tévésorozaton keresztül ragadható meg, amelyben ilyen mondatok hangzanak el: „Kend nyugodtan arra a palira, aki nem tud angolul - nekem dolgozik”. Valódi retrofasiszta ideák egy rajzfilmfigura szájából. Bill Clinton az akaratgyengeség tökéletes megtestesítője; morálisan abszolút bizonytalan,

ugyanakkor autoriter is; mindig kész örömmel és morális egyetértéssel korábbi nézeteivel ellentétes álláspontra helyezkedni. Ez a társadalom, amely elfogadja az akaratgyengeséget, „a hatalomnélküliség akarását”, az eltűnés társadalma.

G. L.: Ön mégsem technofóbiás, használja és élvezi is a kompjutereket. Hogyan tehetünk különbséget a virtuális osztály céljai és aközött, ahogyan a technikát - ezzel ellentétes, alternatív módon - használja?

A. K.: Ha őszinték akarunk lenni, be kell látnunk, hogy aligha képzelhető el az élet kompjuterek nélkül. Őszintén hiszem, hogy ha küzdünk érte és kritikusan viszonyulunk hozzá, ezek a technikák igenis kínálnak alternatívákat az uralom helyett a felszabadítás bizonyos formáihoz. Az *Adatszemét* részben a világ realisztikus szemlélésére buzdító kiáltvány.

Érdekes lenne megvizsgálni például, hogy milyen szerepet játszanak a hagyományos politikai stratégiák a cybertérben. A „médiafoglalás” szerintem a média elleni tiltakozás egyik alapvető formája, amely maga is egy elmélet. Éppen ilyen érdekesek a szexualitás szubverzív formái a cybertérben, ennek egyik példája az ausztráliai VNS-Matrix cyberfeminista csoport tevékenysége. Próbáljuk meg a tudomány szilárd rendszerét annyira megingatni, amennyire csak lehet, hogy megnyissuk a többértelműség és a paradoxon lehetőségeit, és ezáltal visszájára fordítsuk a megörökölt folyamatokat. Éppen ez a céljuk ezeknek a fantáziagazdag, játékos, de ugyanakkor halálosan komoly behatolásoknak a médiahálózatba. A saját eszközeit fordítják a rendszer ellen, ami lehetővé teszi az abszolút dogmamentes, demokratikus konszenzust.

A „médiabetörések” végül is politikai jelentőséggel bírnak, még ha nem is mondják ki nyíltan. Karl Jaspers írja *Man and the Human Condition* (Az ember és az emberi állapot) című könyvében, hogy a politikai lázadás ma a tagadás, a nemet mondás tette. Ez minden hegemon ideológiai pozíció végét jelzi, és a politika újbóli megjelenését. A „médiabetörések” ezt a tagadást fejezik ki, és hogy az erkölcs visszatér a politikába. Fontos lenne a gyakorlatban követni a kibernetikai nyelv mélyén munkáló szubverzív intenciókat, de nem a média-hálózaton kívülről, hanem azon belül.

(Fordította: Ambrus Gergely)

Arthur Kroker a politikatudomány professzora a kanadai Concordia egyetemen, performansz művész, író. Könyvei: *SPASM*; *Android Music*; *Electric Flesh*; *Hacking the Future* (Marilouise Krokerrel közösen). A *CTHEORY* elektronikus folyóirat alapító szerkesztője.

A vele készült interjú a ZKP2-ben jelent meg.

Sugár János Paradigmaváltás interruptus

*A nyilvánosság sorsa a globális visszajelzés társadalmában*¹⁰³

A nyilvánosság hatékony és tudatos megragadása a felvilágosodást követően kialakult új kommunikációs környezet folyamatos parancsa. Azóta a hatalom egyre inkább a nyilvánosság fölötti kontrollt jelenti. Ki az, mi az, amit a legtöbben ismernek? Kinek mekkora a nyilvánossága? Mitől figyelnek valamire? A reklámérték rangot jelent. Üzenetek vannak, amiknek meg kell találni a leghatékonyabb formáját ahhoz, hogy elérjék valódi céljukat; a dán király saját maga is kitűzte a német megszállás alatt a sárga csillagot - amit ezért az egész ország követett, ezzel téve lehetetlenné a deportálást. El kell tudni adni a mondanivalónkat, még hozzá úgy, hogy azt a hatalmas túlkínálatban meg is vegyék (megértsék), és ehhez nagyon fontos tudni, hogy pontosan mit is szeretnénk elérni, és mik a választott médium nyújtotta feltételek. Előre kell gondolkodni. Más szóval ez a mediális tudatosság a közérthetőség designja. Ennek a technikának az alapkérdése az, hogy mi az, amit a legtöbben megértenek?

És innen ered az elit és a népszerű konfliktusa, mert a közérthetőség árán elért nyilvánosság épp az avantgárd magatartás ellenkezője. A legmagasabb szintű kutatást a művészetben pont a visszajelzésekkel nem törődő avantgárd végzi, amely, mintegy a jövő ismeretében tevékenykedve, az aktuális befogadói szinttől függetlenül, a még meg nem fogalmazott kérdésekre szállítja a válaszokat. Érdekes párhuzamot mutat ez a tudománytörténet megállapításaival, amely szerint a tudományos forradalmak népszerűtlen, lobotómias kiindulások alapjain indultak el. Tehát a művészet mindig is azt kutatta, amit még nem ért senki, nem törődve az azonnali népszerűséggel, a közérthetőség aktuális küszöbével.

Az újnak nevezett technikai médiumoknak, éppen mivel nem valamely kulturális inspirációból születtek, el kell fogadtatniuk magukat a jelenben, elsősorban gazdasági megfontolásokból. Azt is mondhatnánk, hogy nincs idejük megvárni, amíg természetesen körbeszövi őket a társadalmi-kulturális evolúció, az értés kontextusa. Minél gyorsabban szerepet, funkciót kell találniuk, sikeresnek kell lenni a jelenben, hogy a fejlesztésnek legyen további motivációja. Ez a vásárlók közötti népszerűséget jelenti. A vásárlók kvázi szavaznak, ami megfelel a visszajelzésekre épülő globális társadalmi közeg egyéb jelenségeinek, ahol az általános értelemben vett szavazás - és az azt megelőző kampány - társadalmi médiummá alakult. A szavazatok szerint a fölhasználók számára a kommunikációs aspektusok tűntek a legvonzóbbnak, talán mert a kínzó társadalmi-fizikai kötöttségekből ki lehetett általuk lépni: az ismeretlenségből az általános személytelenség fórumára.

A civilizációt kialakító kapcsolatok (vallás, kereskedelem) olyan viszonyokat teremtettek, amikor már a kölcsönös bizalom, az egymásról való tudás, empátia bizonyos alapjai kialakultak, amire a továbbiakban építeni lehetett, nem kellett mindig mindent előről kezdeni. Mai retorikával ezt morális autópályának nevezhetnénk. Az erkölcsi törvények jelentik az együttműködés alapszabályait, a globális szimbiózis (hálózati lét) törvényeit, mivel elvárható magatartásszabványokat adnak, kiszámíthatóvá teszik a másikat, mindezzel biztonságos keretek között tartva a lehetőségeket.

¹⁰³ Sugár János írása eredetileg az Élet és Irodalom 1997. május 30-i számában jelent meg.

A felvilágosodás száműzte a gondolkodásból az egyeztetés igényét, megteremtve a fejlődés alapjául szolgáló szekularizált specializációt. Jóllehet az életmentő specializáció mára már életveszélyes lett, de ez a szeparáció kitermelte esszenciális eszköz, a kompjúter azonban újból befogadhatóvá teszi a világ komplexitását, kezelhetővé a kezelhetetlen mennyiségű kitermelt információt (a műveleti sebesség, a memória és a digitalizálás révén). Maga a kompjúter is egy olyan folyamat csúcstermékeként jött létre, amelyet a keresztreferenciáktól való elszakadás tett csak lehetővé. Ha nem kötelező interdiszciplinárisan egyeztetni, akkor több idő jut a részproblémákra, és a részproblémák megoldásainak a kényszerűségei alakítják ki a civilizáció fejlődésének irányát. A tudományos, technikai, kulturális specializáció eredményei a mindennapok lényeges elemévé váltak, azonban keresztkapcsolatok híján folyamatosan egyre komolyabb kommunikációs válságok alakultak ki (kvázi elfojtások), mint például a környezetszennyezés, a háborúk, a gazdasági válságok.

A kompjútertechnológia lehetővé teszi a hiányzó keresztreferencia-mátrix újbóli megalkotását, hiszen a különböző forrásból származó információk azonos szabvány szerint vannak eltárolva, és a magas műveleti sebesség miatt nagy mennyiségű komplex adat válik kezelhetővé, illetve folyamatosan elérhetővé. Az egymásra ható medializált eszméket az új terminológiában mémeknek, gondolatvírusoknak nevezik; a plagizálás is egyszerűbb lett és új értelmet nyert: a megértés egyik új szinonimája nem véletlenül az *appropriation* - az eltulajdonítás.

Az egymást átszövő hálózatok (kereskedelem, vallás, pénz, szolgáltatások, kommunikáció) peremén csakhamar megjelent a kiszorítottak rétege, azok, akik nem vesznek részt egyetlen átfogó gazdasági, morális hálózatban sem. Ideológiájuk marad a törzsiség. Az analfabéták kultúráját számolta föl a felvilágosodás. *A pisztoly az analfabéták írógépe*¹⁰⁴. A szomáliaiaknak van egy népszerű közmondásuk: Én és Szomália a világ ellen, én és a klánom Szomália ellen, én és a családom a klán ellen, én és a testvérem a család ellen, én és a testvérem ellen. Szegényebb civilizációkban a Kalasnyikov már inkább az „agresszió mint státusszimbólum” kétségbeesett állapotát jelzi.

A *surplus class* (felesleges osztály - Arthur Kroker) nyilvánosságot akar, és mivel saját csatornái, lehetőségei nincsenek, hérosztratoszi gesztussal igyekszik elérni a nyilvánosság médiumát (hírperformance-ként megjelenni, mint a *RAF-Vörös Hadsereg Frakció*; vagy az *unabomber*, aki komoly sérüléseket okozó levélbombák küldözgetésével zsarolt ki nyilvánosságot a gondolatainak). Kalózkodásukban egyedüli támogatójuk a művészet, amely egyszersmind szublimálja is akcióikat, besegítve őket a kultúra területére. Viszonylag friss jelenség a *surplus country* megjelenése, azaz hogy a mediális tudatosság a nemzetközi politika alap-eleme lett.

A hálózat megjelenésével valóra vált az elérhető tudás nyugati mítosza, Faust ezúttal *hacker* a bábeli könyvtárban: a Net mint végtelen kontextusautomata működik. Mivel a háló a keresés, kutatás médiuma, megalkotja az ideális szellemi munkahely fogalmát: minden elérhető a képeskönyvektől a kollégákig. Fontos jellemzője a kényelmesség: karnyújtásnyira végtelen számú gondolatforrás. A komplexitás kényelmesen kezelhetővé válik (csak - mint eddig mindig a történelemben - a szegények nem tudják a komplexitást kezelni). A lineáris gondolkodás utópiája kénytelen átadni helyét az asszociatív gondolkodás realitásának, a közvetlen megismerés (felboncolás, szétszedés, vallatás stb.) pedig az interaktív dialógusnak.

Kialakul a globális feedback, a totálisan önreflektív társadalmi közeg, amelyet átjárnak a kontrollálhatatlan kommunikációs keresztkapcsolatok. Az instant döntések nyomát a hálóz-

¹⁰⁴ Barry Sanders: *Der Verlust der Sprachkultur*. S. Fischer, 1995

ton a kontraszelekció jelzi: a közhiedelem szerint az utolsó nagy tőzsdekrachot a villámgyorsan egymásra reagáló kompjúterek okozták. A szelektálás tudománya életfontosságú lesz, a *who is who*, a keresőprogramok a legfontosabbak, vagyis minden olyan eszköz, mellyel valami referenciát csempészhetünk a hálózati személytelenséghez. Tartalomgenerálás¹⁰⁵ szelekció útján. Máris kialakult a híres emberek bookmarkjainak (kedvenc hálózati helyei listájának) a feketepiaca; a szülők speciális, egyedi programozású, családi tradíciókat hordozó *V-csippel* kódolják a tévéműsort a gyerekeik előtt - akiknek egyik fő tevékenysége a családi V-csip hackingje lesz.

Az ilyen hatalmas, globális adatbázis jelentősen megnövekedett asszociatív mezőt jelent, ahol a véletlengyakoriság sűrűbb. A véletlen személyes élmény, ráadásul egy olyan közegben, amelyet épp a személytelenség jellemez, ahol a metakommunikáció kizárt. Eizenstein óta ismert, hogy akár két véletlenül egymás mellé tett kép (de végül is bármilyen típusú információ) asszociációt képes generálni, kialakít egy harmadikat, mely természetesen arra jó, hogy egy negyedikkel kapcsolatba lépjen stb. A reformkatolikusok szerint manapság a gondviselés a véletleneken keresztül kommunikál velünk¹⁰⁶. A véletlenszintet megemelő komplexitás révén a hálózat mint contentautomata működik.

A kérdés az, hogy lesz-e tartalom a szavazatokon kívül? Mert amíg a hagyományos tartalomszállítók: a művészek, a kutatók, a kultúra, a sajtó, a marketing, a politika szállítja a tartalmat, addig miért adjanak helyet, tartsanak fenn lehetőséget az ismeretlen *content provider* számára?

A technikai konjunktúra általános jellemzője az aszinkronitás, szinkroneltolódás a társadalmi realitás és a mediális technológia között - múlt nélküli eszközök használatba vétele során tipikus, hogy a kontextus később jön, lemarad, késik. A telefon médiumának a hobói, a híres *phreakerek*¹⁰⁷ csak demonstrálták a lehetőségek meglétét, de igazából nem használták semmire. *Captain Crunch* híres mutatóványában a szomszéd telefonfülkét hívta fel a Földet többször megkerülő kapcsolással.

Az új, vagyis előzmény nélküli médium a specializáció és a technikai fejlődés terméke, ezért nincsenek kulturális referenciái a múltban vagy a történelemben. Még senki sem használta, ezért minden használatbavétel történelmi tett - már csak az elsőség okán is. Az avantgárd rendelkezik azzal a totális kompetenciatudattal, ami minden megállapodott médium radikális használatát jelenti, az új (médium) tesztelését és határainak a kutatását, és ez a tapasztalat jelenik meg az új vagy technikai médiumok használatában is. A medializált közéletben a kutatás a létezés szimbólumává válik - a felfogatás a percepció kötelező eszköze lesz.

A művészet szerepe a hálózaton annyi, hogy utakat, lehetőségeket tár fel. A kultúra igyekszik szemléltetni a kihasználatlan lehetőségeket; didaktikus, amennyiben a klasszikus avantgárd az volt: a kulturális érzékelést fejlesztette. Az avantgárd stratégia általánossá vált, előbb a hadiipar, majd a mediális közeg alkalmazta. A kultúra mindig is információs társadalomként működött: addig kell mozgatni az információt, amíg meg nem találja a legélesebb kontrasztot, azaz míg hatékony nem lesz.

¹⁰⁵ A tartalom (angolul: *content*) a hálózati világ két fő pólusa közül az egyik. A másik pólus a hozzáférés. A hálózati kultúra a tartalom szolgáltatók és a hozzáférés szolgáltatók (access provider) közti térben zajlik.

¹⁰⁶ A csoda valójában hihetetlen véletlen-felhalmozódás, amikor a véletlen átcsap szükségszerűségbe. Karl Herbst: *Der wirkliche Jesus - Das total andere Gottesbild*. Walter-Verlag, 1988

¹⁰⁷ Állítólag a „free” és „phone” szavak összevonásából keletkezett kifejezés, az ingyenes telefonálás mesterei.

Az Internet inkább gyomor, az agy gyomra és belei, mint mondjuk az absztrakt szellem megtestesülése. Egy mindenevő gyomor, levélelosztó és rendező pályaudvar, idősebességű perisztaltikával. A logoszt alkotó biteket hamburgerekként lehet ábrázolni. A *feedback* átcsap *recycling*ba, (a szar ketchupként próbálkozik vigaszágon...), a Netnek szélgörcse van, és mégsem az új paradigmával volna terhes? Csak fingani fog?

Kérdés, hogyan lesz a hálózat általánossá, azaz hogyan lesz a Net a társadalom médiuma. A cél az volna, hogy személyes és ne anyagi döntés legyen az *online-offline* állapot, hasonlóan a választójoghoz. Ha nem lesz teljes és folyamatos a Háló, ha lyukak maradnak rajta, amelyek ráadásul megfelelnek a szociális világtérkép fehér foltjainak, akkor semmit sem ér az információs, globális stb. retorika, minden marad a régiben. Ebben az esetben a Háló egy elitista médium marad némi webfolklórral, ahol a trend watching/setting, az elmélet, a design összefonódik - nem állami, hanem privát szinten *Wired* magazin¹⁰⁸), a nép meg majd keres egy *open access* terminált egy múzeumban. Lehet, hogy ez a kor szava. Az, hogy elitista, talán nem volna baj (nem az egyetlen ilyen), de ha alulról szociálisan zárt, akkor a Háló a nagyszámú kiszorultak ellenállásának célpontjává válik, ez pedig kiváló ellenségképként politikailag kihasználható. A Háló jóllehet globális, de a populista agresszióra sérülékeny közeg, amit csak a fölhasználók tömege tehet biztonságossá. És nyereségessé is.

Az általános elérhetőség az állam és a tőke tökéletesen új típusú szerepvállalását teszi szükségessé: a Háló csak akkor lesz igazán üzlet, ha a dolog *access*oldala (a géptől a szolgáltatóig) nivellálódik, nem lesznek alapvető minőségi különbségek. Investálni kell a felhasználóba, tehát észre kell venni azt, hogy ez a dolog a felhasználók tömegei nélkül nem fog igazán működni. Ezért az olcsó hardver mellett törekedni kell a nem konvencionális közegek bevonására is, melyeknek pénzük esetleg nincs, de *content*jük volna (nem egyetemisták, nyugdíjasok, munkanélküliek, kisebbségek).

Az állami és gazdasági szemléletváltás beköszöntével a szabad hozzáférés állampolgári jog lesz, globális szolgáltatás; amikor már nem zsarolnak meg a kommunikációs igényeim által (ahogy a benzinárzsarolás a mozgásvágyon keresztül). A nyilvánosság minden szereplőjének saját szervere lehet, és szolgáltatathat is. Tegyük nyilvánossá hard discjeinket! A közintézményeknek nyilvános adatbázisként is kell működniük, minden információtulajdonosnak el kell gondolkoznia azon, és pontosan definiálnia kell, mi nyilvános és mi nem. Világ hard discjei, egyesüljete! Mindenkinek el kell döntenie, hogy mi a nyilvános. Az információ birtoklása automatikusan a vele való visszaélésre szólít fel - tehát már az információ birtoklását is bűnnek lehet tekinteni. Minden adatbirtokosnak definiálnia kell a maximális nyilvánosságot, meg kell állapítania az off the record küszöböt. Persze mindenkit a titkok érdekelnék.

Sugár János képzőművész, filmművész, a Magyar Képzőművészeti Főiskola Intermédia Tanszékének tanára. A Media Research Alapítvány kuratóriumának az elnöke, (Geert Lovinkkal és Diana McCartyval) a Meta Fórum konferenciák szervezője. Könyve *Mínusz pátosz* címmel a Balassi Kiadónál jelent meg 1995-ben.

Itt közölt írása a ZKP3-ban jelent meg, magyar nyelven pedig az *Élet és Irodalom* 1997/22 számában.

¹⁰⁸ A cyberelit nemzetközi szaklapja.

III.

Pit Schultz

A végső tartalom¹⁰⁹

1. Meghatározhat-e egy új médium egy új művészeti mozgalmat? és

2. Mi a baj egy ilyen kérdéssel?

„Minden rossz” - állt nagy betűkkel a Manifesta I. kiállításon (Rotterdam, 1996) egy dán festő képén, akinek a nevét elfelejtettem. Mit jelentene ez a festmény digitalizálva és a Hálóra téve szabadon másolható árucikként? Hogyan kommunikálnak egymással az új média művészeti rendszerén belül a haladás és a hagyomány szegmensei?

Felmerült az „anyag”, a „Material und Gegenstand”; a művész mint mesterember által - hagyományosan - elsajátítandó és „mélyen megértendő” médium minőségének kérdése. Az anyag és tárgy iránti igénye jelenti a digitális médiaművészet szobrászati vonatkozásait. Vagyis e hiányossága vonatkozásában térbeli művészet. Ha „bármely médium tartalma egy másik médium” (McLuhan), elsősorban egy régi médium, jobban teszed, ha hátat fordítasz. A radikális új médiumok után való kutatás a következő, felszín alatt rejtőzködő, identitásnak, jelenlétnek, mondanivalónak vagy bármi másnak nevezett esszenciális lényeg utáni paradox vágyakozást reprodukálja. Az „aranytartalomhoz” vezető formális szabályok azonban még meghatározásra várnak.

A jövő eladása: belülről szemlélve bizonyos törésvonalakat fedezhetünk fel a médiában, melyek kívülről nem látszanak. A tartalomváraikon - a végső, nagy haszon reményében - elhatalmasodott tárolási mánia fogalmi zsákutcába és a pánik profán esztétikájához vezet. Olyan valóságosan létező ajándék gazdaságból, mint a web, nem lehet nagy pénzt kitermelni anélkül, hogy valamit ne adnánk ingyenes viszonzásként cserébe. Valószínűbbnek tűnik, hogy a kereskedelmi körök egymással kereskednek majd, és nem olvasztják be a létező információcsere-hálózatokat a Wall Streeten végződő áramkörökbe. Időközben „gyülekeznek” a digitális spiritualizmus önkielégítő erői, hogy újjáépítsék a messianisztikus keresztény szubjektivitást - minden ismert mellékhatásával: papsággal, bigottsággal egyetemben -, és megteremtsék az univerzális, „szervek nélküli testet”. A „digitális mesterember” (R. Barbrook)¹¹⁰ utazásának célja, hogy alkímiai „tartalommal” töltse meg ezeket a misztikus zónákat - a Net-kereskedelem virtuális székesegyházait és templomait.

„A virtuális munkásosztály” kulturális szektorában keményen dolgoznak a cyberszubjektivitás új alapbeállításainak kifejlesztésén, hogy az azt majdan feltehetően követő cybertömegeknek legyen mit elsajátítaniuk. A lelkes Net-entellektüeleket felvillanyozza a hit, hogy egy feltörekvőben lévő *netzvolk* vezető osztálya lehet. Ők korszerűsítik az „Übermensch” modernista eszméjét és emberi krízisét, mely ütközőbabaként csapódik a millennium időfalába. A jogokat és társadalombiztosítást egyaránt nélkülöző Net-szabadúszónak annyi büszkesége azért marad, hogy úttörő lehet a kommercializáció és az intézményesedés között. A Háló valójában még mindig a hobbisták, a „csináld magad” típusú utóvéd művészek, a kalandos kedvű befektetők

¹⁰⁹ Az itt következő szövegben magyarázó jegyzeteket szeretnék fűzni a „tartalom” kifejezésen belül és körül kialakult problémákhoz, ahhoz, hogy mit jelent mindez a Neten megjelenő művészet létének megkérdőjelezése tekintetében, a „kik vagyunk” és „mi a nettime” kérdésköréhez, és ahhoz, hogy mi köze mindennek számos örökké visszaköszönő, elvarratlan és futó szálhoz. (Schultz jegyzete)

¹¹⁰ Lásd Richard Barbrook írását kötetünkben.

és az igehirdető ideológusok eldorádója. De a tömegek számára készülő hősies infoarénák - a hatalom mint tartalom metafizikai építményei - már „ugrásra készen” várakoznak. E folyamat áldozatai máris elég jól láthatók, amint felállunk terminálunk mellől.

A császár új médiája

Nem a királyi tartalommal volt a baj, hanem az érzékelés specifikus formájával. A tartalom esszenciája szociális kontextus (kapcsolat, kommunikáció, konfliktus). Egy társadalmi keretnek nincs szüksége elkötelezett médiumra, sem egy speciális, a hálózatait megtöltő fluidum meghatározására. Aktivitási zónákból és figyelmi vonalakból, erőviszonyokból és mágikus szavakból áll, amelyek magával a tartalommal egyenlők. Mégis, mindenekelőtt a hiedelmek és normák társadalmi építményével, emlékezetszintekkel azonosítható, azaz egy potenciállal, körülvevő erőterrel, egyenetlen folyamattal, mely ismétléseket hoz létre, s az időt át kiválasztja és beállítja a határokat és normákat. „Gyere a tartalomért, és maradj velünk a párbeszéd miatt” (e-minds). De ki készíti a tartalmat? Kié a profit? Ki a felelős? A kollektív szubjektivitás eredői vagy szabad, felemelkedő piaci erők? Nagyszabású társadalmi szobrászat vagy egy névtelen, gépesített szubsztancia-esszencia, amely a cyberfolyamot valahonnan „kívülről” tájékoztatja? Ha ez utóbbira szavazunk, meg kellene találnunk a szószólóját.

Elég a süket tartalomtól!

Az általános siránkozás: „a kapitalizmus rossz” klasszikus értelemben vett paradoxon marad mindaddig, amíg a kapitalizmuson belülről hangzik el. Akár pénzért adom ezt a szöveget, akár ingyen, mindenképpen egy bizonyos gazdasági rendszer keretei között fejti ki hatását. Az avantgárdok fordított gazdasági bizonyos szakrális értékkel ruházzák fel egy képzeletbeli *WeltKulturBank* folyószámláit: hírnévvel, hitelességgel, kulturális tőkével. Ma szinte elgondolhatatlan, hogy létezik élet a piacokon kívül, hogy vannak még a digitális pénz, a végső médium által áruvá nem tett és túlkódolt dolgok. Ha a kapitalizmussal szembeni ellenállás nem tudathasadásos beavatási rítus, akkor regresszív játék, a hatalom elől való menekvés hatalma, mely a „hatalomnélküliség” zászlaja alatt hatalmat ad. Mi is végigálmodtuk a függetlenség álmait, amelyeket a hidegháború gazdaságának valóban létező világméretű kettőssége éltetett. De még ma, a kétpólusú világrendszer elméletének bukása után sem szűnünk meg gyűlölni a „globalizáció” parancsuralmiságát, egészen addig, ameddig mi is aktív résztvevői nem leszünk (l. a MetaFórum III. konferencia záróvitáját).¹¹¹ De a képzeletbeli dolgok nem kódolhatók át teljes mértékben; elképzelhető, hogy létezik egy keskeny taktikai ösvény, mely a „tartalomnak” abba a zónájába vezet, amit a pénz nem vehet meg - a Net tele van efféle „szeméttel”.

Vagyis mi teszi az információtulajdonost? Az empirista számára a hozzáférhetetlen információ nem létezik. Képzeljünk el egy üvegfalba zárt CD-ROM-ot, egy kódolt üzenetet, amelyhez elvesztettük a kódot, vagy egy kikapcsolt honlapot - miféle információt tartalmaznak ezek? Valóban az emberi vevő(készülék) készít információt a jelből, amelyből aztán egy csoport tartalmat „süt”? Frank Hartman egyszer elmagyarázhatná nekünk, mit ért „adatkritika”

¹¹¹ A záróvita szövegét lásd kötetünkben.

alatt. Amíg az Ockhams-Soros-féle kés vág, képesek leszünk meghamisítani mindazt, ami zajként vagy ideológiaként érkezik, avagy ami a hatékonyság kultuszáról és a hatásosság lenézéséről szól (Morgan Garwood).¹¹² A hatékonyság a rendszeren belül dolgozik, a hatásosság túllép a rendszer keretein. A hatékonyságnak meglehetnek a maga belső céljai az autologikus komplexitás formájában, de vajon mik a mellékhatásai? A hatásosság ugyanakkor nem lehet érvényes kritérium a hálózatok esztétikájának szempontjából (*Hálózatok*, David Garcia).¹¹³

Visszatérve az előzőekre: az interfész nem látvány, kép. Lehet egy csatlakozó vagy telefon-csörgés vagy néhány nyomógomb, esetleg egy program paraméterei. Nem egy az egyben való hasonmás, hanem párhuzamos folyamatoknak egy az egyben valami másba való továbbítása, különböző kódszintek közötti fordítási folyamat. Az interfész egymáshoz kapcsolódó elemek „membránjaként” korlátoz egy rendszert. Semmi köze a tévéképernyőhöz: a rendszerek meghatározásának lényegi összetevője, amely nem kizárólag az „embereknek”, hanem a gépi alkotórészek között és azokon belül dolgozik. Vagyis nem kell feltétlenül a vizualításban vagy egy költséges művészeti installáció neobarokk kertjében végződnie. A vizualitás még a felvilágosodás ideológiájává lehet. A rejtelmes, alulról jövő fény láthatóvá tételén igyekezvén beszélünk a rejtett dolgokról, miközben az optikai média kifejezéseit használjuk. Látok, tehát értek. A Net nem rendelkezik eredendő vizualitással, de számos narratívát teremt, és a kivétítés általános síkjaként működik. Stanislaw Lem *Solaris*ának¹¹⁴ óceánjához hasonlóan a Háló afféle „katartikus interfész” (Perry Hoberman).¹¹⁵ Mint ilyen, közelebb áll a kiterjedt csoportterápiához, mint az athéni agorához, mégis alapvetően használóinak összekapcsolt szubjektivitásán alapszik, ami a társadalom hálózati építményének, a kulturális csoport-szoftvernek [groupware] és a városi élet újradefiniálásának kérdéséhez vezet.

A feltartóztathatatlanul özönlő adatok rózsaszín zajával szennyezett multimédia- felhasználó interpasszivitása nem nyit ajtót az előttünk, többiek előtt zárt világokra. Ha egy adattárgyakkal [data objects] teli rendszerbe vetjük magunkat, nem kell teljes képet alkotnunk róla ahhoz, hogy tájékozódni tudjunk. (Persze megkérdezhetünk valakit, aki már járt ott.) A leghatékonyabb tartalmi csatornák az emberi nyelv gazdag kódrendszerében (telefon, e-mail, levelező listák, pletykák) működnek. És épp ezt nem veszi jó néven az üzleti világ. Fogd be a szád, és dolgozz! A gépek majd elvégzik a többit, és közben még el is szórakoztatnak.

De a pusztá nézésnél többre is használhatjuk a fejünket. Az interfész végső szegmensként működik, elvág egy gyökértelen fa rekurzív láncától, azaz a lehetséges döntések hálózatától az állandóan mozgásban lévő utalások csomópontjai közepette. „Tudsz” róluk, ezért nem kell látnod őket, és nekik sem kell állandóan tájékoztatni téged a létükről. A gombnyomás viselkedéstana arra késztet, hogy akard: téged is minél többet „nyomogassanak”. Mindez redundáns érdekekből/érdeklődésből és egy ellenállásmentes elfogadhatóságból álló normatív társadalmi mező megteremtése révén működik.

¹¹² Morgan Garwood médiaművész, kritikus, író, a THE THING NY. résztvevője. Lásd még THE THING.

¹¹³ Lásd David Garcia és Geert Lovink kiáltványát kötetünkben.

¹¹⁴ Stanislaw Lem: *Solaris*. Európa, Budapest, 1968.

¹¹⁵ Perry Hoberman médiaművész, videóval és a klasszikus médiumokkal dolgozik. Írásaiban a technikát bírálja.

For nearly two decades, Perry Hoberman has been working with a wide variety of technologies, ranging from utterly obsolete to seasonably state-of-the-art. His retrospective in '97 at the OTSO Gallery (the artist's first) includes more than fifty sculptures and installations. Hoberman has exhibited his work throughout the United States and Europe, and teaches and lectures widely on art, media, interactivity and virtual reality.

Álkompjúterpatkány [pseudo-geek]: az Internet láthatóságához nincs szükség „image-ra”. Sokkal inkább a testek hiányáról és a reprezentáció folyamatai közben eltűnő dolgokról van szó. A Hálót összekapcsolt „gócpontok” határozzák meg. A gócpontok és a kapcsolatok is láthatatlanná válhatnak azonban fizikailag egy olyan szinten, amely egységes zónává konceptualizálja az események egy bizonyos osztályának összetettségét. Az interfészek itt sokkal inkább a gócpontok és szintek közti protokollokon alapulnak - a kommunikáció lehetséges módjainak előre megírt algoritmusán és az átvihető adatok formátumán. Bizonyos mértékig fel lehet térképezni az Internetet, sőt színházat is csinálhatunk belőle. De sokkal hasznosabb lenne előbb leírni, miként kapcsolódott más hálózatokhoz, más szintekhez (és időkhöz) egészen a mindennapi zajig. Az Internet-birodalom nem az Internettel ér véget, csak protokollt vált. „Offline elemei fenntartják és éltetik a formáit, akkor is, ha ezek a formák visszapattannak, és a ‘külsőt’ befolyásolják.” (Jordan Crandall)¹¹⁶

„te ==?==!——> én

\

\$

\

> ők” (Heath Bunting)¹¹⁷

Én még mindig - miért is ne? - egy látvány nélküli Net-időben élek. Talán elég néhány spirált vagy felhőt rajzolni, ha arra kérnek, rajzoljuk meg „a Net” képét (Sugár János, Spessart 95).¹¹⁸ A desktop-interfész előtt töltött elektronikus magány után dinamikus térképekre van szükség az összekapcsolt kliens-szerver városok [connected client-server-cities] felszíni viszonyainak átlátásához, amelyek a hatalom, a munka, az ábrázolás-reprezentáció és a szociális kapcsolódási pontok [interfaces] kérdéseit is magukban foglalják. Újra be kell fektetni a viszonyokat, a tevékenységeket, a forgalom cseréjét, nem elég a kattintásokat számlálni. Össze kell kapcsolni a különböző csatornákat, hibriddé tenni vagy legalábbis egymásra hangolni, hogy „mozgásba” lendüljenek, és nem valószínű, hogy a pénz maradhat a kizárólagos cél. Rosszabbat el sem lehet képzelni, mint hogy a Net a kereskedelmi rádiók sorsára jut - az agyhalottak médiumává válik. Az igazság és a szubjektum valamely vizuális technikán (camera obscurán) keresztül történő megkonstruálása a tudás új építményeinek olyan tervébe torkollik, amelyből ki van iktatva a külső, mindent átlátó megfigyelő lehetősége.

Az interszubjektivitás metaforái nem igénylik sem a törzsi falu szervezett életének romantikáját, sem a „való világról” szóló egzotikus meséket, hisz már eleve virtuális környezet. Az a pompázatos kép, amelyet az elragadó, rendezett interfésztől oly sokan számon kérnek, semmivel sem működik jobban, mint az abszolút uralkodó Napkirály kertépítészete, mely a dolgok (mechanisztikus) kozmoszát jelképezte.

Előre a gépek felé, fel a szintek grádicsán, modell modell után, a szubsztanciától az esszencia felé; a szignál, az elektromos, elektromagnetikus potenciálon, hullámokon-részecskéken; a

¹¹⁶ Jordan Crandall médiaművész, kritikus, a THE THING NY résztvevője és a blast list@dx moderátora. Lásd még THE THING.

¹¹⁷ Heath Bunting Nagy Britanniában és Londonban jól ismert művész, noha soha nem volt még kiállítása. Népszerűségét a hálózat kreatív felhasználásával vívta ki: megalapította a „Cybercafe”-t, ahol készek akár kávé is felszolgálni, noha Bunting sosem iszik. Bunting a hálózat segítségével arra keresi a választ, hogyan viszonyulnak az emberek az Internethez, a kommunikáció alternatív formájához. Mindhárom MetaFórum konferencián részt vett.

¹¹⁸ A NETTIME megalakulása lásd ZKP2.

csipen, a biten, a byte-on, a csomagon, a dokumentumon át! Amíg az adat a gépek között cirkulál, csak adat. A gépekkel világméretű suttogás technokódjában kommunikáló gépek valójában olyan elektromágneses éghajlatot teremtenek, amely még újdonság a Föld nevű bolygó történetében. A fizikai szinten történő adatelemzés megmutatja a hardver korlátait (Kittler),¹¹⁹ egyszersmind az emberi testet, amely olyan pszichológiai kommunikációs rendszerekkel rendelkezik, amelyek képesek meghatározni a multifokális, mindenütt jelen lévő [immersive] interfészeket, akár a látvány elméletén túl is. Talán van, aki emlékszik még Vlagyimir Muzsenszkij öröm-félelem generátorára. Lehet, hogy ez lesz az első drót nélküli, bionikus információs rendszereket alkalmazó fegyverzet, esetleg megmarad a művészet és a paranoia produktumának, de az sem kizárt, hogy nem lesz több kínai csodaszernél.

Bármi, bárhol, bármikor önmagához csatlakozik. A tömörítés-kibontás, az olvasás-írás, a protokollokba ágyazás, osztályozás-összekapcsolás egy másik szinten nagyon is értelmes lehet. Az olvasásvédő bit kikapcsolva. A bankszámlán, rendőrségi adatlapon vagy útlevelel megjelenő karakter megváltoztathatja az életedet. Ezen a szinten a hacker akár művésznek is tekinthető. Úgy manipulál egy rendszert, hogy nyilvános tartalmat terem, adatokat társadalmasít, kontextusokat csúsztat. A 2600 nevű, hősies számítógépes hacker magazin bemutatja, miként próbál a hacker zárt rendszerek feltörésével és külvilághoz csatlakoztatásával hatalmat nyerni a fenséges technika fölött. A hacker azonban igen konzervatív művész, akit a (politikai) hatásosság elvein túl kizárólag a l'art pour l'art és az autonómia akarása vezérel.

Heidegger mondja a Thingről: „das ding dingt”.¹²⁰ Hogyan törjünk fel [hack] egy tautologikus nyelvi hurkot, hogyan csiklandozzuk ki az igazságot (annak metafizikai funkcióját) belőle? Heidegger máshol a költő által leírt folyót az energia termelésére használt folyóval hasonlítja össze. A művészet és technika [technique] különbsége. Mi lesz most, amikor a művész is ilyen technikát [technique] használ? Paradoxon: egy erőmű, ami nem termel semmit.

De nem igényli-e ez a médium mélyebb ismeretét? Együtt haladni a bitekkel és a byte-okkal, szemlélni a Netet, úgy nézni a drótokat, ahogyan Van Gogh látta a napraforgók erővonalait? A TCP/IP-nek még mindig nincs Rembrandtja, ahogy a desktop-interfésznek sincs Pollockja, a Softimage-nek Cézanne-ja, a HTML-nek Dadája (vagy mégis?) vagy a Hálónak Turnere. De bárkinek valódi szürrealisztikus déja vu élményben lehet része, aki csak egyszer is átvizsgálta a floppykon saját merevlemez-meghajtója tartalmát, átpergetve a régi e-mailek szövegdarabjait. Ez lenne a memóriaselejtezés álomanalízise? Jodi.org a HTML véletlenszerű

¹¹⁹ Friedrich A. Kittler német médiateoretikus. teaches at the Humboldt University Berlin. The article „There is no software” is available at http://ctheory.com/a32-no_software.html

Other (English) sources:

Discourse Networks, 1800/1900; Friedrich A. Kittler, Michael Metteer

Systems Networks 1900-2000 : Literature, Media, Information (Critical Voices); Friedrich A. Kittler, John Johnston; (Not Yet Published). Írását lásd a ZKP1-ben: Kittler-Paul Virilio: Die Informationsbombe, (165).

¹²⁰ Szójáték, mely a THE THING BBS-re utal.

THE THING art mailbox, based in New York (92-93) and some European cities (Vienna, Duesseldorf), now an art content provider www.thing.net (wolfgang.staehle@thing.nyc.ny.us)

THE THING is an interactive computer-based information-network aimed at broadening the possibilities for developing new types of artistic and intellectual dialog within the realm of contemporary culture. Founded by a group of artists, writers and other cultural producers, THE THING is envisioned as a unique communication system that exploits the inherent technological potential of state-of-the-art computer technology in order to facilitate new ways to exchange information and create discussions regarding a wide range of issues relevant to the internationalized sphere of contemporary culture.

mellékhatásait, rendszerhibák képernyőn megjelenő zagyva képeit, grafikaként kezelt szövegeket és szöveggént kezelt grafikákat használ fel művészetéhez.

Tannenbaum írt egy komoly könyvet *The Art of Programming* (A programozás művészete) címmel. Véleménye szerint egy program legyen hatékony, gyors, és ne tartalmazzon hibákat. Mint mondja, azok voltak a szép idők, amikor a programozók még arra voltak büszkék, ha a kódjuk „elegáns” volt. Ma egészen addig bizonytalan, „mi” is a program, ameddig nem tudjuk pontosan, mit is „csinál”. Egyesek szerint az Internet nem más, mint önmagáért való művészet (Abroeck: Csomagkapcsolt gépi esztétika),¹²¹ ami az abszolút szépséget közelíti - a túláradásban rejtett mosoly. (Net=művészet, Heath Bunting.)

Valójában azonban a szoftver és az információ antianyaga dematerializálta a művészetet, ami így „konceptuális művészetté” vált. Gyakorlatilag bármi lehet egy műalkotás hordozója: a társadalom, egy vonat, a postai hálózat vagy egy folyó. A szellemi információ (Eric Davis)¹²² - a művész eszméje - mindent túlél. A konceptuális művészet a readymade-trükkal megfejezve a kortárs művészet nagy redundáns műfaja. Míg a szótár felsorolja a vegyes média szinte minden válfaját, a programozás művészete az egész mű funkcionálisát célozza a társadalmi mezőben és a művészet rendszerén belül - hogyan került a műalkotás egy bizonyos helyre? -, valamint az adott kontextuson belül. De egy futó kód beépítése a valódi életbe már taktika kérdése. A művészet nem lehet minden irányban zárt. A művészet rendszere a kreatív gondolkodás első számú ellensége, mivel zárt terekre, programozókörnyezetre van szüksége. Ezt a témát Alexei Shulgin¹²³ járta körül munkáiban.

Ott vannak azután a régi/új nagy elbeszélések. Patetikus képek. Szent művészet. A Hálót lágy, gyarmatosítatlan sivatagnak képzelve mindenféle törzs felépítheti a maga kultikus templomát benne. De a Net valójában civilizált mátrix is egyúttal, a „nyugati” szubjektivitás nagy, virtuális temploma. A hosszú séta a Hálón keresztül. A tejjel-mézzel folyó Kánaán. A globális dialógus, Gaia, darwinisztikus algoritmusok. A Háló elidegenedett csellengők drámai interfészévé lesz, akik virtuális törzsek tagjainak érezhetik magukat, digitális Parszifáloknak, Net-hippiknek, a színvonal-alattiság alapító atyáinak, yuppiknak - útban a digitális pénz felé. Nagyobb memória, nagyobb teljesítmény, nagyobb hatékonyság, hogy mechanikus személyiséggént reprodukáljuk önmagunkat.

Jelent-e valamit, hogy a Net-art romantikus-ironikus projektje az eretnekség hagyományát gazdagítja? Vagy talán egy szemét-adat-Bauhaust épít újjá? Kit érdekel? A mindenható média rátelepszik a birodalmi infrastruktúrára: integrálja ellenségeit, és hagyja, hogy neki dolgozzanak a Hálón - ha kell, akár aknamunka formájában. Ez az alapvető kétértelműség alapvető létmódként funkcionáló, oszcilláló gúnyhoz vezet. Ne higgy a Netben, de mégse fordíts hátat! A rendszer határainak megmutatása, a játék a műtárgyakkal és a Netscape-hibákkal, a nihilista kultuszok (keresd: +BLAH) - nyitás a Másik, a test, a nagy zabálás, néhány barát írásvédelemmentessége és egy nagy rakás adat irányába. A kollektív szubjektivitás termelését azonban mégsem kódolták át, a pénz csak időleges cél. Semmi radikálisan új, így elegánsan búcsút inthetünk. Akár a (szerelmes) dalokban, festményeken vagy költeményekben, a kulturális adatok itt is információs csomagokat továbbítanak, s közben érzelmet és törődést váltanak ki.

(Fordította: Hideg János)

¹²¹ Andreas Broeckmann, a rotterdami V2 szervezet vezetőjének cikkét lásd a ZKP3-ban: *Towards an Aesthetics of Heterogenesis* (154).

¹²² Eric Davis írását lásd kötetünkben.

¹²³ Alexei Shulgin írását lásd kötetünkben

Pit Schultz művész, író. A Nettime levelezőlista tulajdonosa és társmoderátora. A Nettime nagy szerepet játszott az európai „hálókritika” kialakulásában és *Zentral Komitee Proceedings (ZKP)* címmel négy kötetet közölt a lista anyagából.

Schultz mindhárom MetaFórum konferencián részt vett, 1996-ban előadott. Írását a *ZKP4*-ből vettük át

Geert Lovink

„Push média”-kritika a *Wired* magazin újjászületési stratégiáiról

A *Wired* magazin 1997. márciusi száma (5.03) szokatlan borítóval lep meg minket. Ezúttal semmi digirati. Csak egy nagy kék kéz vörös háttér előtt, mely mintegy figyelmeztető jelként azt mondja: NYOMNI! („PUSH!”). A kéz megpróbál megtartani minket. Vagy talán valamit az arcunkba nyom? A jelmondat így szól: „Megszakítjuk magazinunkat egy különleges közérdekű közlemény érdekében”. A hír a „média radikális jövőjéről szól a Hálón túl.” A cikket a „*Wired* szerkesztői” írták. Talán a szükségállapot bejelentésére készülnek a cyber-térben?

Miért kell a *Wired*nek félbeszakítania saját magát? A *Wired* nem a CNN. Csak azért, mert néhány új audió- és videószoftvert dobta a piacra? A hír valóban olyan „megrázó erejű”, hogy a szerkesztőket közös nyilatkozat tételére készítette az úgynevezett „nyomuló média” (push media)¹²⁴ felemelkedését illetően? Valami másnak is lennie kell a dolog mögött. A *Wired* a válság tüneteit mutatja, megújulásra van szüksége. A hálózat elüzletiesedése következtében a nagy kiadók, kábeltársaságok, telekommunikációs és szoftvertársaságok is fellepedtek a hálózatra, s a régi típusú távközlési technikák irányába nyomják. A *Wired* ezt a „tévé bosszújának” nevezi (a végén kérdőjellel). Ám mindez saját stratégiájának logikus következménye csak. A *Wired* éveken át közölt euforikus jelentéseket a tévé és a Háló közeli szimbiózisáról mint a majdani legdögösebb berendezésről. Jelenleg a böngészőket más alkalmazások veszik körül. A WWW elveszteni látszik egyeduralmát. A „weblapok” statikus, könyvszerű ideáját felváltja a jóval dinamikusabb audió és videó. Ha a Háló tömegmédiium akar lenni, egyesülnie kell a film-, tévé-, kábel- stb. iparral. És ha a piac így akarja, így is lesz. Ezt diktálja a szabadpiac ideológiája. Vagyis dőlj hátra, és nézd, hogyan megy végbe a következő paradigmaváltás a képernyődön!...

Mégis, bizonyos elégedetlenséget, sőt árulást is kiolvashatunk e furcsa dokumentumból. Fel kell ébrednünk a webnek nevezett álomból. A HTML-t hirtelen mint valami „archív médium” nyelvét emlegetik. (archív, mint a könyvtári archívumok ódon könyvkupacai.) Ez bizony nem az, amit eddig hallottunk. „A web csodálatos könyvtár, de mégiscsak könyvtár.” Ez arculcsapás minden követőnek, Háló-rabszolgának, hasznos webidiotának és utastársnak, akik minden energiájukat és elszántságukat egy... könyvtár építésének szentelték. Nem ezt ígérték nekünk.

A *Wired* végzete szoros kapcsolatban áll a *World Wide Web* felemelkedésével (és esetleges bukásával). Ez a magazin (alapítva 1992-ben) nem a régi Internetről szól, és nem is a kalózzügyletekről. A világháló (és a média) kereskedelmi érdekeltisége tette idővel naggyá. A „Mondj búcsút a böngésződnek!” mondatot ezért könnyen olvashatjuk úgy, mint jelzést arra, hogy a *Wired* „kipurcanni készül”, vagy legalábbis az újjászületési rituálék (karcsúsítás, átszervezés, kiadás, átvétel stb.) nehéz időszakán kell keresztülmennie. Számos köztudott jel utal erre. A német kiadást megszüntették, majd a magazin (kétszer is) sikertelenül próbálkozott a Wall Streetre való bejutással. Most a „Wired TV” készít programokat, de (egyelőre) nem tudja sugározni őket. Az angol kiadás március 1-jétől szűnt meg. És most

¹²⁴ push média: „nyomuló média”, az Internetben rejlő tömegmédiium lehetőségeket aknázza ki. A legújabb hálózati technika, mely lehetővé teszi, hogy a hálózati helyeken kéretlenül, folyamatosan megjelenjenek reklám anyagok, illetve hogy a hálózati szoftverek a felhasználó kérése és tudta nélkül letapogassák annak érdeklődési területét, és automatikusan megfelelő anyagokat küldjenek.

először a technoliberalis igazgatóság és néhány kritikus és progresszív személy között kiobbant belső harcról hallottunk pletykákat.

A *Wired* vállalatának nagy szüksége lehetett egy új ideológiára (vagy „látomásra”), amit a „nyomuló média” divatos jelszavában igyekszik megtalálni. De ez a mostani nyomulás nem illeszkedik egészen az előző ideológiához. Olvassuk csak el, mit ír George Guilder¹²⁵ a televízióról és arról, miért kellene hanyatlania. Gazdaságilag a Háló még mindig kis hálnak számít példának okáért a televízió hirdetési bevételeihez képest. Ez volt a *Wired* növekedés-képtelenségének egyik oka. A magazin profitja elérte lehetséges határát. A társaság kénytelen volt diverzifikálni (különböző értékpapírokba fektetni) tőkéjét, és kis médiakonglomerátummá alakulni. A „Hotwired magazin” és a „Hard Wired” könyvkiadói osztály mellett meglepő módon ott a „Wired TV”. Ez sokak számára úgy hangozhat, mint Lenin dialektikája: egy lépés előre, két lépés hátra. De a „Wired Inc.” csak a tévéosztályával lehet képes a következő mennyiségi ugrás megtételére. Ehhez pedig a tőzsdére kellett mennie. A vállalkozói tőke egymagában nem volt elegendő e sokféle vállalkozás tőkeszükségletének biztosítására. Én legalábbis így vélem, jóllehet nem vagyok *Wired*-szakértő.

A *Wired* története ezen a ponton megbotlik, tétovázik, és egy furcsa kiáltvánnyal gazdagodik, mely mindennél jobban tükrözi a magazin jövőjének bizonytalanságát. A Háló kritikusai számára talán szórakoztató végignézni, hogyan kényszeríti a médiakapitalizmus térdre a *Wired*-et. De legyünk őszinték, éppen ezek a kérdések azok, amelyekkel előbb vagy utóbb mindannyiunknak szembe kell néznie. Például: megőrizhetünk-e valamennyit a régi Net-értékekből és színvonalból, bátoríthatjuk-e a technikai és társadalmi innovációt és az általános hozzáférést anélkül, hogy a tömegmédia és a létező kulturális ipar mintáit követnénk? Szórakoztató lehet a *Wired* vergődését figyelni. De a „*Wired* rugdosásának” csak pozitív eredménye lehet, ha tükörként használjuk, s nem pusztán a képzeletbeli ellenség képét látjuk benne. Még a nehéz időkben is él a „bedrótozódás vágya” („desire to be Wired”).

A *Wired* „törés nélkül” akar „közlekedni az általad vezetett (interaktív) és a téged vezető (passzív) média” között. Ezek a „push medium”-ok „a létező médiumokkal dolgoznak”, és a „hálózatba rendezett média felemelkedő univerzumát” alkotják. Itt a sorok között kell olvasnunk. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy a Hálónak fel kell adnia ideológiai hegemoniáját, melyet az elmúlt három évben élvezett mint a „médium, mely véget vet minden médiának”. A Háló csupán egy a számos csatorna közül. „The Web is one” (A web csak egy) ahogyan a *Wired* fogalmaz most. Realista hozzáállás, de nem illik az eredeti Net-valláshoz, melyet egykor a *Wired* látnokai prédikáltak. Az elképzelés értelmében a Hálónak minden más médiát helyettesítenie kellett volna, integrálnia őket, vagy ahogyan a „különleges közlemény” még mindig fogalmaz: „Ahogy minden a hálózatra kerül, úgy haladnak a különféle médiumok a Háló néven ismeretes decentralizált mátrix irányába.” A valóságban azonban ennek épp az ellenkezője történik. A Hálózat tart a műsorszóró médianak nevezett centralizált üzlet irányába. „A régi Háló meghatározó szerepe van eltűnőben.” Az ingerült és némileg csalódott szerkesztőknek el kell ismerniük, hogy a „hagyományos formák - a műsorszórás, a nyomtatás” nem mutatják a kihalás jeleit. Milyen igazságtalan, mostanra már el kellett volna tűnniük. Hol rontottuk el?

A hiba magukban a Net-polgároknak van. „A fotelkrumplik földalatti ösztöne ismét kikelt!” Titokban sokan tovább nézik a tévét. A szerkesztők úgy vélték, eljött az idő szembenézni a szomorú ténnyel: „Való igaz, mindannyiunkban ott lapul a fotelkrumpli. Az az emberi vágy, hogy hátradőljünk és elmondjanak nekünk egy szappanopera hitelességéhez fogható történe-

¹²⁵ Lásd Delanda írását kötetünkben.

„tet, amin halálra nevetjük magunkat.” Sajnos csak kevesen voltunk képesek „elszakadni attól a negyvenöt éves függőségtől, mely a passzív médiához láncol minket. Csak néhányan bizonyultunk késznek a világ életerős megragadására. Milyen kár.”

A *Wirednek*, ha nem akarja elveszteni a Silicon Valley *Pravdájának* a szerepét, elől kell járnia a legújabb fejlesztések beépítésében. Ám ezúttal lelkesedésük nem hangzik túlonként izgalmasnak. „Az új hálózatba telepített média a televíziótól kölcsönöz ideákat, de az új média tájképe távolról sem fog arra a tévére emlékeztetni, amelyiket ma nézzük. A Háló átalakítja majd a tévét a folyamat során.” Nekem egy világos gazdasági elemzés hiányzik innen. A televízió ugyanis nemcsak egy képernyő vagy interfész. A (bizonyos fokú) interaktivitás bevezetése leginkább pénz kérdése, melyet néhány vállalat dönt el a szabványok folyamatos háborúja során.

Cybernauták, Háló-sipkások, webszörferek, ébresztő! Az unalom napjai jönnek. „A push media mindig be van kapcsolva, mozgékony, testre szabható.” Ezek a totális médiumok automatikusan érkeznek, és „mindig feltételezik, hogy elérhető vagy”. Koldulják a figyelmedet. Ezért nem árt tudni, hogyan kapcsoljuk ki őket. A kiáltvány valójában olyan lehetséges visszaélésekre figyelmeztet, mint pl. a hálózatba kapcsolt push media kormányzati szabályozása és a magánélet háborítása („ő talál meg téged, és nem te őt”). A sem nem régi, sem nem új (értsd: utópisztikus) nyomuló média gyorsan „lezárja a létező média réseit, hogy egyetlen, szakadásmentes médiakontinuumot hozzon létre”. A totális „egységesítés” aggasztani látszik a szerkesztőket. „Annyit mondhatunk csak, virágozzék ezer médiatípus. Hamarosan.” De ez előfeltételezi mind a régi, mind az új realitások, például a televízió mélyebb ismeretét.

„A kiterjesztés-egységesítés minden ciklusa újabb rovátkával gazdagítja a média komplexitásának fogaskerekét. Az egyedfejlődés megismétli a törzsfejlődést, az interaktív médiában és a biológiai médiában egyaránt.” Ez csak Kevin Kelly¹²⁶ hangja lehet. Konklúzióhoz közeledünk. Ő már mindent látott, és nyugodt marad, ahogyan egy technodarwinistához illik. Kelly számára ez csak egy stáció, melyen a *Wirednek* és mindannyiunknak át kell esnie: „Minden médium megismétli az előző médium fejlődését. Így fejlődött az online média a füstjelekből (e-mail) könyvvé és magazinná (Hálóvá). Nemsokára elérkezünk a televízióhoz (nyomuló média).” Megindító olvasni, hogy a különleges közlemény milyen figyelmesen és naivan igyekszik leírni a tévénező (kapcsolgató) viselkedését. Erről a témáról a *Wired* nyilvánvalóan eddig még sohasem írt. Talán itt az idő, hogy ők (és mi) is többet tudjanak/tudjunk meg a tömegkommunikáció negyvenöt évnyi elméleteiről, a (kulturális) tanulmányokról a tévénező viselkedését illetően, e technika sajátos történetéről, és azokról a (monopolisztikus) gazdasági erőkről, melyek az ágazatot uralják. Vagyis ne spekulálj tovább a push médiáról, inkább keresd fel a könyvtáradat!

(Fordította: Hideg János)

Geert Lovink amsterdami teoretikus, médiaaktivista. Az Agentur Bilwet (Befordering van de Illegalen WETenschap, az illegális tudomány támogatása) csoport alapítótagja, melynek egyik írása „Datadandy” címmel a *Gondolat-Jel* 1995. 5. „Cyberszkóp” számában jelent meg. A Bilwet a Media Research Alapítvány meghívására előadást tartott Budapesten 1994-ben (Agentur Bilwet: Medien-Archiv, Bollmann Verlag, 1993.) A *Mediamatic* magazin szerkesztője volt, az amsterdami Digital City alapítója, desk.nl és contrast.org, valamint a Nettime levelezőlista társmoderátora. Számos konferenciát szervezett a médiáról: *Ex Oriente Lux* (Bukarest, 1993, *MetaFórum* (Budapest, 1994-96), *Next Five Minutes* (Amsterdam, 1993, 1996).

¹²⁶ A WIRED magazin főszerkesztője. Könyve: *Out of Control: the New Biology of Machines*. London, 1994. Kellyről lásd Barbrook és Wilson írását kötetünkben.

Alexei Shulgin

Művészet, hatalom, kommunikáció

Szándékosan írtam ezt a dolgozatot angolul, habár ez a nyelv nem erősségem, és tudom, hogy amit mondani fogok, eléggé sommásan és ügyetlenül hangzik majd. Más választásom azonban nincs, legfeljebb a hallgatás. Másként a lehetséges interpretációk és asszociációk sokasága kilúgozná még azt a szemernyi értelmet is, melyet szinte reménytelenül igyekszem megtalálni és felszínre hozni.

Honnan vesszük a bátorságot, hogy bármit is szavakkal próbáljunk megmagyarázni? Hát nem nyilvánvaló, hogy a szavak ma sokkal kevésbé írnak le bármit, mint azelőtt? Legyünk őszinték, a szó ma nem több, mint a művészi kifejezés újabb eszköze.

1. Az elnyomó társadalmi intézmények mechanizmusa megkövetel bizonyos stabilitási szintet. Azok az emberek, akikre ezeknek az intézményeknek a hatalma épül, és akiket az intézmény agymosásban részesített, biztos múltat, jelent és jövőt akarnak. Van vesztenivalójuk. Szükségük van a stabilitásra azon értékek megőrzése érdekében, amelyeket valójában rájuk erőltettek. De a múlt nem létezik, mert könnyen újraírható. A történetírók azzal, hogy leírják, igyekeznek birtokba venni, hatalmukba keríteni a múltat - és a jelent -, arra építenek, hogy az emberek biztos (vagy bizonytalan) múltra vágynak, miáltal azonosíthatják magukat. Nem mindenki elégedett a múlttal, ezért minden, a történész-izgatók által fenntartott új múlt vonzza az emberek figyelmét: vajon én (a családom, a hazám, a nemem, a fajom) jobban fogok/fogunk-e festeni a vadonatúj múlt fényében? Ugyanez a helyzet a jövővel is. Az sem létezik. Minden új, a jövőre tett javaslat újabb kísérlet a hatalom megragadására. De az emberek többsége számára a jelen sem létezik. Keresztülélnék rajta, lépéseiket a múltjukról és jövőjükéről szóló hamis és rájuk erőltetett képekre alapozva. Nem kommunikálnak.

2. Miféle elmélet? Igen, páratlan logikai végkövetkeztetésekre juthatunk, de mi van a kiindulóponttal, mi van az axiómákkal? Hát nem teljesen bizonytalanok és semmire sem kötelezőek?

3. A művészetről szólva mindig művészeti formákra utalunk, amelyekben az adott művészet létezik. Rohadó művészeti intézmények által jóváhagyott és szabályozott művészeti formákra. Még az underground művészet is megalapozott művészetként utal saját magára. A művészet, a művészeti tevékenység, amilyennek manapság ismerjük, a kommunikáció akarása, melyet a társadalmi erőstruktúrák elnyomás alatt tartanak. Csak az ábrázolás elvén alapuló művészet vált lehetővé ilyen körülmények között.

A számítógéppel megjelent egy új lehetőség: a „media art”, mely a magas művészet szemszögéből azonnal a „kísérleti művészet” szinonimájává vált. Az olyan népszerű média-művészeti forma, mint az „interaktív installáció” mindig gondolkodóba ejt. Vajon mi izgalmasat találhatnak az emberek (nézők) a manipuláció eme új, rajtuk gyakorolt formájában? Úgy látszik, a manipuláció a kommunikáció egyetlen formája, amelyet ismernek és értékelni tudnak. Boldogan követik a művész által kínált korlátozott választási lehetőséget: nyomd meg a bal vagy jobb oldali gombot, ugorj, ülj le. Az őket manipuláló művészek érzik ezt, és a legújabb technika izgatószerzeit („itt a jövő!”) alkalmazzák, hogy bevonják az embereket álinteraktív játékaikba, melyek nyilvánvalóan a hatalom utáni banális vágyakozáson alapszanak. De micsoda fellengzős szavakkal találják mindezt: interakció, az önkifejezés interfésze, mesterséges intelligencia, sőt: kommunikáció.

Vagyis a médiaművészet felemelkedését az ábrázolásból a manipulációba való átmenet jellemzi. De a manipuláció az ábrázolásnál kommunikatívabb. A Net térhódításával egy új, magát szégyenlősen Net-artnak nevező művészet felemelkedésének lehetünk tanúi, amely most igyekszik meghatározni önmagát, és megtapasztalni különbözőségét az alkotó tevékenység más formáitól. A Net-art jelenlegi korszakának problémái, ahogyan én látom, a „művész” és a „művészet” fogalmának társadalmi meghatározottságában gyökereznek. Képesek leszünk-e felülkerekedni egónkon, és elvetni az ábrázolás és a manipuláció ósdi elveit? Fejest ugrunk-e a tiszta kommunikáció világába? Ezentúl is „művésznek” nevezzük-e magunkat? A Net-art a kommunikációt, a kommunikáció pedig a jelent jelenti.

4. Művészek! Próbáljátok meg elfelejteni a „művészet” szót! Felejtsétek el a buta fétiseket - a mesterséges készítményeket, melyeket az az elnyomórendszer kényszerített rátok, melyre kreativitásotokat vissza kellett vezetnetek!

Teoretikusok! Ne tegyetek úgy tovább, mintha nem lennétek magatok is művészek! Szándékotok, hogy izgató intellektuális elméletekkel hatalmat nyerjete az emberek felett, érthető ugyan, de átlátszó. Mennyivel vonzóbb a tiszta és őszinte kommunikáció birodalma, nem is beszélve arról, hogy manapság egyre inkább lehetséges.

Médiaművészek! Hagyjátok abba az emberek manipulálását hamis „interaktív médiainstallációkkal” és „intelligens interfészekkel”! Nagyon közel jártok a kommunikáció gondolatához, közelebb, mint a művészek és az elméletgyártók. Szabaduljátok meg bátran ambícióitoktól, és ne nézzétek az embereket kreatív kommunikációra képtelen hülyének! Most megtalálhatjátok azokat, akik egyenrangú társaként csatlakoznak hozzátok. Persze csak ha ti is úgy akarjátok.

5. Kérdés: Miként lehet a hatalom banális módon való megragadása helyett a hatalom igen természetes akarása a művészet eszközévé?

Válaszok

a) Felejtsétek el a múltat és a jövőt, mert egyik sem létezik, és koncentráljatok a jelenre, amit nem lehet leírni, tehát birtokolni sem!

b) Változtassatok foglalkozást, mielőtt ismertekké válnátok saját területeteken, és mielőtt a mozgalmatok elkezdene megteremteni saját történelmét! Később, amikor valami újba fogtok majd mint kezdők, a hatalom és elismerés vágya erős kreatív impulzusok forrása lesz.

c) Ne váljatok függővé a médiumtól, amellyel dolgoztok - így könnyen otthagyhátjátok. Ne váljatok mesterré!

(Fordította: Hideg János)

Alexei Shulgin moszkvai fotósból lett Net-művész. Számos írása jelent meg a művészetről és a kultúráról. A WWWArt Centre Moscow alapítója, a FORM Art elindítója. Előadóként és művészként rendszeresen szerepel médiaművészeti eseményeken. Az 1997-es Ars Electronica Web pályázatának díjazottja. *Form.Art* című díjnyertes művét a budapesti C3 Központban hozta létre.

A MetaFórum előadója volt 1996-ban. *Art, Power, Communication* című írása a ZKP3-ban jelen meg.

Calin Dan
Utazás egy adatszobán keresztül

subREAL

1. Minden 1953-ban kezdődik, amikor egy művészeti magazin született a Kommunista Párt (a hímiológia kizárólagos szállítója) és a Képzőművész-szövetség (a módos és gyakorlatias menyasszony) nászából. A születés helye: Románia. A gyermek neve: „Arta”.
2. Minden egy nyári napon kezdődik 1990-ben, a berlini fal és más illúziók leomlása után. A születés helye: Románia. A gyermek neve: subREAL. Korának szellemi gyermeke. Apja: az unalom. Anyja: a félelem.
3. A subREAL az adatfelhalmozás folyamata. Az információ káoszából struktúrák vonhatók ki, mert a struktúrák ott rejtőznek a tömeg kuszaságában.
4. Négy évtizednyi fennállás múltán az „Arta” világra hozta sarját - egy fotóarchívumot, kétségbe vonva azt a nézetet, hogy a társadalom tartozik a MŰVÉSZETNEK.
5. Szégyenletes tény, hogy az archívumok a múltra utalnak, a múlt pedig olykor bűzlik.
6. Az „Arta” három évvel törvényes apja eltűnését követően természetes halállal kiszenvedett a nyitott piac és a pluralizmus kontextusában.
7. A művészettörténeti archívum készen öröklődött egy kulturális hullától. A kész(en kapott) termékek erősebbek a találmányoknál - legalábbis a művészeti éra végén.
8. Média-Bábel. A médium tartalom feletti uralma eltörölte az érték fogalmát. Dante és Stephen King egyaránt irodalom, Michael Jackson és Boulez egyaránt zene, Fellini és az MTV egyaránt mozgókép. Az érzékelés alig valamivel több mint böngészés a média-szennyezés által egyenlővé tett fájlok között.
9. Az archívumdivat bizonyítja, hogy a mítoszok uralkodnak a szimbólumok, a narratívák a fogalmak felett.
10. A művészeket könnyebb image-ukon keresztül manipulálni, mint a kritika révén ösztönözni.
11. A fotográfia nem más, mint osztályozatlan információtömeg, mely - akárcsak az élet - a megfelelő szoftverre és operátorra vár.
12. Reálisabb stratégia az archívumokat használni, mint az embereket.
13. Az archívumok eszkélista megoldást jelentenek a valósággal folytatott küzdelemben.
14. Digitális realizmus. A szocialista realizmus a modern művészet egyetlen szakasza, mely hasznat húz egy következetes doktrínából, szigorú kiképzésből, hatékony hírverésből, tömeghallgatóságból, valamint a jutalom és büntetés demokratikus rendszeréből. A művészet a szocialista realizmust követően rossz viszonyba került a fotóreprodukcióval, ami azt bizonyítja, hogy új megoldásokra van szükség az elektronikus zavarok korában.
15. A véletlenszerű találkozások sokkja. Az archívum permutációs potenciálja elméletileg végtelen. Az információ minőségét a közelség-távolság határozza meg.

16. A harmadik dimenzió. A szobor előnye a festménnyel szemben, hogy reprodukció révén több adat érhető el általa. Fordítás 3D-ről 2D-re. A szobrászatot (és az építészetet) jobban megőrzi a fotográfia konceptuális oldala, mint a „lapos” művészetek.
17. A csoda elvesztése. Az archívumok a digitális kor szezámbarlangjai és repülőszőnyegei egyszerre. A kincskeresés illúzióját és a fantáziautazás csalóka látszatát táplálják. Vigasztaló a hit, hogy most már minden csodát az adatbázisban tárolunk, ahogy korábban a tévékészülékben, amit bármikor tovább kapcsolhattunk.
18. Fekete-fehér. Ha elveszük a színt, csak a történet marad. Ez megmagyarázza a jelképes ábrázolás iránti kéjes vágyat: életben tartja az elbeszéléseket. A szín szubjektív adat; a színes reprodukciók csupán rideg techno játékok. Ha elbeszélések nélkül akarunk megérteni egy képet, teljes kapcsolatra van szükség. A média kontextusában a festmény divatjamúlt.
19. Az archívumok a konzumerizmust szimulálják, nem a visszatükrözést.
20. A fotográfia kétértelmű szörnyetegként jött a kategóriák világába - egyszerre médium és tárgy. Az emberi érzékelést a történelem során először tette próbára egy olyan párbeszéd, amely a kommunikáció hidegségét, a művészet lágyágát, a nyelv sebességét és az allegória mozdulatlanságát egyesíti.
21. Ha a történelem a kollektív emlékek archívuma, a jövő szükségtelen.

(Fordította: Hideg János)

Calin Dan Amsterdamban élő román művész, író. Az SCCA egykori igazgatója, a subREAL művészcsoporthoz tartozik (Josif Kirallyal és Dan Mihltianuval). A subREAL munkáival, köztük a „Draculaföld”-del, nemzetközi kiállításokon szerepelt, írásait a Hálón publikálják.

A Journey through a Data Room a ZKP3-ban jelent meg.

David Garcia és Geert Lovink A taktikus médiumok ábécéje¹²⁷

*Ez a kiadvány a Taktikus Médiumok Hálózata web-site-jának a megnyitása alkalmából
íródott, amelynek az amsterdami de Waag (Társaság a Régi és új Médiumokért) ad otthont:
<http://www.waag.org/tmn>*

Azt nevezzük taktikai médiumnak, amikor az elektronikus forradalom és az információ terjesztés új formái nyomán (például a mindenki számára elérhető kábeltévéadók vagy az Internet nyomán) kialakult olcsó, „csináld magad” médiumokat olyan csoportok és magánszemélyek használják, akik jogaikban sértve vagy a szélesebb kultúrából kirekesztve érzik magukat. A taktikus médium nem pusztán beszámol az eseményekről, de pártossága folytán mindig részese is - ebben különbözik leginkább a közönséges kommersz médiától.

Ennek a taktikus etikának és esztétikának a hatása már a Music TV adásain és a videó-művészek legújabb munkáin is érzékelhető. Gyors és mocskos esztétikának indult, jóllehet csupán más stílus volt (legalábbis camcorder-es formájában), ami a kilencvenes évek számára a cinema verité-t jelképezte.

A taktikai médium a válság, a kritika és az ellenzék médiuma. Ebben rejlik ereje („a düh az energia” - John Lydon) és gyengesége. Tipikus hősei az aktivista, a nomád médiavitéz, a bajkeverő, a hacker, az utcai rap zenész, a camcorder kamikázé, a boldog rosszak, akik állandóan az ellenfelet keresik. De miután megnevezték és legyőzték az ellenséget, maguk is válságba kerülnek. Ekkor (nyilvánvaló eredményeik ellenére) a gúny céltáblájává válnak, és a jobboldal olyan megtévesztő címkéket aggat rájuk, mint „politikailag korrekt” vagy „áldozati kultúra”, stb. A nyugati taktikus médiumok alapját képező identitáskérdés, a médiakritika és az ábrázolás elméletei maguk is válságban vannak. Ezt a fajta gondolkodásmódot előszeretettel tekintik egy idejétmúlt humanizmus akadémikusodó, elnyomó maradványának.

Ha a reprezentáció kérdéseit érdektelennek minősítjük, azzal elutasítjuk a társadalomban működő képeknek a csoportok és személyek valódi életlehetőségeire gyakorolt hatását. Való igaz, hogy az önmeghatározásnak nem a tömegmédia az egyedüli és központi forrása, de ettől még nem válik fölöslegessé ez a kérdés.

A taktikus média a humanizmus minősített formája. Hasznos ellenszere annak, amit Peter Lamborn Wilson¹²⁸ így fogalmaz: „a pénz nem ellenzett uralma az emberiség fölött”. De ugyanúgy ellenszere az újonnan kibontakozó technokrata tudományosságnak is, ami a poszthumanizmus zászlaja alatt igyekszik megakadályozni az emberi felhasználás és a társadalmi befogadás diskurzusát.

Mi tesz egy médiumot taktikussá? *A mindennapi élet gyakorlata* című munkájában Michel De Certeau nem a szöveg és a kézművesség területeként határozza meg a tömegkultúrát, hanem mint „olyan gyakorlatok vagy tevékenységek sorát, amelyek szövegszerű vagy szöveghez hasonló struktúrákra épülnek”. A hangsúlyt a reprezentációról a reprezentáció felhasználására tette. Más szóval, hogyan használjuk mi, fogyasztók a bennünket körülvevő szövegeket és tárgyakat. Azt válaszolta: „taktikusan”. Ez a tömegkultúra radikálisan kreatív és lázadó

¹²⁷ Ez a szöveg a Nettime levelező listáról származik.

¹²⁸ Peter Lamborn Wilson írását lásd kötetünkben.

értelmezése. A fogyasztás folyamatát taktikaként értelmezi, amelyben a gyenge kihasználja az erősebb tudását. A lázadó felhasználót (nem a fogyasztót mond) taktikusnak nevezi, míg az öntelt termelőt (ide sorolja a szerzőket, az oktatókat, a kurátorokat és a forradalmárokat) stratégikusnak. Ez a megkülönböztetés egy önálló esztétika gazdag és komplex szókinccse kialakulásához vezetett. Ez az egzisztencialista esztétika az orvvadászat, a trükk, az olvasás, a beszéd, a kószálás, a vásárlás és a vágyakozás esztétikája. Ezek a szellemes trükkök, a vadász ravaszsága, a manőverek, a szüntelenül alakuló helyzetek, az örömteli felfedezések egyszerre költőiek és erőszakosak.

A taktikus/stratégikus kettősségének a felismerése segítségével megneveztük a termelők osztályát, akik felismerik az átmeneti irányváltások jelentőségét a hatalom áramlataiban. A helyett, hogy ellenszegülnének ezeknek a lázadásoknak, mindent megtesznek felerősítésükért, mi több, határozott céljuk helyet, csatornát, színteret teremteni ezeknek az irányváltásoknak. Az ő munkájukat és a mi munkánkat neveztük el taktikus médiumoknak.

A taktikus média sohasem tökéletes, szüntelenül alakul, performatív és pragmatikus, és folyamatosan megkérdőjelezi a felhasznált csatornákat. Ez önbizalmat követel, hogy a tartalom sérülés nélkül túlélje az interfészek közötti utazást. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a hibrid média ellentéte, nemeze a mediális gesamtkunstwerk, az elektronikus Bauhaus utolsó programja.

Természetesen sokkal biztonságosabb ragaszkodni az underground és az alternatív szcéna klasszikus rítusaihoz, de a taktikus médiumok lényege a rugalmas válaszadás, a különböző koalíciók együttműködése és az a képesség, hogy miközben végtelen média tájakat járnak be különféle létezők között, nem válnak hűtlenné eredeti céljukhoz. A taktikus médiumok olykor hedonisták vagy buzgón eufórikusak - így még a divatvagányok is kihasználják -, de legfőbb tulajdonságuk a mobilitás. Az a vágy és képesség, hogy valami mással kombinálódjék vagy egyik médiumról a másikra váltson, folyamatosan hibrideket és mutánsokat produkál. A határok áthágásával, a különféle diszciplínák összekapcsolása és újrafelfedezése révén mindig teljes mértékben kihasználja a technikai fejlődés és a szabályozott bizonytalanság nyomán újra meg újratermelő szabadd média helyszíneket.

A taktikus médiumok magukba foglalják ugyan az alternatív médiát, mégsem szorulnak rá erre a kategóriára. Egyenesen azért vezettük be a taktikus kifejezést, hogy leromboljuk azt a merev kettősséget, amely oly sokáig megakadályozta elgondolását. Olyan kettősségekről van szó, mint amatőr és profi, alternatív és népszerű, magán és nyilvános.

Ezek a hibrid formák mindig átmeneti, csak az időleges kapcsolatok számítanak. Itt és most, nem pedig valami ködös, megfoghatatlan program során, amivel a jövőben kecsegtetnek, hanem az, amit mi magunk hozunk létre ebben a pillanatban, ezen a helyen, olyan médiummal, amely éppen rendelkezésünkre áll. Itt Amsterdamban a helyi tévéadókkal, az újabb és régebbi média digitális városaival és erődjével dolgozunk. Máshol esetleg színházakra, utcai tüntetésekre, kísérleti filmre, irodalomra, fotóra lehet támaszkodni.

A taktikus médiát mobilitása a vándor, emigráns kultúrák széles mozgalmához kapcsolja. Azokhoz, akik Nie Aschersonnal együtt a nomádizmus ösztönző áltudományának szószólói. „Az emberi faj képviselői a mozgás és a migráció új korszakába lépnek. A történelem szereplői, az egykor letelepedett farmerok és polgárok emigránssá, menekültté, vendégmunkássá, menedékkjog kérelmezővé és városi hajléktalanná válnak.”

A taktikus média irányadó példája lehet egy lengyel művész, Krisztof Wodiczko tevékenysége, aki „pontosan érzékeli, hogyan árasztják el a hontalanok hordái a parkokat és köztereket, a vasútállomások várótermeit, azokat a helyeket, amelyeket egykor a győzedelmes városi

középosztály tervezett, hogy így ünnepelje meg az új politikai jogok és a gazdasági szabadság terén kiharcolt vívmányait”. Wodiczko úgy véli, ezek az elfoglalt helyek új agorák, ahol mindenki szót kap. „A művésznek” - mondja - „meg kell tanulnia nomád bölcselőnek lenni egy migráns poliszban.”

Mint migráns taktikus Wodiczko is azt a technikát tanulmányozza, amellyel a gyenge erősebbé tud válni az elnyomóknál: a középpont nélküliséget és a fizikai, mediális vagy virtuális tájak gyors váltogatását. „A prédának vadásszá kell válnia”.

De a tőke is gyökeresen deteritorializálódott, ezért táboroztunk le a De Waag-ban, egy régi erődben Amsterdam központjában. Boldogan felvállaljuk azt a paradoxont, hogy a taktikus média „centruma” legyünk. A légvárak mellett szükségünk van téglából és vályogból épült erődökre is, hogy ellenállhassunk a nomád tőke világának. Térre a tervezéshez, hogy ne kelljen kizárólag az improvizálásra hagyatkoznunk, hogy élhessünk a szerzett előnyökkel, amelyeket eddig kizárólag a stratégikus média élvezett. Mint rugalmas médiataktikusok, akik nem tartanak a hatalomtól, boldogan vesszük át ezt a módszert.

Néhány évenként megrendezzük a „Next 5 Minutes”-et, a taktikai média nemzetközi konferenciáját. Végre rendelkezünk egy bázissal (De Waag), ahonnan hosszabb időszakra tudunk majd tervezni. Ebben az épületben fogjuk tartani rendszeres programjainkat, találkozóinkat, beleértve a jövőbeli „Next 5 Minutes” konferenciákat. A következő, 1999 januárjában rendezendő „Next 5 Minutes”-t annak a mozgalomnak az állomásának tekintjük, amely megteremti annak az ellenszerét, amit Peter Lamborn Wilson a pénz emberiség felett gyakorolt, nem ellenzett uralmának nevez.

Fordította Gyukits Gábor

David Garcia művész, médiaaktivista. Az amsterdami Next Five Minutes taktikus média konferencia szervezője.

Peternák Miklós In medias res

(Elektronikus délibáb: az interfész nélküli ember)¹²⁹

Az új, technikai médiumok közös sajátossága, hogy lehetőségeik egyáltalán nincsenek kihasználva. Mielőtt kísérlet és tévedés jól ismert, kényszerű teszt pályáin végighajtották volna őket a korszellem ostorát tartó használók, minden egyes megállóban (minden új kérdés után), mint a postakocsilovaknál a fogadóknál, egyre újabb és újabb médiumokra nyergeltek át. S még azt sem lehet mondani, hogy a régit a fejlődő országok istállóit gyarapítandó hagyták csak el, inkább a nem lehet egy fenékkal megülni két lovat jól ismert alapigazsága jegyében döntöttek: jól látható e döntés jellege az érintett - otthagyt - médiumok sorsán. Csak egy példa erre J. L. Godard emlékeztető videómunkája (*Scénario du film Passion*), ahol a szerző tévékommentátorok egyszerű megmutatásával illusztrálja a kommersz (otthagyt) televízió lényegét: ezek az urak és hölgyek jól láthatóan a hátsójukat mutatják azon képeknek, melyekkel épp valamely igazságot kívánnak elhitetni. A gesztus eredete a fentiek alapján nyilvánvaló: a fenékalapú döntést követően megjelennek a szörnyek, s az értelem nem azért hunyja be a szemét, mert Goyára emlékezve aludni tér, hanem mert a látvány azon túl, hogy elviselhetetlen, nem is érdemes a nézésre, mivel akik mutatják, maguk sem látják. Az összes médium útja hasonló példákkal van kikövezeve.

Pedig a feltalálás lelkesültsége minden esetben mást ígért, és semmi sem indokolja az ígéretek be nem tartását. A rossz lelkiismeret minden korábbinál felfokozottabb működése - mely az elhagyott médiumok köré ketrecet ácsoló tudományosság formájában érhető tetten - mutatja: még mindig van remény. A tudományos diskurzus ugyanis arra jó általában, hogy alkalmat adjon a megalapozott cáfolatra, olyan (ilyen) esetben pedig, mikor egy még létre sem jött empiriát helyettesít - önmagát saját hajánál fogva ezen felszínre húzva -, annak analíziseként vállaltan saját dugájába dől. Lehetetlen komolyan hitelt adni bármiféle filmtörténetnek vagy tévéesztétikának, esetleg kompjúterszociológiának, mikor szembeütnő a guberálóattitűd: persze hogy az ottfelejtett médium a megtaláló számára a felmentő sereg alakját ölti, csak hogy más számára már használhatatlan, mint az üres üveg, amiért egyszer már felvették a betéti díjat.

E torzókultúra romjai (nem véletlen, hogy Rilke verse az archaikus Apolló-torzóról a XX. századi művészet paradigmatisztikus mozzanata) CD-ROM-ok formáját öltve mint pókháló (World Wide Web) gyűlnek a világfalu sarkaiban az elhagyott fogadókat jelezve, s a Walpurgis-éj boszorkányseprűire várva.

A valkűrök azonban ma még a téli olimpiák Eurosport-adásain futják kúrjeiket, élvezve az ingyen kapott helyzeti energiát: a szatellitkalandot. Minek száll az ürbe, ami láthatatlan (optikai!) kábeleken a föld alatt is futhat? (Menny és pokol - Swedenborg, aki szerint a világegyetem ember alakú: ha ez így van, most kritikus ponton tartunk, a test középső részén valahová közelítve).

Szembenézni a helyzettel: ez lenne a feladat, csak hiányzik a megfelelő arc: nincs meg az interfész, amely elég jóképű és fapofa, és bármely elhagyott fogadó ismeretlen gazdájával szót érthet. (1995. június 13.)

¹²⁹ Peternák Miklós szövege a MetaForum Konferencián hangzott el 1995-ben.

Interstícium

E zárójeles dátum után bevallható, hogy jelen írás több napon át készült, mely napok között alkalmasint eltelhetett akár egy év is. Funkcionális tekintetben el nem mondott megnyitó, felolvasott, de nem publikált előadás, el nem küldött katalógustanulmány egyaránt van a szövegek között. Összefűzésük a mai nap pedig remélhetőleg több mint a forró kása gőze, amit most már nem is kerülgetünk tovább: ez a „kész van, ami készül” hangulat - túl azon, hogy Erdély Miklós-idézet - az Internet hatását kelti. A különböző helyekről, időkből egységesedő, majd ismét széttagozódó, mindig befejezett és mindig befejezetlen textus, hogy ezt a képtelenséget itt most - a szó szoros értelmében is - képességment határozzam meg, kikerülhetetlen alapjelenség, minthogy ezeket a szövegeket képernyőn kapjuk, tehát - a szöveg közti kép fordításából eredeztetve - ezek képközi szövegek. Minthogy hipertextként, nem lineáris szerkesztésként is emlegetik (világ)falun, talán érdemes egy kézzelfogható változatával kapcsolatos vizsgálati eredményeimet közreadnom. (Marshall McLuhanról, Ted Nelsonról¹³⁰ és Vilém Flusserrel kéretik a vonatkozó ottholapokon vagy másként tájékozódni.)

Művészet a bőröndben

(Előadás, MetaForum I.)

Előre is elnézést kérek mindazoktól, akik arra számítanak esetleg, hogy egy rendes analízis keretében a CD-I vagy -ROM jellegzetességeiről, illetve megjelenésének következményeiről majd megtudnak valamit. Sajnálatos - de lehet, hogy szerencsés - módon én most csak egy kudarc állomásairól számolhatok be, mely a jelenlegi helyzethez vezetett, vagyis ahhoz, hogy a konferencia médiumáról semmi lényeges mondandóm nincs. Ez persze még így nem érdekes, vannak ezzel mások is hasonlóan, ám tudni kell, hogy mióta ezen interaktív lehetőségekről egyáltalán hallottam, s különösen mióta ilyen művészek által készített műveket láttam (1988, Osnabrück, Lynn Herschman Lorna című munkája, illetve a DFFB anyagai), e médium nagy lelkesedéssel töltött el, s ez talán még ma sem foszlott teljesen szét. Mindig halogattam persze e lelkesedés okainak - vagyis e médium új lehetőségeinek, jelentésének - magam számára történő megfogalmazását, s lényegében csak ma, ezen előadásra készülve értettem meg ennek a halogatásnak valódi okait.

¹³⁰ Ted Nelson a „hipertext” fogalmának megalkotója. 1960-ban feltalálta a számítógépes hipertextet, kidolgozta globális hipertext elképzelését, melyet Xanadu névre keresztelt. 1965-ben az Association for Computing Machinery konferencián bemutatta a Xanadu rendszer algoritmusát. A Xanadu megvalósulására azonban sajnálatos módon mind máig nem került sor.

Ted Nelson 1960-ban még Harvard-i diákként föltalálta a computer alapú hypertextet és attól kezdve kizárólag a globális hypertext víziójával foglalkozik, amit Xanadunak keresztelt el. 1965-ben mutatta be a hypertext fogalmát az Association for Computing Machinery konferenciáján. Jóllehet a World Wide Web a hatalmas fejlődési ütem ellenére sem rendelkezik mindazokkal a képességekkel, amik a Xanadut jellemzik, különböző technikai nehézségek miatt a rendszer még nem piacképes.

Könyvei: T. H. Nelson: *Literary Machines*, Mindful Press, 1990, T. H. Nelson: *Computer Lib/Dream Machines*, Tempus Books, 1987. ted@xanadu.net (Ted Nelson).

Magyarul: Ted Nelson: *Hipervilág - a szellem új otthona. Hypertext+Multimédia*, Artpool Füzetek, Budapest, 1996. 15

Mikor azon probléma előtt állunk, hogy gondolatainkat és reflexióinkat valamilyen cél érdekében rendezni kívánjuk, több szokványos technika közül kell választanunk, keresnünk azt, ami a legsikeresebbnek tűnhet. Így például megvizsgálhatjuk, mit mondanak mások (vagy általában a létező konszenzus) a szóban forgó tárgyról, kiindulhatunk persze ettől függetlenül is a dolog felszíni, külső vagy belső, esetleg formai jellegzetességeiből. Kereshetünk végül analógiákat, mely majdnem mindig hasznos, éppúgy mint az etimologizáló szójátékok vagy fogalomcsoportok analízise.

Hasonlóképp próbáltam eljárni, tehát megvizsgáltam, miért is beszélhetnek a CD-ROM esetében szintézisről vagy olyan Gesamtkunstwerk-miniatúráról, mely mindazt, ami eddig külön volt, majd egybeszővi. Rá kellett jönnöm, hogy tárgyunk legfőbb olyan értelemben szintetikus, mint a műszál, s az eredmény is hasonló: bár a műszálás zokni tartósabb a pamutnál, a láb reakciója az, hogy jobban izzad és könnyebben bűdösödik benne, vagyis nem feltétlenül érdemes ezt a tartósságot használni. Az okok hasonlóak: minden itt összeszőtt információs szál ab ovo mesterséges (artificiel), ráadásul eredetét tekintve is bizonytalan (v. ö. az eltűnő - ? - copyright témaköre). Ez a megközelítés tehát nem vált be.

Másodsorban egy formai analízissel kísérleteztem, az vizsgálva, hogy a lineáris és centrális, pontosabban a folytonosan előrehaladó és a körkörös, önmagába (örökké) visszatérő történet- és jelenségleírási módok, illetve eszközökben tárgyasult változataik hogyan alakultak. Kezdhetjük e kultusz- és médiumvizsgálatot (a fejlődés illúziója versus az örök visszatérés mítosza) például a Krétán őrzött híres lelettel, az ún. Phaisztosz-koronggal, mely máig megfektetlen piktogramjaival igazán hálás téma, tovább lépve a feltehetőleg egykorú kínai agyaglemezekig, melyeken pusztán spirálvonalak vannak (ha hamisítványok, akkor is ott vannak), tehát írásra sem gyanakodhatunk, s eljuthatunk a hang- és képrögzítés, illetve illúziókeltés kezdeteinek formaképző hőskoráig: thaumatrop, praxinoszkóp, zoetrop, spirográf vagy filmszalag, Nipkow-tárcsa vagy katódsugárcső, illetve fonográf-henger, hanglemez vagy magnószalag. E megközelítés bizonyos öntetszelvegéstől sem mentes szépségéről már nehezebb volt lemondanom, de meg kellett tenni, mert egy ponton túl már nehezen titkolható, hogy a tárgyalás nem más, mint a kör négyszögesítésének esete, más szóval fából vaskarika. (Kihaszíratlan maradt a korongozás, az óraformák, a kerék és az agyaggalamb-lövészet.)

A harmadik út tehát - s ez igen gyakori -, amin tovább lehet jutni: keresni kell olyan mintákat, jobb esetben műveket, melyek inspirációs bázisul szolgálhatnak a megértéshez és elemzéshez. A részleteket most figyelmen kívül hagyva legyen elég annyi, hogy ily módon Marcel Duchamp munkájához, a *Boite en valise* (1935-40), *Doboz a bőröndben* címűhöz jutottam el, mint a legjobb példához, amit ismerek. (Természetes rokonai ennek az 1913-14-es *Doboz*, az 1934-es, 300 példányban kiadott *Zöld doboz*). A kapcsolat persze nem ott van, ahol első pillantásra gondolnánk (vagyis ami benne van meg a sokszorosítás eredetisége), hanem a kofferszerű formátumban: a szállíthatóság megkönnyítése mint a mű alapvető formaképző eleme végre hasonlít ahhoz, amit kerestünk.

A CD-ROM egy olyan bőrönd, melyet másvalaki csomagolt össze számunkra, aki nem tudhatja, hová tartunk, illetve hogy egyáltalán akarunk-e utazni.

Kérdés, hogy mi magunk készítünk-e - készíthetünk-e - valaha is saját magunk számára egy ilyen pakkot, vagy mi is mindig csak másoknak csomagolunk össze mint információs szállítmányozó vagy költöztető vállalkozók.

A válasz előtt meg kell ismerkednünk még egy lényeges, analógiánkat teljessé tevő valóság-elemmel: ez a - régi magyar háztartásokban sem nélkülözhető - tárolóbútor fontos rész-egysége: a ládafia. A multifunkcionális tárolónak ez egy jellegzetes, a Magyar Néprajzi Lexikon

K-Né kötete szerint többnyire baloldalt elhelyezett kis fedeles rekesze, mely „alatt nem ritka a titkos rekesz sem”. Mit tart itt az ember? Nyilván olyan dolgokat, ami számára ugyan fontos, de valószínűleg alig vagy épp soha sem veszi elő. Ilyen jellegzetes eleme az emberi életnek például a már letudott múlt, mely az emlékek szintjén sem érdekes, de lehetetlen kidobni vagy meg nem történné tenni. Így kerül előbb a sublótba (kompjútermemória), majd szelekció után a ládafia titkos rekeszébe (CD-ROM).

A *Doboz a bőröndben* privát művészeti változata szivárványos, ezüstös korong, mely jó esetben megnyugtatóan sok olyasmit tartalmaz, amire feltehetőleg soha semmi szükségünk nem lesz, de lehetetlen lenne/lennünk nélküle. Egzisztenciaprotézis, melyet mint arany-tartalékot letétbe helyezhetünk egy adatbankba, e korszerű csomagmegőrzőbe. Ontológiai mankó a jövő alakuló jövőképehez. (1994. október 9.)

INTERNET.GALAXIS

Az Internet művészeti jelentőségéről egyelőre éppúgy haszontalan lenne beszélni, ahogy általános szociális hatásairól: a jóslatok ugyanis, bár gyakran érdekesebbek, mint a tények, inkább a jósról szólnak, mint arról, amivel állítólag kapcsolatosak. Analógiák segítségével ezt úgy fogalmazhatnánk: bár Gutenberg találmányában potenciálisan benne rejlik egy mai könyvesbolt kínálata, magát a könyvet - például a 42 soros Bibliát - nézve az akkori és mai szemlélőnek mégis az tűnhet fel, hogy a kézzel írt kódexekhez (a könyv akkori formájához) hasonlít és kívánt is hasonlítani. Vagy abból a tényből, hogy 1840 táján egy ember képmása néhány perces „ülés” nyomán virtuálisan egy ezüstlemezre kerülhetett, előhívható és rögzíthető módon (dagerrotíпия), még nehezen lehetett volna kikövetkeztetni egy mai képes magazin (*Time*, *Stern*) fotográfiai megjelenését. A hozott példák is jelzik, a dolog hordereje nyilvánvaló - nota bene: elterjedt metaforával mondható, hogy highway épül, ám még kérdés, mik és milyen KRESZ szerint fognak majd száguldozni rajta. Ma e furcsa szupersztráda így pókfonalon (WWW) függ, s most, hamvazószerda után, talán arra is utalhatunk, hogy a minden eddiginél radikálisabban átrendeződő hierarchia mintázatát szövögető pókok még egyöntetűen a demokrácia farsangi uniformisát viselik.

A kollektív üveggyöngyjátékban érdekelt professziók között az utolsó a tervező, a hagyományos értelemben vett művész, aki a monitor „képe”-nek, annak, ami ezen megjelenik, alakot vagy formát ad, mégis az ő munkája látszik legelőször. Utolsókból így lesznek elsők, mondhatnánk -, ehelyett inkább arra hívom fel a figyelmet, hogy mindenki, aki egy-egy homepage-et, (a megjelenés időrendjében: otthallap, honlap, bejelentkezőllap, címlap, címernyő stb.), egy-egy képernyőt, oldalt, felületet, esetleg interfészt megtervez, valamilyen szinten (ugyancsak hagyományos értelemben vett) művészi munkát végez. Olyasmit tehát, aminek vannak kialakult hagyományai és íratlan szabályai. A művész feladata azonban nem keverendő össze lehetséges munkájával. Erre szabály nincs, hacsak nem etikai: a szisztéma egészének átlátásában érdekelt, s abban, hogy az említett jelmezből programja ellen, tehát a szabadság és a szépség érdekében dolgozzon, használva ehhez minden eszközt, ami rendelkezésére állhat. (1996. február 28.)

A HÁLÓZAT KELETKEZÉSE

„...az energiafogalom az anyag fogalmától csak azután kezdett elválni, amikor az ember képessé vált energiaátalakító berendezések kifejlesztésére. Korábban az energia és az anyag fogalma nem vált ketté.”

„...az információ létezik. Létezéséhez nem szükséges, hogy valaki észlelje és megértse. ...Enélkül a felismerés nélkül nem lehet az anyagi világot megérteni, és általános információelméletet sem lehet alkotni.” (Stonier, Tom: *Információ és az univerzum belső szerkezete*. Springer Hungarica. Budapest, 1993. 15., 29.)

Puskás Tivadar úgy gondolta, hogy a már amúgy is létező készülékek a lakásokban, melyek segítségével az emberek beszélgetni tudnak egymással, akárhol vannak is, tehát a telefonok arra is alkalmat nyújthatnak, hogy e készülékek helyszíneire eljuttassunk bármilyen hangzó információt. 1893 februárjában megindult a telefonhírmondó Budapesten. Iwan Sutherland az Egyesült Államokban (utahi egyetem) az 1960-as évekre kifejlesztett egy grafikus interfészt a kompjúterhez, melynek következtében a számítógépnek képe lett, máshogyan fogalmazva megjelent a televízió-készülékként ismert berendezés számítógéphez kapcsolható változata, s ezen keresztül megindult egy oda-vissza (input-output) látványkommunikáció. Tim Berners-Lee (jelenleg az MIT kutatója és a W3 konzorcium vezetője, akkor a genfi CERN munkatársa) úgy gondolta, közvetlenül az egyes számítógépeken lévő dokumentumokat érdemes összekapcsolni, elérhetővé tenni, és nem kell azzal foglalkozni, hogy az adott gépek - és ezáltal az információk - hol, milyen gépen vannak. 1989-ben létrejött a World Wide Web.

Az információs superhighway Nam June Paik 1974-es ötlete (v. ö. Nam June Paik: *Bill Clinton Stole my Idea...* A velencei biennálé katalógusa, 1993)

Vannak olyan nézetek, melyek szerint az Internet amerikai katonai, illetve később egyetemi fejlesztés. Nem érdektelen információ e vonatkozásban, hogy Kozma László (1902-1983), aki 1958 táján Magyarországon az első - digitális, jelfogós - számítógépet tervezte, 1938-39-ben a Bell Telephone antwerpeni gyárában számológépeket és adatszolgáltató munkahelyeket kötött össze távíróhálózattal (szabadalma is van erre). Valószínűleg más, analóg példákkal is lehetne szolgálni, ha világossá válna, mihez is keressük az analógiákat. Vagyis ha megmondanánk - most nem törődve azzal a felvetéssel, érdemes-e, lehet-e, szükséges-e -, mi is az Internet. Nem pusztán leírnánk a különféle alkalmazásokat az e-mailltól a WWW-ig, hanem eljutnánk legalább egy szemléletes hasonlatig.

Mindenekelőtt állapodjunk meg abban, hogy az Internet nem a médium médiuma. Még kevésbé új - esetleg szintetizáló - médium.

Jelentősége az általában vett információ vonatkozásában olyan szintű, mint a beszéd kialakulása volt az akusztikus artikuláció, illetve centrálperspektíva felfedezése a vizuális ábrázolás tekintetében. Mindkettő redukcionista konvencióértés, ahogy a hangok világát egy meghatározott tartományra csökkenti, és pusztán azok kombinációjával dolgozik, illetve a monokulárisnak tételezett látógúla egyetlen síkmetszetét állítja a képi megjelenítés érvényes módszereként a centrumba. Természetesen ismert hozadéka is vannak az új szabályok elfogadásának. Az Internet mint teleközelség a redukciót azáltal hozza létre, hogy csak közvetett úton, apparátusokon keresztül tapasztalható és használható. Természetes módon nyújthatja így akár nem lineáris perspektívák, illetve a non lokális beszéd tapasztalatát, az uralom új formái mellett az unalom új lehetőségeit. Közegközti térben, időközömbös

szerkezetben, fénysebességen (optikai kábelek, Rainbow) az információ tőlünk független létének tényét teszi új (meg)szokásunkká.

Budapest, 1996. április 24.

Peternák Miklós az ELTE történelem-művészettörténet szakán végzett, 1983-ig a Magyar Nemzeti Galéria, 1987-ig a MTA Művészettörténeti Kutató Csoport munkatársa. Jelenleg a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanszékvezető egyetemi docense, a művészettörténet tudományának kandidátusa. 1997 júliusától a C3 Kulturális és Kommunikációs Központ igazgatója. Fő kutatási területe az új médiumok és a médiaarcheológia. Könyve *Az új képfajtákról* címmel a Balassi Kiadónál jelent meg 1993-ban.

Itt közölt írása a MetaFórum konferencián hangzott el 1996-ban.

Lev Manovich Digitális valóság¹³¹

A XX. századra a vizuális illúzióteremtés az új médiatechnika - a fényképezés, a film és a videó - birodalmába került. Manapság ezeket a gépeket világszerte új, digitális illúzió-generátorokkal - számítógépekkel - cserélik fel. A valószerű látványokat a számítógépes játékoktól az internetes virtuális világokon keresztül a hollywoodi filmekig teljes mértékben az MC-k, Macek, Onyxek és valósággépek uralják.

A valósággép (RealityEngine) elnevezés nem az én találmányom. Így nevezik azokat a nagy teljesítményű grafikus számítógépeket, amelyeket a kaliforniai székhelyű Silicon Graphics Ltd. gyárt. A név a szokásos amerikai arroganciát tükrözi: ahogyan a film korszakában a hollywoodi filmek uralták a vágyakat és az álmokat, úgy ma, a virtuális látványok korában a RealityEngine-ek készülnek meghatározni, mi lehetséges - és mi kívánatos.

Miféle valóságot készítenek számunkra a valósággépek? Milyen a vizuális és lételméleti szerkezete azoknak a virtuális világoknak, amelyeket oly buzgón számítanak? Az alábbi esszében a virtuális világok három tulajdonságára összpontosítok. A virtuális világokat olyan 3D[imenziós], számítógép által generált, interaktív környezetként határozom meg, amelyek egy, esetleg egyszerre több felhasználó számára hozzáférhetők. Ez a definíció fedi a csúcstechnológiájú, VR-sisakkal [HMD, head-mounted displays] felszerelt VR rendszereket, a RealityEngine vagy hasonló, költséges számítógépek által generált fotórealisztikus grafikákat, az arcade-ot, a CD-ROM-ot és a több résztvevős, online számítógépes játékokat; valamint az Interneten és a legtöbb nagy számítógép-hálózaton elérhető grafikus csevegőkörnyezeteket is. Számuk a közeljövőben emelkedni fog, mivel a virtuális világok növekvő trendet jelentenek a számítógépes kultúrán belül, és valószínűleg az emberi-számítógépes interfészek új normáit alkotják majd, az Interneten zajló interakcióinkat is beleértve.

A realizmus mint árucikk

A digit latinul számot jelent. A digitális média mindent számok formájában jelenít meg. A digitális médiának ez az alapvető tulajdonsága nagyban meghatározza a vizuális realizmus természetét. A digitális ábrázolásban minden olyan dimenziót, amely befolyással van a valóságeffektusra - részletet, tónust, színt, formát, mozgást - számszerűsítnek. Következésképp az ábrázolás során létrejött valóságeffektus is mennyiségileg meghatározható.

Ezek a számok azonban valami mást is tükröznek: a befektetett költségeket. A nagyobb sávszélesség, a nagyobb felbontás, a gyorsabb feldolgozás erősebb valóságeffektust eredményez - és többbe kerül. A lényeg, hogy a digitális ábrázolás valóságeffektusa dollárban mérhető. A realizmus árucikké vált. Ugyanúgy megvehető és eladható, mint bármi más.

Ezt a helyzetet a virtuális világok tervezői valószínűleg ki is aknázzák majd. Ha napjaink felhasználója még csak a vonalhasználat ideje alapján fizet, a jövőben vizuális-esztétikai alapon vagy az élmény minősége után - képfelbontás, színek száma, karakterek (geometriai és pszichológiai) komplexitása stb. - is fizetésre kötelezhetik. Mivel ezeket a dimenziókat a szoftverek határozzák meg, lehetségessé válik, hogy egy látvány virtuális megjelenítését

¹³¹ Ez a cikk egy jóval terjedelmesebb változat adaptációja, amely eredeti formájában a CTHEORY-ban (<http://www.ctheory.com>) jelent meg.

automatikusan egy részletre, például egy légyre igazítsuk, és a részletet feljavítsuk, ha a vevő többet fizet. Ezzel a módszerrel a pornográfia logikája az általában vett kultúrára is kiterjeszthető. A peep show-k és erotikus-telefonvonalak percre mérik az élvezeteket, minden cseppjét pontos árral jelölve. A jövőben a virtuális világok, a valóság minden dimenziója mennyiségileg meghatározható és külön árazható lesz.

A fenti forgatókönyv fokozatosan valósággá válik. Már létezik olyan online fotószolgáltatás, mely kis felbontású képeket biztosít alacsonyabb árért, és nagyobb felbontásút magasabbért. A Viewpoint Datalabs International cég több ezer előregyártott háromdimenziós geometriai modellt árul, melyek széles körben elterjedtek a számítógépes animátorok és tervezők körében.¹³² A legtöbb népszerű modell esetében különböző verziók között választhat a felhasználó, a részletesebbek többbe kerülnek, mint a kevésbé részletesek.

A teremtéstől a választásig

A Viewpoint Datalabs modelljei a virtuális világok egy másik tulajdonságát is jól példázzák, ti. hogy nem a semmiből teremnek, hanem kész darabokból kerülnek összeszerelésre. Más szóval a digitális kultúrában az alkotást a választás váltja fel.

Így végül a művészi alkotás folyamata is utolérte a modern idöket. Szinkronba került a modern társadalom többi részével, ahol mindent kész darabokból szerelnek össze - a tárgytól kezdve az emberek identitásáig. A modern alattvaló az életén számos menü- és katalógusdarab választása révén halad keresztül - legyen az egy öltözék kiválasztása, egy lakás berendezése, egy éttermi menü megrendelése vagy az érdekszervezetekhez való csatlakozás eldöntése. Az elektronikus és digitális média megjelenésével a művészi tevékenység is hasonlóképpen előregyártott elemekből való választással jár: választunk a festőprogramhoz tartozó ikonok és textúrák, a modellezőprogramhoz tartozó 3D modellek, a zeneprogramhoz tartozó ritmusok és dallamok közül. Ez az új típusú kreativitás nem áll összhangban sem a premodern művészet gyakorlatával, mely a hagyomány kismértékű módosításán alapult, sem a modernizmus ellene lázadó teremtő génusz ideáljával. Tökéletesen beleillik azonban a tömegkultúra korába, ahol minden gyakorlati tevékenység valamely menüről, katalógusból vagy adatbázisból való választással jár.

Az Interneten egyre népszerűbbé váló virtuális világok esetében a grafikai vagy programozói ismeretekkel rendszerint nem rendelkező felhasználónak nincs más választása, mint előre-csomagolt elemekből választani. Nem meglepő, hogy a Háló csevegőoldalainak operátorai és a virtuálisvilág-szolgáltatók arra buzdítják a felhasználót, hogy az általuk biztosított képkönyvtárakból, 3D tárgyak és avatarok (a virtuális világokban a felhasználót ábrázoló grafikus ikonok) közül válasszanak. Nem kell hozzá sok, hogy megjelenjék egy teljes piac, részletes virtuális készletekkel, programozható szereplőkkel, sőt teljes világokkal (bár vendégekkal, városi tér, híres történelmi epizód stb.), amelyekből a felhasználó rakhatja össze a saját „egyedi” virtuális világát.

Száz évvel ezelőtt egy Kodak fényképezőgép használatától csak annyit kértek, hogy nyomjon meg egy gombot, és ő döntötte el, melyik pontra szegezi a kamerát. Most a „nyomd meg a gombot, a többi a mi dolgunk”-ból „nyomd meg a gombot, és mi megteremtjük a világodat” lett. Ebben az új mechanizmusban a testületi fantázia határozza meg egyéni képzeletünket, a cybertérbe csalogat minket, így állítva előtérbe a realitásról alkotott saját változatát.

¹³² <http://www.viewpoint.com>

A virtuális tér nem létezik

Miféle tér a virtuális tér? Bár a számítógép által generált virtuális világok rendszerint az egység illúzióját keltő lineáris perspektívát követik, valójában egy ilyen világ egymástól független, egyedi tárgyak gyűjteménye. Hiányzik a tér, a tárgyak közötti környezet; egy mindent egyesítő atmoszféra, a tárgyak egymásra gyakorolt hatása.

Az Internet új normát teremt, a „halmazati” teret - nemcsak metaforikusan, de a szó szoros értelmében is. A web „terét” elvileg nem lehet összefüggő totalitásként tekinteni, hisz nagyszámú fájlok halmaza, melyek az egyesítést célzó „perspektíva” nélkül vannak összekapcsolva. Ugyanez vonatkozik az Internet 3D tereire is. Ezeket a tereket egy speciális számítógépes nyelv, a VRML [Virtual Reality Modelling Language, virtuális valóságot modellező nyelv] határozza meg. A VRML fájl, amely a 3D látványért felelős, egy sor olyan tárgy listája, amelyek az Internet különböző pontjain találhatók, s készítőjük vagy a program, amelyben íródtak, sem feltétlenül azonos.

A Hálót hasonlították már az amerikai vadnyugathoz. A térbelivé tett Háló - ahogyan a VRML (mely maga is kaliforniai termék) megjeleníti - a vadnyugatnál is hívebben tükrözi az amerikai kultúra térhez való viszonyát: a funkcionális használaton kívül eső tér figyelmen kívül hagyását. A magánházak és az üzletépületek közé eső területek parlagon hevernek. A VRML univerzuma a végletekig fokozza ezt a vonást; teret mint olyat egyszerűen nem tartalmaz - csak különböző személyekhez tartozó tárgyakat.

Epilógus

Minden vizuális és kísérleti dimenzió mennyiségi alapú meghatározása; előregyártott lételmélet; „halmazati” tér - többek között ezek határozzák meg a számítógép által szimulált valóságot.

Ezek után nem meglepő, hogy a számítógép képernyőjén túli, „tágabb” valóságot ugyanezek a tulajdonságok jellemzik. A RealityEngine csak karikírozza, eltúlozza, kiemeli a fejlett kapitalista társadalmak, különösen az USA polgárainak létélményét meghatározó tendenciákat. A feltételezés, hogy az élmény minden vonatkozása számszerűsíthető és számszerűsítendő; a személyiség ízlés-, tárgy- és társadalmi menükből való felépítése; az egyesítő perspektívát nélkülöző tér - egy amerikai nagyváros tere vagy a nyilvános párbeszédé, melyet mind jobban darabjaira tör a különböző érdekcsoportok versenye - ezek azok az élmények, amelyeket az amerikai számítógép-tervezők az általuk tervezett szoftverekre és hardverekre ültetnek át. A RealityEngine nem új, alternatív valóságot generál, hanem a létező valóság tükre, az őt körülvevő kultúrára fókuszáló objektív.

Abban a mértékben, amelyben Dél-Kalifornia, elsősorban Los Angeles, az RL [real life, valódi élet] tendenciáit a végletekig fokozza az amerikai kapitalizmusban, elvárható, hogy „L.A.” a virtuális világ pontos modelljét formázza: a valósággépek által ontott fikciók fizikai megfelelőjét. És pontosan ez a helyzet. Ha csak rövid időre látogatunk Los Angelesbe, és a kitaposott turistaösvényeket követjük, virtuális világokat találunk. Nincs központ, semmi sem utal központosított szervezésre, a hagyományos városokban megszokott hierarchiának nyoma sincs. Egy-egy divatos étterem vagy klub a világ végén is lehet, a mérföldeken át húzódó, elhanyagolt épületek között. Érkezéskor azonnal fizetni kell valamennyi jobb helyen (kötelező, parkolószolgálat parkolás). Azután felfedezhetjük a divatos öslakosokat (színészeket, énekeseket, modelleket, producereket), akik egy sikeres mutáció eredményeként létrejött új fajnak tetszenek: hihetetlen szépségű bőrök és arcok, kimerevített mosolyok, olyan tökéletes

testvonalak, amelyek természetes evolúció révén biztosan nem jöhettek létre. Valószínűleg a Viewpoint-katalógus 3D modelljei közül valók. Már nem emberek - avatarok. Páratlan kivitelezésük során nem sajnálták belőlük a sokszögeket, a legújabb divat szerint alakították ki őket: mimikájuk korlátozott számú arckifejezést váltogat. Bármely kommunikatív kapcsolat potenciális jelentőségére való tekintettel nem tűrik az árnyalatokat: az avataroknak már észlelésük pillanatában ingert kell kiváltaniuk, még mielőtt időnk lenne a következő képre kattintani.

Egy virtuális világ vár! Mindössze a hitelkártyaszámodra van szükség. A valósággépek fáradhatatlanul ontják a látványok tömegét, és az élmény garantáltan zavartalan, hisz csak a képsejtek elrendezése változik. Élvezd a Valóság™-et!

Lev Manovich Moszkvában született, amerikai művész, multimédiát tanít a San Diego-i UCSD-n, de elsősorban médiateoretikus. Jelenleg egy esszéköteten dolgozik, melynek témája a digitális realizmus, illetve egy másik kötetén, mely a számítógépteragrafiika társadalmi és kulturális gyökereinek történetét kutatja (*The Engineering of Vision from Constructivism to Computer*).

Hans-Christian Dany Multiplex személyiségek¹³³

Mielőtt az agyrémeken át szárnyaló orvosokat szemügyre vevő körutazásunkon az összetett rendszerekről esne szó, szeretnék egy pillantást vetni a duális mechanizmusokra. Vagyis a 0/1 módszerekre. A napnyugati kultúra századok óta előszeretettel operál ezekkel a duális konstrukciókkal - hímnemű/nőnemű, értelmes/értelmetlen, igaz/hamis, követel/tartozik... Praktikusak és funkcionálisak, mint a *Rittersport* csokoládé. Ízletes bár, de lehetne finomabb is.

Hogy mennyire kétesek az ilyen kétpólusú megoldások, azt jól példázza a szadizmus-mazohizmus, ez az orvosok kiagyalt dualizmus, a pszichiáter Kraft-Ebbing találmánya, aki két író Nevét és Művét szendvicseli össze, és új perverzítót dizájnol belőlük. Az agyalmányt később Sigmund Freud borítja virágba. A magukban funkcionáló vágyakat a klinikus egy mechanikus összefüggés alkatrészévé teszi, miszerint a mazochista szadista hatalomra szorul. Az eredményül kapott bináris kockavárnak alig van köze a felhasznált díszletelemekhez, De Sade-hoz és Sacher-Masochshoz. Sacher-Masochs szőrmébe burkolt hősnői sose szadisták, a megkínzottak tetemes ráfordításokkal beszélnek rá kínzónőiket az óhajtott fájdalomszolgáltatásra. A sade-i férfi hőst se nagyon érdeklik az önkéntes áldozatok. Az S-M kapcsolat a XIX. századi klinika találmánya. A tudományos textúra ilyen kétfedelű átveréseiben sikeresen él tovább a binárisok mítosza. A perverz praxis pedig jót röhög magában. A multiplex fetisizmus nyilván sokkal élvezetesebb. *Per se* polimorf.

DOKTOROSDI

A duális rendszerek alighanem a számítógépből olyan ismerősek. A 0 és az 1 rendezőelvének azért kell számtalan teóriamesét kiállnia, hogy a világ maradéka magyarázatot nyerjen. Ezeknek a ki-be sztoriknak meglehetősen onanisztikus csengésük van, szinte semmit sem reprodukálnak, és csak a hatásvizsgálatok akadémikus kerülői. A városokról töprenkedő sem taglalja vég nélkül a beton összetételét. Másrészt az elektrokasztis felhasználói felületeken hemzsegnak a kórházi és doktorosdis metaforák. Talán a pusztító vírusokról szóló tarkán cicomázott fabulák a legnyüzsgőbbek. A nevelő hatású, szabadon áramló gondolatnak szoftver állja útját.

Az AudioCyberSpace *Starbase* nevű elektronikus-telefonos találkahelyen a „gyengélkedő” szexjátékszerűl és afféle kuplerájszalónként szolgál. A felhasználó tárcsázza *Audiolandet*, és máris az Enterprise úrhajót idéző hangok özönét hallja. Saját hangját egy joystickké alakult telefonnal manőverezi előre. A távirányított hang gyorsan a kommunikációs tér orvosi szcenáriójába siklik. Ujjaim leütik egy telefonon az 5-2-5-2-5-2-5-4-5-2 számokat, és felhasználó Dany máris a gyengélkedő műtőasztalán hever. A 4-est lenyomva így szól egy feltűnő hang a kép nélküli film takarásából: „Egyedül vagy ebben a szobában”. Mindenesetre a számítógép nem regisztrál több, innen irányítható hangot. Dany, a felhasználó, ha még egyszer lenyomja a 4-est, megkérdezheti, miért nincs itt egy orvosnő vagy egy nővér. A buta úr, a 4-es, nem tud válaszolni. Dany beüti az 58-58-at, hogy lekászálódhasson a műtőasztalról és visszamenjen az előszobába. A *Starbase* látogatottabb *Spacebarj*ába Dany úgy juthat el,

¹³³ Dany cikke elhangzott a MetaForum Konferencián 1994-ben és a *Gondolat-Jel* 1995-ös „Cyberszkóp” száma közölte.

hogy egy számára sokkal komplikáltabb számkombináció révén használatba veszi az imaginárius „lift”-et.

MRS. BROWN DIED HER BLOND

A multiplex személyiségekről (MSZ) és a feldolgozott számok világáról szóló leírások szorosan össze kell fonódjanak. Ahogy az orvosok agyrémét [az ateriket] az Atarikkal összecserélik, úgy szövődhet tovább egy, a *Cosmopolitan*-féle női lapokat már régen foglalkoztató téma. Még ha csak azzal a feltehető szándékkal is, hogy a betegség ellentmondásait az implózió útjára tereljék. Bár itt nem sokat használ a tudatosság (a „Wollen”), az Identity-Crash-hez talán sokkal hatékonyabb a *Cosmopolitan* céltudatlansága. Másrészt a permanens split-identitások létrehozása eközben normálisnak tűnik, úgyhogy az állítólag multiplex Madonnában senki sem lel projekciós örömeit. A Kurt Cobain öngyilkosságáról szóló vitában („az első MTV-halott”) Kerstin Grether odáig ment, hogy Madonnát korunk munkamodelljeinek (split-identity, részidős munka vagy job-sharing) „esztétikai” előfutáraként interpretálta. Ugyanakkor az identity-hoping már régen felkapott szabadidős kedvtelenség vagy a munkanélküliség kezelésének eszközévé vált. Különböző szerepekben dolgozzuk magunkat agyon 18 óra hosszat, és lefekvés előtt Faith Popcorn amerikai trendelemző bebeszéli nekünk: 99 életünk minden gyönyöre után valamilyen pszichotechnikával (pl. *Multimind*) szálljunk még egyszer jó mélyen magunkba azért, hogy valahogy túléljük a következő napot. Ráadásul a „sokféle vagyok” gőgje egyszerre szolgálja kizsákmányolható, többszörös foglalkoztatásunkat és a még több szabadidő szimulációját. Közben előszeretettel folyik a szó a szociális gondoskodásról. Kétségesnek látszik, rájöhetünk-e magunktól, hogy egyetlen *Én* vagyunk-e, vagy sokfélék vagyunk. Kurt Cobain obszcén próbálkozás volt a jóra való *Én* szerepmoddellként való újrainstallálására. Nézzen ki bánatosan! És sugárzott róla a bú. A százezredik szívétépő *Nirvana-unplugged*-ismétlés után legalább azt az „*Én*” gombot szeretném nem megnyomni, amely a nem kapcsolódni sehová képzetét kelti.

NYUSZI, HOPP!

A multiplex modellt Madonna vagy Donna Haraway,¹³⁴ az amerikai médiakutató a fekete kultúrából fejlesztette tovább, ahol a hibriddé és multiplexszé válás az előítéletektől való megszabadulást szolgálta. Vagy ahogy Sandy Stone¹³⁵ fogalmaz: az identitás pusztán a bezárva levést jelenti.

¹³⁴ Donna Haraway író, médiakritikus. Lásd „A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Social Pheminism” in the 1980s in Pheminism, Postmodernism, New York, Routledge, 1990, 196 szerzője.

¹³⁵ Sandy Stone: FYI: az ún. „gender flexible” példás esete. Férfiból lett nő, „igazi” cyborg. Fontos szerepet játszott a hálózati technika műszaki és kulturális fejlődésében.

Allucquere Rosanne (aka Sandy) Stone írásaiban a cyborgok és a nemek kérdését vizsgálja a kultúrkritika, a feminista kritika és a média területén. Előző inkarnációjában kompjúter programozó és neurológus volt a Bell Labs Special Systems Exploratory Group-ban. Jimi Hendrix, a The Grateful Dead, a Jefferson Airplane, valamint a Crosby Stills and Nash egykori hangmérnöke. Részt vett a szintetizátor kifejlesztésében Silicon Valleyben. Donna Haraway-jel együtt a Santa Cruz Egyetem „Tudattörténeti” programja keretében doktorált. Jelenleg az ACT (Advanced Communications Technologies) kutatóintézet vezetője az austini Texas Egyetemen. A „Cyberconf.” (évente különböző helyszínen megrendezésre kerülő konferencia a hálózat és az új médiumok kulturális, társadalmi hatásairól) alapítója, performansz művész.

Madonna pozíciója - a szüntelen cselekvés átlátszósága és a tisztelők jó szándékú besorolásai, e zavaró stratégia miatt - régen irreleváns. Az ex- vagy félbiológus Donna Haraway által taglalt nőhibridek, a szörnyetegek, korcsok és cyborgok, a különféle kisajátítási kísérletek ellenére lényegesen rafináltabbak. Cyborgi minőségükben részben a kapitalista áramkörök rendjébe integrálódnak. A korcs az ellenfél gennyes testrészein élőködik, hogy ellentmondásait és gyenge pontjait életképesebbé tegye. Mélyen a hím belsejébe kell hatoljon, hogy a sebezhető helyekbe marhasson. Donna Haraway tudatosan azoknak az amerikai íróknak a sci-fi-regényeiből indul ki, akik a hetvenes évek óta nyomulnak az irodalom egy férfiak által megszállt területére, és a férfiak kreálta jövőszubjektumok bomlásának irodalmi látomásain munkálkodnak. Gép-ember-állat ezen irodalmi kevercseinek semmi közük a posztmodern trendhez, bizony az élet- és termelési viszonyokat tükrözik. Letisztult formáik képezik a biztos alapzatot. Ilyen forma volt a női test tökéletes integrációja (cyborgizáció) a délkelet-ázsiai számítógép-összeszerelő *sun shine*-iparok szerelőszalagjain. Ahol - enyhítendő a nyugati számítógép-felhasználó mindig gyorsabb tajvani alaplapok iránti állandó szomját - a lánynak a géppel való összeforradása (a szubjektum kihunyása) közvetlenül a születés után megkezdődik.

HÁZI SZÍNPADOK

A fehér és többnyire hímnemű jüzerek ott ücsörögnek egy olyan szabadidőipar számítókasztnijai előtt, amelyik az identitások közötti szökdécselés iránti vágyat aknázza ki. Annak ellenére, hogy tömeges méreteket ölt azoknak a nőknek a megerősszakolása, akiknek a NYÁK-lapok összedugasztolásához kellően vékony ujjuk vannak, a privilegizált géphasználó ugyebár remekül érzi magát, bár *Én*-képét hobbiszerű rendszerességgel felejtí takarosán kikaróztott körletekben. A pótidentitás-ipar boomol, pedig ő szállította (vagy utólag lenyúlta) a posztfeminista vita eredetijét. Aki itt valamivel túlidentifikálta magát, aligha lehet belátással.

A *Lucas Film* vállalat a nyolcvanas években kifejlesztette a *Habitat* nevű virtuális játékvilágot. Itt a felhasználó felkereshette többek között a *Sex-Change-Clinic*et és szemiotikailag (ill. virtuálisan) nemet változtathatott. Tehát látszólag megszökhetett a bináris elv elől. A kevésbé innovatív és még kevésbé szubverzív ajánlatot „gender and name available”-nek hívják.

A textuális transzveszticizmust már a nőként levelet író középkori szerzetesek is üzték. Manapság a virtuális szupermarketekben ezt az opciót úgy vágják az ember után. Időközben az ilyen takarosán kikaróztott identitás-játszóterek ezrei jöttek létre. A legnépszerűbbek a *MUD*-ok (*Multi User Dungeon*) az *Interneten*. A virtuális instant identitások hálózatba kötött játék színpadai, állandóan változó kulisszákkal. A színpad szolgáltatójának egy identitásra biztosan szüksége van hosszabb-rövidebb ideig: annak a hitelkártya-(nemsokára E-cash-számla)-tulajdonosnak az identitására, aki a krosszdresszingek számláját kifizeti.

A nők, a nemkívánatos küldemények elkerülése végett, többnyire férfiak vagy semlegesnek álcázva jelennek meg a hálózatokon. A virtuális nemüket megváltoztató férfiak zöme a dutyfree transzvesztiták nívója alatt mozog. E technofarsangon a bináris nő-férfi rendszer az ígéretek dacára a legkevésbé sem megrendítő. Még egy annyira klassz ajánlat, ami hülyeségnek bizonyul, és nagy átverésnek hangzik. Az MSZ lehetséges szövegváltozatai túl egyszerűnek látszanak akár stratégiaként, akár az identitás-hopping-ajánlatokkal való túlidentifikációként. De az is lehet, hogy az MSZ olyan szomorú pót-”forradalmak” patológiakus előzménye, mint a *hypertext*.

Néha azt kérdelem magamban, az identitáscserének ezen a tömeges végkiárusításán tulajdonképpen melyik *Én* kerül lecserélésre. Vajon melyik *Én* adatik le a pénztárnál? Hollywood most dögre keresi magát kipucolt transzvesztitákkal, a *Paris is Burning* (Jenny Livingstone 1991-es dokumentumfilmje a New York-i transzvesztita-szubkultúráról) királynőinek olcsó másolataival - és mindezt az AIDS virtuális távollétében.

TÁJÉKOZTATÓ CÉDULA

A multiplex személyiség az orvosi zsargonban gyerekkori erőszakoskodás által kiváltott súlyos traumatikus pszichózist jelent. A traumatikus élmény kompenzálására a megerőszkolt gyermek további személyiségekre hasad. Medikusok beszélnek multiplex személyiségzavarról vagy multiplex skizofréniáról is. Az MSZ-t sokáig nem ismerték el „betegségnek”, és tévesen skizofréniának diagnosztizálták. A pszichofarmakonok gyógyszerelés azonban rendkívül problematikus, hiszen a különböző „személyiségek” más-más módon reagálnak rá. Az MSZ először 1980-ban került be a *Diagnostic Statistical Manual* című medikusbibliába, és 1994-ben a „disszociatív identitászavarok” fogalom alosztálya lett. Az átkeresztelés egybeesett a klinikai értelemben vett megbetegedések számának viharos növekedésével.

A hivatalos statisztikák csak az USA-ban 300 000 megbetegedést tartanak nyilván. Egyes szakértők, pl. a pszichológus Richard Loewenstein az USA népességének 3 százalékára, azaz 7 millió emberre taksálja az érintettek számát. A kései tudományos elismerés miatt a betegséget először a popban és a zurnalisztika területén vizsgálták. Legendás Flora Retha Schreiber újságíró 1976-ban megjelent könyve, a *Sybil*. 1980-ban jelent meg Daniel Keyes science-fiction-szerző műve, a *Billy Milligan élete*. Billy Milligan az MSZ atipikus esete, hiszen a férfi páciensek kivételnek számítanak. A klinikai értelemben megbetegedettek többsége ugyanis nő, hiszen az erőszak áldozatául esett gyermekek között sokkal több a kislány.

MULTIMEDIÁLIS SATANISTA HÁLÓZAT

1995-ben megjelent az *S. Fischer Verlag*nál egy úgynevezett szakkönyv, a *Multiplex személyiségek, a szélsőséges erőszak túlélői*. A legtekintélyesebb német hetilap az első, nagy német kiadónál megjelent MSZ-szakkönyvről beszélt. Én meglehetősen paranoidnak tartom a könyvet - ami nem feltétlenül jelenti minőségének leszólását. Szeretem az összeesküvés-elméleteket, fontosnak és gyönyörűnek tartom őket, de mégiscsak valahogy attól függ, hogy ha már összeesküszik valaki, akkor mi ellen. A szerző, Michaela Huber okleveles pszichológus, szakterülete a súlyosan traumatizált nők kezelése. A multiplex személyiségzavarok egyik fő forrását a jól szervezett germanofasiszta satanista szekták tevékenységében látja. Ezek tevékenysége (de kivétel nélkül ám!) állítólag „hálózatot” alkot a szervezett bűnözéssel, a régi és újnácikkal, a pénzmosással, a kábítószer- és a fegyverkereskedelemmel. Magától értetődően ugyanez áll a CIA-vel való jó kapcsolatokra. Ez utóbbi - így Huber - importálta az agymosás német koncentrációs táborokban kifejlesztett módszereit az USA-ba, ahol a nevezett szekták a multiplexszé programozás technikájává fejlesztették tovább. Ezt aztán később Dél-Amerikába exportálták.

A „behálózott” sátánimádók a legifjabb gyerekkorban beprogramozzák a multiplexet, így bővítik hálózatukat. Pszichotikusan beültetetté válnak a bizonyos jelekre (kódszavakra, számokra, hangkombinációkra, képekre) adott reakciók. Így irányíthatnák programozók programozottjaikat. Rámondják a megfelelő számot (talán 5-2-5-2-5-2-5-4-5-2?) az üzenet-

rögzítőre, egy dallamot sugároznak, vagy elküldenek képeslapon egy bizonyos motívumot. A kód aztán beindítja a kétségtelenül nőnemű beprogramozottban a parancssorozatot. A terapeuta feladata az, hogy a satanista hálózatok programjainak ezeket az alkönyvtárait „deprogramozza”. A médiaökológus Huberrel ellentétben Donna Haraway éppen az ilyen illegitim hálózatok szövögetését ajánlja a feminista cyborgpolitika módszerül.

A REMOTE EXCESS PARANCS

Távirányítási agyrémek számtalan variációban léteznek. A piac egyre dagad. William Gibson regényében, a *Neuromancer*ben Molly, a trójai cyborg, oldalán a konzolhuszár Case-zel, meglehetősen sietséggel züllik dohos férfiábránddá. Nekem jobban tetszik Don Siegel húszéves filmje, a *Telefon*, Charles Bronsonnal a főszerepben. A KGB olyan hipnotizált ügynököket vet be az USA-ban, akik semmit sem tudnak önnön ügynöki tevékenységükről. Gyönyörű Bronson arcjátéka, amikor KGB-káderként így szól: „A legjobb ügynök nem tudja, hogy ő ügynök”. A film akkortájt játszódik, amikor Hruscsov bevezette az enyhülési politikát. Egy kirúgott sztalinista az USA-ba utazik, és begyűjtja a hipnózissal beprogramozott időzített emberbombákat azáltal, hogy egy bizonyos költeményt telefonon felmond. Erre a jelre a mit sem sejtő ügynökök zombiként masíroznak elő, és végrehajtják szabotázsakcióikat. Charles Bronson, miután levadássza a sztalinistát, végül egy telefonfülkében megfojtja őket. Imigyen válhat a multiplex személyiség pszichológiai interpretációja újrafeldolgozott (reciklált!) ügynökmotívummá.

TECHNOZOMBIK

Műszakilag fejlettebb kép bontakozik ki a kilencvenes évek elején a *Tökéletes katonában*. A filmben Jean-Claude van Damme és Dolph Lundgren olyan exhalott vietnami veteránokat játszik, akiket a legkorszerűbb kibernetikával újra összetoldoztak. Az antiterrorista bevetésen jól mutatnak a kibernetikus zombik. A technicizált visszajárók programozása azonban még nem készült el teljesen. A távirányításos tökéletes katonák egyre több hangot hallanak egykori életükből, és e hangok romba döntik programszerkezetüket. Végül mindig leolvadnak a vezetékek, és minden csatornából ellenőrizhetetlen hangok bújnak elő. Katasztrófaelméletileg persze nem árthat még néhány gazdátlan hang felbukkanása. Kitűnően illeszkedik ehhez a kapcsolathoz egy mai rádióadás. Egy fegyencről volt szó, aki németországi cellájából marokkevevével irányít egy olaszországi kábítószer-hálózatot.

ANONIMIZÁCIÓS CÉGEK

A handykkel voltaképpen a cellametafora zavarba ejtő átalakulása jön be a képbe. Egy marokkevé használójának mozgása igen jól követhető, hiszen ha nem telefonál is éppen, handyje állandó kapcsolatban van a legközelebbi adócellával a legrövidebb kapcsolati útvonalat meghatározandó, ez kíméli a telepet. A cella tehát elektronikus pórázon tartja a használatot, és a cellák közötti mozgásának elbájoló térképe a rendőrség számára megrajzolható. Ma még névtelen maradhat a felhasználó, amennyiben gyakran választ külföldi *providert* (átjátszóállomást, cellát). Eközben azonban a német biztonsági apparátus (a szervezett bűnözésről szóló, puffadt történetekkel indokolva) masszív erőfeszítéseket tesz arra, hogy a handyk tulajdonosait bármikor azonosíthatóvá tegye. Különben részt vesznek ebben az EU és az ő eurozsarujai is. Itt növekszik egy jövődöbéli üzletág, azoké az anonimá tevő, illegitim

cégeké, amelyek leplet borítanak a hálózat használóinak identitására. Multiplex kedvencem, Billy Milligan kérdezi a róla szóló orvosregényben: tényleg az összes számítógép össze van-e kötve egymással? Magamban én is ezt kérdezem olykor. Nemcsak minden hitelkártyacsalonak előnyös tudni azt, milyen gyakran nem működnek az állítólagos összeköttetések. Még az IBM is sok pénzt vesztett azon, hogy szinte mindegyik tizenhat jegyű számkombináció megfelelt egy létező hitelkártya sorszámanak. Hasonlóan sok lyuk tátong az elektronikus nyakörvön, ha a felhasználók a lehető leggyakrabban nem tartják be a használati utasítást.

VITO TÖRVÉNYE

A *Vito* identitás-gyűjtőnév alatt egy nagyon buzgó multiplex személyiséget találunk, az „online terroristát”. A piaci részesedésért vívott harcban találta ki magának az amerikai *Prodigy* hálózat a Free Starter Kids terjesztési stratégiát. A *Vito* mögött meghúzódó személy ezeknek az ingyenes diszketteknek az ezreit szerezte meg, és újabb és újabb személyiségeket, illetve online identitásokat eszelt ki velük, előszeretettel kombinálva ezeket a *Molly*, a *Diesel* és a *Mollydog* jelszavakkal. Egy vizsgálat során a *Prodigy* megállapította, hogy *Vito* egyedül a *Diesel* jelszó használatával több mint ötven nem egzisztáló hitelkártyát talált ki, és ezekkel „fizetve” a hálózat nőnemű felhasználóit obszcén levelekkel bombázta. Mivel *Vito* nem létező hitelkártyáival több ezer dollárnyi online időt használt el, a *Prodigy* leszerződtette a „CyberCop” Frank Clarket. Clark nyomozása egy bizonyos dr. Johnsonhoz vezetett, aki *Molly*-nak nevezte szukáját, és egy *VITOLAW* rendszámú *diesel* kocsit hajtott. Egy tanú tudni vélte, hogy Johnsonnak volt egy kartotékja vagy ezer, saját hitelkártyaszámának variációiból generált hálózati identitásról. Ítélet ez ideig nem született. *Vito* szövevényes multiplicitásának bonyolultsága miatt eddig nem volt mód egyértelmű bizonyításra. *Vito* tápot adott mindenféle cikkekhez és végtelen *Internet*-vitákhoz, melyek a hálózatokból fakadó szörnyűségeket taglalták. *Vito* gyönyörű morális érveket szolgáltatott ahhoz a követeléshez, hogy a szubjektum még az egyáltalán nem annyira immateriális „CyberSpace”-ben is felelősségre vonható legyen. Itt a nyilvánvaló félelem látszik meghúzódni a lokalizálhatatlan fantomtól, amelynek veszélyeit meghitt ráolvasással igyekszünk elkerülni.

BILLY-ÖSSZESÍTÉS

Kis kronológia Billy Milligan megfigyeléseiről klinika és börtön között. 1977 októberében Billyt egy paramilitáris rendőrkülönítmény letartóztatja a lakásán. Alapos gyanú merült fel, hogy három nőt megerőszakolt az Ohio University campusában. Billy egyáltalán nem érzi bűnösnek magát, és eléggé zavarodottan veszi tudomásul az egészet. November 4-én a cellafalnak rohanva megpróbálja megölni magát. Január 13-án egy orvos felállítja az MSZ klasszikus tévdiagnózisát - akut skizofrénia. Január 31., a Billy-identitás elalszik, a *spotra* egy magát Davidnek nevező identitás lép; egy pszichológusnő hozzákezd a titok előcsalogatásához. Jóllehet David retteg attól, hogy a *spot*tilalmat megszegje, kifecsegi, hogy nyolcan, majd kilencen volnának. David a kín pásztorának képzele magát, amikor éppen B az, akinek fájdalmakat kell kiállnia, az ő szolgálatát keresi a *spoton*.

A *spot* az öntudat egyfajta házi színpada, amit mindig az identitások egyike foglal el. A többiek ritkán figyelnek az *Én* előadójára, többnyire az ágyukban alszanak. Aki a *spoton* van, reflektorfénybe kerül, és fogva tartja az öntudatot. A *spotot* a *Microsoft*-programok, pl. a *Windows* nyitott ablakához hasonlíthatjuk. A hetvenes évek végén, amikor a Billy-könyv megjelent, a *Microsoft* a *Visicalc* nevű *Apple*-program feljavításán dolgozott.

Bill Gates, a *Microsoft* főnöke és a „világ leggazdagabb embere” közben népszerű metafora lett arra, hogy a kapitalizmus mégsem működik. Bill Gates azt a megjegyzést tette a *Visicalra*, hogy „két-három idiótával BASIC-ben megírom”. Billy lett volna az egyik idióta? És Bill gigantikus sikere egy pszichózis blow-upjának trükkje.

INFO GANG BANG

Az IBM által finanszírozott projekt munkacíme *Electronic Paper* volt. A majdnem kész program a *Multiplan*-ben megnevezetlen lett. Az alapgondolat egy szimbólumorientált, egérrel vezérelhető felület kifejlesztése volt. Bill Gates programja olyan, mint Billy széthasadt identitása egy programmag köré strukturálva. Billy esetében az orvosok mag-Énről, eredeti Énről vagy gazda-Énről beszélnek. Bill programja egy *Multi-Tool felületen* mutatkozik be. Billy széthasadt identitása a *spoton*.

Bill terméke Billy traumatikus élményeket feldolgozó módszerének technicizált formája. Az információs társadalom épp elég lebonthatót kínál belőle. Bill cége, a Microsoft azután a *Multitasking-DOS* vagy a *Multimate* formájában finomította egyre tovább a programtechnikát. Ma itt van a világszabvánnyá lett *MS-Windows*. Amikor Allen van a *spoton*, az egyik *psychotechnek* (így hívják a klinika ápolóit) elmagyarázza, hogy a Billy testében lakozó huszonnégy identitásnak Arthur a főnöke. De mind együtt alkotják a Billy-titkot. Azért cserélődnek folyton a *spoton*, hogy *Billyt*, a permanens, szuicid programmagot életben tartsák, éppen azért, hogy nem engedik felébredni. A különböző identitások/szerepek speciális képességekkel vannak felruházva. Tommy elektronikai szakértő és szabadulóművész. Arthur biológiával és orvostudománnyal foglalkozik. Allen zongorán és dobon játszik. Dany szép csendéleteket fest stb.

A feladatmegosztás hierarchikus szerkezetben működik, mint az adminisztrációs programok vagy mint a számítógépprogramok könyvtárszerkezete. A Billy megfigyelése során felbukkant első nőnemű identitást Adlanának hívják. Titokban verseket ír, és magát okolja a fiúk sorsáért. Daniel Keyes (a kulcs *Billy*hez) szerint Adlana leszbikus. Nagyon gyorsan felvilágosít arról, hogy Adlana Billy férfitestét használta a megerőszakolásokhoz. A bináris struktúrák áttörése Daniel Keyes megfigyeléseiben mindig negatívan kódolt. Billy tudathasadásai apja homoszexuális erőszakával kezdődnek, ezek a hasadások generálják valahogy Adlanát, aki saját vágyairól éppúgy nem tehet, mint a nők a megerőszakolásról.

GYÓGYVIDEÓ

A teljesen napjaink varázsigéjébe merülő dr. George azt ajánlja, hogy a széthasadt személyiségek között létesítsünk kommunikációs kapcsolatot. Videófelvételek segítségével ismertessük össze egymással a különböző identitásokat. Hogy aztán szép interaktívan összeolvadjanak. Mikor Allen volt a *spoton*, azt mondta az ápolónőnek, örül, hogy videót csináltak róla. Billy vagy a billyk így magyarázatot találhatnak az idővesztésre, amivel állandó konfrontációban vannak, hiszen a *spottól* való távollétet időkiesésként élik meg. A *Windows* ehhez az önkontrollhoz kínálja az úgynevezett *Recorder* funkciót, az ikon egy kamera. Ezzel az ember utólag bebiztosíthatja magát, akkor is, ha az elektronikus papíron dolgozott.

További párhuzam egy, a biztonságtechnikai piacon nagy izgalommal várt műszaki újítás. Egy *Robot* nevű USA-beli cég néhány hónapja bejelentett egy új *multiplex* videófelvevőt. Ez a gép normál VHS szalaggal dolgozik, de az ipari kamerák képeit különlegesen összesűríti. A

készülékhez egyszerre 36 megfigyelőkamera csatlakoztatható, és ezek 960 órányi felvétele együtt rögzíthető egyetlen 180 perces szalagon. Egy CD-ROM ennek csak töredéke. Elszomorít, hogy a német videóőrrendszerek még mindig fekete-fehérben dolgoznak. A színes, mint Angliában, a minimum, amit az ember elvárhat.

PSZICHOMECCS

Harmadik lépésként dr. George szeretné felvilágosítani Billyt azokról a hangokról és idegen nevekről, amiket folyton hall magában. Ezekről mint a telefonáláskor is ismert áthallásokról, keresztkapcsolásokról beszél. Az éppen a telefonhálózathoz teremtett Billynél akkor áll elő keresztkapcsolás, ha az identitások hierarchiái keresztezik egymást, vagy ha *spot*tiltások identitások az öntudat felé törekszenek. A telefonban is idegen hangokat hall a fül, ha ezek a normális kapcsolathierarchia helyett keresztező kapcsolatokra kerülnek. Ez előállhat véletlenül, vagy előidézhető szándékosan, bizonyos hangláncok létrehozásával. Örülök és hálás vagyok, hogy a *TELEKOM* (a német telefonmonopólium) nem tartja mindig kézben saját rendszerét, és rendszeresen kerülnek hangok oda, ahova nem kéne. Végül is tiszta és működő telefon-összeköttetések azt bizonyítanák, hogy a kapitalizmus mégsem annyira rossz.

IDENTITY LINKS - AVAGY A CYBERSPACE NAGY ÍGÉRETE

Dr. George „kompilálja” a videó-felülvizsgálat eredményeit. Az egységneurotikusok szemében az egyetlen remény a többszörös Ének fúziójában rejlik. Dr. George B-t a *spot*on akarja látni. Ebben természetesen Billy is örömét leli, de egy bizonyos Nemkívánatos (a „meghibásodott” android) gyorsan mindent újra összezavar. Dr. George elkezd párosával összeolvasztani az identitásokat. Ez tetszik Arthurnak, mert kedvenc gyerekkori pezsgőporára, a *Coolaidre* emlékezteti.

Billy az ő Arthur-identitását Mr. Spockként írja le. Ez olyasvalakit jelent, akinek van mersze egy étteremben elkérni a panaszkönyvet. Az összeolvasztásnak ezen a pontján Philip, az egyik Nemkívánatos (azaz valaki, aki voltaképpen totális *spot*tilalom alatt áll) átad egy listát az összes identitás nevééről.

A DIGITÁLIS PÁCIENSKOLLEKTÍVA

A veszett identitás megmagyarázza a listát: a Nemkívánatosak funkciójára egyszerűen nem volt szükség, olyanok ők, mint merev lemezről letörölt adatok, amiknek elektronikus utóképe újra jelentkezik. A listán az utolsó identitásnak nincs tulajdonneve, egyszerűen csak Tanítónak hívják. Egy modern pszichoanalitikus hálózatechnikailag nevezhetné szervernek. Az, hogy Philip átadja a listát, teljes időzavarhoz vezet. Egy úgynevezett MixUp-periódus...

Most itt még felsorolhatnám az összes maradék identitást, mik a feladataik, mikor és hogyan jutnak a *spot*ra és kerülnek le onnan. Ami valóban lényeges: Billy, hogy úgy mondjam, önmaga személyes Enterprise űrhajója, amelyen Kirk kapitányt nyugalomba helyezték, így nem ront azonnal halálvágyón a Világűrbe, hogy az ő Egységével egyedül maradjon.

Billy hisz saját gyógyulásában/integrációjában, a boldog élet lehetőségében.

Daniel Keyes feltehetően azért hagyja nyitva a véget, hogy megírhasssa a második részt, így Billy-rajongók ezrei várják a folytatást. Keyes azonban inkább újra science-fiction-regényeket

ír. A billyk sikeres fúziójáról nem tudunk semmit. Miért kéne az orvosok minden vágyának beteljesülnie?

A „digitális forradalom” momentán legbosszantóbb őrcsúszdáján, a *World Wide Web*en inkább az integráció, az egység és a gyógyulás ellen írok. Ameddig hallunk hangokat, *Énjeink* tisztátalanok lesznek, vagy egyáltalán nincsenek is jelen. Még észrevesszük, hogy távirányítanak minket. A kommunikációs technika nem működik, van még remény. Lehet, hogy a katasztrófa multiplex lesz.

1995

Dany@p8.thing.fido.de

Fordította: Zsádon Béla

Hans Christian Dany hamburgi művész, teoretikus, a Chaos Computer Club egykori tagja. Részt vett a THE THING nevű művészeti-kritikai BBS-ben.

Az 1995-ös MetaFórum konferencia vendége volt. *Multiplex Persönlichkeiten* című írása a *Gondolat-Jel* 1995. 5. „Cyberszkóp” számában jelent meg magyarul.

Michael Heim

Aggályaim a számítógépekkel kapcsolatban

1. A számítógépek fizikai veszélye

1.1 Amit a szemünk fizet - látatlanban

A számítógép-használat fizikai kockázatából a felhasználó mit sem lát.

Rendszerint öntudatlanul nézünk keresztül az interfészen. A képernyőről csak bizonyos távolságból alkothatunk képet. A képernyőn a dolgok másképp látszanak. Egy elektromos szerkezeten kémlelünk keresztül, amelyen a szimbólumok (szavaink, számításaink, szimulációink) pontos ellenőrzés alá kerülnek, s a dolgok megkapó tisztasággal jelennek meg. Ezek a szimbólumok olyan lenyűgözőek, hogy megfedkezünk magunkról, elfeledjük, hol vagyunk. A képernyő használ minket. Noha egyvégtében a képernyőt lessük, mégis magát a képernyőt a legnehezebb észrevenni. Az információs technika elménk működésére szabott, ezért nehéz elgondolni. Közelsége ellenére mi sem áll távolabb tőlünk. Oly könnyen tévesztjük szem elől, mint az orrunk hegyén ülő szemüveget - vagy a kontaktlencsét szaruhártyánk előtt.

A képernyőn foszforeszkáló jelképek hipnotikus vonzerővel bírnak. Olyan intenzíven vonják magukra a tekintetet, hogy az emberi szem ritkábban pislog, ha a számítógép képernyőjére szegeződik. A szem szaruhártyája gyakori folyadékfürdőt igényel, és a szempillák normális körülmények között kb. öt másodpercenként fürdőtetik és masszírozzák a szemgolyókat a pislogás révén. A számítógéppel való kapcsolat azonban komoly koncentrációt igényel, és a hosszan tartó stressz gyakran megmerevíti a tekintetet. Ahogy a pislogás csökken, úgy nehezebb a szemizmok fókuszálása. A gép használói nemegyszer visszafogják lélegzetüket, miközben azon igyekeznek, hogy jobban lássák a képernyőt. Ez csökkenti a vérkeringést, és növeli a testi feszültséget. Az így fellépő megerőltetés idővel töréshibához, gyakran krónikus rövidlátáshoz vezet.

A számítógép mellett végzett munka a legújabb és legmegerőltetőbb valamennyi, a modern életstílussal járó, megfeszített figyelmet igénylő tevékenység közül, ezért a szemüveg- és kontaktlencse a modern civilizáció szimbóluma lett. Az emberi szem természeténél fogva eredendően távoli tárgyakra fókuszál. A szem belső izmai a távolba pillantva pihennek. A szemerőltető munka ezzel szemben a szaruhártya deformálására készíti a szemizmokat. A hosszasan végzett szemerőltető munka megfeszíti a szem izmait. Ha a szemet túlerőltetjük, az izmok görcsösen összehúzódnak, ami idővel a szem alakjának megváltozásához vezet. A gyakori túlerőltetés hatására a szem olyan állapotban rögzül, amely torzítja a távoli tárgyak képét.

A betegség előrehalad. Az alakját veszített szaruhártya nem képes többé a belső szemvíz lecsapolását megfelelő módon elvégezni, ennek következtében nő a szemnyomás, és idővel megnyúlik a szemtengely, ami további rövidlátást eredményez.

A számítógép-felhasználók körében a korrekciós lencsék fokozzák a rövidlátást.

A lencsék elhajlítják a beeső fénysugarakat, s ezáltal legalább hat százalékkal csökkentik a látómezőt, a színhullámokat pedig még ennél is nagyobb mértékben torzítják. Így aztán fejlett társadalmunk egy jellegzetesen rövidlátó népeiséget támogat. Jóllehet a rövidlátás okai részben genetikusak, a széles körben elterjedt közellátás legfőbb oka abban a modern

szükségletben rejlik, hogy a dolgokat egészen közelről vizsgáljuk, és jelképek, szimulációk formájában rögzítsük őket.

A képernyő okozta szemmegeőrltetés a látás modern eszményképével veszi kezdetét. A látás modern felfogása, amint David Levin kimutatta a kérdésről írott tanulmányában, Descartes-tól Berkeleyig a merev nézést súlykolja. (ld. David Michael Levin: *The Opening of Vision: Nihilism and the Postmodern Situation*, New York. Routledge, 1988). Aldous Huxley: *A látás művészete (The Art of Seeing*, New York. Harper, 1942) című munkáját kell a látás és merev nézés dinamikája klasszikus tanulmányának tekintenünk. A modern elméletek azon a feltevésen alapulnak, hogy a látás célja a dolgok irányítása, felügyelete és uralása. A látótérben lévő tárgynak rögzítettnek kell lennie, minőségek mozdulatlan szeletének, mérhető fénykvantumú nyalábnak. Egy látvány megragadása érdekében a szem merev és változatlan tekintetet vet a tárgy irányába. A szem bámul. A fényképezőgéphez hasonlóan igyekszik tiszta, pontos fókuszban és bizonyos távolságban tartani a dolgokat a pontos megfigyelés érdekében. A szem a rögzített fókusz által kimerevíti a vizuális eseményt.

A modern eszményképpel ellentétben azonban a látótérben semmi sem marad tökéletesen mozdulatlan. A látás a szem állandó mozgását igényli - apró, csúsztatott mozdulatok formájában. Ez a mozgás önkéntelen, dinamikus, és a tudatos akarat által ellenőrizhetetlen. Saját dinamikájának nyugalmi állapotában a szem folyamatosan csúsztatja és felfrissíti a látómezőt. A szem mozgása csaknem érzékelhetetlen, apró rezgésekből áll.

E rezgések időtartama a másodperc két század- és tíz századrésze között váltakozik, mialatt a rezgések két és húsz szögperc közötti elmozdulást végeznek. (Egy szögperc a teljes kör 1/21,600-ad része). Mikor a figyelem megpihen valahol, úgy tűnik, mintha a szem egy pillanatra megállna. A vibrációs tánc azonban tovább folytatódik, csak apróbb pontok körül, újabb perspektívákat szállítva a központi foveába, ahol maga a látvány megjelenik. A szem folyamatosan játszik a kontrasztban álló hátterek fényeivel és árnyékaival. A feszült nézés azonban megmerevíti a többbezernyi apró elmozdulást, és hamarosan torzult vagy homályos látáshoz vezet. A dolgok vizuális úton való uralására irányuló erőfeszítés kudarcot vall, s eközben maga a szem is sérüléseket szenved.

1.2. Amit a kezünk fizet

A digitális írás okozta stressz még a rövidlátásnál is gyorsabban terjed. A számítógépes munka interaktív, mégis majdnem súrlódásmentes, így nagyobb mértékű, hosszan tartó megeőrltetést okoz, mint a ceruza vagy az írógép. Az ember kevesebb pihenőt tart. Nincs felkeresésre váró irattár, nincs kézzel végzendő korrektúra, sem a testmozgásnak egyéb formája. Csak az ujjak mozognak, s ismétlik vég nélkül ugyanazokat a leütéseket. Az ember alig veszi észre a felszabadulás és megkönnyebbülés nélküli teljes alkalmazkodást. Az eredmény egy repetitív mozgásszindrómának [Repetitive Motion Syndrome, RMS] nevezett munkahelyi járvány. Az RMS-ben szenvedő betegek gyulladt kéz- és karinai gyakran sebészi beavatkozást igényelnek, és az orvosok számos RMS-betegnél találnak mozgáskárosodást. A szövegszerkesztő nem pusztán mennybe menesztett írógép.

A *Los Angeles Times* komoly gondnak találja az RMS-t alkalmazottai körében. Még a *Times* riporterével folytatott telefonbeszélgetés közben is hallani lehet a jegyzeteléssel járó állandó billentyűkopogást. A számítógép állandóan be van kapcsolva. Még az RMS-ről feltett kérdésekből is adatok lesznek, melyek táplálják a szóban forgó képernyőt. A jelentésből pedig adatbevitel.

1.3. Úgy vélem, ezen a ponton kellene szólnom a létező gyógymódokról. R. Anthony Hutchinson munkája, a *Computer Eye-Stress* (New York. Evans, 1985 - Szemstressz a számítógép mellett) néhány hasznos gyakorlattal szolgál a fókuszálással kapcsolatos feszültség csillapítását illetően. Csakhogy manapság Amerikában, ahol a napi munkában a fő hangsúly a termelékenységen van, nemigen van mód a gyakorlatok végzéséhez szükséges fegyelem betartására. A kínai kigonggyakorlatok csodálatosan hatékonyak az RMS-szindróma gyógyításában és megelőzésében. De vajon hány vállalat fog gyakorlati lépéseket tenni annak érdekében, hogy időt és tréninget biztosítson alkalmazottai védelmében? Kétlem, hogy akár egyetlen cég is vállalná ezt a próbátelt. A vállalatok a termelékenységet a lehető legszűklátókörűbben értelmezik, rövid távon keresve a profitot.

1.4. Amit a testünk fizet

A számítógép képernyője megerősíti azt a sokak által osztott meglátást, hogy az emberi test „elavulttá” válik. Talán nem minden értelemben, de mindennapi tudatunkban elveszíti meghatározó szerepét. A számítógép egy totális elektronikus interfészbe szippant minket a tapasztalati világgal egyetemben.

A jövő otthonában a lakás egyik sarka hamarosan a kommunikációnak „lesz szentelve” egy olyan szerkezet révén, mely egyesíti magában a tévét, a videó-lemezjátszót, a videolejátszót, a számítógépet, a nyomtatót, a telefont, az üzenetrögzítőt, a faxot, a biztonságvédelmi és más később feltalálendő szerkezetet. Ez az omniszerkentyű újfajta szimbiózist teremt majd ember és eszköz között. Minden korábbi gépnél személyesebben és bensőségebben működik majd. Egy ilyen szerkezetnek senki sem tud egykönnyen ellenállni. Hamarosan éppúgy függővé válunk tőle, ahogy függővé váltunk az autótól, a repülőtől és az olajszármazékokból nyert üzemanyagoktól.

E. M. Forster írt egy elbeszélést, aminek a *The Machine Must Stop* (A gépnek meg kell állnia) címet adta. A Forster által leírt gép hasonlít Don Straus omniszerkentyűjére. Ez a totális interfészszerkentyű olyan hasznos, hogy az emberi csontszerkezet a felismerhetetlenségig elcsökevényesedik mellette. Az emberi lények „továbbfejlődnek”. Csak egyetlen tizenéves fiatal meri megtörni a varázslatot, aki a pusztá fizikai lét izgalmát kutatja. A tinédzser kimászik a mesterséges környezetből, hogy sütkérezzék a napon. Kis híján belehal, de tette hatására fellázadnak az emberek az ellen a csodálatos kommunikációs technika ellen, amelyről ma álmodozunk.

A személyes mélységgel bíró teljes fizikai jelenlét hamarosan olyan értékes árucikké válhat, amelyet először el kell felejtenünk, hogy ismét emlékezhessünk rá. Csak most kezdjük vizsgálni, miként tanítanak bennünket egyes kultúrák a testünkkel való helyes bánásmódra, s készítenek másfajta testhelyzetek felvételére életterünk belakása érdekében.

2. A számítógépek ökológiai veszélyei - Amit a környezetünk fizet

A *Miért nem veszek számítógépet* című cikkében Wendell Berry, a költő elmagyarázza a számítógép használatának egy másik fizikai veszélyét, mely ezúttal nem az embert, hanem bolygónk hosszú távú ökológiáját fenyegeti. Berry cikke a *NER/BLQ* 1987-es számában jelent meg, majd 1988 szeptemberében a *Harperis Magazine* közölte kivonatos formában, amit élénk levélváltás követett 1988 decemberében.

Berry elvi alapon ellenzi a szövegszerkesztést. Nem azért, mert úgy véli, rossz hatással van az írás esztétikai minőségére, és nem is azért, mert személyes ellenérzéssel viseltetik a technikával szemben, hanem mert a szövegszerkesztőt felesleges elektromos berendezésnek tartja. Úgy véli, minél több elektromos berendezést használunk, annál több áramot fogyasztunk, és minél több áramot fogyasztunk, annál jobban pocsékoljuk a Föld korlátozott energia-készleteit. Ha egy feladat egyszerűbb technikával - jelen esetben papíron, ceruzával - éppoly hatékonyan elvégezhető, akkor az ember erkölcsi kötelessége, hogy éljen e lehetőséggel. Berry a személyi számítógépet az amerikai fogyasztói társadalom újabb negatív vonásaként értékeli. S mivel aggasztják csökkenő energiatartalékaink, válaszul lemond a számítógép okozta kényelemtől. Az energia alatt elsősorban a tüzelőanyagokat, főleg a szenet érti. Az elektromos berendezések már eddig is az Appalache-hegység szénmezőinek teljes lebányászását eredményezték. A kegyetlen kapzsiság, állítja Berry, kirabolja a környezetet, és hamarosan eltörli a vadon utolsó maradványait is. Következésképp a legtöbb háztartási gépet felesleges hóbortnak tartja, mert felemésztik a Föld véges ásványkészleteit. Berry egy déli farmon él, lovakkal műveli a földet traktorok helyett, és napközben ír, hogy ne kelljen feleslegesen villanyt használnia. Felesége 1956-os Royal írógépén gépeli férje kéziratait.

(Fordította: Hideg János)

Michael Heim könyveiben, az *Electric Language* és a *The Metaphysics of Virtual Reality* a számítógépnek a nyelvre, az életre és a kultúrára gyakorolt hatását kutatja. Az új médiumokat oktatja az Art Center College of Design-ban Pasadenában, Californiában.

Anxieties című írása a *ZKPI*-ben jelent meg.

IV.

Kotányi Attila

Van-e médiumkritika, amely nem öngyilkos?

A szervezők meghívását azzal próbáltam elhárítani, hogy félő, számomra a médiumok még sokkal kritikusabb színben tűnnek fel, mint amit egy kritikusan hangolt konferencia még megvitatásra érdemesnek tart.

A túlfeszültség okát nem érdemes másutt keresni, mint az élettörténetemben. Három félelmetes diktatúrát éltem meg úgy, hogy abból kettőnek szem- és fültanúként már a felemelkedését is megéltem a médiumok szárnycsattogásai közepette. Az olasz korai fasizmus teoretikusai és olyan futuristák, mint Marinetti mutatták meg - már talán az I. világháború előestéjén -, hogy mit lehet elérni egyetlen hangszóróval, amit teherautóra szereltek, és a szónokok azon a nyitott teherautón álltak. Egy kisvárosban is tömeget lehetett összecsoportosítani.

Ezt persze még nem a saját szememmel és fülemmel tapasztaltam, de Horthyt már igen, aki ezen olasz fascio tanítása szerint szervezte meg a Tanácsköztársaságot leverő ellenforradalmat. Meg hát Hitler és Sztálin médiumpolitikáját már jócskán felébredt korban éltem át. Ráadásul az összeomlott Németországban a liberális piac médiumparadicsomának harminc év óta bennlakó polgára voltam és vagyok. Minthogy ez is hatalmi centrumok, gazdasági és politikai diszpozíciós csomópontok függvényeként működik, így ez a harmadik diktatúra: a liberális nyugat-európai és részben amerikai hidegháborús médiumvilág, amelynek igen intenzív fogyasztója voltam és vagyok.

Sőt 1961-ig még magam is munkatársa voltam az *International Situationiste* nevű francia nyelvű, avantgárd folyóirat főszerkesztőjének. A folyóirat arról lett később közismertebb, hogy az 1968-as diákmozgalmak jelszavainak nagy része tőlünk származott. Jelszavak a tekintélyuralmi állam, család és iskola ellen, valamint az így berendezkedett közállapotokat kiszolgáló médiumok ellen. Az európai közállapotok azóta erősen hasonlóságot mutatnak az Egyesült Államok viszonyaival. Termelési és társadalmi viszonyaival, beleértve azt is, hogy a kettő közötti ellentmondások is hasonlóak, mint ahogy ezt a klasszikus marxista irodalom mondaná.

Ezen ellentmondások legkiválóbbika arra vonatkozik, hogy a médiumok a hatalomnak egy olyan új formáját testesítik meg, amely kívül esik a régi három hatalmi szférán. A modern demokrácia a három szféra egymástól való elválasztása nélkül nem működik. E század félelmetes politikai elnyomórendszerei a szóval és képpel, azok hatalmával való visszaélést aknázták ki. Hitler és Göring a 38-as hatalomátvétel után futószalagon gyártatták a néprádiót, hogy Hitler beszédeit az egész család hallgathassa. Hallgatta is. Hitler később egy asztali beszélgetés során azt mondta: „Mindent, amit elértem, rábeszéléssel értem el.” Tudjuk, hogy ennek titka a milliószeres megsokszorozódás, az egyidejűség és a rendezés. A közélet és a hatalom gyakorlása áttelepül egy minden lakásban hallható és minden moziban látható színpadra.

Hitler kritikusainak azt vetem a szemére, hogy nem ismerik el fölényes tisztánlátását a szó hatalmát illetően. Jóllehet a Biblia lényege is ezen tudás megújulása. A Földön minden hatalom az élőszónak adatott. Ez az evangélium, az örömhír.

A diktatúrák médiumai a saját ideológiáik halott szavait ismétlik, mozgatják így és úgy azért, hogy élőknek tűnjenek a halott szavak és képek. ...S ezt kitartóan teszik. Egészen a pusztulásuk végső órájáig. Ezen felismerés és keserű elismerés nélkül még sok szóbeszédet, üres magyarázatot kell elhallgatnunk a náci és bolsevik hatalom eredetéről.

Arnold Gehlen konzervatív szociológusról kérdezték egyszer, hogy szerinte milyen mélyre megy a médiumok hatása a közéletben. Azt válaszolta, hogy ezt senki sem tudja megmondani. Ez ma, ötven év után már közhely.

* * *

Most arra szeretnék utalni, hogy francia folyóiratom kritikája a médiumok ellen teljes kudarccal végződött. Mert 1968 után a médiumok maguk is pont azt hirdetik magukról, amiért a folyóirat által kritizálva lettek. A megírt önkritikát a médiumok programukra tűzték.

Jómagam előre láttam, hogy a szerepek felcserélődhetnek, ha a kritika alapja nem lesz sokkal filozófusabb, bibliásabb, személyesebb, mint ez a mi esetünkben volt. Azt nem láthattam előre, hogy akkori barátom, a főszerkesztő Guy Debord erről vitatkozni sem hajlandó velem. De húsz évre rá öngyilkos lett. Íme egy médiumkritikus egyesület szépen kiterített hullája. A részletekkel mindenkinek szívesen állok rendelkezésére.

* * *

Van-e médiumkritika, amely nem öngyilkos? Van-e olyan kontrollrendszer, amely nem goromba cenzúra? Azt gondolom, hogy ezek rokon kérdések.

Nos nem öngyilkos az a kritika, amely nem mond ellent önmagának, nem teszi azt, amit maga is kritizál. Ilyen az a beszélgetés, amelyet ketten, hárman folytatnak, keresve az élőszót és kizárva minden más érdek szolgálatát. Még titkon sem szabad jelen lennie azoknak az egyébként nagyon is jogos érdekképviselő szervezeteknek, amelyek a mai liberális európai államokban a programelosztást ellenőrzik. Az itt szóban forgó ideális médiumkritikára igen ritkán találni példát.

Keressük hát a megoldást a fals kompromisszum nélkül. Erre jó példát nyújt a német állami szabványok egyike, amely meghatározza az ivóvíz minőségét. Ez az előírás így szól: „Az ivóvíznek a forrásvíz kvalitásán kell orientálnia.”

Ez volna a szabvány.

A magyar nép századokon át közügyekben senkinek sem hitt, csak a saját nyelvén beszélő költőnek. Jól tudta, hogy miért van az, hogy Arany Jánost kell megkérdeznie.

Az eddigi gyakorlatban a legjobb kritika még az szokott lenni, mint az a két hír, amely a Bartók rádió hírei között szerepelt. A bemondó közli: az Egyesült Államok kormánya reméli, hogy a század végére minden család bekapcsolódik az Internetbe. A következő hír: nagyszámú pornó-videókazettát foglaltak le Belgrádban, amelyeket az Internetről vettek le. A kazetták témája a hároméves gyermekek szexuális hasznosítása volt.

* * *

Összefoglalva: a médiumok a liberális demokráciák ügyintéző gócpontjait szolgálják. Semmi mód nincsen arra, hogy a nagyon is drága működtetésre más gazdag forrás is rendelkezésre álljon.

Ezen szolgálati függőség a médiumokat majdnem kritizálhatatlanná teszi. A függőség olyan természetű, mint az érdekképviselések és pártok piaci feleselése. Így hiábavaló a médiumpolitikában ennél a piaci vitánál nagyobb függetlenséget elvárni a nem dróton, hanem elektronikával mozgatott kép és szó javára. Ennek az elvárásnak illetően szabott határa érvényes a folyamatos adások folyamatos kritikájára és a kiválasztott témák kontrolljára is.

A médiumok úgynevezett morális felelőssége tehát az adott liberális viszonyok között is a nulla felé tendál.

Persze ezt nem éri el. Ezt mint jogfilozófus állíthatom. A kulpabilitás csak a kommunikáció megsértésében rejlik, mondaná a nyelvfilozófus Rosentock-Huessi, Levinas és Brumlick.

II. János Pál pápa a médiumokat Isten áldásának tartja, mert összeköti az embereket. Csatlakozom ehhez az ítélethez, de hozzá kell tennem, hogy ebbe az áldásba bele kell értenünk e század minden rabságát is. Ilyen paradox dolog az, amit a teológusok kegyelemnek hívnak.

Kotányi Attila magyar anyanyelvű költő, két évtizeden át filozófiai beszélgetéseket folytatott, festett, gyárat épített Hamburgban és tizenkét évig tanított a düsseldorfi Kunstakademie-n.

Írása a MetaFórum konferencián hangzott el 1996-ban, a *ZKP4* közölte.

Bora Gábor
AI-SERVICE¹³⁶

(Figyelmeztetés: az itt következő írás fikció. Ez nem azt jelenti, hogy fantáziaproduktum lenne, pusztán azt, hogy az, amiről beszámol, esetleg aktuálisan nem létezik. Hiátus a létezőben, ami annyit tesz, ez a létező írja körül. Nem korlátozódik arra, hogyan is vannak a dolgok; ám ugyanakkor a tényállásokba csomagolt.)

Legyen itt szó az informátorról. Kétszeresen is nehéz helyzetben, a múltó múltban mellészegődött rossz imágó, s mai tevékenységével szemben regisztrálható, ugyanabból a még el nem múlt múltból származó, parttalan gyanakvás okán megérdemel egy jottányi szenvtelen (= ellenszenvenntes) figyelmet.

Az informátor nem szimbólum, mint ahogy nem is megszemélyesítés. Létezik, vagy létezhető; egymagában is, de osztályként is, többes számban. Gondolkodó, cselekvő, érző, szenvedő és örülő valaki/valakik. Közülünk való, noha sokszor nem tudunk róla. Gyakran ő sem tud erről, ők sem tudnak erről. E tényező már annak a sorsnak a része, mely az informátori osztály része. Én, aki ezt feljegyzí, vissza is rettenek sorsok ábrázolásának bonyolultságától. Átadom a szót, jellemezzék *ad hoc* kiragadott mozzanatok, saját és munkája során figyelemre méltatott gondolat sorok: a stílus maga az ember (ahogy egy *old-time-high* informátor mondta).

*

„... *VEB¹³⁷-site* ... Az aktualitások mindig bonyolítják a dolgokat; ebben az éppen most létező mostban körvonalazódik egy történetileg immár képtelen körvonal. A mozgó műtűröktől, rosszul színezett, semmilyen felbontású képektől burjánzó, az elharapódzott redundancia állapotába jutott Internet visszamenőlegesen mutatja fel saját eltűnt energetikáját, egy reménytelen vágyképzetet. Egy esztétikát, mely az esztétizálás áldozatává lett. Innen a VEB-site emlékképe, egy emlékvágy, esztétikai korrelatív, nosztalgia a soha nem létezett felé: egy Net-design, mely az NDK-s poszt-Bauhausban találta volna meg mintáit...”

*

„...*Virtuális közösségek*, ahol a szerveződés mozgatója immár nem a szükségszerűség birodalmához, hanem a szabadságéhoz tartozó, ahogy ezt Karl Marx egykor kifejezte. A lenini leggyengébb láncszem rossz elméletnek bizonyult, a szabadság birodalmához nem specifikus hiányok vezetnek, inkább az információs társadalom eredeti tökefelhalmozásának érosza, az energiatöbblet intenzitása: az információfelesleg, a folyamatokban garantált információ-többlet bősége; immár nem reális felesleg, mely mozgósítja az évezredek kultúrája által ösztönné tett birtoklás-vágyat, hanem olyan, amely esztétikai örömet mozgósít, érdekmentességet, a lélek képességeinek szabad játékát, hogy Immanuel Kant fogalmaival éljek vissza. A tétel, miszerint *az információ az, amely az emberek között egyenlően oszlik meg*, még nem igaz, de realizálásának ígérete állandóan jelen lévő, mint ahogy a realizálás útjába gördített korporatív akadályok fenyegetése is az. A korpo/ráció szerint a tőke ‘klasszikus’, tehát reális, a digitális

¹³⁶ A szöveg egy részének korábbi verziója a *Gondolat-Jel* estjén került felolvasásra a Műcsarnokban.

¹³⁷ „Volkseigener Betrieb” - a nép tulajdonában lévő üzem

szenzitivitás szerint pedig virtuális. Ha, akkor már a korporatív önazonosság is félreértette önmagát, ha valami reálisnak gondolta el. Tehát ha a korporatív világnézetnek van igaza, akkor az információ hamarosan visszarendeződik tőkévé, ha a virtuális közösségnek van igaza, akkor az utóbbi végképp átrendeződik virtualitássá, információvá. A digitális közösség a szabadság birodalma, amennyiben a tőke inkább információ, önmaga előtt rejtett szükségszerűség pedig akkor, ha az információ még nem egészen definiált tőke. Mindenesetre a virtuális közösségek esetében igaz, hogy az információ egyenlően eloszló; a kérdés csupán, az, pusztán ideiglenes térnyerésről van szó, vagy pedig a fel nem ismert jelen már létező állapotáról. S e kérdés megkétszerezi önmagát: állítólag e bolygó lakosságának fele soha nem használt még telefont. Innen nézve a virtuális közösségek virtuális elitek, talán annyira azok, mint soha még. A tudás, egyelőre elég érthetetlenül információként definiálva: hatalom. A virtuális közösség csupán megfelelő definícióra vár, hogy beváltsa hatalma ígéretét. Tudom ezt a definíciót; de nem mondom meg...”

*

„... Az egész nem egyéb, mint az információ túlszaporodására adott válasz, amely mivel ugyanazon trend részeként viselkedik, csak túlszaporítja a többszöröződést; az overloadnak két zsílipe van, a technika aktuális lehetősége és az emberi feldolgozóképeség, mely önmagában sem állandó, ráadásul többszörös feed-backkel van csatlakoztatva a technikai apparátusokhoz. Az overload konszolidációjának kísérlete maga többszörözi meg az overloadot, az overload többletével szemben létrehozott tervezet pluszként adódik e többletbe. A tervezetet e többlet működteti, ez az üzemanyaga; a többlet elhasználásakor viszont az elhasznált többletbe képest produkál többletet. Ajándékot, mely azonos azzal, amivel szemben a tervezet dolgozott. E folyamat létrehozza a kultúrát, amely számára ez az állandó többszöröződés a természet(es)...”

*

„... A sor folytatható, de itt megállnék: e kialakulóban lévő kultúra, miközben önmagáról néha az interpretáció távollétének állapotát mondja ki, nem más, mint önnön interpretatív horizontjának állandó működtetője. Ezért aztán nem is arról van szó, hogy minden elemzője igyekszik egy fiktív jövő szemszögéből a legpontosabbnak mutatkozni, utólagos igazolást szerezni, hanem arról, hogy e kialakuló kultúra sajátja a szimulált információ-többlet, a ‘virtualitás an sich’ magáért való virtusa, a kezdetekhez rendelt kifutás, az induláshoz rendelt befejezés állapota.

Nem jövőképek, hanem *jelenképek* ütköznek. Hogy mi *lesz*, az a jelenben eldőlt, tehát mire ez kimondatik, máris eldőlt. A visszaigazolás utólagos, ennyiben már felesleges is. A dolgok kialakultak, és determinálják a folyamatokat és bennünket, mielőtt még tudhatnánk, mik ezek a folyamatok, mik ezek a determinánsok...”

*

„... *Digitális szenzitivitás* divatos megítélések helyett inkább a végletekig való kifuttatás a jellemző. Mintha az új cyberkultúra teoretizálásában mindenki egymással, önmagával és az idővel versenyezne, hogy a létező trendek összességét a lehető leghosszabban nyújtsa meg, hogy minél inkább a lehetséges távlatok felől szemléljen minden szálát. Emiatt úgy tűnhet, a digitális kultúra teoretikusai mintha azon munkálkodnának, a jövő éppen ezt vagy azt a kifuttatást, meghosszabbítást fogja igazolni, mintha a közeli-távoli jövőben remélt visszaigazolás reménye mozgatná mindazokat, akik a ma még sokszor szegényesen megjelenő digitális realitást eleve a jövőbeli teljes realizálódás állapotára projektálva kezelik. Nos egyes esetekben ez talán tényleg így is van, de ez mindegy: a jelenség, hogy a digitális kultúra

aktualitását az aktuálishoz hozzárendelhető vízió teljességével együtt gondolják el, annyira általános, hogy úgy tűnik, ez a víziószerűség a korai digitális kultúra sajátja. A jelen állapotok jövőbeli kiteljesedése a jelen állapothoz rendelődik hozzá, annak elválaszthatatlan része, így a jelen állapot a vízióval telített állapot, amelynek így voltaképpen semmi köze egy jövőbeli állapothoz. Nincs utópiákról szó, az elméletek, melyek annak vagy negatív utópiának látszanak, teljes egészében jelenközpontúak. E betűk utáni kultúrát sokan egyszerűen új vizuális kultúrának tekintik, noha jelen állapotában sokkal inkább *a vízió kultúrájának*, sőt vizionárius kultúrának lehet nevezni.

A maximális fikтивitás felé történő meghosszabbítás a vízió és a reális, tehát az éppen produkálható szint szimbiózisa. A mai - legyen ez korai vagy csupán saját öntudata számára korai - digitális kultúrára jellemző érzékenység vagy szenzitivitás tehát egy, a víziót vagy akár a vizionáriust hangsúlyozó szenzitivitás...”

*

„... *Monolit és sokrétegű egység* ... A dilemma, hogy a többszörözött személyiség, a személyiség, amely több és egyszerre kevesebb is, mint egy individuum, valami kíváncsi-e vagy sem, addig érdekes, amíg az egységes valaminek van feltételezve, mintegy örökkévaló rendként. Semmi ok ilyen feltevéseket komolyan venni. Egy régmúlt vagy egy közjövő helyzetében az unicitás, az individuum oszthatatlansága ugyanolyan horrorisztikus lehet, mint amilyennek ma tűnik a multiplifikált személyiség. Addig probléma, amíg bennünk van az egyre redukálás szükséglete, megszokása.

Ilyen, a monolit mint minden lehetséges egység mintája és egy nem monolit egység konfliktusát tárgyalja a következő legenda, amelyről senki nem tudja, honnan származik, azt sem, mikor került elő:

Monomorfiától polimorfiáig az út ábrázolhatatlan, hiszen az út metaforája csak az utóbbihoz rendelhető hozzá, mondták a régiek. Civilizációinkban nem monoteizmus volt, valami annál több, az isteni lény létezés és nem hit tárgya volt. Mindenről tudott, mindent látott, ám eleink gonosz tetteit nem tudta megakadályozni, nem lehetett mindenhol egyszerre; ezt aztán ők alaposan ki is használták, így tartja a legenda, az isteni beavatkozások egyre kevésbé tudták ellensúlyozni a rémtetteket. Végül valami történt: az egyetlen isteni lény, mivel belsőleg végtelen volt, végtelen sorozattá változtatta magát. Hirtelen minden ujjunkra számtalan isteni lény jutott. Hosszú ideig, megint csak így a legenda, nem történt semmi egyéb, mint *Deus ex machina*, megszámlálhatatlanul - mígnem valaki rájött, csak akkor történik beavatkozás, ha valami morálisan nem megfelelő történik. Lassan megtanulták a morált, s fokozatosan szorították ki az isteni lényeket egyre nagyobb területekről, mivel ott nem maradt semmi tenni- és keresnivalójuk. Végül már közelinek látszott a kimondatlan konszenzus által tételezett cél: morál által eltörölni a transzcendenst. Ám ekkor az isteni lények végtelen sorozata karaktert váltott s most utolsó szálig kiirtja civilizációnkat. A legenda szerint a legenda más kézírással végződik: és eljött az örök béke.

A pusztá érzékiség állapota és a pusztá - tiszta - gondolat állapotai kétfelé hullanak, ami eddig ember volt, az kevesebb is és több is, mint ember. Ígéret és fenyegetés. A virtualitás szabadságából származó ígéret vagy a virtualitás látszatmivoltából fakadó fenyegetés. Vagy fenyegetettség, abban a pillanatban, hogy valaki nem részt vesz, hanem pusztá publikum, nem önmagáról dönt, hanem eldöntetik...”

*

„... Korunk kezd szimpatikussá válni, ha jól folytatja, létrehozza a soha eddig nem voltat, az új középkor tendenciái mellett remélhetőleg az összes többi is felüti fejét, minden, a kőkortól

az űrkorig, törzsi szerkezetek konfrontáltak lovagiakkal, mindkettő pedig a mindent regisztráló bürokráciával; a kőkori web-site-ról tájékozódik a legközelebbi lépés felől, míg a webmaster meló után leugrik a sarki sámánhoz orientálódni; vízibiciklis huligánok indulnak Amerika felfedezésére, s amint megérkeznek, sajtókonferenciát tartanak arról, hogy megtalálták Atlantiszt. A történelem Grand Finale-ja, mielőtt önmaga logikájába dőlné, hogy tudniillik önmaga sem más, mint történeti és ezáltal múltó, mindent felmutat, ami csak belefért. A fáradt polgár pedig a marsi kolóniák valamelyikére utazik üdülni, ahol minden önmaga, minden egyszerű, s zavartalanul lehet élvezni a természetet. Az irányok jók, csak a technológiai mozgás lassú, a Föld már ma sem egyéb, mint az emberiség múzeuma, ideje lenne, hogy azzá váljon, amire való, osztálykirándulások kötelező célpontjává. A történelem tehát utolsó gesztusként felmutatja önnön lényegét, mely őt mindig is meghatározta, a fáziskésést...”

*

„... *Az imagináció avítt, elavult beidegződés* ... A vízió abban különbözik az imaginációtól, hogy nem valakié; a vízió a klasszikus személyiségben mindig valami olyan, mintha nem a sajátja lenne, mintha valahonnan máshonnan jönne, valaki mástól származna. Az imagináció személyhez kötődik, egy én vesz részt benne, a vízió, ha nem személytelen is (hiszen éppen hogy nem az), de nem is valakié, nem egy individuumhoz kötődő; innen származik az a tévhit is, amely archetipizálja, állítólagos kollektív tudatalattihoz igyekszik hozzárendelni a víziót - tévesen, mert abból a feltételezésből indul ki, hogy ami nem individuumhoz tartozó, az kollektív. Nos a vízió nem kollektív, mint ahogy nem is valaki sajátja. A vízióknak materiális hordozóikkal szemben ugyan kevésbé, ám velünk szemben, akiket megtalálnak, annál nagyobb függetlensége van. Leginkább a dolgokról levált majdnem, illetve (digitalizált formájukban már) teljességgel immateriális képecskéknek tekinthetők, melyek hosszú útjukon régen elvesztették visszakövethetőségüket, eredetüket, ami immár amúgy sem lenne lényeges, hiszen annyira összekeveredtek, összezilálódtak egymással, hogy már erről az útjuk során végigélt belső életükről szólnak. (Miért is tartoznának más léthez, mint ehhez az ő sajátjukhoz, melyről amúgy olyan szívesen hallgatnak, noha nem titkolózóak.) Minthogy e létről csak szegényesen értesülünk (éppen úgy, mint ahogy a tudatunkban lejátszódó folyamatokról is csak a rendelkezésre álló outputokon keresztül, melyek az agy tevékenységének töredékére csatlakoznak rá), ezért feltehetjük, hogy tudatunkon belül számos tudat van, melyekről nem tudunk, noha e tudatok tudnak egymásról, így a víziók számunkra megközelíthetetlen viszonylatrendszert, majdnem azt mondhatnám, intelligenciát alkotnak. De erről semmi bizonyosság; ez a bizonyossághiány, amelyet a fikció hivatott ellensúlyozni.

A vízió, ha nem is definitív értelemben, de tendencia szerint az érzékeléshez tartozó, míg az imagináció az én vagy egy tárgy egységét létrehozó követelmény. (Az appercepció eredeti egységén nyugszik, mondaná Kant.) Az információtúterhelés, mely korunk kultúrkritikájának egyik leggyakoribb motívuma, az imagináció szemszögéből kritikus: az overload nem perceptuális képességeink, hanem az imagináció egységképző tevékenysége szempontjából lép fel. Amit az információs túlforrósodás tétele kimond, az annyi, az egységrehozatal képtelenség, nem működik vagy nem működhet. Ám jelenti-e ez azt, hogy minden, ami nem egységre hozott, kezelhetetlen, sőt az életvilág fokozatos elkellemetlenedéséhez vezet? Csak akkor, ha az egységrehozatalt valóban követelménynek tekintjük. Ha nem, akkor az overload a perceptív gazdagság okán akár energiatöbbletnek, forrásnak is tekinthető. Ha? Ha valamely egység a különbözők vektoriális összekötése formájában is felléphet, működtethető, azaz életvilágként megjelenő...”

*

Te fordult Hermész! - fordult az Idegen az informátorhoz. S ekkor már nem is volt idegen. - Nem bizony, mert én vagyok az, aki így szólította meg, én, aki mindezt feljegyzí. Ideje ugyanis visszakérni a szót, és az informátort bizonyos távolságból szemügyre venni.

A kultúra adta feladat tehát a reális szint és a fikción lehetséges meghosszabbítás közvetítése, mégpedig olyan módon, hogy nem egy monolit, az imagináció által egységesített állapot jön létre. Ez nem az információ egységként kezelését jelentené, inkább az információ észlelésének maximalizálását. Az ilyen érzékenység az, amely a predigitális világban az informátorokra volt jellemző. Egy szenzitivitás, amely arra kihegyezett, mi tekinthető információnak függetlenül attól, hogyan értelmezhető és osztályozható az információ.

Az információ társadalma előtt az informátor a hatalmi apparátus felé közvetített a legkevésbé sem annak szánt információkat. Az információ társadalmában már természetesen magán az információn belül dolgozik: erre régi szerepe kétszeresen is alkalmassá teszi, hiszen - túl azon, hogy információszállítás a munkája, ha csupán statisztikailag is - már régen is az információk szélesebb elterjedésén dolgozott, ezért aztán karaktert válthatott. Az informátor a vízió és a fikció közvetítésével foglalkozó valaki. Szabad idejében olyan elbeszéléseket olvas, mint ez itt:

„A kígyóbűvölő mutatványa arra épült, hogy biológiailag beépített szenzomotoros sajátságokat használt ki a kígyónál. Így, a nagyobb hatás kedvéért, meghagyhatta annak méregfogait. Noha semmit nem csinált hibásan, egyszer, egy egyébként szép napon az új, kezdő kobra halálra marta. Egy áldozat, s a hétköznapi miatti gyér érdeklődés okán csak tíz-egynéhány tanú; áldozata s tanúi - minek is? Egy evolúciós elmozdulásnak.”

Az informátor feltekint, bólint, igen, egy minimális különbség a genetikai kódban, s megkérdezi önmagától, nem minden mutatvány érdekessége-e egy ilyesfajta informatikai kihívás, ám saját válaszára már nem kíváncsi: figyelme immár másra irányul.

Az informátor tudtával vagy tudtán kívül az Artificial Intelligence Agency ügynöke. Vannak tudatlanok, ők olyanok, mint akik azért terjesztenek rémhíreket, mert elhiszik azokat. Információközvetítők, véletlenül viszik át az információt egy magától értetődő közegből, ahol az információ még nem önmaga, csupán önnön embrionális formája, oda, ahol az információ önmagává válva kelhet ki, váratlan jelfolyamatként, tehát egy olyan közegbe, mely nem az a közeg, ahova szánták. A tudatos ügynökökre nem vonatkozik a tudatlanokra alkalmazott hasonlat ellentéte: nem hasonlíthatók olyan rémhírterjesztőkhöz, akik tudatában vannak, hogy a rémhír az, ami, és mégis továbbadják. A tudatlanságot a tudatosságtól nem egyetlen lépés, mintegy egyetlen gesztus különbözteti meg, hanem egy esetenként szinte végtelenül bonyolult sorozat - a tudatos informátor viszonya az információhoz egzisztenciális, episztemológiai és ontológiai megfontolásoktól bonyolított. Nem egyszerű közvetítője az információknak, hanem aktivista, transzformátor; amennyiben valamit továbbad, önmaga is mozdul, nem közvetít, hanem - tarthatatlan neologizmussal - önmaga közvetül. A hordozott, továbbadott információ egyszerismind önmaga. Önnön személyiségét alakítja az üzenet képtelen kontextusává. Önmaga válik váratlan jelsorozattá, eredettől és kontextustól elszakítottá. Az informátor maga az információ. Ez az, ami lényét, avagy létét meghatározza, állandóan egyensúlyozva kell létrehoznia a mindig új szabadságot, mely a kötelékeitől, kontextusától megszabadított és embrionalitását létté, lényé változtató információ feltétele. Kényszer és szabadság így egybeesnek, ez az informátor egzisztenciális paradoxona, mely fogalmilag nem, csak mozgásként oldható fel. S éppen ez az az energia, mely mozgatja. Állandóan a kontextusok hiányával azonosul, az adott vagy adható összefüggések kerülése az állandó feladat. Ám ez az állandóság mindig új, önmagát nem ismétlő, mivel az összefüggésekbe beágyazódás automatizmusához képest a kontextusnélküliség mindig konkrét. Megint csak hasonlattal -

hiszen az informátor majdnem végtelenül bonyolult rendszere, mellyel az információhoz viszonyul, egyszerűen nem fogható meg, csak a hasonlat képes talán valamit felvillantani -, ahogyan Freud jellemezte, bizonyos tudattartalmak a tudat két ágense közötti közlekedés folyamán akadályba ütköznek, nem tudatosulnak, csak az akadály módosította formációkból lehetséges visszakövetkeztetni a cenzúrázott tartalom mibenlétére; nos az informátor tevékenysége, sőt, ahogyan a fentebbiekből kiderül, léte a cenzuráns kontextusok gyengítésében áll, amennyiben önmagát igyekszik a kontextus helyébe állítani, akadály helyett átjárást biztosító membránként működve. Ami a hasonlatban lényeges, hogy az informátor nem interpretátor, nem értelmez, nem töpreng jelentéseken. És még valami: mint ahogy a cenzúra meggyengülése az álommunkában valósul meg, az informátor tevékenysége és léte sem nélkülöz valami álomszerűséget, mindig jelen van valami hallucinatórikus. Az AI-service ügynöke, aki tudatában van ügynök voltának, sokban különbözik tehát tudtán kívül informátorként működő alkalmi hasonmásától.

Az itt bemutatott informátor igencsak tudatában van mindennek, sőt, mondhatni, e tényezők tudata egészét határozzák meg, személyiségének, e plurális valaminek közös nevezőjeként. Másként fogalmazva: e közös nevező személyisége plurális jellegének mozgatója. Kényelmetlen tevékenység, mely éppen lefoglalja: mivel nem részes jelentések felfejtésében, sem produkciójában, mivel nem kísérel meg kódokat feltörni - azok, ha vannak egyáltalán, feltörnek maguktól -, ezért aztán ha filozófiai dimenziók bukkannak fel, azoknak az értelmezetlen adatok és a hallucinatórikus állapotok végletesen különböző pólusai között kell átsapniuk. Az ilyen átsapás inkább érzéklet, mint gondolat. Ezeket az átsapásokat, ezeket az érzékleteket, melyek pusztán adatokat és hallucinatórikus álommunka- vagy víziószerű impulzusokat közvetítenek, már régen szorgalmasan gyűjti. Ez a halmaz most saját helyzeti energiájánál fogva, saját embrionális formájából hoz létre egy kifejtett, megvalósult állapotot egyetlen impulzusban: az informátor, alig tudva, mit mond, mormogja maga elé: *Új Felvilágosodás*. Ettől azonnal zavarba esik. Tudja, úgy hangzik ez, mint kontextus, mint jelentés, mit feltört kód. Koncentrálni igyekszik. Ez nem jelentés, nem céltételezés, ez az a lét, melynek részese. Nem esszencia, hanem egzisztencia. Nem jelentés, hanem lét. Nem lényeg, hanem jelenség - és itt meg is akad. Illegitim ellentétpár, mely legalábbis feltételez egy, a jelenségekhez rendelhető vagy rendelődő lényeg; egész tevékenysége, egész léte ennek az ellentétpárnak a felfüggesztését tételezi fel. Vissza az előzőhöz: egzisztencia, állapotleírás, és nem is esszenciák ellenpárjaként, hanem mint életvilág, Lebenswelt. Ám még mindig nem elégedett. Lebenswelt, ez túl elvont, noha az elvontság távollétét igyekszik megjeleníteni. Ezúttal fel is adja, legalábbis ideiglenesen. Léte és tevékenysége az *Új Felvilágosodás*, ám ez egyelőre hallucinatórikus adat vagy adatszerű hallucináció. Mindaz, amit összegyűjtött, egyetlen tétellel alakult át, a gyűjtemény e tételben fel is oldódott, meg is szűnt. Ám ez a tétel, *Új Felvilágosodás*, vissza is esett a pusztán adat vagy vízió szintjére. Újabb gyűjtésre, korrekcióra vagy megerősítésre vár. Hangulatilag a veszteségérzet dominál, a gyűjtemény egyetlen tételben használtatott fel, a gyűjtemény maga odavan. S az egyetlen tétel újabb gyűjtemények sorozatát előlegzi. Az informátor szerencsecsillaga, hogy plurális személyiség: miközben veszteséggént regisztrálja szorgalmas munkája eredményét, az egyetlen bizonytalan tételt, „*Új Felvilágosodás*”, közben mulattatja is a dolgok alakulása. Az egykori felvilágosodás naivitásait elkerülő újabb, az adat és a vízió közötti pillanatnyi átsapások, mint egy laboratóriumi művillám. Heidegger a Lét megnyilvánulásának pillanatai kapcsán Lichtungról, tisztásról szól, ideje ezt Lightninggel behelyettesíteni, ezek azonosak, ha nem a jelentést, hanem az adatot tekintjük, az új megjelenítés tűzijátéka felülírja a bukolikus idillt.

A transzformáció: *Lichtung* ---> *Lightning* - vési tudatába. Indoeurópai horrorstory: tisztás és villám, ugyanaz a szó, ugyanaz a képző. Akkor az ontológiának is azonosnak kell lenni:

villámoktól borított tisztás. És egy tisztás, ahol minden fűszál megannyi villám. A tisztás mint villámfelület, kiterített villámlásshéria. Villámló terület. Zeus, segíts! Nem szabad visszariadni a következményektől...

E művillámok késői megfelelői az egykori Felvilágosodás geometriára és szilárdtest-fizikára épülő ábrázolás- és ábrázolhatóság-centrikusságának, ahol a létezők minden rétege számára lehetségesnek tűnt a reprezentáció, megjelenítés... Amíg a valamiről való tudat transzparen-ciáját fel nem váltotta az öntudat átláthatatlansága, mely számára mindennek jelentéssé kellett válnia, vagy el kellett tűnnie.

Az *Új Felvilágosodás*, ez az új *Fröliche Wissenschaft* nem derivatív, hanem komplex transzparen-ciája sötét korként rendezi az öntudat és a hozzá kapcsolódó fantáziakultusz, az imagináció korát. Ám talán még ennél a gondolatsornál is jobban mulattatja az, hogy eszébe jut, az egykori Felvilágosodás korának titkos társaságai voltak az új eszmék Ancient regime-be beépített ügynökei, ezek a titkolózva felvilágosítók, akik rávették az egykori uralkodóosztályt, hogy saját létérdekeikről lemondva legyenek divatosak, és önmaguk ellen dolgozzanak. Megfelel ez az AI-service állapotának, mely egy titkos társaság, annyira titkos, hogy tagságának java része nincs is tudatában annak, hogy a társaság tagja. - Ez eszébe juttat egy történetet, mely a titkos társaságok konspirációkedvelő hangulatára emlékezteti. Az elbeszélés része volt a sorozatnak, mely a már említett egyetlen tételben sűrűsödött össze. Most felidézi:

„Van egy alapvető sejtésem: a digitális világban a nullák száma proliferál. Legyen ez szimbolikus vagy sem, empirikusan megvizsgálható. Szerintem nem 50-50%, hanem a nulla felé dől a mérleg. Mint az elméletek szerint annak idején volt, miszerint az anyag-antianyag ekvilíbrio ezen általunk lakott univerzumban minimálisan az anyag javára dőlt el, s nem más, mint véletlen folytán. Az univerzum eszerint egy megnevezhetetlenül jelentéktelen töredéke annak, ami nyitáskor energiává alakulva tönkrement. Ez a tönkremenetel az, amit a létező azóta is entrópiaként kompenzál. Nos képzeljük el, a digitális világ ugyanúgy nem viseli el a dualitást, mint az anyag-antianyag. A digitalizáció akkor, egy még nem ismert határpont elérésekor monolitikus, egyszerű szubsztanciákká roppan/robban össze/szét. Tiszta világ lesz, tiszta, egyértelmű információ, *void of redundancy*, mely sejtésem szerint nullákból áll. Ha tévedek, akkor egyesekből, de e tévedésnek adott esetben nincs jelentősége, mint ahogy univerzumunk számára sem volt. Mivel egynemű szubsztancia, a pusztaság ez egyetlen határozmány. S akkor, először valaha is elgondolkodhatunk, mit jelent egy pusztaság. Ez az elgondolkodás a következő entrópia, a következő kompenzáció.”

„*Welcome to the New Enlightenment!*”

- Az informátor

Bora Gábor esztéta. Az ELTE filozófia-esztétika szakán végzett; 1987 óta az uppsalai egyetem esztétika tanszékén tanít. A Media Research Alapítvány tagja. Művészeti katalógusokban és folyóiratokban publikál. Különböző formációkban, de általában mint szövegek szerzője, performansz-, tévé-, stb.-produkciókban szerepelt.

Itt közölt írása először jelenik meg.

Losoncz Alpár

A határok digitalizálódása

Amennyiben korunk arculatára kívánunk fényt deríteni, úgy az ún. telematikus kultúra, az információátvitel és a kommunikáció technológiájának jelenségei felé kell fordulnunk. Csomópontjai ezek politikai, gazdasági, esztétikai mozzanatoknak egyaránt. Mert ahogy például a barokk életérzés a könyvtár rendezettségében¹³⁸, a könyv formájában, ahogy a reneszánsz a perspektíva mélységének racionalista módon értelmezett szellemkörnyezetében, a láthatóság és a megismerés sajátos felfogásában, úgy korunk töredékes tudata a sugárzó, egymásra utaló digitális tükrök, a váltakozó, vakítóan felvillanó majd eltűnő „technikai képek” burjánzásában ismerhet magára. Ott észleli önnön működését, ahol a vizualitás és a szóbeliség újfajta összeszővődései, az írásbeliség módosulásai bukkannak a felszínre, ahol megváltozott idő- és tértapasztalatok, imaginatív szárnyalások, az esztétikai közeg kiszélesedései jutnak szóhoz. Ha a korai modernitás ipari követelményei mintaszerűen - könyv¹³⁹, újság - az egyre bővülő piac szerteágazó kapcsolataiban ütköznek ki, akkor ma a tőke metamorfózisai, az árugazdaság spekulatív és kevésbé spekulatív hullámverései az ún. telematikus kultúra pecsétjét viselik magukon: a világ politikai-technikai-gazdasági térképének fontos állomásait ma kommunikációs csomópontok, információs adatbankok hálózák be. Ugyanakkor hadd szögezzem le rögtön: azt remélem, hogy korunk technológiai-kommunikációs kultúrája vagy, ha úgy tetszik, kulturális technológiája nem fordíthat hátat a perspektívának vagy a könyv szerkezetének, de bevonva eme hagyományos mozzanatok az informatikai-komputacionális szerkezet jelkombinatorikájába, átírja (overwriting), átalakítja őket. Azzal, hogy felveszi ezen elemeket érdeklődésének körébe, az idézhetőség esélyeit javítja: idézhetővé teszi a hagyomány rezdüléseit.

Ami a perspektívát illeti, a digitális átalakítás beillesztheti a villogó felületek dinamikájába, a felületen való létezés és mozgás lüktetésébe: minden kommunikációs-informatikai gép egyfajta sűrítménye a feltáruló, előhívható és visszahúzódó képek spektákulumának, s nem utolsósorban ösztönzője a *poliperspektivisztikus életvitelnek*, mely a láthatóságot immáron nem a racionális megismerés elvrendszerével, netalán a forma és az eszme egybeesésének ismert rafaellói princípiumával vagy valamilyen központiság pulzálásával köti össze. Abban reménykedhetünk, hogy ahol a különféle perspektívák együttléte domborodik ki mint vezérlőelv, ott eltűnhet az egy, vezérlőrangot bitorló, monologikus perspektíva uralma.

A képernyő, a felület decentralizált terében nem annyira a múlt és a jelen közötti történelmi distancia szűnik meg, inkább e distancia modellálása megy végbe. (A modell¹⁴⁰ pedig nem a valamikor létezett tárgy epifanikus megjelenítését készíti elő, hanem - hogy a pszichoanalízisben is használatos fogalommal éljek - a felismerést, valaminek az ismételten megvalósuló felismerését, az újra felismerést hozza létre.) A digitális esztétika alanya még tovább gyarápíthatja teremtoerejét, mivelhogy a részek modellálásával a színregiszter vagy a tér konfigurációjának jelentékeny módosulásait érheti el: így például a szilárd kontúrok pointillista keretökké változtathatók át, vagy a barokk köntösök ezer redőre bonthatók szét. (Hol van már a technikaellenes művészetfogalom hatalma!) Idetartozik, hogy a modernitástól sohasem volt

¹³⁸ Erről W. Benjamin: „A német szomorújáték eredete”, in: *Angelus Novus*, Budapest, 1980, 336.

¹³⁹ Erről B. Anderson ír: *Imagined Communities*, London, 1983.

¹⁴⁰ A modellről: E. Couchot: „From the Image to Digital Culture”, *Ars electronica*, Linz, 1986, 186.

idegen önnön revíziója, a saját magán végzett munka gondolata, úgy hiszem, ez adja tényleges keretét egyébként a nyolcvanas évek írói tépelődéseinek is a mozgóképek esztétikája kapcsán. Hiszen a művészet határainak szintén ősrégi kérdése különös erővel vetődik fel¹⁴¹ akkor, ha immáron nem egy nyugalomban lévő, önmagára vonatkozó behatárolt térkép rögzített, megállított dinamikájával, hanem egyidejűleg mozgó-továtűnő, pörgő, egymásba hajló képekkel találjuk szembe magunkat. Vagy akkor, ha mint G. Show *Legible City* című alkotásában¹⁴², ahol a néző tartja kezében a vezérlőberendezést avégett, hogy megjelenjenek az elektronikus betűkből álló városok: attól függően, hogy milyen irányt választ magának, tárulnak fel előtte a New York-i vagy egyéb horizontok sűrített betűk formájában. A művész úgy adja át alkotását, hogy újraalkotását igényli a befogadótól. A digitális technikák újra csak a befogadó kontemplativitásával szemben intéznek kihívást, mint megannyiszor ebben a században. Innen származik az e technikák térhódításának korszakában megfogalmazott esztétikai manifesztumok újonnan elterjedése. A virtuális világ fogalma önmagáért beszél, mivel példázza azt a gyakran hangoztatott meggyőződést, hogy itt nem elegendő megállni a vászon előtt magunkba fogadva a színeket, az árny és a fény játékát, hanem át kell lépünk a digitális küszöbön, azaz itt egy másfajta, technikai világ birodalmába való *belépés* szükségeltetik.

A digitális felületen való láthatóság, megjeleníthetőség a produktív ismétlés tárháza is, hiszen a hagyományos mozzanatok informatikai tolmácsolása az ismételhetőség segítségével varázsolja elő a numerikus kódok szövevényéből, az elektronikai impulzusokból a láthatóságot. A kortárs bölcsélet lényeges megnyilvánulásaihoz tartozik, hogy megvilágította az ismétlés teremtőerejét, konstitutív szerepét. Hogy a dolgok végtelenbe nyúló azonosságát ismétlések közvetítésével is megvalósuló különbségek szagattják, barázdálják. Kapcsolatban van az ismétlés ezen értelmezése azzal a pozícióval, melyet Lyotard egy könyvében találóan a termelés/teremtés fogyasztói dimenziójának nevezett¹⁴³. A vibráló elektronikai tartományokban mindenképpen hangsúlyozott szerepet kap a teremtés és a fogyasztás ezen egymásrautaltsága. Mert a digitális teremtés alanya, miközben képek, esetleg szövegek átváltozásának folyamatában leli kedvét, a kavargó, örvénylő numerikus kódok közvetítésével olyan nyitott diszkurzív közegbe lép be, melyben nemcsak teremtő, de mindenkor fogyasztó is. Végül is nem kellene felednünk, hogy az újfajta technológiák által kicsikart esélyek a teremtés és a fogyasztás egységének mentén visszamutathatnak egy nagyon régi eszményre, nevezetesen arra az értékideálra, hogy a techné és a poesis összefonódjon, hogy a tudományos racionalitás kritériumai a kézművesség elfeledett normáival közvetítődjenek. Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy az elektronikai impulzusok segítségével megvalósuló idézhetőségnek, a virtuális világ teremtődésének ténye semmiképpen nem azt jelenti, hogy korunk, miközben halmozza a miniatürizált informatikai technológiákat, és informatikai leltárát készíti az elmúlt kultúráknak, felette áll a hagyomány mozgásának. Ellenkezőleg, korunk a hagyomány különféle útjainak kereszteződésén áll. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a hagyományteremtődés páratlan dinamikája, ez az újfajta tradíciósebesség nem képzelhető el az informatikai leltározás nélkül, melyet gyakran muzealizációnak vagy archaizálódásnak is szokás minősíteni. Mert az archaizálódás folyamata, melynek során a hagyomány szeleteinek előhívhatóságát biztosítjuk, csupán azáltal válik lehetségessé, hogy informatikai láncolatok halmozódnak fel miniatürizálódó szerkezetekben és elektronikai impulzusok egymásraveződésében. A digitális képernyőn, ahol az újramodellálás tevékenysége vívott ki rangot magának, az anyagtalanított dolgok azonossága állandó változásnak vettetik alá, ezeken a

¹⁴¹ H. Klotz: *Kunst im 20. Jahrhundert, Moderne-Postmoderne-Zweite Moderne*, München, 1994.

¹⁴² Klotz, *ibidem*.

¹⁴³ J. F. Lyotard: *Instructione pad'ennes*, Paris, 1977.

képernyőkön mulékony azonosságképletek lelnek otthonra. Szüntelen átváltoztatás közepette cserélődnek a képek. Miközben a digitális esztétika alanya a vezérlőberendezések parancsait váltogatja egy sajátos játékot folytatva mindennapjai, életvilága szeleteivel, a dolgok voltaképpen sohasem áttetszőek, mert nem azonosak önmagukkal¹⁴⁴. Odavész szilárdságuk a digitális, áthatolhatatlan felszíneken. (Az elektronikus szerkezetek ilyen nem áttetsző dolgok konfigurációjának képeit viselik magukon.) A digitális „alany” - aki, láttuk, egyszerre teremtő és fogyasztó is - és a digitális szerkezet közötti viszonylatot aligha lehet ábrázolni a hagyományos alany/tárgy kategóriapár segítségével, hiszen nemcsak a képernyők dologi elemeinek, de az elektronikus impulzusokat mozgásba hozó alany azonosságregisztere sem marad változatlan. Talán úgy is mondhatnánk: e helyütt az azonosságok csupán folyamatszerűen, mint állandó teremtődések és újratelemződések nyernek jelenlétet. Márpedig az állandó teremtődésben, mint egy sajátos azonosságkeretben az idő és a tér is folytonosan elveszíti szilárd határait: itt értelmetlen fenntartani a múlt, a jelen és a jövő merev elválasztásának képzetét, az idő és a tér konfigurációja bizonyos értelemben csak ideiglenesen van jelen.

Nyilvánvaló, hogy a tér és az idő effajta folytonos újratelemződéséből fakadó konstellációk nem hagyják érintetlenül a modernitás idő- és tértapasztalatainak szerkezetét sem. (Így minél jobban szerteágazik a kommunikáció informatikai-technológiai rendszere, annál inkább számíthatunk az időtapasztalat jelentékeny módosulásaira is.¹⁴⁵) A modernitás társadalmi strukturálódásában uralomra jutott időreflexiónak, amely az időmozzanatok közötti hieratikus viszony tételezését választotta kiindulópontjául, s leginkább mindenestül alárendelődött a történelembe beleírt célirányos mozgásnak, kiveszőfélben van a jogosultsága az informatizációs közegekben. Ezek felületein a visszajátszás, az ismétlés, így az előhívhatóság vagy az információk ismételhetősége, a reverzibilitás, a mindenütt jelenvalóságnak az elvei uralkodnak. Körkörös időbeliséget hívnak életre¹⁴⁶, és az egyidejűség elveit érvényesítik. (Az ismétlés - feljebb jeleztem már -, az „azonos visszatérése” szerkezeti alapeleme az informatikai közegek működésének. Az egyenes vonalú idő hieratikus viszonylatai elhalványulnak a telekommunikációs, körkörös szerkezetű időbeliség környezetében.)

Hogy ezúttal kevesebbet kívánok időzni az egyébként minden figyelmet megérdemlő temporális vonatkozások taglalásánál, annak az az oka, hogy számomra úgy tűnik, itt meglehetősen nagy az egyetértés. A sebesség rangjának növekedését, a sebességek hierarchiájának alakulását, a pillanat zsugorodását, az időtartam vonatkozásainak gazdagodását, a mozgás felgyorsulásából adódó következményeket, melyek olyannyira összeszövődnek a kommunikációs technológiákkal, és meglazítják az átélt idővel való kapcsolatokat, többször leírták már¹⁴⁷. Némi kitérőként és csupán röviden emlékeztetni kívánok itt arra is, hogy a pontualitás eszméje nélkül aligha lehetett volna lefektetni a modernitás idő- és térfilozófiájának alapkövét. Ezen eszme köré csoportosult a pont, a vonal, a sík és a körülzáró felszín, valamint a múlt, jelen és jövő egymásra vonatkozásainak értelmezése, melyből a tér- és az időfilozófia körvonalai bontakoztak ki¹⁴⁸. Ha belepillantunk, mondjuk, a kanti filozófia működésébe,¹⁴⁹

¹⁴⁴ Ezt a meghatározást Deleuze használja egy egészen más szöveggörnyezetben, de a teremtődés kapcsán, *Logique de sens*, Paris, 1967, 9.

¹⁴⁵ Itt átvesszem Losonczi Alpár: „A könyv metaforájától a szimulációig: a világ kérdése”, in: *Információ és társadalomelmélet*, Szeged, 1994, 18. vagy *Gondolat-Jel* 1993. III-IV., 85.

¹⁴⁶ Lásd Paul Virilio leírását A. Learról, aki a lakásából eltávolította a tükröket, és videóláncolatot épített be, ami folytán „megállítja az időt”, *Az eltűnés esztétikája*, Budapest, 1992, 19.

¹⁴⁷ Pl. Virilio, *ibidem*.

¹⁴⁸ G. W. F. Hegel: A természetfilozófia, *Enciklopédia II*, Budapest, 1979, 48.

úgy észlelhetjük a tényt, hogy ott a pillanat szerepének az időfilozófiában a pont pozíciója felel meg a térfilozófiában. A pont vagy a pillanat nála nem részként, hanem meghatározottságként jelenik meg a szintéren, mert az időnek és a térnek is sajátja, hogy egyetlen része sem a legkisebb, mindig elképzelhető egy kisebb rész. A hagyományban ezt a konstellációt mindközönségesen folyamatosságnak hívták. Így a pont sem valaminő hozzáadott része az egyenesnek, mert minden pont már önmagában az egyenes végtelen meghúzhatóságának folyamatát foglalja magában. Ma a sebesség teoretikusai arról beszélnek, hogy a gyorsaság folytán már-már eltűnnek a dimenziók, mert elnyeli őket az a „lecsupaszított egyenes, amely csak egy geometriai mozgáspálya sebessége”¹⁵⁰. Megrendülni látszik az informatikai hálózatokban a hagyományos tér- és időfilozófia alapzata: hiszen, mondják, időtartam nélküli pillanatokból álló időtartam, dimenziók nélküli pontokból álló egyenesek jönnek létre. Az informatikai képzelet végtelen kicsiben interpolál. Ha a kanti gondolkör keretén belül maradunk, akkor úgy érvelhetnénk, hogy a pillanat összepréselése olyan módon megy végbe, hogy a pillanat és a pont dimenzió nélkülivé válhat.

Tény és való, hogy újra és újra megragadnak bennünket azok az eszmefuttatások, melyek a felfokozott sebesség paradoxonjairól értekeznek, hiszen ezek egy kivetített végső stádiumban valóban megingathatják az időtartamhoz, valamint a mozgáshoz fűződő beállítottságunkat, így a mozgás olyan formájához, mint az utazáshoz tapadó képzeletünket. Ugyancsak közbevetőleg jegyzem meg: a modern civilizáció kristályszerkezetéhez tartozik, hogy a térre és az időre mint leküzdendő akadályra tekint, ennél fogva az említett leírások, melyek az új technológiák páratlan elterjedéséből fakadó gyorsulásokat teszik tárgygyá, az e civilizáció legmélyén rejlő ellentmondásokat juttatják kifejezésre, csak egy új kontextusban. Hiszen gondoljuk csak meg, ha a tér és az idő akadály gyanánt jelenik meg számunkra, akkor egy elképzelt végső ponton a tér és az idő is eltűnhetne életvilágunk horizontjairól, vagyis digitális jelek formájában tárolt, lényegében megélt dimenziók nélküli képekre bomolhatna. Kérdésként merül fel azonban, hogy a mediatizált kommunikációs technológiák világa által közvetített időérzékelés milyen befolyással bír a tértapasztalatra, hogy mindezek után csak az idő marad meg számunkra. Tudniillik nem először vetődik fel a modernitásban, hogy a sebesség felgyorsulása semmissé teszi a tértapasztalatot. Már a múlt század írói is azzal a gyanúperrel éltek, hogy a modern kor egy temporális civilizáció alakját ölti magára. Pontosabban az idő fogalma a sebesség konstellációjának részévé válik. A létezés sebességgé alakul át. Ezek a megsejtések manapság, miután az informatikai technológiák tovább folytatják a közlekedési eszközök a múlt században megkezdett forradalmát, ismételten erőre kaptak. Peter Weibel (akinek nem egy, az elektronikus médiumok esztétikai hozadékait tárgyaló értekezést köszönhetünk) egyenesen úgy vélekedik, hogy az általánossá váló dematerializáció folytán a tértapasztalatok csaknem eltűnnek, időmozzanatokká alakultak át¹⁵¹. Tehát legfeljebb a téridő kategóriája tarthat a dolgok jelenlegi csillagállása közepette igényt az igazoltságra. Paul Virilio *Az utolsó jármű*¹⁵² című munkájában pedig odáig jut, hogy azt állítja: ha a XIX. században a távolság-idő kategóriapár diadalmaskodott a tér felett, akkor az átvihető elektronikus képek korszakában a távlat-sebesség kategóriapárt kell beiktatnunk primátusába. Ő olyan világot ábrázol, melyben az informatikai technológiák által gerjesztett gyorsaságképletek okán az érkezés mindenkor elsőbbséget élvez az elindulással szemben, mert maga a tér immáron nem más, mint a

¹⁴⁹ I. Kant: Ak.-Ausg. XXVIII, 204.

¹⁵⁰ P. Virilio: *Az eltűnés esztétikája*, Budapest, 1992, 73.

¹⁵¹ P. Weibel: *Pictorialer Raum in der elektronischen Kunst*, Ars electronica Linz, 1986, 133.

¹⁵² Lásd: „Looking Back on the End of the World”. Ed. D. Kamper, Ch. Wulf, *Semiotext*, 1989.

kiterjedés hallucinációja. Mielőtt elindulnánk, valójában már meg is érkeztünk. Ha valamikor úgy véltük, hogy a hely nem más, mint egy pont a mozgás állapotában, a megállítás pedig egy végtelen lassított mozgás, akkor a hely és a pont csupán informatikai részecske gyanánt jelentkezik. A gyorsaság, az informatikai forradalom, a szimuláció mint az energia utolsó formája tehát megfosztja minden fontosságától a tértapasztalatot, s mozdulatlanságra, azaz az elektronikai géphez való rögzültségre, egyfajta egzisztenciális inerciára kárhoztat bennünket. Az informatikai forradalom végső grádicsán a digitális alany - ez történik például Baudrillardnál, aki köztudomásúlag a kommunikáció eksztázisáról beszél - afféle *abszolút kéjlesővé*, az egzisztencia kéjlesőjévé válik, mert odaszegeződve nem tesz mást, mint a csatornákat cseréli és kéjutazásokat tesz a képernyőkön. A dolgokat csak az információ vonatkozásában érzékeli. Tehát a kommunikációs technológia előrenyomulása olyan körbe zárja, melyben mintegy abszolutizált tehetetlenségi nyomatéka okán mozdulatlanul várja, fogadja be a képek mérték-telen özönlését. (Baudrillard vagy Virilio esszéisztikus publicisztikája-polemológiája rendkívüli értékű e mozdulatlanság formáinak leírása szempontjából.)

Az elektronikai metasztázisok forgatagában, minden bizonnyal, rendkívüli változásoknak nézünk elébe. (Aligha akadhat olyan értelmező, aki ne részesítené komoly figyelemben a tér és az idő informatikai-kommunikációs, egymásba kúsó szövödményeit.) Ugyancsak nem kerülheti el a figyelmünket az a tényállapot, hogy a mediális hálózatok felkeltik a digitális alany, ha úgy tetszik mozdulatlan odaadásban elmerülő „hűségét”. Hogy keresztül-kasul utazhatjuk kommunikációs csatornákon a világ digitális állomásait: mindez mély nyomokat kell hogy hagyjon mindenfajta világtapasztalaton. *Talán úgy is mondhatnánk, eljátszadozva a régi kíváncsisággal, a határok nem spiritualizálódnak, hanem digitalizálódnak.* Mégis, számomra továbbra is kérdés marad, hogy milyen mértékben idomul tértapasztalatunk a felgerjesztett gyorsaság, a felfokozott sebesség normáihoz. Nem kevésbé izgat ama kérdés, hogy vajon a tértapasztalat tényleg végtelenül lekicsinyített időszakok érzékelésébe csap-e át elhomályosítva mindazt, amit a tér konfigurációjaként ismerünk. (Beletűnnek-e a térszeletek a technológiákba?)

Fel kell figyelnünk először is arra, hogy a központosítás különféle torzszüleményeinek bírálata találkozik az informatív-kommunikációs technológiák által kibontott folyamatokkal¹⁵³. A kommunikabilitás egyetemes szorgalmazása segítséget nyújthat a központtalanítás, a megváltoztatandó térszabályozás stratégiája számára. Ezen ellentmondások az információk intézményes központosítása, monopolizálása és az információs pluralitás szétterjedésének egyszerre megvalósuló, egymásnak feszülő tendenciáiban nyernek lényegi kifejezést, de a delokalizáció¹⁵⁴ és a relokalizáció ellentétes irányú, versengő mozgásaiban is tetten érhetők. Tudniillik az informatizációs kommunikabilitás széles körű megteremtése csak akkor válik lehetségessé, ha az információs-kommunikációs technológiák hálózata megtöri a lokális, a genius loci ellenállását, és kiszolgáltatja azt a delokalizáció, deteritorializáció egyenmősítő folyamatainak. (Hiszen a lokalitás jellegzetességeibe kapaszkodó ember csak úgy domboríthatja ki helyének különösségeit, ha azokat minél hathatósabban az elvontság, a numerikus nivellálás föltartóztathatatlan folyamataihoz rögzíti.) Az informatikai topográfia és a tér digitális intézményesítése a numerikus kódoknak a kultúrában betöltött szerepe révén egy szintre hozhatja és egymással felcserélhetővé teheti a különféle lokalitásokat, amelyek ily módon az informatikai hálózat egy atomjává zsugorodhatnak. A helyinek hálószerként való létezése mögött a térbeliség tökéletes átjárhatósága és a hozzáférhetőség elvének térnyerését

¹⁵³ Losoncz: ibidem, 19.

¹⁵⁴ A delokalizációról: V. Descombes: „Dé-localisation - Adresse aux utopistes”, in: V. P. Furter/G. Raullet (dir.), *Stratégies de l'utopie*, Galilée, Paris, 1979, 134.

pillanthatjuk meg. Hogy az informatizáció kaput nyithat a tér intézményesítésének plurális alapon történő szabályozása előtt, azt alighanem senki sem vitatja. Így a delokalizációval a relokalizációs irányulások, a decentralizált információk helyhez kötöttsége, a „reteritorializáció”, az információk igazságosabb elosztása, a központosított információfelhalmozással a regionális informatizáció gyakorlata állítható szembe. Az informatikai hálózatokban forrpontra jutnak a hatalmi differenciációk. Nem becsülhető le a veszély, hogy az informatizáció folyamataiból kinőtt tekintélyelvű, technológiai mindenhatóságot képviselő erők egy csapásra fölébe kerekedhetnek az informatikai pluralizmus, a központtalanítás áhított értékeinek.

Amennyiben a világ informatikai technológiák által megvalósuló meghatározottsága napról napra intenzívebbé válik, úgy az információk megszerzéséért vívott gazdasági, politikai és kulturális harcnak is megkülönböztetett figyelmet kell tulajdonítanunk. Az informatizációs technológiákat átjárják a politikai és gazdaságtani dinamika hatalmi játéka. Összefüggésben vannak tehát a hatalmi mozzanatok, hatalmi pontok és pillanatok földrészekben is átnyúló konfigurációjával. Az információk, kommunikációs mozzanatok térbeli elosztása a közterepet átszelő mediális közegekben, a priváció terében: az információk, statisztikai diagramok elhelyezése, beosztása, szétoztása a stratégiai/funkcionális terekben nem veszíthette el fontosságát. Meglehet, a térbeli kiterjedés hagyományos logikája nem elégít ki bennünket, ha jelenünk mozgásirányait óhajtjuk magyarázni, és teljes erővel kell összpontosítanunk az informatikai térben tükröződő szétoztásra¹⁵⁵, a térelemek informatikai tagolódására. Ami azt jelenti, hogy gondolkodnunk kell azokról a módozatokról, ahogyan a médiák által megteremtett terek befolyásolják, pontosabban: artikulálják a fizikai-földrajzi tér érzékelését. Nem fér kétség ahhoz a meglátáshoz, hogy számot kell vetnünk a tértapasztalat transzformációival, lévén hogy informatizációs technológiák hatják át a teret, hogy szemünk előtt megy végbe a pillanat zsugorítása, ami a sebesség fontosságáról alkotott képzeteket hitelesíti, ám civilizációnk bensőjéből, dinamikájának eredendő meghatározottságából sarjad, hogy szüntelenül újrafogalmazza a térhez való viszonyát. Az informatikai technológiák sajátos formát adnak ezen gyakorlatnak. Olyan időképlettel látják el az újrafogalmazást, mely meglazítja a földrajzi tér érzékelésének kereteit, de nem szüntetik meg, hanem artikulálják¹⁵⁶ azokat.

(De mi mondható mindezek után a könyv kapcsán, melyet szintén szóba hoztam előadásom kezdetén? A „modernitás hajnalának” eseményeit taglaló szakírók¹⁵⁷ már régen felfedték, hogy az egyéni tér csöndjében olvasott könyvhöz kapcsolódó gesztusok milyen módon voltak beágyazva politikai-gazdaságtani-kommunikációs, vagyis hatalmi összefüggésekbe. E csönd kontextusában a magány helyzetében leledző személy valójában nemcsak a piacra szánt termék fogyasztója gyanánt viselkedett, de gyökeret vert egy, a könyv jeleit befogadó szélesebb, nemzeti közvetítettségű közösség talajába is. Ami azt jelenti, hogy egy nemzeti jelentések által behatárolt térbe lépett be, része lett egy kiteljesedő nemzeti színezettségű topológiának. A kommunikáció mikéntje döntően határozza meg, hogy milyen módon keveredik ki az új egész. A feljebb említett írók afféle láthatatlan közvéleményről és egy elképzelt, begyakorolt mindennapi élet szabályairól is beszélnek a könyv és formája, az újság kapcsán,

¹⁵⁵ Itt lényegében egy foucault-i elemet variálók.

¹⁵⁶ Az artikuláció pontosan meghatározott jelentése: olyan kapcsolat formája, mely összeköthet különböző elemeket. A kötés nem örökérvényű, s mindig arra kell rákérdeznünk, hogy milyen körülmények közepette jöhet létre a kapcsolat. S. Hall: „On Post-modernism and Articulation: An Interview with Stuart Hall”, *Journal of Communication Inquiry*, 1986, 10, 2.

¹⁵⁷ E. L. Eisenstein: „Some Conjectures about the Impact of Printing of Western Society and Thought”, *Journal of Modern History*, 1968, 40, 1, 42. Anderson; ibidem.

ahol az anonimitás elvei alapján cselekvő csoportok hallgatólagosan feltételezhetik, hogy mások, felebarátaink hozzánk hasonlóan járnak el. Mármost a kommunikáció gondolatának mindig része a közelség, a távolság áthidalásának tapasztalata, az alanyok koegzisztenciája, az implicit szolidaritás. Minden jel arra mutat, hogy amidőn a könyv a nép közjává lett, demokratizálva az igazsághoz/igazságokhoz való hozzáférhetőséget, ugyanakkor dekonstruálva a vallási birodalmak kontinenseket áthidaló globalizmusát, akkor a nemzeti kötelékek erősödtek módfelett, azaz a nemzeti lojalitás, a nemzeti eszmével kötött hallgatólagos szövetség jutott érvényre.)

Aligha kerülhetjük el az elkövetkezőkben, hogy szembenézzünk az új informatikai technológiák politikai-gazdaságtani-kommunikatív vonatkozásaival is. Hiszen azáltal, hogy mélyen belenyúlunk korunk, a „posztmodernitás” szöveteibe, arra kényszerítenek bennünket, hogy tüzetesen megvizsgáljunk újra és újra megannyi kérdést, így a felvilágosodás politikájához olyannyira tapadó megkülönböztetést a közterep és a magánszféra között. Aztán nem zárkozhatunk el attól, hogy újra elmélkedjünk a közvélemény, a nyilvánosság változó formáiról, differenciálódásáról éppen a tér artikulációjának környezetében. Hovatovább a médiákat tárgygyá tevő kortárs vizsgálódások mintegy tovább folytatva, de egyúttal módosítva az e századi, egyébként gyakran lehangoló, vigasztalan reflexiókat, a közsférát helyezik érdeklődésük homlokterébe¹⁵⁸. Új ideálok és új aggodalmak fogalmazódnak meg. Hiszen másfajta típusú közterek jönnek létre, amikor a résztvevőket a kommunikációs technológiák, mediális hatókörök kötik össze. Ezenkívül a kommunikációs diskurzusok megsokszorozódása tágítja a közsféra kereteit is. Egyfelől él voltaképpen a remény, hogy az informatikai technológiák életet lehelhetnek a kiszikkadó közsféra elemeibe, másfelől erősödik az aggodalom, mely abból táplálkozik, hogy a modernitás dinamikája nemegyszer rácaffolt a közterekbe vetett reményekre.

A korai kapitalizmus és a nyomdai technológia egységében fogant kommunikabilitás háttérében ott látjuk a régi elképzeléseket is a közsférákról. A *res publica*, a politeia eszménye elválaszthatatlan volt a közsférában a hatalom kérdéseiről vitatkozó polgárok közösségétől, a közösségi erények gyakorlásának ideáljától. Ugyanakkor a *res publica* modern eszméjének korai formái a nemzeti alapokon szerveződő állam által ellenőrzött térben jelentek meg. (Olyan földrajzi-nemzeti térben, melyben az uralkodó minták szerinti topológiai sémák jelentették az igazodási pontokat: ezen egységesített topológia szerves része a főváros¹⁵⁹, a politikai-gazdaságtani-kommunikációs hegemoniával rendelkező metropolis.) Olyan szerkezet, melyben a központ mint a hatalom kiapadhatatlan forrása létezik. Nem kevésbé része a modernitás térfilozófiájának a köz- és a privát sférák kettémetszése, a választóvonalak igazolása, a hatalmi problémák észérvek alapján történő taglalása és az egyéni intimitás körei között. Viszont a mindenütt jelenvalóságot célzó törekvések, a „kapilláris” erek módján szétterjedő informatikai hálózatok, kábelek megrázkódtatják e topológiát, azt a kommunikabilitást, melyet a korai modernitás alkotott magának. A határok néhol áttevődnek, néhol teljesen elmosódnak. Ami nemrégiben még a privát sféra birodalmának részét képezte, ma belekerül a közviták vérkeringésébe. A nemzeti topológia keretei között egy adott állandósággal bíró tér, a nemzetállam határai adtak egységes keretet és fedelet a nyilvánosság alakzatrendszerének. De ott, ahol a térhez való viszonyulás állandóan újrafogalmazódik (ahol az informatikai technológiákban vezérmotívumként viselkedő térteremtés minduntalan artikulálódik a közvetlen tértapasztalattal), ott a nemzetállami egységes kommunikációs keretet

¹⁵⁸ Lásd pl. N. Garnham: *Capitalism and Communication: Global Culture and the Economics of Information*, London, 1990.

¹⁵⁹ Evvel kapcsolatban Derrida elmékedéseire utalok: *L'autre cap*, Paris, 1991.

kereszteznek a különféle térartikulációra törekvő médiák. Az egységes közterep helyett megjelennek a mikro-, makro-, mezoszférák. Hogy egy példát említsek¹⁶⁰: a számítógépes hálózatok először olyan terminálokat használtak, melyek a nagy számítógépekhez kapcsolódtak, de az utóbbi két évtizedben az információk szétesztása érvényesül, még hozzá mikro-, mezo- és makroszinten. A nyolcvanas években elterjedtek a lokális hálózatok (Local Area Networks), melyek lehetővé teszik az információk gyors cseréjét egy szervezeten belül; később ugyanezek városi hálózatokban kapcsolódtak össze (Metropolitan Area Networks), melyek viszont szatellit antennák segítségével globális hálózatokká alakultak át (Wide Area Networks), ezek több kontinenst fognak be. De a mikro-, mezo-, makroaspektusok megmaradtak, azaz a közsféra pluralizálódását segítették elő. A mikro-, mezo-, makroaspektusok ugyanakkor nem adták meg, egy informatikai folyamatszerűségben szerzik meg csak relatív értelemben vett azonosságukat. Az informatikai technológiákhoz kapcsolódó konfliktusok lényegében a mikro-, mezo-, makromozzanatok keveredésében, forgatagában merülnek ki. Ebből az következik, hogy az informatikai-kommunikációs technológiák szétterjedése, a közsféra digitalizálódása egyúttal a közsféra pluralizálódását honosítja meg. (Nemcsak a könyv egységének modern eszméje kapcsán kell rögzítenünk lényegbevágó változásokat tehát.) Az informatikai technológiák lényegét az a tény is érinti, hogy a politikai tartományokban is közvetítik a feljebb jelzett tapasztalatot a koherencia, így az egységes közterep ideáljának elhalványulásáról. A delokalizáció és a relokalizáció cselekményei és ellen-cselekményei összefüggésben állnak ezen folyamánnyal.

A különböző térszerveleteket befogó hálózatok mentén ideiglenesen vagy kevésbé ideiglenesen fennmaradó kvázi mozgalmak, felforgató tevékenységet képviselő csoportok jelentik be igényeiket. Ezen lehetőségeknek megfelelően bimbózhathatnak azok az elképzelések, melyek az adott politikai közösségek vonatkozási kereteinél szélesebb kérdéskörök, így erkölcsi kérdések makroszinten való tematizálására törekszenek. A nyolcvanas években számba szökkentek olyan politikai irányulások, melyek kozmopolitikai kérdéseket feszegettek: kulturálisan átszőtt kozmopolitizmus, mondializáció - ezek a jelszavak hallatszottak gyakran az elmúlt időszakban az ún. új mozgalmak kapcsán. Az informatikai technológiák beékelődve az államilag szétesztett világterekbe, módosítva a civil társadalom és az állam polemológiáját, befolyásolhatják eme mozgalmak logikáját, hiszen átszelik a határokat: olyan tereket nyitnak meg, melyekben a mondializáció és a kozmopolitika szerkezetváltozásait formálják.

Folytatható, persze, az informatikai technológiák ma még beláthatatlan hatásának értelmezése. (Hiszen például nem ejtettem szót arról, hogy a gazdaság paradigmáira milyen befolyással bírnak az újfajta technológiák, vagy hogy „önreferencialitásuk”, a vírusok, a saját magukba való belebonyolódásuk révén egyúttal törekennyé is teszik civilizációnkat.) De talán az elmondottak elegendő útmutatással szolgálnak. A jelenségek gazdagságára, a technika e roppant kibontakozására az jellemző, hogy olyan folyamatok zajlanak itt, melyek igénybe veszik egész kultúránkat.

Losoncz Alpár filozófus, a posztmodern teória szakértője. Az újvidéki egyetem Magyar Tanszékén tanít filozófiát. A Műszaki Kar Társadalomtudományi Katedrájának vezetője. 1991-től a szegedi JATE Filozófiai Tanszékének állandó vendégtagja. Önálló kötete: *Hiányvonalakozások*. Újvidék, 1988; *Modernitás: Kolonosz szigetén?* Belgrád, 1997; ezenkívül több kötet társszerzője. Írása a Meta Fórum II. konferencián hangzott el 1995-ben, és a *Gondolat-Jel* 1995.5 „Cyberszkóp” száma közölte.

¹⁶⁰ A példát J. Keane előadásán hallottam Belgrádban 1995. január 6-án. Ő alkalmazza a mikro/makro/mezo felosztást is. Lásd még: J. Keane: „Structural Transformations of the Public Sphere”, in: *The Suppressed Civil Society, Potisnuto civilno drustvo*, ed. V. Pavlovic, Beograd, 1995, 374.

Eric Davis

Technokultúra és vallásos képzelet¹⁶¹

Meglehetősen bonyolult gondolatmenetet készültem előadni a II. századi gnosztikus eretnkségek napjainkig tartó kulturális hatásáról. De a mai zsúfolt nap után úgy vélem, hogy egy újabb, információkkal, súlyos érvekkel telített és furcsa apparátussal alátámasztott előadás túlságosan fárasztó lenne. Ezért mondanivalóm egyszerűsítése és a rögtönző előadásmód mellett döntöttem. Emiatt előadásom valószínűleg el-elkalandozik majd, szakszerűtlen és mindenképpen kísérleti jellegű lesz. Általában több, ironikus játékelemekkel elegyített kulturális és történeti anyagra hivatkozom. Noha meglehetősen lazán tárgyalok néhány olyan témát, mely a remek felkészültségű hallgatóság számára problematikusnak tűnhet, kérem, tartsanak velem.

Mindenekelőtt szeretnék egy igen világos különbséget leszögezni s a továbbiakban szem előtt tartani. Általában ha vallásról beszélünk, jól felépített hitrendszerekre és az ezeket megtestesítő és megerősítő intézményekre gondolunk. De nagyon fontos megkülönböztetni a vallásban alakot öltő dogmatikus hitrendszert attól a tapasztalati, képzeleti, alkotó és gyakorlati jellegű vallásos élettől, melynek kevés köze van az ideológiai meggyőződéshez és sokkal inkább - a sajnálatos módon eredeti jelentéséből sokat veszített terminussal - a „szellemiséggel” kapcsolatos. A vallási jelenségvilágon belül e két módozat kapcsolata igen bonyolult és összetett, távolról sem annyira egyszerű, mint ahogy azt sokszor feltételezzük.

Egyik legjelentősebb érdeklődési területem a cyberkultúrát érő szellemi hatások kérdése, ehhez a témához pedig nem annyira a teológiai vagy a metafizikai kérdések, mint a szubkultúrák tanulmányozása vezetett el. Ahogy a különböző, a képzelőerőt leginkább megmozgató szubkultúrákat, például a neopaganizmust, a Star Trek-híveket,¹⁶² a Grateful Dead-rajongótábort és a tudattágító szerekért lelkesedőket tanulmányoztam és írtam róluk, felismertem, hogy a szekuláris szubkultúrák számtalan eleme - az ábrázolásmódok, a törzs fogalma, a ritualizált közösségi forma - az általam populárisnak nevezett vallás elemeire rimel. Innen a technokulturális törzsekhez vezetett az út, ők még egy sajátos „éntechnológiával” is rendelkeznek. A tág értelemben vett vallásos diskurzus a technokultúra tárgyalásának elengedhetetlen része, nem pusztán azért, mert a kortárs technika egy saját különös misztikával rendelkező szekuláris vallássá fejlődött, hanem egyszerűen azért is, mert a technika társadalmi és képzeletbeli következményei mindannyiunkat érintenek.

Emiatt ránk hárul a vallás tárgyalásmódjának csiszolása. A cyberkultúra szélsőséges jelenségeivel foglalkozó kritikusok közül sokan felfedezték az erőteljesen misztikus, apokaliptikus és millenáris vonásokat, illetve azt, amit Richard Barbrook szellemesen „misztikus pozitívizmusnak” nevezett. Ennek ellenére az a véleményem, hogy a felismerésen túl a vallás és a szentség jelenségeit gyakran túlságosan leegyszerűsítve tárgyalják. Egyik példa erre a Critical Art Ensemble ZKP3-ban megjelent írása.¹⁶³ Egy adott ponton ez az elméleti téren igen képzett csoport kitér arra, hogy a vallás a szekuláris modernitástól eltérő módon viszonyul a

¹⁶¹ Ez az írás Eric Davis 1996 októberében a MetaForum III. Konferencián elhangzott szóáradatának digitálisan újrakevert változata.

¹⁶² Star Trek: 1966-ban indult tévésorozat, és igen nagy népszerűsége tette szert. Rajongóklubok alakultak, képregényekben jelent meg, 1980-ban nagy sikerű játékfilmet készítettek belőle.

¹⁶³ Critical Art Ensemble: *Nihilims in the Flesh*. In: ZKP3, MetaForum3, Budapest, October 1996.

nihilizmusához, amennyiben az egymásba fonódott test, ego és fizikai világ egészét bizonyos mértékig problematikusnak tartja. „A keleti teológiában a szubjektum-objektum viszonyában közvetítő vágyak poklát csak a szubjektum eltörlésével lehet visszafogni, és ezáltal lehet visszaállítani a tökéletes ürességet.”

Mást is írnak, de számomra csak ez az egy mondat érdekes. Túl azon a butaságon, hogy egy világosan buddhista paradigmára „teológiként” hivatkoznak - végül is a buddhizmusnak nincs Istene - a CAE buddhizmusfogalma egyenesen a XIX. század legkorábbi és legkiforrottabb nyugati dharmaeértelmezéseiből fakad, melyeket a bimbózó nihilizmus és a Schopenhauer által bevezetett „semmi” fogalmai hatnak át. Filozófiai szempontból ez a „semmi” egyszerűen csak minden maradandó lényeg kimaradása a dolgokból, a létezés végső kiüresítése. Hiba lenne egyszerűen a nirvánában való megsemmisülés vágyaként leírni a keleti bölcsesség hagyományt, noha ez némiképpen valóban jellemző a Therevada buddhizmusra, de ez az egyszerűsítő értelmezés teljesen megfelel a Mahayanáról vagy a Vajrayanáról, ezek pedig nagymértékben árnyalnák a vágy, a nihilizmus és az immanencia kérdését. A Mahayanában például a látszólagos énhez nem tartozik maradandó anyag, s ezt a felismerést nem a nirvánába menekülés kíséri, hanem a botthisattva, a szenvedés azon világa iránti radikális elkötelezettség, ahol az efféle illúzióknak valóságos erejük van. A Vajrayana minden szenvedélyt, a testi vágyakat is, egyszerűen lecsapolható és alkímiai úton szellemi célokra fordítható erőforrásnak tekint. A Dzochen és a Tantra az immanenciáról szól, a Zen-mesterek érzéki örömei és italozás iránti fogékonysága közismert. Ekképpen a vallásos képzetek egy igen lényeges vitát indítanak, horderejük mégis elvész a könnyű „ellenségé”, a világot megtagadó transzcendenciává és az érzélgős, mindent meghatározó semmivé karikírozásban.

Egy másik, ennél érdekesebb példa Richard Barbrook *ZKP*-ben megjelent írása a szent cyborgról,¹⁶⁴ mely a technokultúra dühöngő végleteiben megjelenő nyers metafizikai és apokaliptikus fogalmakat tárgyalja - a mesterséges intelligenciát, a digitális halhatatlanságot, valamint a test és a lélek radikális különválását. Éleslátó elemzése a „misztikus pozitivizmusról”, az általa felvázolt kapcsolatok és ezek problematikusága engem is gondolkodásra serkentenek. Ennek ellenére Barbrook egyszerűen hibákat lát: ezek a képzetek teljesen hamis és irracionális fantáziák, melyek tagadják a történelmi - azaz a gazdasági - materializmus hűvös és kökemény tényeit és a szociáldemokrata nagy narráció szükségességét, melynek nem kell az effajta bosszantó atavizmusokhoz folyamodnia.

De a spiritualizmus, a szent képzetek és a kozmológia (röviden ezekből áll a misztikus pozitivizmus) nem atavizmusok, noha mindenféle buta és erőszakos lehetőség csíráját hordozzák magukban - ahogyan bizonyára a történelmi materializmus is. Ezzel nem a hivatalos vallás hatalmi struktúráit próbálom védelmezni, mindössze rá akarok mutatni, hogy a cyborg szentségét ugyanolyan könnyen meg lehet támadni a vallás szemszögéből is, mint ahogy Barbrook kívülállóként teszi ezt - és sokan meg is támadják. Ez a tényállás számomra együtt jár a kétszeres radikális kötöttség azon gyógyszer-méreg helyzetével, amit Toshia Ueno¹⁶⁵ írt le egy másik összefüggésben. Barbrook nézetei szerint a miszticizmus különös és erőteljes, és elemzése a cyberkultúra jelentős rétegére mutat rá. Emiatt fel kell tennünk a kérdést: miből ered? Értelmiségiként kedvemre kritizálhatom ezeket az „illúziókat”, de itt egyúttal egy olyan szociológiai, pszichológiai és a képzeletet érintő jelenségről van szó, mely a fogalmak kritikáján túlra, az emberiség időálló, az évezredek során kibontakozó kérdéseire vezet.

¹⁶⁴ Richard Barbrook: *Sacred Cyborg*. In: *ZKP3*. MetaForum3, Budapest, October 1996.

¹⁶⁵ Toshia Ueno: *Japanisation and Techno-Orientalism*. In: *ZKP3*, 71.

Barbrook elemzése egy adott időszakról, a misztikus elemeket primitívnek, atavisztikusnak és regresszívnek ítélő, alapvetően lineáris kultúrtörténeti fogalomra támaszkodik. Eszerint a civilizált emberi gondolkodás a gyermekkort kinőve modern öntudattá fejlődött, míg végül az emberek rádöbbenek, hogy a premodern világnézet többé nemhogy magától értetődő és sokatmondó lenne, hanem saját politikai autonómiájukat ássa alá, és eltakarja a világban érvényesülő valódi erőket. Erről a forgatókönyvről sokat lehetne mondani, s noha Barbrook a baloldaliság „posztmodern” kritikájával állítja szembe a maga elemzését, számomra úgy tűnik, hogy a fürdővízzel együtt a gyereket is kiönti. A *Nettime*-vitákban többek között azt kedvelem, hogy a résztvevők nem elégednek meg sem a modern, sem a posztmodern fogalmával, hanem ezeket érdekesen, végletesen és kétkedve váltogatják. Ezekhez a vitákhoz hozzáfűzném, hogy a cyberkultúra szociológiai és képzeleti hibridjeinek feltáráshoz szükség lenne - nem az atavisztikusként, hanem a pozitív, produktív és veszélyes rendszerként értékelt - premodern korszaknak a többi közé illesztésére.

Persze a premodern nem egyszerűen visszatér - hanem hangsúlyos premodernként, tagolt archaizmusként vagy középkoriasságként bukkan fel, és különös, változó környezetünk lényeges rétegét képezi. A szigorúan evolúciós - vagy a posztmodern szemszögből túlradóan eklektikus és emiatt ellaposodó - időtengelybe kapaszkodva pedig egyszerre veszítjük el a pillanat sava-borsát és szorongató hatalmát.

A premodern funkcionális jelenlétét taglaló elméletek közül talán a Bruno Latour¹⁶⁶ által bevezetett értelmezési mátrix a legérdekesebb. *We Have Never Been Modern* című könyvében a nagyszerű francia tudománytörténész a felvilágosodás kezdetét tárgyalva rámutatott, hogy a modern tudomány új retorikája és módszertana két részre: természetre - azaz a tudományosan megismerhető, produktív és determinált valóságra -, másrészt a kulturális és politikai önmeghatározások sorára osztotta a világot.

Ez a „nagy szakadás” számtalan területre kiterjed, és máig többféle kérdést vet fel. A kortárs példák egyike a nemi szerepek kérdése. Elismernék, hogy a nem tulajdonképpen egy fogalom, és mégis akadnak radikális társadalomkritikusok, akik mindenáron a pszichológiai és genetikai szempontból eltérő testi felépítésre fektetik a hangsúlyt, s a különbséget a tudomány tömör és termékeny eszközeivel vélik megragadni. Hacsak azt nem állítjuk, hogy a saját halálunk is pusztán fogalom, reménytelenül egybefonódunk egy korlátozott és saját története által meghatározott testtel. Ugyanakkor amennyiben a testről és annak létező korlátairól beszélünk, a természeti törvények nyelvezetére jellemző félelmetes hatalmi játékokat is magában foglaló beszédmóddal máris a diskurzus és a fogalmiság területére lépünk. Másrészt azok a kritikusok, akik tagadják a produktív és artikulált tudomány eredményeit, és ezzel szemben a szemiotikai bálványokat és a végletes relativizmust részesítik előnyben, a nyelvészeti idealizmus és a pesszimista irracionális meggyőződés egyvelegének csapdájába kerülnek. Így aztán ide-oda ingázunk a nagy szakadás mentén, oksági magyarázataink nyilait hol a társadalomról a természet felé fordítjuk, hol vissza a társadalom felé.

Latour könyvében ezzel a modern intellektuális környezettel az ún. premodern „antropológiai mátrix” állítható szembe. Az antropológiai mátrixban a nagy szakadás valójában megszűnik. Nincs külön természet és kultúra, hanem ún. természetkultúra. A dolgok nem válnak élesen külön szubjektumként és objektumként, hanem hibrid tárgyszubjektumok, animista szereplők maradnak a szükségszerű kapcsolatok hálójában. Tegyük fel, hogy egy hagyománytisztelő

¹⁶⁶ Bruno Latour filozófus, tudomány antropológus. A l'Ecole Nationale Supérieure des Mines de Paris Centre of the Sociology of Innovation intézetében tanít. Számos könyvet publikált, a legismertebbek: *We Have Never Been Modern*; *Aramis, or the Love of Technology* és *The Pasteurization of France*.

inuit eszkimó vagyok, és elejtek egy jegesmedvét - mit jelent számomra a jegesmedve? A jegesmedve egyrészt egy tökéletesen anyagi tárgy, melyet az emberi szükségletek és vágyak kielégítése érdekében teljesen racionális módon feldolgozok - nincs ebben semmi misztikus. Ugyanakkor valamiféle bonyolultabb módon a jegesmedve a képzelet kozmológiai világának alakja is, az anyag és a magam világának ontológiájához hozzátartozó mindenféle szimbolikus, vallásos és misztikus elemek közötti lassan változó kapcsolatrendszer egyik eleme. Annak ellenére, hogy ez a hálózat történelmi távlatban mérve változik, alapjában véve konzervatív marad, mert az egész mátrix minden termelési mozzanatot, minden technikai fejlődést és minden újítást bizonyosan azonnal számba vesz, és egy új tárgyszubjektumként, egy új technikai szereplőként osztályoz. Ezt a hálózati rendszert hasítja ketté a nagy szakadás, és így teszi lehetővé a modern világ meghökkentő - a lehető legszélesebb értelemben vett produktivitását. Hogy a szakadás méretét beláthassuk, elég a reneszánsz hermetikus és alkímikus tudományát Boyle, Descartes és a Királyi Társaság tudományával összevetni.

Latour azt sugallja - sokkal elmésebben, mint ahogyan én teszem -, hogy manapság ez a nagy szakadás összeomlik. Összeomlik, mert hihetetlenül bonyolult kapcsolatok hálójába kerülünk, és a változó hibridek egyre bővülő hálóját a modern diszciplínák mátrixai és az alapvető oksági axiómák nem tudják megragadni. Nyíltan fel kell vállalnunk az új hibrideket, melyek többé már nem egyszerűen a környezetünkben meglevő és egymásnak ütköző kulturális jelentők szemiotikai keresztezései és újabb kulturális mutációi. Ez a fajta „posztmodern” hibriditás nagyszerű és érdekes, mindössze túlságosan mesterkéltséggel jellemezték a kulturális zűrzavart. De létezik egy mélyebb értelmű, a kulturális gyakorlatokkal, a képzelettel, az ismeretekkel és a mítoszokkal kapcsolatos hibriditás is, melynek sajátos ötvözete újszerű, nyitott anyagi és információs feltételekhez vezet: a fokozottan piacorientált tudomány által konstruált szubjektum-objektumokhoz, az új javakhoz és szolgáltatásokhoz, a robbanásszerűen terjedő új szubjektivitásokhoz, a nagylélegzetű elbeszélések hiányához, az új információs tájakhoz, új eszközökhöz stb. Új szubjektum-objektumok hálójába vesz körül bennünket, és a „misztikus pozitivizmust” éltető animizmus nem egyszerűen egy ideológia, hanem alapvető tünet: jelzi, hogy a felvilágosodás által bevezetett konceptuális valóság nem tudja többé egybefogni a jelenségeket. Ez több értelemben is félelmetes, de legalábbis lefegyverző. De ha tudomásul vesszük a premodern visszatérének irreduktibilis ontológiai, szociológiai és képzeletbeli erejét - természetesen ebben az esetben a premodern nem előzmény, hiszen új alakban tér vissza -, akkor a vallásos képzeletet - a mitikus felfogást, az éntechnikákat, a radikális bensőséget, az eksztázist, magát a hitet - nem tekinthetjük egyszerűen csak alattomos fogalomnak, reakciós ideológiának vagy a modernizmus szigorú feltételei elől való meghátrálásnak.

Noha gyümölcsöző lenne Marshall McLuhan kinyilatkoztatásaihoz fordulni, nélkülük is felismerjük a premodern visszatérésének példáit. Egész deleuze-i törzsi és nomád nyelvezetünket átítatja a premodern képzelet. A premodern visszhangja csendül ki ebből a nyelvezetből, mert - bár tudatos és artikulált módon - még az értelmiség is egy részben mitikus, régi-új szubjektivitást és felfogást sugalló nyelvi alakzatot hozott létre: a Deleuze-Guattari-féle „boszorkányrepülést”. Ez nem zárja ki, hogy bonyolult elméleti eszközként használjuk, a visszatérés egyik jellegzetessége egyébként is a kifinomult technikai telítettség. Örömmel és nagy érdeklődéssel figyelem, hogy Heiko Idensen¹⁶⁷ a Tórát is bevette a maga hipertext-programjába, hiszen a zsidó írásként nagyszerű hagyományos külalakja a hipertextet előlegezi meg. New Yorkban bepillanthatunk azokba a kötetekbe, melyeket a házidok olvasnak a földalattin: ezek a könyvek meglepőek, ugyanolyan sűrű szövésűek, mint Ted Nelson

¹⁶⁷ Lásd Heiko Idensen: *Poetry Should be made by All!* in: ZKP3, 135

Computer Libje, különböző módon szedett betűk utalnak az értelmezések és a kommentárok összefonódott rétegeire. A misztikus Kabbala újracsoportosítja ezeket az elemeket, tele van kódokkal, számjegyekkel és az Írás dekonstruált részeivel. Nyilvánvaló, hogy a hipertext nem szükségszerűen vallásos írásmód. Mégis újra egy furcsa és igen fontos, a hermeneutikával, az értelmezési eljárásokkal, a szövegek társadalmi meghatározottságával és a szerző kétértelmű státusával kapcsolatban rengeteg kérdést felvető technikai visszhanggal van dolgunk. Ezúttal is egy más alakban való visszatéréssel - egy artikulált visszatéréssel találkozunk.

Amennyiben igaznak bizonyul a feltételezésem, miszerint a haladással a vallásos képzelet újabb erőre kap, úgy a baljóslatú jelek is el fognak szaporodni: a „posztmodern” kommunikációs technikák aligha fogják megakadályozni, hogy a visszataszító vallásos elemek, a manipulációs ellenőrzés, a fanatizmus, továbbá az én és a másik közé ékelődő erőszakos képzetek újra teret nyerjenek. Ennek egy érdekes példáját tárgyalja Ravi Sundaram a *ZKP3*-ban megjelent cikkében,¹⁶⁸ melyben arra hívja fel a figyelmet, hogy Indiában a hindu nacionalisták uralják a Hálót. Persze e kortárs mozgalmak reakciós és többnyire nacionalista politikájának semmi köze nincs az egyszerűség kedvéért csak „hinduizmus” néven összefoglalt virágzó kultuszokhoz, gyakorlatokhoz és metafizikai értékekhez. Ennek ellenére ezek is vallásos csoportok, és részben azért tudják uralni a Hálót, mert ki tudják aknázni a benne rejlő szimbolikus és képzeletbeli lehetőségeket. Sundaram pontosan kimutatja, hogy a maguk szempontjából értelmezett hindu kultúra által egyesített nemzet virtuális képét hogyan vetítik a képlékeny és nomád Hálóra.

Hogy az információs technika utat nyit a vallásos reakció visszatérésének, csak akkor érhet meglepetésként, ha abba a tévhitbe ringatjuk magunkat, hogy a vallásos fundamentalizmus nem a modernizmus szerves része. Függetlenül attól, hogy nagymértékben a bensőség kútfője is, a fundamentalizmus külső megjelenési formái mindig a kortárs kontextussal függnék össze. Bár az egyesült államokbeli médiák híreiből nehezen lehetne kihámozni, de az iszlám fundamentalizmus alapjában véve a modernizmus terméke - vagy még inkább a modernizmus kudarcáé. A fundamentumokhoz való visszatérés e formájának semmi köze a XX. század előtti iszlámhoz - ahhoz a valláshoz, mely a véres terjeszkedés első századait követő történetében sokkal toleránsabb vallás volt, mint a kereszténység. Ezek a jelenségek a jelen konstrukciói, a múltat igen önkényesen szűrik meg és csoportosítják, és a kommunikációs eszközök tekintetében igen skizofrének. Miközben a tálibok úgy kötik fel a tévéket és a videómagnókat a telefonkábelekre, mint valami halott elnököt, az ajatollah a földalatti kazettaterjesztési hálózat segítségével indította el az iráni forradalmat - a Walter Ong által tárgyalt „másodlagos szóbeliség” egyik példjaként. Az új információs technikák továbbra is alkalmasak lehetnek a „törzsi” gondolkodás és gyakorlatok szimulálására és újjáéledésére.

Ebből a hosszú gondolatmenetből egy fontos következtetés vonható le. Ha felismernénk, hogy a fundamentalizmus sokkal inkább a modernizmus egyik ellenséges arculatú összetevője, mintsem a premodern hagyatéka vagy maradványa, valahányszor egy politikai színezetű vallásos jelenségbe ütközünk, nem kellene rögtön „Reakciólok!” felkiáltással riadót fűjni. Ha ösztöneink ezt sugallnák, le kellene ülnünk, és figyelmesen szemügyre vennünk a zapatistákat. És még egyszer hangsúlyozom, hogy mindezt nem a hagyomány védelmében mondom, hanem inkább olyan személyként, aki kétségbeesetten érdeklődik az ellenállás és az újjáéledés azon

¹⁶⁸ Ravi Sundaram: *Beyond the Nationalist Panopticon: The Experience of Cyberpolitics in India*. In: *ZKP3*. MetaForum3, Budapest, October 1996.

különböző formái iránt, melyek a Mark Stahlman-féle „új sötét középkor”¹⁶⁹ alakjában bukkanhatnak fel.

Persze a kortárs vallásos csoportokat azért is kritizáljuk folyton, és azért fogadjuk ösztönös viszolygással a szellemi nyelvezetet és a vallásos elemeket, mert még mindig az intézményes kereszténység történelmi rémálmára reagálunk. Emiatt jut eszünkbe a vallásról elsősorban az erőszakos, intézményes hitrendszer, az a totalitárius ideológia, mely társadalmi, intellektuális és fogalmi elnyomó- és ellenőrző mechanizmusként működik. Mindez igaz és pontos, de vigyáznunk kell, hogy ne kezeljük a vallást ugyanúgy, mint a többi ideológiát. Kulturális szempontból a vallásos gyakorlat és a vallásos ideológia konceptuális szintje közötti viszony igen bonyolult, rengeteg és sokféle problémát, lehetőséget vet fel. A kritikusok és az értelmiségiek túl gyakran a filozófiai és politikai szempontból könnyen támadható, pusztán reakciós ideológiák tüneteire egyszerűsítik az összetett vallásos jelenségeket.

Richard Barbrook az említett tanulmányban és Mark Dery az *Escape Velocity*-ben egyaránt a cyberkultúra apokaliptikus, millenáris, New Age-es, gnosztikus stb. vetületeiről beszél. Arra hivatkozva, hogy ezek a gondolatok és álmok nyilvánvalóan illuzórikusak és elvonják a figyelmet a valódi világról, radikálisan bírálják ezeket a jelenségeket, mert feladatunk valójában az lenne, hogy ellenálljunk a hatalom különböző ártó formáinak, és segítsünk a rengeteg szenvedő embernek. De a techno szellemisége nem egyszerűen valamiféle meggondolatlan atavizmus. Ha időm lenne, részleteiben megmutatnám e jelenség történelmi és pszichológiai hátterét, az amerikai szellemi heteroxiában rejlő gyökereit (melyekbe progresszív elemek kerültek egykor) és azt, hogyan történhetett meg, hogy ezek a tendenciák ilyen furcsa módon keveredtek a mai technikával. Noha nem értek egyet azokkal az antropológiai és pszichológiai axiómákkal, melyek alátámasztják Barbrook vagy Dery kritikáit, ezek sok politikai vonatkozását helyeslem. Mégsem kerülhető meg e fogalmak, tapasztalatok vagy képzetek szerepének kérdése az igen különböző, bizonytalan kimenetelű gyakorlatok és helyzetek sorozatában. A vallásos jelenségek vizsgálatával és különösen a világról sajátos nézeteket valló emberek bírálatával kapcsolatban az a gond, hogy a gyakorlat és a tapasztalat szintje helyett a diskurzus szintjén igyekszünk visszavágni.

A kulturális antropológia tágabb perspektívájából másképp mutatnak a dolgok. Ebből a szempontból érdekes lenne összehasonlítani a technopogányokat, az extropikus transzhumanistákat és az elittől elkülönülő, szekuláris szubkultúrákat, különösen a populáris zenéhez kapcsolódókat. Ha szemléletünk a kultúrkritika némileg hagyományosabb perspektívájában gyökerezik - frankfurti iskola, Debord-modell -, a spektákulum annyira uralkodónak tűnik, hogy e mechanizmusok talaján teljes képtelenségnek tűnik bármilyen organikus, felforgató vagy újjáélesztő kultúra születése. A populáris zene ipari méretű termeléséből, a lemezek fetisizáló fogyasztásából, a sztárok körüli észvesztő felhajtásból hogyan is születhetne bármi érdekes? Ennek ellenére a kulturális antropológia rámutatott, hogy a hanglemezek társadalmi fogyasztásában számos ellenállási és kulturális újrateremtő forma rejlik. Mi több, e szubkultúrák egy bizonyos vallási érzékenységgel is átítatódnak, és nem csupán a „rajongók” és a „kultusz” körében - a rajongót jelentő „fan” szó is a misztériumkultuszok beavatott tagjait jelölő latin *fanticus* szóból származik. Például a hetvenes években elterjedt mélyen vallásos és millenáris jellegű reggae-zene közvetlenül táplált mindenféle kortárs gyarmatellenes kulturális mozgalmat, és még a brit punkmozgalom látszólag gyökeresen antiintellektuális szubkultúrájára is hatott. Másik példa a Deadheads utópikus eksztázisa (a durva egyszerűsítéssel kaliforniai ideológiának nevezett titkos történet) és a goa stílusú techno egy mai példa. Ebből számomra az a tanulság, hogy a rajongótáborok - az áruvá válást elősegítő, a jeleket elorozó és újra-

¹⁶⁹ Lásd a METAFORUM konferencia záróvitáját kötetünkben.

konfiguráló és az uralkodó fogyasztói kultúra központjában kapcsolatokat teremtő - képzelő-erejének és társadalmi gyakorlatának vizsgálata mellett nagyobb gonddal és figyelemmel kellene kísérnünk a vallásos vagy szellemi „ideológiák” iránt elkötelezett embereket is - beleértve azokat is, akiket a technokultúra környezetében ismerünk fel.

Mindez Michel de Certeau elméletét idézi fel. Szerinte a mindennapi élet egyszerre az ellenállás és az alkotó alkalmazkodás terepe - ezeket a fogalmakat minden bizonnyal átítatja de Certeau vallásos háttére és a misztika területén végzett kutatásai. Szerinte a radikálisan elektronizált, technika vezérelte mesterséges környezetben az egyén nem képes közvetlenül ellenállni ezeknek az erőknek, nem tud elszakadni tőlük, nem tudja túltenni magát rajtuk, nem tud játszani velük, a technikai környezetben lehetetlen újraalkotni az egykori vadászok és földművesek művészetét és gyakorlatait. Döbbenetes ez a kép, még ha politikai szempontból pesszimista (szerintem pragmatikus) is. Ugyanakkor egybecseng a törzsek, a bandák, a technopogányok, a raverek, a posztmodern romokon burjánzó számtalan „atavizmus” világával. De hogy a jelenség lényegét megértsük, a kritikai vagy ideológiai szempont mellett a képzelet oldaláról is meg kell vizsgálnunk.

Mindez érdekesebb, ha a vallást nemcsak hitrendszernek tekintjük, hanem a bennünk rejlő rendkívüli lelki-szellemi lehetőségekre adott kihűlt intézményes válasznak - a rabul ejtés egyfajta apparátusának. Manapság kínos ezekről az erőkről beszélni. A kritikai diskurzus - bonyolultsága ellenére - gyakran hajlamos egy bizonyos tudományos vagy elméleti nyelvezet keretei közé szorítva leegyszerűsíteni és korlátozni a többszörösen rétegzett és összetett erőviszonyokat, közvetítőket. Ez különösen az ideológiai vagy társadalmi tényezők, valamint ezek és a konkrét egyén, az individuum szelleme, lelke és általában a humán erőforrások közötti hatásviszony esetében áll fenn. Hogyan egyeztetjük össze a valóság, a diskurzus és tapasztalat e két szintjét? Hogyan egyeztetjük össze tudatos, szubjektív és alkotó életünket ezekkel a hatalmas absztrakciókkal, vitázó ideológiákkal és a szimulakrumok bonyolult médiaterületeivel?

Ezzel a helyzettel szembesülve igencsak hajlamosak vagyunk mindent az ideológiai háborúk absztrakt területére visszavezetni. A kulturális szerkezetekbe ágyazott ideológiát gyakran paranoikus módon fürkészve elkerülhetjük az ideákba, gyakorlatokba, intézményekbe és a konkrét testbe helyezettség egzisztenciális problémáját. Az intellektus ott áll, szemléli az adott kulturális szerkezetet, és azt mondja: ahá, látom az ideológia rejtett kezét, amint a felszín alatt titokban újratermeli a maga gyanús fogalmait. És így veszítjük el a kapcsolatot az életvilággal. Nem arról van szó, hogy ne gondolkozzunk többé az ideológián, a saját gondolatainkat és a széles értelemben vett kulturális képzeletet egyaránt megragadó rejtett kéz kérdésén. De bevezethetünk egy sokkal képlékenyebb, nyitott és szubsztantív multiplicítást a diskurzusunkba, különösen amikor a tapasztalat és az emberi szubjektivitás kérdéseivel foglalkozunk. Szellemi szempontból az a kérdés, hogy az eksztatikus tapasztalatok közben felszabaduló hatalmas energiák vagy az alkotó képzelet végtelen sok terméke vagy a megrögzött kontemplatív önvizsgálattal elért észlelési és filozófiai változások hogyan illeszthetők be az élet és a gondolkodás mondénabb keretébe, a politikába és a művészetbe.

Többen rámutattak, hogy a technokultúrában újjáéledni látszó minden vallásos, szellemi vagy mitikus tulajdonság közül a gnosztikus az egyik leguralkodóbb (gnosztikus alatt nem annyira a sajátosan „gnosztikus” csoportokat és szövegeket értem, mint inkább a vallásos motívumokban látható bizonyos tendenciát). Némi történelmi párhuzamot is szerettem volna vonni, de a gnosztikus impulzust végső soron egyszerűen a szellem és a test, az én és a világ közötti radikális dualizmusként lehet meghatározni - a hús-vér oldalt radikálisan kihagyva az egyenletből. Hakim Bey az „információs háború” fogalmán keresztül megmutatja, hogy a testetlen

szellem képe hogyan vetül rá az információ kulturális szerkezetére, hogyan válik az én virtuálissá, és hogyan távolodik el a testtel és a valós világgal való kapcsolatokról. A gnosztikus kettéválás igen erős csábítás szellemi szempontból és a digitális szubjektivitás szempontjából egyaránt. És ellen kell neki állni, vagy legalábbis át kellene alakítanunk az én és a világ egy sokkal kevésbé naiv integrálási módjává. De az átgondolt ellenállás végett meg kell értenünk, hogy miben áll a vonzereje.

A gnózis nem elvont tudás abban az értelemben, hogy egy értelmezési rendszer keretén belül megszerzünk egy információhalmazt. Ha félretesszük a misztikus tapasztalatok szigorú fenomenológiáját, állíthatjuk, hogy a gnózis egy eksztatikus pillanat, melyben megszűnik a tapasztalat és a tudás hagyományos megosztottsága, egy olyan feszült, csaknem „pszichokinetikus” tapasztalat, mely az én határait átíró tudásként bontakozik ki. Noha leginkább a misztikus irodalomban találkozunk vele, nem hinném, hogy a tudás és az észlelés hasonló eksztázisai kizárólag a vallásos emberek számára lennének fenntartva. Jellemző példa a rave-partikon előidézett eksztatikus egyesülés csúcspontja - a zsigerek kiszabadítják a szerető szív szellemét a palackból, a zene egyszerű, az emberek az abszolút kollektív élet csúcspontjára érkeznek - mi ez? Semmihez sem hasonlít. Több „pogányabb” szellemi modalitással is leírhatnánk ezt a pillanatot, de egyedül a gnózis ragadja meg kognitív jellegét.

Egy még inkább technikai „kommunikációs eksztázisra” következtethetünk azokból az intenzív epifániákból, melyeket sokan akkor írnak le, amikor először ismerik fel az Internet valódi jelentőségét. Valamiféle szikrázó ugrással jár az a felismerés, hogy a magányos kommunikációnk és a világ közötti viszony alapvetően megváltozott, a kommunikációs lehetőségek horizontja nagymértékben kitágult és a szellem ez újabb médiuma egyszerre bensőséges és erőteljes. Miként Hakim Bey mondja, infognózis akkor jön létre, amikor az ént információként tároljuk. Továbbá a vallástörténetben és a technokultúrában egyaránt a gnoszticizmus rendkívüli kísértése az „escape” gomb megnyomásában áll: igyekszünk visszaállítani a csúcsot, az utópisztikus lehetőséget, szeretnénk valóra váltani a testtől való szabadulás ígéretét, és minden mást el szeretnénk vetni. Bizonyos értelemben effajta fegyverletétel volt a kaliforniai ideológia, különösen az extropikus változatok hajtóereje; ami általában a testetlen hübriszhez, az ökológiai érzéketlenséghez és az információtechnikáért való kulturális lelkesedést tápláló túlvilági disszociációhoz vezetett.

Bolondságnak tűnhet erre politikát alapozni - ahogy sokan megkísérelték - de ha figyelmen kívül hagyjuk ezt a tapasztalatot, soha nem érthetjük meg a Háló millenáris jellegét. Mi történik a kognitív eksztázis pillanatában és mit jelent a gondolkodás vallásos és szellemi motívumainak megdőbbentő visszatérte a technokultúra korában? Mindig csalódom, amikor olyanokkal találkozom, akik a technokultúrában felismert vallásos és szellemi elemeket egyszerűen atavisztikusnak és ideológiai szempontból gyanúsaknak ítélik. Hogy a premodern ennyi idő múltán bosszúállóan vissza tudott térni, számomra azt mutatja, hogy nem fordíthatunk egyszerűen hátat ennek a jelenségnek, és nem hagyhatjuk a maga legreakciósabb és legfélrevezetőbb formáiban rothadni. Lényünk része, fel kellene vállalnunk, és át kellene alakítanunk. Nem elégedhetünk meg a felvilágosult racionalizmus és a posztmodern cinizmus erőltetett keverékéből kiinduló támadással.

Nem kísérelem meg ezen álláspont filozófiai megindoklását, és semmiképpen sem akarok a kortárs „diskurzus” kanonizált axiómáinak megfelelni. Csak azt állítom, hogy a szellemi jelenségek, a kozmológia és társai, valamint ezek elkerülhetetlenül vallásos és mitikus alakba öntése folyamatosan hódítanak. Nézzük meg a materializmus iránt olyannyira elkötelezett XIX. századot! Materialista szelleme nemcsak a vallástörténettől való szinte teljes elszakadással, hanem mind a darwinizmus, mind a történelmi materializmus végsőkéig e világi tájékozó-

dásával teljeseedik ki. Elég Kevin Kelly munkáiba beletekinteni ahhoz, hogy a darwinizmusban is meglássuk a miszticizmust. Mi több, a marxizmus társadalmi elvárásait és történelem-szemléletét is átítatta a Joachim da Fiorétól és a hermetikus képzelet preszocialista utópiáiból eredeztethető millenáris szellem. Noha sokat veszített intellektuális vonzerejéből, az utópia a XX. század kritikai diskurzusában is létfontosságú szerepet játszott, és az utópiák képzetei végső soron a létező világ immanens lehetőségeire kivetített lélek képzetéből származnak. Bármilyen alakot is öltenek, a forradalmak sem választhatók el a mélyükben meghúzódó millenáris érzelmek kútforrásától, a „most valami történni fog” érzésétől, attól a sejtéstől, hogy az én most váratlan és nagyszerű módon egyesülni készül a világgal.

Ha tehát ezzel a bonyolult érzéssel találkozunk, történjék akár a legvisszataszítóbb helyen és a legcinikusabban manipulált formában, valószínűleg elmulasztjuk a szembenézés lehetőségét, a technokultúrában sugallt mutáns szubjektivitás felismerését. Ugyanakkor nem állítom, hogy nem szentelünk a szubjektivitásokat megragadó, terjesztő vagy éppenséggel előidéző intézményeknek és kulturális mechanizmusoknak, az elnyomó értelemben vett „egyháznak” kellő kritikai figyelmet. Még azt is mondhatjuk, hogy a szellemi tapasztalatokat, az eksztázist és a látomásokat mindig magukba olvasztják a létüket és céljaikat körjük szervező hiedelem-rendszerek és intézmények, azonban a szellemi folyamatok nemcsak legitimizálják az intézményesült formákat, hanem egyúttal állandóan azzal fenyegetnek, hogy kicsúsznak ellenőrzésük alól, és felforgatják a szabályokat. Nem azért, hogy Kevin Kellynek igaza legyen, de a szellem mindig ellenőrizhetetlen. Ha az intézményes kereszténység a vallásos elnyomás és ellenőrzés archetípusa, akkor történetéhez a saját területvesztése is hozzátartozik: a tömeges parasztfelkelések, a misztikus antinomializmus, a millenáris reformok, a szabad szellem eretneksége, sőt még a keresztény képzelet határmezsgyéin megbúvó pogány evilágiság is. A vallástörténet a nomadizmus és az államok története is, az egyénben egymásra tevődő végtelen és behatárolt tér. Hányszor hoztak létre a soha el nem érkező transzcendencia nevében valódi immanenciát?

Most félreteszem a dogmát, a hitet és az intézményes elnyomást, és a technokultúra tárgyalását befolyásoló szellemi módozatok közül mindössze kettőt említek meg. Mindkét módozat szerepel a hagyományos gyakorlatokban és kozmológiákban, miként a túl gyakran a „New Age” mindent összefogó kategóriájával leírt posztmodern szellemi zűrzavarban. Ezeket a módozatokat mégis vallástalan, szekuláris nyelven szeretném tárgyalni, mert végső soron szellemiségük és dogmamentességük kicsúszik az effajta diskurzusok markából. A két módozat egyike a képzelet, a másikat az egyszerűség kedvéért figyelemnek fogom nevezni.

A képzeletet filozófiai rendszerekkel és a mostani divatok szerint megtagadott esztétikai elméletekkel társítjuk, ezért manapság a képzelethez való viszonyunk szegényes és gyanakvással teli. A különböző diszciplínák gépezete által megtépzott, kizsigerelt és tapasztalati értékétől megfosztott képzeletet manapság hajlamosak vagyunk inkább az érzékszalódásokért felelőssé tenni, mintsem, Hakim Bey szavával élve, a poétikus tények hajtóerejének kikiáltani. Zárójelbe téve a különböző pszichológiai és filozófiai problémafelvetést és félretéve a romantikát, csak arra térek ki, hogy a képzeletet nem lehet egy fogalom szintjére egyszerűsíteni, hanem az álmokkal és a vágyakkal rokon valóságként, illetve az emberi észlelés nélkülözhetetlen elemeként kellene számon tartanunk. Az alkotó képzelet nyilvánvalóan a psziché tudat alatti rétegeivel szövetkezik - a másik eretnek vagy talán „problemátikusnak” tartott fogalommal. Ennek ellenére eljárnom azzal a gondolattal, hogy a pszichében bizonyos értelemben transzhistorikus, mélyen bevéssett minták találhatók. A jungiánusok tévednek, amikor tiszta és változatlan birodalomként írják le, ahol a múlt nagyszerű és isteni archetípusai örökké élnek. A psziché is mozog, változik és a történelem során újraalkotja magát akkor is, ha álomszerű visszhangjai és képzeletbeli viszonyai mindig valamiféle örök,

éppen csak az észlelés határain kívül eső visszatérés felé intenek. A képzelet barlangja tele van gépekkel.

Mindez azért fontos, mert a fogyasztói spektákulum hajtóereje természetesen a képzelet előzőnlésének és átalakításának képességéből ered. Ami a Hálón és a szimulakrum kultúrájában történik, az egy rendkívüli technikai intervenció, a manipuláció és a képzelet külső megjelenítése. E folyamat leírásai közül „a tudattalan testületi gyarmatosítása” nyerte el leginkább a tetszésemet, ez a fordulat kifejezi mind a médiavírusok inváziós tulajdonságait, mind a tudattalan alakítható természetét. De ha komolyan vesszük a képzeletet, esetleg véresen komolyan, akkor a fogyasztás mechanizmusaival kialakított képzeletbeli kapcsolatainknak komoly következményei vannak. A kulturális ipar tekintetében leginkább a brit kulturális antropológiának a frankfurti iskola pesszimizmusára adott válaszával tudok azonosulni, és szemben azokkal, akik megelégednek azzal, hogy minden erőszakos kampányban vagy MTV-videóban kiszimatolják a kapitalista ideológia sátáni kezét, a médiafarsangban keringő képzeletbeli nyomvonalak iránti szenvedélyes elkötelezettségemmel Benjamin követője maradok. Ugyanakkor a képzelet ellenőrzésének narkotikus, hipnotikus és kényszerítő tulajdonságait a kitervelt médiavírusok korában még az eddiginél is komolyabban kell vennünk.

Ha komolyan vesszük a képzelet alkotóerejét, akkor társadalmi és demokratikus horderejének, valamint kettészakadt életünk és töredékes szubjektivitásaink egyensúlyát helyrebillentő képességének is helyet adunk. A képzelet nem valamiféle különleges képesség, nemcsak a költők és a művészek kiváltsága, elősegíti egyfelől a művészeti alkotások létrehozását, de az, hogy a többség csak fogyasztja a művészetet, nem pusztán a képzeletszegénységnek tulajdonítható. Ahogy a racionális cselekvés képességével, úgy nem kevésbé a képzeleti tevékenység képességével is mindannyian rendelkezünk - még ha különböző mértékben is. A szubkultúrákban többek között azt kedveljük, hogy a hétköznapi emberek saját aktív képzeletük terét hozhatják létre a spektákulum csillogó képekből álló zajos sétányain. A népi gyógyászati gyakorlatból ismerős, meglehetősen technikai jellegű példa a képzeletirányítás, mely noha manapság a New Age csináld magad gyakorlataihoz társul, a múlt olyan ezoterikus és misztikus hagyományaiból származtatható, mint például a hermetikus mágia vagy a tibeti buddhizmus Vajrayana ága. Ezek a hagyományok azt mutatják, hogy a képzelet egy fejleszthető és alakítható belső generatív erő, melynek termékei fölött némi önálló erővel rendelkezhetünk. Ugyanakkor a szabadjára engedett képzelet mindig kiszabadul a belső vagy külső kényszer ellenőrző mechanizmusaiból - ezért „mágikus”.

San Franciscóban nagyon érdekes az élet, mert a technikai fejlődés minden nyikkanásáról tudomást lehet szerezni. Ezek többsége csúfos véget ér, de ennek ellenére mindegyik érdekes, mert még a tétova kezdetek is a domináns technokultúra kibontakozó logikájának jelei. Különösen az úgynevezett kaliforniai ideológia technokulturális gépezetét ilyen rendkívüli és bizarr útra vezető pszichedelikus kultúra érdekli. A képzelet mágijának technikai, LSD, elektromos gitárok vagy virtuális valóságok általi ösztönzésével kapcsolatos pszichedelikus szellem most a digitális hasonmásokra és VRML-világokra¹⁷⁰ összpontosul, azokra a grafikai, háromdimenziós, hálózati környezetekre, ahol meg lehet alkotni, vagy fel lehet venni egy hasonmás alakját - vagyis egy olyan önmagunkat jelképező képet ölthetünk, melynek segítségével hajózhatunk és mozoghatunk a térben. Olyan, mint egy grafikus MUD,¹⁷¹ ráadásul néhány virtuális világban remek hangot adó mikrofonok is vannak. Én egyelőre meglehetősen

¹⁷⁰ Virtual Reality Markup Language

¹⁷¹ Multi User Dungeon

primitív és buta játékokat láttam, tapétaszerű grafikákkal. Noha a Hálóba merülés a bedrótozódás álma marad csupán, úgy tűnik, végül az emberek a rendkívül addiktív virtuális világok bűvöletébe kerülnek, melynek rengeteg időt, energiát és képzelőerőt szentelnek.

Saját tapasztalataimból ítélve már a kis kapacitást igénylő szöveges MUD-játékok is rendkívül addiktívek, részben azért, mert karmaikkal a képzeletbe markolnak. A magával ragadó tér és a szöveges elemek kombinációja, a perszónák személyközi játéka, a képzelőerő írás általi megsokszorozódása valahogy lehetővé teszi, hogy elveszítsük önmagunkat és újra felépítsük a szövegek világában. Persze sok minden más is történik, ezért is a MUD-játékok számomra a legérdekesebb társadalmi-kulturális Petri-csészék a Hálón. És ezek a hasonmás VRML-világok igencsak létrehozhatják a fantazmák hasonlóképpen hívogató, komplex és addiktív birodalmát - csak hogy ezúttal a hallgatóság a szövegektől elidegenedett széles tömegekből áll majd. És persze a földönkívüli szemetet árusító olcsó bevásárlóutcákat ugyanazok a régi átkozottak telepítik majd, termékeiket és ikonjaikat szétszórva ők fogják megragadni és manipulálni a képzelőerő forradalmi lehetőségeit.

Így tehát ha meg akarjuk érteni a technokulturális folyamatok rejtett természetét, a képzelőerőről alkotott fogalmaink átértelmezése és a képzelőerőnk igénybe vevő gyakorlatok felélesztése többé már nem triviális feladat. A képzelet továbbra is az Internet misztifikációjának domináns eleme marad, jelentős szerepet játszik majd a játékokban és a fantazmagórikus ellenállásban, valamint a pszichét átalakító kommunikációs fogyasztás mechanizmusában. Gyanítom, hogy hasznos volna a képzeletgyakorlatok leggazdagabb példatáraival, a misztikus hagyományokkal, a samanisztikus gyakorlatokkal, a népi okkultizmussal és az ezoterikus vallásokkal való őszinte, álszentségtől mentes szembenézés anélkül, hogy az esztétikához, a romantikához, a szürrealizmushoz stb. fordulnánk. Mi több - és ez persze mindenképpen romantikus elképzelésnek mondható - a képzelet szintetizáló és spontán tulajdonságai sugallhatnak egy sajátos megoldást a Bruno Latour-féle nagy szakadás bájos és látomásos áthidalására, lehetővé téve számunkra, hogy bölcsen játsszunk a gondolatok, gyakorlatok, képek és technológiák születő mintáival, melyeket most már szükségszerűen össze kell kötnünk.

Most pedig visszatérnék az említett második szellemi modalitásra, a figyelemre. Noha a cyberkultúrában terjedő gnosztikus hatás többnyire egy veszélyesen dualisztikus tendenciát mutat, a lényege igen mélyről fakad: egyszerűen vagy akár szándékosan naivan szólva, abból a felismerésből, hogy az egyéni tudat vagy az ész végső soron semmi másra nem redukálható. Hozzászoktunk ahhoz, hogy tudatunkat rávetítsük a valóság és a magyarázatok egy másik rétegére. Kultúrpolitikai szempontból az ideológia szimptomájává fokozzuk le. Posztstrukturalista szempontból - a definiálatlan szubjektumoktól viszolyogva - a nyelvek és a differenciák hálójának hatásává redukáljuk. A kognitív tudományok perspektívájából a koponyaméretek darwinista tágulásának utójelenségeként az idegek vegyi összetevőiből összeálló szimfóniájának tartjuk. Sokféleképpen demisztifikálhatjuk a tudatot, és noha engem a tudat remisztifikációja önmagában nem érdekel, azt gondolom, hogy egy bizonyos lényeges szempontból a tudatot képtelenség bármi másra redukálni.

Bármilyen fogalmakat alkotok a hatalom, az autoritás és az oksági viszonyok „valódi” mechanizmusairól, hátramarad önmagam öntudatos és éber lényként való elkötelezése a saját, szubjektív halálom felé haladással szemben. Mennyire hagyhatom figyelmen kívül ezt a magam és a mások szempontjából? A gnosztikus kísértés, a jelenértelmezés, valamint a vallástörténetben és a misztikában megtalálható kifejezése értelmében a tudat kifejezetten metarétegeivel való azonosulásból áll. A test, a fizikai világ, a hatalom világa az ész szabad lángjának börtönévé válik. Aligha éljük ugyan a misztika reneszánszának korát, de elérkezett

egy éretlen misztika kora: a gnosztikus szellem átjárja a digitális levegőt, mert ahogyan Hakim Bey magyarázta, az Internet és a hiperrealista médiák szimulációi a gnosztikus szétválasztás primitív technikai analógiájához vezetnek, szélsőséges példaként itt van a tudat gépbe való átengedésének extropikus álma. És Beynek igaza van, amikor felhívja a figyelmet ezen impulzus veszélyes és torz voltára.

Természetesen az olyan kritikusok számára, mint amilyen Barbrook és Dery, mindez egyszerűen a szellemi képzelet lényegi patológiáját igazolja. Ennek ellenére a számtalan ezoterikus vallás, hermetikus gyakorlat és bölcsességhagyomány szintén képes egyszerre kritizálni, és egy érettebb, transzformatívabb világnézetbe integrálni a gnosztikus hajlamot, képes a tudat alkimista erőforrásaival átítani a testet és a világot. Persze ebből a szempontból mind Hakim Bey, mind pedig Peter Lamborn Wilson munkáit érdemes lenne vizsgálni,¹⁷² de most témát váltok, és a buddhizmusról fogok beszélni, arról az igencsak gnosztikus vallásról, melynek fenomenológiája és filozófiája a tudat felszabadító, egyszerre immanens és transzcendens lehetőségeinek radikális felismerésén és technikai kiaknázásán alapul. Igaz, hogy a történelem során a buddhista vallás néhány domináns ága a megrögzött aszketizmus és a túlvilági repülés eszménye felé sodródott, de a tantrikus és taoista szellemmel átítatott formák, valamint a mai nyugati világban elterjedt alakja az evilágiságot bátorító elemeket is tartalmaz.

A sok buddhista ágazat legelőreemutatóbb eleme a figyelmes tudatosság és az ész mindennapi életben feltáruló spontán tisztasága és üressége iránti elkötelezettség. A figyelem ezen tulajdonsága képes távol tartani az adott banális tapasztalat valóságát, ami bizonyos értelemben már a gnózis létráján felvezető első fokkal egyenértékű. És mégis, a gyakorlatban a tudatosság és a figyelem munkája a múltkory jelen köré is összpontosul, és egyúttal védőfalként áll a káprázatos fantázia állandó kísértései és a szorongás karmáiban vergődő ego instrumentális machinációi elé. Inkább elengedésről van szó, mintsem szabadulásról. A lemondás nem pusztán a cselekvés rezignált megtagadása; igenis le lehet mondani az emberi sors valódi értékelését megakadályozó káprázatokról, szociotörténelmi és szubjektív szempontból egyaránt. A gurdjeffianusok mondják: „Nincs Isten, csak valóság. Bűnbe esünk, ha másutt keressük őt.”

A jelek birodalmában tájékozódó figyelem pszichodinamikáját érintő megfontolások pedig a technokultúrához, a média hatalmának és az Internet kérdéseire kapcsolódnak. Hogyan haladunk a hipertextkörnyezetben? Hogyan szűrjük meg a média túlkínálatát? Mivel vonz magához az útelágazásokból álló digitális kert? Hogyan ragadják meg a figyelmünket? Bruce Sterling¹⁷³ rámutatott arra, hogy a pénz egyenlő a figyelemmel egyenlet a Háló jövőjét meghatározó titkos egyenletek egyike. A figyelem a magával ragadás és az ellenállás tűnékeny eleme. Minél inkább tudatosan és pillanatról pillanatra követjük figyelmünk működését, tevékenységünk annál gördülékenyebb és nagyobb lélegzetű lesz. Taktikáink megváltoznak. Nem arról van szó, hogy többé már nem ragadnak meg, nem bűvölnek el vagy nem kényeszerítenek, vagy pedig kiszabadulunk abból a birodalomból, ahol teljes mértékben ellenőrizni tudjuk saját tapasztalati világunkat. De a buddhista vagy az egyéb kontemplatív hagyományokból vagy a pusztán szekuláris technikákból átvett, a tudatosságot és a figyelmet elmélyítő pszichodinamikus gyakorlatokkal egy bizonyos előnyre, egy rugalmasabb és taktikus intelligenciára lehet szert tenni. És mindennek semmi köze nincs a vallásos meggyőződésekhöz.

¹⁷² Hakim Bey: Bay Watch: four Near Death encounters with Pamela Anderson in: *ZKP3*, 200. Ezenkívül lásd Peter Lamborn Wilson írását kötetünkben.

¹⁷³ Lásd Bruce Sterling: 14 carats. In: *ZKP3*, 219.

Mindez azért fontos, mert míg a Háló nem létezhetne a politikai tagozódás és a globális kapitalizmus nomád kapzsisága nélkül, véleményem szerint igen érdekes és figyelemre méltó a cybertérre adott gnosztikus vagy misztikus válasz. Újfent, bármennyit is elemezzük, kritizáljuk és visszautasítjuk a magunk digitális történelmi sorsát, saját tudatunk is része a folyamatnak, részvételünk pedig természeténél fogva aláássa a tudat, a test és a szubjektivitás működési elveinek ismerős szabályait. Tudatunkat a kollektív információ gépi mezőire, a testetlen, mesterséges környezetre terjesztjük ki. A sok szemét ellenére az Internet a kapcsolatok, történetek, szövegek, képek és mindenekelőtt a mindig kissé bizarr és érdekfeszítő egyének csodálatos tere marad. A növekvő bizonytalanság és a kulturális válság idejében - legalábbis azok, akik hozzáférnek ezekhez az eszközökhöz - egymás agyát gyarmatosítják, mégpedig globális méretekben. Noha a technoutópiákkal, a kaliforniai technomítosszal és az extropikus túláradással szemben igen gyanakvó vagyok, számomra úgy tűnik, hogy jó lenne belemerülni az örömök tárházába - ami nem jelent egyet a *Wired*¹⁷⁴ szerkesztőinek örült pénzhajszoló napirendjének jóváhagyásával.

És így jutunk végül a Gaia-ész bizarr, ennek ellenére erőteljes mítoszához, a digitális nooszférához.¹⁷⁵ Az acidhippi republikánus John Perry Barlow¹⁷⁶ szerint minél többen férünk hozzá az Internethez, annál inkább annak a keletkező kollektív ész hihetetlen bonyolult rendszerének neuronjaivá válunk, mely végül a planetáris tudat apoteózisát valósítja majd meg. A Gaia-ész Arthur C. Clark, Teilhard de Chardin, a *Neuromancer* és az ökocybernauták szentségtörő keverékeként érdekes, bár lehangolóan humortalan misztikus science fictionnek tekinthetjük - a vallásos képzelet, a metafizika és a nyugati tudat számtalan előzményével egybehangzó képnek.

Persze kritizálhatjuk, ahogy bírjuk. Unalmasan sületlen, szó szerinti értelmén túl, a Gaia-ész, különösen a Kevin Kelly-féle neodarwinista érveivel és a Barbrook által kritizált „misztikus pozitivizmusával”, a globális kapitalista rendszer jelenlegi állapotát terjeszti ki. A hiteles misztika mindenképpen vitába szállna a sénamegszállott cybermaterialistákkal, valamint a tudat és a létezés magasabbrendű tapasztalati sztratoszférájának ezen zürzavarával. És azok, akik ezt a világnézetet ajánlják, hevesen tagadják a misztika hatását, helyette a tudomány és a technika fejlődésére, valamint a komplex rendszerek saját érveiket alátámasztó tulajdonságaira hivatkoznak. És Barbrooknak igaza van abban, hogy egyik tagadás sem állja meg a helyét.

Mindnyájan tudjuk, hogy a tudomány bizonyos értelemben társadalmi és ideológiai nézet, és amikor a természet működési rendszerét és céljait kezdjük megismerni, bizonyára a misztikus pozitivizmushoz, a ravasz történelemelméletekhez, a társadalmi képzeletnek az új sorsunk anyagi összeomlásával szembeni szégyenletes kudarcát mentegető bölcs kifogásokba menekülünk. De egy igen fontos szempontból hiba a tudomány lényegi paradigmaváltásainak számbavétele helyett az ideológia láthatatlan kezére hivatkozni, ahogy azt Barbrook teszi. Mégpedig azért, mert az ember természeti és kulturális termelése közötti Nagy Megosztás

¹⁷⁴ Lásd Geert Lovink írását kötetünkben.

¹⁷⁵ Teilhard de Chardin fogalma: katolikus tanok tere.

¹⁷⁶ John Perry Barlow visszavonult wyoming-i marhapásztor és a Grateful Dead egykori szövegírója. Az Electronic Frontier Foundation társalapítója. A WELL (Whole Earth Electronic) Igazgatótanácsának tagja. Wyomingban született 1947-ben, a Wesleyan Egyetemen végzett összehasonlító vallás szakon. Jelenleg az EFF-nek dolgozik az emberi jogok védelmében.

The Electronic Frontier Foundation (EFF) 1990 júliusában alakult az Alkotmányban és a Törvénykönyvben rögzített tételek, valamint az új kommunikációs technika következményei elleni védelmére.

összeomlóban van. Részei vagyunk a hullámzó kozmikus jelenségeknek, bármennyire is igyekezzünk ezt felülmúlni a tapasztalati rétegek közötti diszciplináris megosztást kedvelő racionális megfigyelőként. Lehet, hogy az anyagi világ felfogását és logikáját újjáélesztő és újravarázsoló kozmológiai képzelet elkerülhetetlenül visszatér. Úgy tűnik, hogy a kozmológiai és a spekulatív terület progresszív, humanitárius és ökológiai értékeinek megértése legalább annyira hasznos lenne (noha nem feltétlenül hasznosabb), mint gyanús tulajdonságainak végeérhetetlen ócsárolása.

Míg a „szubjektum-objektum” új hálózataiból mindenféle veszélyes társadalmi darwinizmus, determinizmus szabadul fel - példaként arra emlékeztetek, hogy Deleuze & Guattari munkáiban sehol sincs az efféle megosztásnak nyoma; helyette felfedezzük, hogy a madárdal gépi jellegű, az erkölcs geológiai, a matematika egy szörnyű szleng. Noha D&G-val szemben megvannak a magam fenntartásai, a tudomány iránti távolságtartó rokonszenvünk és az anyagi valóság, valamint a vágy képességei iránti szinte pogány (vagy legalábbis spinozai) túláradásuk számomra ihletforrásként szolgál. (Ha kételkednének a pogány szellemben, olvassák újra a *How to Build a Body without Organs* című munkát, valamint Deleuze-nek a *The Logic of the Sense*-hez írt függelékét a fantazmákról. Mi több, Manuel DeLanda egyszerre elméleti tudományos és mélységesen deleuze-i munkája emlékeztet arra, hogy ezek a fogalmak lényegében nem feltétlenül alkalmasak a féktelen információkapitalizmus dagályos és felelőtlen elitizmusának leírására. Noha örvendek, hogy még mindig léteznek Barbrookhoz hasonló régi vágású, iskolázott baloldaliak, de nem vagyok meggyőződve arról, hogy jól járunk, ha egyszerűen visszahátrálunk a ráció felvilágosodás kori kategóriáihoz, amennyiben ezek a szubjektív, a bizonyos értelemben mindig képzeletbeli interperszonális életvilág kontextusában megosztják a természetet és a tudományt.

De most ahelyett, hogy mellemet még szélesebbre tárnám az ideológiai kritika nyilai előtt, újra a Gaia-ész meghökkentő képét akarom szemügyre venni. Miféle ész ez, mi tűnik ki online változatából? A sok idiótaság, álszent frázis, szakmai zsargon és őrjöngés; a csábító és egymásnak szemetet áruló ügynökök; a tisztaság, a testi vágy és a fantazmák pillanatai; a végtelenbe nyúló csevegések; a hatalom módszereibe való titkos befektetések; a nagy távolságokat áthidaló intim kapcsolatok; az unalom; a technika fetisiszta felkarolása. Egyszóval nagyon hasonlít a saját közönséges emberi eszünkre, legalábbis a történelmi játék e pillanataiban. Azaz még ha egy nagyszerű kollektív ésszel is állunk összeköttetésben, butaság lenne azt hinni, hogy ez a médium fogja megoldani azokat a problémákat, melyeket individuális eszünk a társadalmi és az interperszonális valóságban navigálva hoz létre, és ott mérkőzik meg velük: az állandó érzelmi csapdák, a szorongó ego kivetítései, a hatalmi játékok és a nagy konfliktusban álló energiák kérdéseit, melyek egyikét sem nevezhetjük tiszta lelkiismerettel az elismerten mélységesen lealacsonyodott társadalmi környezet elidegenedett hatásainak. Változtatunk kell, és bölcsebbé, szenvedélyesebbé, képzeletgazdagabbá kell válnunk, mert a változást biztosan nem az instrumentális racionalitás valamilyen kiterjesztése hozza meg. Ehelyett ezek elmélyítik a máris szorongató és áltató bajokat.

Ezért össze szeretném vetni a Gaia-észt egy másik, a Hua-Yen buddhizmus figyelemre méltó képzeletvilágából származó, összetett egységgel. A Hua-Yen talán filozófiai szempontból a legkifinomultabb kínai szekta, a kínai és japán buddhizmus mellett a tao szüntelen áramlása is hatott rá. A többszörösség immanens és igen termékeny hálóra helyezett hangsúllyal, valamint az üresség és a transzcendens gyakoribb buddhista fogalmaival a Hua-Yen iskola számomra a leginkább Deleuze-jellegű buddhizmusnak tűnik. A kínai buddhizmus szektái hajlamosak voltak egyetlen buddhista szútrára összpontosítani, míg a Virágos Kert Szútraként ismert Hua-Yen írás egy hatalmas víziós vadság, valószínűleg minden idők egyik legpszichedelikusabb vallásos dokumentuma, egyfajta keleti *Finnegan's Wake*. A többi szútrától

eltérően, melyekről azt tartják, hogy eleve a Samsarába mártózás szándékával íródtak, a Virágos Kert Szútra szándéka szerint közvetlenül abból a világból származik, melyet a bódifa alatt gyémánt ésszel és végsőkéig összetört szívvel ülő Gautama felvilágosodásának pillanatában felfogott és elhagyott. A szöveg felforrálja az észt.

A Hua-Yen filozófia központi szervezőképe Indrának - a Védák ősi Égistenének - a hálója. Indra hálója a kapcsolatok végtelen láncolata, egy nagyszerű web. A többszörösség kiterjedt hálójának minden csomópontjában, minden kereszteződési pontjában egy ékszer található, és mindegyik ékszer az összes többi ékszert, a network minden másik csomópontját tükrözi. Bizonyos értelemben hasonlít Leibniz monadológiájához, a cybertér másik fontos előzményéhez, csak hogy a monádok „csak” windows-ablakok. Indra hálója megragadja a többszörösség végtelen kiterjedésű és szüntelenül újraegyesülő kapcsolatsorozatait, és ugyanakkor a tükrözéssel egyfajta egységet sugall, egy legkevésbé sem tűnékeny „minden az egyben”-t. Ahogy saját magunk is, az ékszerek minden maradandó szubsztanciától mentesek, mégis beleépülnek a kapcsolatokba. Világos ürességük lehetővé teszi, hogy visszatükrözzék a háló kapcsolatainak összességét anélkül, hogy a háló túlságosan szintetikus egységgé, valamiféle minden létezőbe olvadást ígérő, nagyszerűen transzcendens és paternalista Digitális Szuperaggyá, a nyugati vallásos képzelet monarchikus monádjává esne össze. Egyáltalán nem ilyen egységről van szó.

Valahányszor Mark Dery azokra mér csapást, akik azt a meggyőződést terjesztik, hogy a spiritualitás mindnyájunkra jellemző, P. J. O'Rourke hippikre tett gúnyos megjegyzését szereti idézni: „létezik egy lüktető, pszichikus nyálkaháló, és valahogy mindnyájan részei vagyunk”. Filozófiai vagy politikai ellenérvként ez az alaktalan most-minden általában elég nevetséges. De hacsak az évezredes bölcsesség-hagyományok által elhintett számtalan misztika nem hazudik, Indra hálója nemcsak egy fogalom, hanem egy percepció, a valóság természetének állapotfüggő észlelése, mely a csevegő hétköznapi nyelvre fordítva szükségképpen ügyefogyottan hangzik. Mi több, ez a személyfeletti felfogás, elvben legalábbis, a világ iránti radikális elkötelezettségre kényszerít, bátorítja a szenvedőkkel való rokonszenvezést, és karbantartja a másokhoz és az élettelen világhoz fűződő törekeny, el nem kényelmesedett kapcsolathálónkat. Ebben az értelemben a „vallás” (religio) etimológiai eredetére emlékeztet, mert összeköt és kapcsolatot teremt - nem egy valamiféle mindenható gépben, hanem a Latour által elemzett antropológiai mátrixban, a hibridek végtelen megelevenedett hálójában.

Úgyhogy amikor legközelebb az Indranetbe lépünk, elgondolkozhatunk: hozzá vagyunk-e kötve? Mihez van hozzánkötve a számítógépünk? A telefonvonalakhoz, az elektromosáram-hálózathoz, az Internethez, a World Wide Webhez. Oly módon hozzá van kötve mindezekhez az elmékhez, amire a történelem során nem volt még példa. Mi van ezenkívül hozzánkötve? Miként a történelmi materialisták és a buddhisták egyaránt elismerik, hozzá van kötve a saját termelési, politikai, társadalmi, ökológiai előzményeihez. Ebből áll a „karmája”. Meddig tudjuk követni ezt a hyperlinket? Megállunk-e az online eksztázisnál vagy a számítógépünk alkatrészeit szállító maláj gyárnál, vagy a gyárat odatelepítő tözsdeingadozásoknál vagy annak a nőnek a munkakörülményeinél, aki összeforrasztotta a kapcsolótáblákat, vagy a csipek nyomvizével szennyezett talajnál? Józan és aggódó emberek gyakran banális formában, dadogva teszik fel ezeket a kérdéseket, a kérdések azonban nagyon is valóságosak. Ebből áll az online. Ez a web. Ez Indra hálója. A termelési viszonyok bennünket „eggyé” tevő okozati láncolata világunkban, mely manapság igen szörnyű képet mutat, bármilyen nyalánságokat rejtenek is a technoutópisták a kabátujjukban. Így nem segít rajtunk, ha netán elfogadjuk azt a sületlen, érzélgős, nagyon kaliforniai gondolatot, hogy mindnyájan össze vagyunk kötve, és ehhez az Internetnek is köze van. Ha valóban ésszerű, könyörületes és lesújtóan önkritikus módon gondolkodom sorsunkról, ahogy azt a legélesebb elméjű szellemi vezetők tanítják,

egyetlen, számomra valóban érvényes következtetésre jutok: azokon a számomra legnyilvánvalóbb hálókön érdemes munkálkodni, melyek a legautentikusabban kötnek össze bennünket, és ahol a leginkább elevennek érzem magam. Köszönöm.

(Fordította: Bálint Anna)

Erik Davis San Francisco-ban élő író. Rendszeresen publikál a *WIRED* magazinban, a *Village Voice*-ban és több, kevésbé ismert folyóiratban. Első könyve 1998-ban jelenik meg *TechGnosis* címmel.

A MetaFórum vendége volt 1996-ban. Az itt közölt írás előadása szerkesztett és átírt változata.

Peter Lamborn Wilson Net-vallás - háború a mennyben

Az iszlám és az Internet

Nekem nincs számítógépem. Van itt rajtam kívül még valaki, akinek nincs számítógépe? Érdekes az én szakmám - azaz a vallások története, avagy a vallások történetei - felől figyelni a hálózatot és a médiaökológiát. Számomra teljesen egyértelmű, hogy az Internet vallásos jelenség, bár ez bizonyára nem tűnik fel azoknak, akik használják. Kezdjük ott, hogy a technika valamennyi formája elemezhető a vallás alapján. Amikor vallásról beszélek, nem a vallás talajáról szólok. Valójában szívesen maradok e kérdésben is kívülálló. Egyes kérdésekben azonban mégiscsak kénytelen leszek úgy kifejezni magam, mintha a vallás talaján állnék. De kérem, higgyék el, nem támogatok egyetlen dogmát vagy hittételt sem, pusztán a jelenséget kívánom tisztán szerkezeti alapon elemezni, és ha ez a módszer hasznosnak bizonyul a magam igazságkeresésében, akkor talán az önök számára is hasznos lehet. Kérem, fogadják el, amit ezen az alapon mondani szándékozom önöknek.

A technika valamennyi formája vallási jelenség. Miért? Mert ha nem lennénk emberek, nem lehetne technikánk sem. Mit jelent embernek lenni? Mi különbözteti meg az embert az állattól? Én azt mondanám, hogy a tudat vagy talán az öntudat. Nem a figyelem, mert, mint tudjuk, a figyelem képességével az állatok is rendelkeznek, azt azonban nem tudjuk, hogy tudatosak-e is. Azt pedig már végképp nem tudjuk, van-e öntudatuk. A technika a tudat és az öntudat jele, szerkezetileg vagy történetileg lehetetlen elválasztani a kettőt az ember esetében. Egy majomszerű vagy ahhoz hasonló lény archeológiai maradványait kizárólag azért azonosíthatjuk emberként, mert a porladó csontok mellett néhány kődarabot is találunk, amelyeket akár primitív szerszámoknak is tekinthetünk. Voltaképpen a vallás egyik formája ez, mert nem létezik technika anélkül, hogy ki ne szabadítaná a tudatot a testből. Amíg nem látjuk be, hogy a tudat olyasvalami, ami kifelé, a világ irányába mutat, nem teremthetjük meg a művétagot sem, a test kiterjesztését, azaz a technikát, legyen az kődarab vagy számítógép.

A technika és a tudat szoros kapcsolata folytán a technika szüntelenül azzal fenyeget, hogy átveszi a vallás helyét. A technikát pedig minduntalan a vallással tévesztik össze - a marxisták ezt reifikációnak, azaz *tárgyasításnak* nevezték. Nem rossz szó.

Azt jelenti, hogy a megérzésből „dolgot” csinálunk, „dologiassá” tesszük, vagy „dologiságot” tulajdonítunk neki. A görög *techné* szó esetében le kellene írunk a tudatosság művétagjainak teljes skáláját, nem úgy a technika esetében. A technika, még inkább a technológia a görög *techné* és *logosz* szavak összetételéből származik. A *techné* a módszert, avagy a mechanikus elvet jelenti a *logosszal*, vagyis a szóval kiegészülve. A technika legkorábbi formáját kutatva - a technikát itt a szó legszorosabb értelmében véve - az írásra bukkanunk, az írásra, ami mechanikát ad a kimondott szóhoz. Így aztán nincs *techné*, csak „techno-lógia”. Ezen a ponton válik láthatóvá a reifikáció. Az írás meghatározza a szavakat, a szavak azonban nem határozzák meg az írást, hanem azonnal egy paradox visszacsatolás jön létre, ahol az írás a szót határozza meg, a szó pedig a dolgokat. Logikusan épp fordítva kellene történnie, de mint tudjuk, a nyelv kétélű fegyver, mely a kommunikáció eszközeként számos kívánnivalót hagy maga után.

A tegnapi szónokok egyike, talán Heath Bunting,¹⁷⁷ azt mondta, hogy a kommunikáció nem mindig kommunikál. Ez világos, mint a Nap. Nem értem, miért lepődtek ezen olyan sokan meg. Bárki azonnal belátja, hogy a térkép nem azonos a területtel. Elég nagy baj, ha összetévesztjük a térképen található „Budapest” szót Budapest városával: értelmezési problémáról beszélünk ilyenkor. Rögtön bajban vagyunk, ha Budapest helyett a szeretetről, a patriotizmusról, az értékekről, az igazságról, a kommunikációról, a Hálóról, a szabadságról vagy bármely olyan szóról akarunk beszélni, aminek nincs tárgyi megfelelője. Ezeket a fogalmakat tárgyiasítjuk, majd írott formában, jelrendszerek révén megszilárdítjuk. Aztán, ahogy felnövünk, ezek a jelek befolyásolják a tudatot, például amikor a gyerek a nyelvet tanulja. Minden jel bevésődik a tudatba. Az írás a képpel kezdődik, azután jönnek a piktogramok, a piktografikus írás, mint például az ősi örmény, kínai vagy egyiptomi hieroglifák. Később bizonyos jelekből fonémák lesznek. Az indo-európai nyelvekben például a lábát hasonló hangzású szavakkal jelölik, mint: *paw*, *pede* vagy *pedes*. A láb képe egy „P” lesz. Fejjel lefelé fordítva is P, sőt ekkor már tagadhatatlanul úgy néz ki, mint egy láb. Még az ábécé, az alfabetikus írás sem teljesen mentes a képektől, noha mindannyian így tudjuk.

Mi több, még a bináris írás sem. Tény, hogy igen egyszerű képrendszer: fekete-fehér, igen-nem, de mégiscsak képrendszer. A számítógép még mindig írógép - sokak szemében mennybe menesztett írógép. Egy lassú folyamatnak vagyunk tanúi, amelyben a jel az ábrázolás komplexitásából a bináris jelrendszer absztrakciójává redukálódik, mely látszólag már nem tartalmaz többé képeket, de valójában a képek ott vannak, csak mélyebbre temetve.

A görög *szimbólón*, azaz szimbólum szó félbetört tárgyat jelent. Ez az oka annak, hogy a kommunikációs rendszerek nem monodikusak, vagyis egységesek, hanem mindig duálisak vagy diadikusak. Magam előszeretettel hangoztatom, hogy a kommunikáció minden fajtája diadikus, vagyis *kettős*-ségben fogant. Egy beszélőt és egy hallgatót feltételez, de ez a viszony megfordítható. A *szimbólón* félbetörtsége magának az emberi tudatnak a megvasatását szimbolizálja, a hasadást az animális közvetlenség, vagyis állati örökségünk, valamint a tudat és az Én megkülönböztetése között. E hasadással egy szimbólumrendszer lép működésbe, amelyben az egyik dolog a másik helyett áll. Ugyanez vonatkozik valamennyi nyelv-, zenei rendszerre vagy táncra, mindenre, ami bármilyen szinten valamit kommunikálni képes. Ezek mind szimbólumrendszerek. A nyelv egy szimbólumrendszer, ugyanígy valamennyi számítógépes program is egy szimbólumrendszer.

Ne feledjük, hogy ez a hasadás - a tudat megkettőződése, a tudat hipotézise, azaz voltaképpen egy protézis - bármely szimbólumrendszerben valami olyasmivel gazdagodik, ami már nem a testiséghez tapad, és képes a világban való megnyilvánulásra. A vallás történetében az elveszett közvetlenség utáni vágyakozás, a vágy, hogy visszanyerjük a megosztatlan tudatot, további hasadáshoz vezet. Az áldozat arra szolgál, hogy begyógyítsa ezt a kozmikus struktúrán esett sebet. Az áldozat nagyon korán, az újkőkor mezőgazdasági rendszereivel egy időben - vagy talán annál is korábban - megjelenik a vallás történetében. Erőszakként jelentkezik. Kezdetben valószínűleg emberáldozatként, amiben jómagam a szentségben rejlő inherens erőszakot látom. Valamennyi vallásos jelenség egyszersmind erőszakos, mert a meg hasonlottságon alapszik. A meg hasonlított tudat, a hasadás aktusa erőszakos, ezért a hasadás helyreállítása is erőszakot feltételez. A „vallás” szó latin megfelelője, a „*religio*” azt jelenti: újra összekapcsolni, ami megegyezik a hindi „*yo go*” szóval, vagyis az *igával*, mely két ökröt összekapcsol. A vallás alapvetően a tudat újra összekapcsolásáról szól. Kísérlet a tudat meg hasonlottságának a legyőzésére, annak az egyesítésére, ami megkettőződött. Ez az erőszak

¹⁷⁷ Lásd Pit Shutlz írását kötetünkben.

az emberiség egész történelmén végighúzódik, nem véletlen tehát, hogy a vallásokat mindig az erőszakkal azonosították.

Ha már a hiedelemrendszerekről esik szó, akkor először is valamennyi hiedelemrendszert, így az ideológiát is a valláshoz sorolok, és az erőszakról fogok beszélni. A kezdeti tudathasadást a természet és a kultúra kettéhasadásaként is értelmezhetjük, melynek eredményeként a természet és a kultúra között egy, az egyikhez sem tartozó, köztes tér keletkezik, amely immár sem nem természet, sem nem kultúra. Valamennyi nép mitológiájában és minden módszertani rendszerben megtalálható az a pillanat, amikor az őskáosz óceánja elválik a kultúrától. A kultúra és természet kettészakadása végső soron még az olyan primitív hitrendszerekben is megjelenik, mint a samanizmus. A kultúra és természet közötti szakadék aztán egyre mélyül, és - ahelyett, hogy horizontális síkon rögzülne (a kultúra itt, a természet ott) - egy vertikális tengely köré rendeződik, minek következtében a kultúra és a tudat mennyországgént tárgyasul. És e megosztásban a természet - vagyis az, ami alulra került, ami számára nincs megváltás, mert kinn rekedt a mennyországból - lesz a test, a fizikai, halandó test. A természet tudatában van a halálnak, ami önmagában negatív, noha valószínűleg mindenfajta tudatosság gyökere. Ezért paradox módon a tudatot a halálról, eredeti tárgyáról az életre kell irányítani, ami persze ugyancsak a halál.

De a legtöbb vallásban épp ez a mozzanat nem megy végbe. A legtöbb vallás a haláltudaton alapul, mert radikálisan elválasztja a testet és a lelket, de ezzel a problémával már nem foglalkozik. Nem foglalkozik többé a test és a lélek összebékítésével, annál inkább foglalkoztatja a test kiküszöbölése és a lélek, a szellem vagy talán az információ örökkévalóvá tétele. Felül van tehát a lélek és a mennyország, alul a természet, a test és a föld. Ez utóbbi képviseli a női princípiumot; a katatont, a kaotikust, a kulturálatlant, a megműveletlent. A törzsi társadalmakat, a vadászatot, a gyűjtögetést és mindent, ami primitív vagy megvetendő. A testtől immár elválasztott szellemet vagy lelket pedig a férfi princípiummal: az erővel, a struktúrával, a kultúrával, a civilizációval és magával a vallással azonosítja. És a kettő között már nincs más, csak a szentség technológiája: a vallás gyakorlata - a rituálé, az áldozat, a papság, amely most már egy teljesen privilegizált, zárt társadalmi osztályt alkot - íme az osztályszerkezetet.

Van tehát egy piramisszerkezetünk, és van cyberterünk. Itt van például a virtualitás elképzelése, melyben a menny vagy paradicsom, a testtől elválasztott szellem princípiuma cybertérre lesz. A cybertér a mennyország paradox - vagy éppenséggel parodisztikus - verziója, ahol a test nincs jelen, csak a tudat. A halhatatlanság helye, a nem halandóságé, a halál legyőzésé. Egyes nézetek szerint a cybertér az üdvözülés helye, ahol megszabadulunk nyomorult, szarral teli, rothadó testünktől, és a tiszta adatok anyagi szférájába lényegülünk, ahol letölthetjük a tudatot, és sose halunk meg. Aki olvasott William Gibsont, az érti, miről beszélek: ott a hacker a szó szoros értelmében rá van kötve a számítógépre - a teste elrohad, de cyberperszónája halhatatlan.

Gibson azonban tetőtől talpig ironikus. Az a baj, hogy nekünk transzcendenciát ígértek. De ez a technika közvetítette transzcendencia hamis transzcendencia. Régen a vallás azt tanította, hogy isten, akiben már nincs semmi az anyagi létből, megtisztul, sőt tiszta - egy transzcendens istenség, amelynek többé már nincs kapcsolata az anyagi világgal. Ha, mint a pogányság egyes formáiban, anyagi természetű istenünk van, ez az isten egy újjászületett istenség, amit a transzcendenssel ellentétben az istenség immanens formájának nevezünk. A Háló nem immanenciát, valódi immanenciát kínál, csak hamis transzcendenciát. Veszélyes gnosztikus tévhitet. A cybertér a hamisított halhatatlanság.

Ezzel gondolatmenetem a Háló katonai vonatkozásaihoz érkezik, hisz a Net valójában a mennyországban vívott háború. Mi egyébre utalna az „információs háború” kifejezés? Egy háborúra, amely ebben az álmennyországban, a cybertér hamis transzcendenciájában folyik. Mindannyian tudjuk, hogy a Háló eredetileg katonai tér volt. Az ARPANET-et azért hozták létre, hogy elkerüljék egy esetleges atomtámadás fizikai rombolását. Maga a Háló kifejezetten gnosztikus találmány, hiszen gyorsan és hatékonyan túllép az anyagon. Vagyis alapjában véve mennybéli háborúval állunk szemben.

Kevin Kelly¹⁷⁸ szüntelenül arról beszél, hogy a technika elszabadult az ellenőrzés alól. Marhaság, nem szabadult el. Egészen másról van szó, valami sokkal érdekesebből. Egy zseniális francia antropológus, Pierre Clastres írt egy könyvet *Society against the State* (A társadalom az állam ellen) címmel, és egy másikat, amelyet mi (az Autonomedia Kiadó) adtunk ki, *The Archeology of Violence* (Az erőszak archeológiája) címmel. Számos ponton az ő gondolatmenetét követem. Clastres kétféle hadviselést különböztet meg: a primitív és a klasszikus háborút. A kettő korántsem ugyanaz, olyannyira nem, hogy még azt sem mondhatjuk, a klasszikus háború a primitív hadviselés kései formája lenne, mert éppen hogy a primitív háború elárulása. Ha a szentség erőszakos, akkor az erőszak nem feltétlenül negatív, hacsak nem vagyunk megrögzött pacifisták. Az erőszak bizonyos fajtája pozitív, és a primitív hadviselés ebben az értelemben pozitív.

Clastres a centrifugális és a centripetális erő metaforáját használja. A centrifugális gép kilöki a dolgokat a centrumból, míg a centripetális a centrum felé vonzza őket. Először is, nem létezik többé primitív társadalom, csak olyan társadalmak vannak, melyek megőriztek bizonyos primitív formákat, míg a világ többi része a kultúra és a civilizáció ösvényére lépett. Clastres úgy véli, hogy ezek a társadalmak önként választották ezt az utat - tudatosan vagy sem -, kifejlesztettek bizonyos társadalmi funkciókat a hatalom centrifugalizálása érdekében. Nem a hatalom akarása vezérli őket, hanem a társadalom akarása, de nem az államé. Nem akarnak sem központosított hatalmat, sem osztálytársadalmat, sem gazdasági hierarchiát. Egyenlőséget akarnak, demokráciát.

A transzcendentalizmus a misztikus és spirituális tapasztalatot egalitáriánus módon éri el. A sámán nem az eksztázis specialistája, mert ezek a törzsek maguk az eksztázis specialistái. A történelem bizonyos pontján aztán egyes társadalmak felemelkedtek, ott, ahol a primitív hadviselés átalakult, ahol a primitív hadviselés paradox módon önmaga ellentétébe fordult - így Clastres, aki sajnálatos módon meghalt, mielőtt megmagyarázhatta volna, hogyan történt mindez. Tegyük fel, hogy különösen gonosz, éles eszű emberek rájöttek, hogy az erőszak egyként alkalmazható a hatalom központosítására és decentralizálására. De az is lehet, hogy népességi vagy éghajlati problémák léptek fel. Egyes magyarázatok szerint ez a változás akkor következett be, amikor a kivétel nélkül egalitáriánus, áldozatot nem gyakorló, vadászó-gyűjtögető társadalmak átalakultak földművelő, nem egalitáriánus, és szinte kivétel nélkül áldozati társadalommá.

Még ma is az újkőkorban élünk. Alapvetően még ma is a mezőgazdasági-ipari korszakban vagyunk, és még ma is mutatunk be áldozatokat. Ha nem hisznek nekem, jöjjenek el New York államba, ahol nemrégiben vezették ismét be a halálbüntetést, a jelképes áldozat intézményét. A primitív hadviselés bizonyos ponton átcsap a klasszikus hadviselésbe, és itt válik a dolog érdekessé a Net szempontjából. A Net születésének körülményei sokkal inkább a primitív hadviselésre, mint a klasszikusra emlékeztetnek, az atomtámadásból fakadó szétesés elkerülésének furcsa, gnosztikus szükségszerűsége miatt. A Net hirtelen olyan térré válik,

¹⁷⁸ Lásd Barbrook-Cameron és Geert Lovin írását kötetünkben.

amelyben a hatalom nem központosul, hanem szétagolódik. Ezt remek stratégiának tartották. Mint kiderült, szinte azonnal elvesztették az ellenőrzést a Net fölött. Fel kellett volna ismerniük, hogy egy nem centralizált rendszert nem lehet ugyanazon rendszeren belülről ellenőrzés alatt tartani. Egy decentralizált, zárt rendszert képtelenség újból központosítani. A hatalom újraközpontosításának a rendszeren kívülről kell történnie.

Ez a véleményem Kelly nézeteit illetően. Az ellenőrzés alól elszabadult technika nem újdonság, legalábbis ameddig kizárólag a technika szempontjából nézzük. A postai rendszer sem ellenőrizhető, mégis sokkal nagyobb biztonságot élvezünk a csigalassú hagyományos postán, mint a Neten - ez az egyik oka, hogy a mai napig nincs számítógémem. Ha valaki egyszer bebizonyítja nekem, hogy a számítógéppel teljes biztonságot élvezek, és nyugodtan küldözgethetem bűnös, felforgató nézeteimet mindenfelé, áttérek a számítógépre. Nem vagyok ösztönös gépromboló. Nem vagyok a technika ellensége sem csak azért, mert nem szeretem a technikát. Nem erősségem ugyan, de ez kizárólag az én bajom. Mindenki, akit a hatvanas-hetvenes években rabul ejtett a telefon, ma a Neten csüng, a telefon pedig mára olyan érdektelenné vált, mint a folyóvíz. Már senkinek sem mozgatja meg a fantáziáját, nincs benne semmi hókuszpókusz, elvesztette minden vonzerejét. A varázslat a Netbe költözött, ezért akarja mindenki ellenőrzése alatt tartani.

A hókuszpókusz hatalom, és aki ellenőrzése alatt tartja egy alapvető, jelképes csererendszer alapjait, az magát a hatalmat birtokolja. Akik a szavak meghatározását birtokolják, azoké a hatalom. Azoknak, akik az általunk használt kommunikációs eszközöket ellenőrzik, mindannyiunk fölött hatalmuk van. De honnan ez a hatalom, ha maga a rendszer, a technika elszabadult az ellenőrzés alól? Az ellenőrzésnek, minthogy a rendszert kontrollálhatatlannak tervezték, a rendszeren kívülről kell jönnie. Az Internet nem a mennyország, az Internet nem a paradicsom. Az Internet az ellenőrzés vonatkozásában nem biztonságos, mert mint zárt rendszert decentralizált erőstruktúrák alkotják. A hatalom kívülről történő beavatkozása ugyanaz, amit a Szciantológia Egyház tesz. A Szciantológia Egyház meggyilkolhat, szétkürtölheti minden titkot, a házadig követhet, betörhet a lakásodba, szétverheti a számítógépedet. És ha erre azt gondolnád, hogy a szciantológia egyháza hatalmas, akkor várd ki, amíg az amerikai kormányról hallasz egyet s mást. De ha úgy véled, hogy az amerikai kormány kissé már divatjamúlt, és a kormányok, miként John Perry Barlow¹⁷⁹ hirdeti, nem alkalmasak az új technika ellenőrzésére, akkor várd ki, amíg az AT & T-ről hallasz, mert ők valóban ellenőrzésre termettek. És ők még rosszabbak.

A nemzeti kormányok léte nagyon kényelmes a nemzetközi globális piac számára. A globális piacot kizárólag azért érdeklik a nemzetek, mert lehetőséget adnak kereskedelmi sorompók felállítására és a profit maximalizálására a nacionalizmus fikciójának felhasználása révén. A tőke struktúrájában nem a kormányok vagy a tőkés korporációk az igazi testületi szervezetek - a valódi gnosztikus lények, a valódi gnosztikus angyalok. Mindez annyiban releváns Magyarország számára, hogy 1989-cel megszűnt az ideológiai háború a világban. A berlini fal leomlásának éjjelén bekapcsoltam a televíziót, és azt hallottam, hogy a hidegháború véget ért, és mi győztünk. Nagyon sokan valóban így hiszik, ezért azt mondják, hogy vége az ideológiának, vége a társadalmi létnek, sőt a történelemnek is. A történelem, ami Hegel szerint dialektikus harc, most véget ért. A hidegháborúnak vége, és mi, a tőke győztünk.

Egyetlen ideológia maradt csupán talpon, az, ami természetnek álcázza magát. Újból hamis transzcendenciával állunk tehát szemben, amely ezúttal a kultúrát és a természetet hozza teljességgel talmi módon össze, egy sokkal hatékonyabb ellenőrzési mechanizmus számára

¹⁷⁹ Lásd Eric Davis írását kötetünkben.

teremtve ezzel lehetőséget. Hogyan ellenőrizhető a Net kívülről? Megfélemlítéssel, terrorral. A Net különösképpen fogékony a terrorra, hisz vallási jelenség, a vallás pedig eredendően erőszakos, akárcsak a szentség - és mindkettő a félelemhez és terrorhoz kötődik. Ezért szolgál a Háló tökéletes terepül (németül „Grund”) ahhoz a passiójátékhoz, amely öt éven belül - de lehet, hogy az elkövetkező öt percben - be fog következni. A Net kívülről ellenőrizhető, ezért az ellenállást is kívülről kell megszervezni.

Eddig csupán virtuálisan álltunk ellen, ami voltaképpen nem több az ellenállás látszatánál. Ha nem kezdünk el politikai és gazdasági alapokon szervezkedni, akkor a Háló sohasem lesz az emberi szabadság helye. Jómagam a szervezkedésnek semmiféle jelét nem tapasztaltam eddig. Azt viszont igen, hogy a Netnek elkötelezett, legkitűnőbb elmék a kriptográfiával és PGP-vel vannak elfoglalva, és azt tanulmányozzák, melyek azok a mechanizmusok, amik megvédik a Netet a Neten belüli hatalomátvételtől. Csakhogy a veszély nem innen leselkedik. Előbb-utóbb valaki rá fog jönni erre, és jobb, ha mi leszünk azok, mert ha nem, akkor az AT&T lesz az a 600 tévécsatornával és 100 home shopping hálózatával. Ennél már csak az lehet veszélyesebb, ha az elefántléptű, bakancsos kormányok vagy a Szcientológia Egyház jön rá előbb.

A Háló tehát nem a mennyország, szükség van a testre. Osztom Heath Buntingnak azt a nézetét, miszerint a test jelenléte nélkül az egész ügy nem több holmi metafizikai giccsnél a tetején habbal. Óriási előnyre tesz szert, aki belátja, hogy a Net vallás, és megérti a test és az újramegtestesülés problémáját, de legalábbis lépéselőnyt nyer a Háló szabadságáért vívott küzdelemben. Életbevágóan fontos most visszaidéznünk a kőkort, valamint azt, hogy hogyan kapcsolódik a mezőgazdaság feltalálása az ábécé feltalálásához, az pedig a számítógép feltalálásához.

Meg kell értenünk, miért az állam lesz az első, ami elveszíti az ellenőrzést a Net felett, és hogy a vállalatok más módon fogják elveszíteni az ellenőrzést. Be kell látnunk, hogy mindez metafizika, vallás. Ha ezt belátjuk, stratégiai értelemben lépéselőnybe kerülünk. Egynapnyi előnyt szerzünk az elnyomó ellenőrzés nevű állattal szemben, legyen az a kormány, a nagyvállalatok vagy saját zavarodottságunk. A megértés két életbevágóan fontos területe: a politika és a gazdaság. A politika durva és pofonegyszerű, és azt hiszem, nagyon is jól értjük.

Egy perc erejéig szeretnék azonban elidőzni a gazdaság kérdésénél. Azt tapasztaljuk, hogy a pénz is mennybe megy. Milliárdok milliárdjainak milliárdjai lebegnek különböző pénznemekben a cybertérben. A pénz tisztán transzcendens elvvé lett, szimbolikus rendszerré, ugyanolyan szimbolónná, mint az összes többi. Két félbe tört, és csak akkor jelent valamit, ha a két felet újra összeillesztjük. A pénz nemesfémként kezdi útját, aminek önmagában nincs értéke. Az arany-ezüst viszonya kezdettől fogva a Nap-Hold cikluson alapult, vagyis szintiszta szimbolikán.

Az első pénzérmék templomi szuvenírok voltak, ezt jól tudják az érmék történetével foglalkozó numizmatikai szakemberek. Az első pénzérmék tehát templomi szuvenírok, az érmén látható képet pedig a nosztalgia teszi értékessé. Hazaviszik, hogy elkápráztassák az öregeket, sőt tehenet lehet érte kapni cserébe, mert olyan, mint egy talizmán [mumbo jumbo].

Zsuzsunak [Juju] is hívják az ilyet. A mumbo jumbo és a zsuzsu afrikai eredetű szavak, a varázserőt jelölik. Maguk az érmék, amelyeknek még mindig megvan a maguk emlékeztető, szubjektív értéke, nemesfémből készültek, amelyet fokozatosan adtak a kevésbé értékes fémhez. Jelképes értékük miatt válhatta fel őket fokozatosan a fémérmét képviselő papír. 1933-ban Amerikában megszűnik a papír és a nemesfém közti kapcsolat, és a papír most szabadon áramlik. Referens nélküli referenciává lett, teljes mértékben absztrakt pénzzé, bevetésre készen. Készen áll a mennybemenetelre, hogy a cybertér mennyországába emel-

kedjék. Pontosan ez történt. Az üzleti tranzakciók kilencven százaléka elektronikus formában folyik, nem igényel papírt - egy olyan világban, ahol az elektromosság és a képzelet furcsa, metafizikai viszonyban van egymással. Az érméből papír lesz, a papírból hiány. Végül marad a pusztá hiány mint pénz, ami afféle fordított alkímia során a nemesfémeket a semmire változtatja.

Kedvenc történetemben az alkimista Paracelsus Németországon átutazva meghívást kap az egyik XV. századi fejedelem udvarába, aki azt mondja neki:

- Micsoda öröm találkozni önnel, kedves Paracelsus! Oly sokat hallottunk már önről. Ön oly nagyszerű tudós, szeretnénk, ha nálunk telepedne meg, és itt állítaná fel laboratóriumát.

A pontos részletekre nem emlékszem, de Paracelsus így válaszol:

- És mit várnak tőlem?

- Tudja, ön annyit foglalkozik az aranycsinálással... Az ön nemesfémkísérletei... roppant érdekesek - mondja a fejedelem.

- Ó, fenséges uram, én csak hitvány szédelő vagyok. Királyi fenség, ön az igazi alkimista.

- Hogyan?

- Önnek nem kell mást tennie, csak engedélyt adnia egy banknak. Ez arany a semmiből.

Mindez a XV. században történt. Néhány száz évnek kellett eltelnie, amíg a Bank of Englandet hasonló elven megalapították. Most a világ bármely bankja akár tízszer annyi pénzt kölcsönözhet - bármekkora összeg legyen is az -, mint amennyi a trezorban van. A fedezet valószínűleg csak egy hard disc valahol, tehát tízszer vehetjük a semmit, egy dollárnak nevezhetjük, és átválthatjuk egy dollárra. Ez az igazi alkímia. Ha tehát megértjük, hogy a pénz egyúttal vallás is, nyert ügyünk van.

A jelen előadás eredeti címe az „Iszlám és az Internet” volt, ezért néhány szót erről is kell ejtenem. Talán emlékeznek még, hogy az iráni forradalom teljes mértékben a kazettás magnón alapult. Ha nem tudnák, hát elmondom. Khomeini soha nem jutott volna hatalomra Iránban a kazettás magnó nélkül. Iraki száműzetéséből küldte a sahot támadó imáinak magnófelvételeit haza, Iránba. A szalagokat mecsetről mecsetre, kazettás magnóról kazettás magnóra terjesztették, hálózati formában. Ez volt az iráni forradalom legfőbb fegyvere. Vér alig folyt, ha mégis, csak rövid ideig. Vagyis ez a komoly forradalmi megmozdulás teljes egészében a kommunikációs technika segítségével zajlott. Gondolják csak el, mire lennének képesek a Net segítségével! Gondolják csak el, mire lennének képesek terroristák a Net segítségével! A Háló - a volt Jugoszláviából érkező barátaim kérdésére válaszolva - sohasem éri el idejében a világot. Mindig késésben lesz. A Net, mely bizonyos olvasatokban a kommunikáció lenyűgöző csodája, soha nem fogja a világ fennmaradó 99 százalékát időben elérni. Azért nem fogja csodaként megmenteni a világot, mert terroristák fogják megszállni - a külvilág képviselői, és a külvilág azokat az országokat is magába foglalja, amelyekben az embereknek még telefonjuk sincs. Ez a külvilág a Hálón belüliek számára démonikus, ezért a technikát nem adják ki, hiszen az az ő nézőpontjukból olyan lenne, mintha az angyalokat arra kérnék, adják át technikájukat az ördögöknek. Ez csak akkor következhet be, ha sikerül magát a vallásos erőt dekonstruálnunk vagy legyőznünk. Mert a vallásos erő akadályozza meg a Netet, hogy időben érkezzen a mentéshez.

Ez egy vallási probléma, de dekonstruálhatjuk a technika vallási vonatkozásait. Felszámolhatjuk a technika tárgyiasítását és dicsőítését. Ennek a paradicsomnak a fő hittétele, hogy csak akkor menthetjük meg a lelkünket a technikától, ha tudatában vagyunk, hogy a technika nem

mentheti meg. Ez az aktus, s - paradox módon - a felülkerekedés annak a belátásán alapul, hogy - még paradoxabb módon - a felülkerekedés csak a vallás eszközeivel történhet. Más szóval meg kell értenünk a képzelet hatalmát az értékek teremtésében. Az értékeket mindig a képzelet teremti. Ha ezt megértjük, szabadok vagyunk - legalábbis mint egyének. Talán nem szabadulunk meg a hozzá nem értéstől, bizonyos értelemben azonban mégiscsak szabadok vagyunk.

A kommunikáció nem kommunikál.

A kommunikáció mint zaj. A kommunikáció mint kognitív disszonancia távolságot teremt. A közvetítés elidegenedést eredményez. Bizonyos fokon túl nem vagyunk képesek a dolgok közvetítésére. A kommunikáció minden formája közvetítés révén jön létre, még az is, hogy önkkel beszélek. A hang a levegőn keresztül terjed, a levegőmolekulák közvetítik az önk fülébe. Tehát már az egyszerű párbeszéd is közvetített, ám a közvetítés addig fokozható, amíg elidegenedéssé válik, erőszakosan elválaszt vagy elszakít a többi embertől. Az elidegenedéssé vált közvetítést pedig ezután a média reprodukálja, ezért a televízió, a sajtó, a világháló, a kommunikáció valamennyi, hagyományos értelemben vett mediális formája csak fokozza az elidegenedést, a reklám esetében pedig már egészen nyilvánvaló. Könnyen beláthatjuk, hogyan vált maga a Net is az elidegenedés forrásává, miután a hirdetések felütötték rajta a fejüket, s miután a Rubeca, a Disney és a Coca-Cola átvették felette a hatalmat.

Magához a nyelvhez kell visszatérnünk. A nyelvet kell munkába vennünk. Ez a költő munkája: a nyelv világossá tétele. Nem a megtisztítása, hanem a világossá tétele. Továbbra is szükségünk van ideológiára az ideák és a logosz értelmében, hogy kifejezhessük az eszméket. Befejezésül Mihail Bahtyinra szeretnék utalni, aki megalkotta a „dialogikus” kifejezést. Szeretem ezt a szót, mert nem implicál semmiféle ideológiai keretet. Új, friss szó. Párbeszédet jelent, értékes viszonyt. Dialogikus, mert olyasvalami, amire korábban nem gondoltunk.

Egy régi, XIX. századi amerikai szót juttat az eszembe: a kommunikativitást [communicativeness]. A kommunikativitás nem feltétlenül azonos az egyszerű kommunikációval. Melegségre, emberi jelenletre utal, vágyra, örömeire vagy élvezetre, ha úgy tetszik, a kommunikáció során. A kommunikativitás alapvetően elkalandozó és ünnepi hangulatú. Éppen erre akar Bahtyin emlékeztetni bennünket; hogy az anyag szellemi ösvénye, az eszme megtestesülése valóságos dolog. Az anyagi test pedig egyben szimbólum - szellemi princípium, amely annak a vallási problémának a megoldásában áll, hogy a szellem mindörökké elszakad a testtől, és az erőszakos, hamis mennybe emelkedik. Mindenekelőtt a testnek a test *érdekében* való spiritualitására van szükség. A természetesség újbóli varázslatossá tételére - énekléssel és zenével. Nem dialektikus materializmust vagy redukcionizmust javaslok. Valójában újramitologizálásra, újraelbűvölésre, varázslatra, távolból történő cselekvésre gondolok. A technika azért érdekel, mert mágikus, varázslatos, távolból történő cselekvés. Látni akarom, hogy a technika újraelvarázsolja a természetet, és végül, remélhetőleg, feláldozza a szentségben rejlő erőszakot.

Fordította: Hideg János

Peter Lamborn Wilson vallástörténész, iszlámkutató. A New York-i Autonomedia kiadó és a *Semiotext(e)* szerkesztője. A *Jack Kerouac School of Disembodied Poetics* intézetben tanít, anarchista műsort vezet a New York-i WBAI rádiónál. Mintegy huszonnégy könyv, köztük a *Sacred Drift - Essays on the Margin of Islam* szerzője. Magyarul ezek közül a *Kalóz Utópiák* jelent meg a Chiron Kiadó és a Media Research Alapítvány kiadásában 1997-ben, valamint néhány rövidebb írása a *Lettre International*, illetve az *Élet és Irodalom* hasábjain. A *Net-Religion - War in Heaven* című írása a MetaFórum konferencián hangzott el 1995-ben.

ÉLETRAJZOK

Richard Barbrook a Hymermedia Research Center-ben tanít a Westminster egyetemen Londonban. *Media Freedom - The Contradictions of Communications in the Age of Modernity* címmel a Pluto Press adta ki könyvét 1995-ben.

1996-ban előadást tartott a MetaFórum konferencián. *Californian Ideology* című tanulmánya, melyet Andy Cameronnal közösen írt, a neoliberalista amerikai ideológiának az Internet népszerűsítésében játszott szerepét támadja. Eredetileg a ZKPI-ben jelent meg.

Andy Cameron „A kaliforniai ideológia” társszerzője a Hypermedia Research Center-ben tanít a Westminster egyetemen Londonban. Az Antirom, egy művészeti webtervező kezdeményezés alapítója. Számos cikket közölt a hálózati kultúráról.

Bora Gábor esztéta. Az ELTE filozófia-esztétika szakán végzett; 1987 óta az uppsalai egyetem esztétika tanszékén tanít. A Media Research Alapítvány tagja. Művészeti katalógusokban és folyóiratokban publikál. Különböző formációkban, de általában mint szövegek szerzője, performansz-, tévé-, stb.-produkciókban szerepelt.

Itt közölt írása először jelenik meg.

Heath Bunting Nagy Britanniában és Londonban jól ismert művész, noha soha nem volt még kiállítása. Népszerűségét a hálózat kreatív felhasználásával vívta ki: megalapította a „Cybercafe”-t, ahol készek akár kávé is felszolgálni, noha Bunting sosem iszik. Bunting a hálózat segítségével arra keresi a választ, hogyan viszonyulnak az emberek az Internethez, a kommunikáció alternatív formájához.

Mindhárom MetaFórum konferencián részt vett.

A **Critical Art Ensemble**-t (CAE) öt művész alkotja, akik különböző területen tevékenykednek: kompjúteres művészet, a film/videó, a fotó, a szövegművészet, a könyvtárgy és a performansz terén. Az 1987-ben alakult csoport a művészet, kultúrelméletek, a technika és a politika határterületeit kutatja. Számos cikket publikáltak. Két könyvük jelent meg: *The Electronic Disturbance*; és *Electronic Civil Disobedience: and Other Unpopular Ideas*.

1995 decemberében a Media Research Alapítvány meghívására előadást tartottak a Mücsarnokban. A *Net Realities - Utopian Promises* eredetileg a ZKPI-ben jelent meg, magyarul a *Magyar Narancs* közölte.

Calin Dan Amsterdamban élő román művész, író. Az SCCA egykori igazgatója, a subREAL művészcsoport tagja (Josif Kirallyal és Dan Mihltianuval). A subREAL munkáival, köztük a „Draculaföld”-del, nemzetközi kiállításokon szerepelt, írásaikat a Hálón publikálják.

A Journey through a Data Room a ZKP3-ban jelent meg.

Hans Christian Dany hamburgi művész, teoretikus, a Chaos Computer Club egykori tagja. Részt vett a THE THING nevű művészeti-kritikai BBS-ben.

Az 1995-ös MetaFórum konferencia vendége volt. *Multiplex Persönlichkeiten* című írása a *Gondolat-Jel* 1995. 5 „Cyberszkóp” számában jelent meg magyarul.

Erik Davis San Francisco-ban élő író. Rendszeresen publikál a *WIRED* magazinban, a *Village Voice*-ban és több, kevésbé ismert folyóiratban. Első könyve 1998-ban jelenik meg *TechGnosis* címmel.

A MetaFórum vendége volt 1996-ban. Az itt közölt írás előadása szerkesztett és átirat változata.

Manuel De Landa médiaművész és autodidakta gazdaságfilozófus. A *War in the Age of Intelligent Machines* című könyv szerzője. Jelenleg második könyvén dolgozik.

Markets and Antimarkets című szövege elhangzott a MetaFórum konferencián 1996-ban.

Gilles Deleuze (1925-1995) francia filozófus. Programja a filozófia megújítása a kritikai és a nyelvanalitikus felfogáson túl. Fogalmak alkotása és effektusaik vizsgálata a filozófia önmozgása: D. transzcendentális empirizmusa számára a filozófiai fogalmak tapasztalatszerzési képessége a döntő; mennyit képes egy-egy fogalom befogadni, összegyűjteni, mennyiben bizonyul tarthatónak konkurens fogalmakhoz képest. E folyamat eredménye nem a világ fogalmak által történő reprezentációja, sokkal inkább a világ, mint fogalmak effektusa. A filozófia így nem kritika, hanem afirmáció: egy fogalom képessége nem a behatárolásban, hanem vonatkozásainak sokrétűségében van. Saját filozófiai elméletek formálása mellett (pl. *Difference et repetition*; vagy *Capitalisme et schizophrénia 1&2* és *What is Philosophy?* - Felix Guattarival közösen). D. ilyen értelemben vizsgálja a filmet, mint a mozgásról és az időről alkotott teóriák szériáit (*Cinema 1&2*); az irodalmat (*Kafka*; *Proust*) és a képzőművészetet (*Bacon*), valamint a filozófiatörténetet, ahol megengedett a talált filozófémák megújított próbára tétele: egy konstruktív és nem rekonstruktív filozófiatörténet (*Hume*, *Kant*, *Leibniz*, *Nietzsche*, *Spinoza*). Michel Foucault kijelentése szerint nem lehetetlen, hogy a huszadik század filozófiailag majdan D. századaként tartatik számon. (Bora Gábor)

Postscript to the Societies of Control című írását a ZKPI-ből vettük át, eredetileg a *L'autre journal*-ban jelent meg.

Matthew Fuller művész, író, különféle médiumokkal dolgozik, többek között számos magazinnal és az Internettel. A londoni *Underground* anarchista lapot és az *IOD* elektronikus magazint szerkesztette. Jelenleg alternatív könyvkiadással foglalkozik.

1995-ben részt vett a MetaFórum konferencián, itt hangzott el *Spew - Excess and Moderation on the Networks* című írása, melyet a *Magyar Narancs* közölt.

David Garcia művész, médiaaktivista. Az amsterdami Next Five Minutes taktikus média konferencia szervezője.

Michael Heim könyveiben, az *Electric Language* és a *The Metaphysics of Virtual Reality* a számítógépnek a nyelvre, az életre és a kultúrára gyakorolt hatását kutatja. Az új médiumokat oktatja az Art Center College of Design-ban Pasadenában, Californiában.

Anxieties című írása a ZKPI-ben jelent meg.

Kotányi Attila magyar anyanyelvű költő, két évtizeden át filozófiai beszélgetéseket folytatott, festett, gyárat épített Hamburgban és tizenkét évig tanított a düsseldorfi Kunstakademie-n.

Írása a MetaFórum konferencián hangzott el 1996-ban, a ZKP4 közölte.

Arthur Kroker a politikatudomány professzora a kanadai Concordia egyetemen, performansz művész, író. Könyvei: *SPASM*; *Android Music*; *Electric Flesh*; *Hacking the Future* (Marilouise Krokerrel közösen). A *CTHEORY* elektronikus folyóirat alapító szerkesztője.

A vele készült interjú a ZKP2-ben jelent meg.

Losonc Alpár filozófus, a posztmodern teória szakértője. Az újvidéki egyetem Magyar Tanszékén tanít filozófiát. A Műszaki Kar Társadalomtudományi Katedrájának vezetője. 1991-től a szegedi JATE Filozófiai Tanszékének állandó vendégtagja. Önálló kötete: *Hiányvontatkozások*. Újvidék, 1988; *Modernitás: Kolonosz szigetén?* Belgrád, 1997; ezenkívül több kötet társszerzője.

Írása a MetaFórum konferencián hangzott el 1995-ben, és a *Gondolat-Jel* 1995.5 „Cyberszkóp” száma közölte.

Geert Lovink amsterdami teoretikus, médiaaktivista. Az Agentur Bilwet (Befordering van de Illegalen WETenschap, az illegális tudomány támogatása) csoport alapítótagja, melynek egyik írása „Datadandy” címmel a *Gondolat-Jel* 1995. 5. „Cyberszkóp” számában jelent meg. A Bilwet a Media Research Alapítvány meghívására előadást tartott Budapesten 1994-ben (Agentur Bilwet: Medien-Archiv, Bollmann Verlag, 1993.) A *Mediamatic* magazin szerkesztője volt, az amsterdami Digital City alapítója, desk.nl és contrast.org, valamint a Nettime levelezőlista társmoderátora. Számos konferenciát szervezett a médiáról: Ex Oriente Lux (Bukarest, 1993, MetaFórum (Budapest, 1994-96), Next Five Minutes (Amsterdam, 1993, 1996).

Lev Manovich Moszkvában született, amerikai művész, multimédiát tanít a San Diego-i UCSD-n, de elsősorban médiateoretikus. Jelenleg egy esszéköteten dolgozik, melynek témája a digitális realizmus, illetve egy másik kötetben, mely a kompjútergrafika társadalmi és kulturális gyökereinek történetét kutatja (*The Engineering of Vision from Constructivism to Computer*).

Peternák Miklós az ELTE történelem-művészettörténet szakán végzett, 1983-ig a Magyar Nemzeti Galéria, 1987-ig a MTA Művészettörténeti Kutató Csoport munkatársa. Jelenleg a Magyar Képzőművészeti Főiskola tanszékvezető egyetemi docense, a művészettörténet tudományának kandidátusa. 1997 júliusától a C3 Kulturális és Kommunikációs Központ igazgatója. Fő kutatási területe az új médiumok és a médiaarcheológia. Könyve *Az új képfajtákról* címmel a Balassi Kiadónál jelent meg 1993-ban.

Itt közölt írása a MetaFórum konferencián hangzott el 1996-ban.

Thomas Pynchon neves amerikai író. Művei nagy hatással voltak a digitális kultúra kialakulására. Jellegetesen amerikai témákkal foglalkozik, és már a hatvanas években megjósolta az Internet jelenlegi szerepét.

Is It O.K. to Be a Luddite? című írása a ZKPI-ben jelent meg.

Pit Schultz művész, író. A Nettime levelezőlista tulajdonosa és társmoderátora. A Nettime nagy szerepet játszott az európai „hálókritika” kialakulásában és *Zentral Komitee Proceedings* (ZKP) címmel négy kötetet közölt a lista anyagából.

Schultz mindhárom MetaFórum konferencián részt vett, 1996-ban előadott. Írását a ZKP4-ből vettük át

Alexei Shulgin moszkvai fotósból lett Net-művész. Számos írása jelent meg a művészetről és a kultúráról. A WWWArt Centre Moscow alapítója, a FORM Art elindítója. Előadóként és művészként rendszeresen szerepel médiaművészeti eseményeken. Az 1997-es Ars Electronica Web pályázatának díjazottja. *Form.Art* című díjnyertes művét a budapesti C3 Központban hozta létre.

A MetaFórum előadója volt 1996-ban. *Art, Power, Communication* című írása a ZKP3-ban jelen meg.

Felix Stalder kutató, író. A Probe-nak, azaz a torontói egyetem McLuhan programjának társigazgatója. Jelenleg doktori disszertációját írja a számítógépes hálózatok kultúrájáról. Egy független, művészeti médiaprojekt részvevője Svájcban. Örömmel válaszol az érdeklődőknek a stalder@fis.utoronto.ca e-mail címen.

Financial Networks című írása a ZKPI-ben jelent meg.

Bruce Sterling író, újságíró. Számos regény és elbeszélés szerzője: *Islands in the Net*, *The Artificial Kit*, *Schismatrix*. Elméleti munkája a *Hacker Crackdown*. William Gibson a társszerzője a *The Difference Engine* című műnek. Az első között tette ingyen közzé bestseller sci-fi munkáit a Hálón.

The Brief History of the Internet című írása a ZKPI-ben jelen meg.

Sugár János képzőművész, filmművész, a Magyar Képzőművészeti Főiskola Intermédia Tanszékének tanára. A Media Research Alapítvány kuratóriumának az elnöke, (Geert Lovinkkal és Diana McCartyval) a MetaFórum konferenciák szervezője. Könyve *Mínusz pátosz* címmel a Balassi Kiadónál jelent meg 1995-ben.

Itt közölt írása a *ZKP3*-ban jelent meg, magyar nyelven pedig az *Élet és Irodalom* 1997/22 számában.

Tjebbe van Tijen alapította a Documentation Center of Social Movements központot az amsterdami egyetem könyvtárában 1973-ban. Az ökológia, az alternatív és underground kultúra témájában kiállításokat szervezett Bécsben, Milánóban, Koppenhágában, Dortmundban és Hamburgban. Az új média tanácsadója az amszterdami International Institute of Social History intézetben. „Imaginary Museum Projects” címen multimédia művészeti tevékenységet folytat.

Írása a *Balkon* 96/12-es számában jelent meg magyarul.

Peter Lamborn Wilson vallástörténész, iszlámkutató. A New York-i Autonomedia kiadó és a *Semiotext(e)* szerkesztője. A *Jack Kerouac School of Disembodied Poetics* intézetben tanít, anarchista műsort vezet a New York-i WBAI rádiónál. Mintegy huszonnégy könyv, köztük a *Sacred Drift - Essays on the Margin of Islam* szerzője. Magyarul ezek közül a *Kalóz Utópiák* jelent meg a Chiron Kiadó és a Media Research Alapítvány kiadásában 1997-ben, valamint néhány rövidebb írása a *Lettre International*, illetve az *Élet és Irodalom* hasábjain.

A *Net-Religion - War in Heaven* című írása a MetaFórum konferencián hangzott el 1995-ben.

További tájékozódásra:

Principia Cybernetica <http://pespmc1.vub.ac.be/Default.html>

CTheory: <http://www.ctheory.com/>

The Thing: <http://www.thing.net/>